

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

İBRAHİM HANÎF EFENDİ VE KIRK HADİS RİSALELERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet KOÇ

KOCAELİ 2025

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

İBRAHİM HANÂF EFENDİ VE KIRK HADİS RİSALELERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet KOÇ

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

KOCAELİ 2025

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

İBRAHİM HANÎF EFENDİ VE KIRK HADİS RİSALELERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Mehmet KOÇ

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 27.06.2025/26

KOCAELİ 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI.....	1
ARAŞTIRMANIN METODU	2
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	3
HADİS EDEBİYATINDA KIRK HADİS.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBRAHİM HANÎF EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	14
1.1. İBRAHİM HANÎF EFENDİ’NİN HAYATI	14
1.1.1. İsmi.....	14
1.1.2. Ailesi.....	14
1.1.3. İlmî Hayatı ve Görevleri.....	15
1.1.4. Hocaları ve Talebeleri.....	17
1.1.4.1. Hocaları	17
1.1.4.2. Talebeleri	19
1.1.5. Vefatı ve Kabri	20
1.1.6. İbrahim Hanîf Efendi’nin Vefatı Üzerine Yazılan Manzume	21
1.2. İBRAHİM HANÎF EFENDİ’NİN ESERLERİ	23
1.2.1. Hadisle İlgili Eserleri	23
1.2.1.1. <i>Hulâsatü’l-vefâ fi şerhi’s-Şifâ</i>	23
1.2.1.2. <i>el-Asl ve’l-fer‘ fi şerhi hadîsi Ümmü Zer ‘</i>	25
1.2.1.3. <i>Gâyetü’l-merâm fi tahrîci ehâdîsi Şir‘atî’l-İslâm</i>	26
1.2.1.4. <i>Menhecü’l-edîb fi şerhi Ünîmûzeci’l-Lebîb</i>	27
1.2.1.5. <i>ed-Dürrü’s-semîn fi şerhi’l-Erba‘în</i>	28
1.2.1.6. <i>Erba‘üne hadîsen bi-lafzateyn</i>	29
1.2.1.7. <i>Sehmü’l-isâbe fi fezâilî’r-remy ve’s-sihâm</i>	29
1.2.1.8. <i>Derrü’s-sehâbe fi fezâilî’l-hat ve’l-kitâbe</i>	30
1.2.2. Diğer Eserleri.....	30
1.2.2.1. <i>el-La‘lû’l-musaffâ fi ziyâreti’l-Mustafâ</i>	30
1.2.2.2. <i>el-A‘dâd fi i‘dâdî’z-zâd li’l-meâd</i>	31
1.2.2.3. <i>ed-Dürretü’l-‘asmâ’ fi beyâni ebhe’l-esmâ’</i>	32
1.2.2.4. <i>Esâmî-i Ashâbi’l-Bedîr</i>	33
1.2.2.5. <i>Muhtasar-ı Şerh-i Lugat-ı Vassâf</i>	34

1.2.2.6. <i>Risâletü'l-gasb</i>	35
1.2.2.7. <i>Tercüme-i Mecâmi' fi'l-Usûl</i>	36
1.2.2.8. <i>Muhtasaru Mu'arrebâtü'l-Cevâlîkî</i>	36
1.2.3. Günümüze Ulaşmayan Eserleri.....	36
1.2.3.1. <i>Durûb-ı emsâl</i>	36
1.2.3.2. <i>Risâletü'r-Râsih fi'l-Mensûh</i>	37
1.2.3.3. <i>Risâletü Levâmi'i'l-ilhâm</i>	37
1.2.3.4. <i>Risâletü şerhi Beyti li-Mevlâna</i>	38
1.2.3.5. <i>Risâle-i tefsîr-i âyet-i inne's-salâte tenhâ 'ani'l-fehşâ</i>	38
1.2.3.6. <i>Risâletü vasf-ı kadem-i şerîf fi Eyyûb el-Ensârî</i>	38
1.2.3.7. <i>Tercüme-i İfâzatü'l-Mennân</i>	39
1.2.3.8. <i>Tercüme-i Nefîcetü'l-Fiker</i>	39
1.2.3.9. <i>Tefsîrû seb'a suver</i>	40

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBRAHİM HANÎF EFENDİ'NİN KIRK HADİS RİSALELERİ	43
2.1. <i>Erba'üne hadîsen bi-lafzateyn</i> Risâlesi	43
2.1.1. Risâlenin Nüshaları.....	44
2.1.1.1. Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası	45
2.1.1.2. Süleymaniye Kütüphanesi Nüshası (Esad Efendi Koleksiyonu).....	48
2.1.1.3. Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Nüshası	51
2.1.1.4. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası.....	53
2.1.1.5. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu Nüshası....	55
2.1.2. Risâlenin Muhteva Analizi.....	56
2.1.3. Risâledeki Hadislerin Değerlendirilmesi.....	59
2.1.4. <i>Erbe'üne hadîsen bi lafzateyn</i> Risâlesinin Hadisleri.....	62
2.2. <i>Sehmu'l-isâbe fi fezâilî'r-remy ve's-sihâm</i> Risâlesi	90
2.2.1. Risâlenin Nüshaları.....	94
2.2.1.1. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Nüshası.....	94
2.2.1.2. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Nüshası Nüshası	96
2.2.1.3. Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbî Efendi Nüshası	99
2.2.1.4. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası	101
2.2.2. Risâlenin Muhteva Analizi.....	104
2.2.3. Risâledeki Hadislerin Değerlendirilmesi.....	108
2.2.4. <i>Sehmü'l-isâbe fi fezâilî'r-remy ve's-sihâm</i> Risâlesinin Hadisleri.....	111
2.3. <i>Derrü's-sehâbe fi fezâilî'l-hattî ve'l-kitâbe</i> Risâlesi	140
2.3.1. Risâlenin Nüshaları.....	142
2.3.1.1. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu Nüshası	143
2.3.2. Risâlenin Muhteva Analizi.....	145
2.3.3. Risâledeki Hadislerin Değerlendirilmesi.....	151

2.3.4. <i>Derrü's-sehâbe fi fezâili'l-hatti ve'l-kitâbe</i> Risâlesinin Hadisleri	155
SONUÇ.....	180
KAYNAKÇA	183
EKLER.....	193

ÖNSÖZ

Hamd, kalemle öğreten, onunla takdir ettiği ve taksim ettiği şeyleri yazan, kaleme yemin ederek onu şerefliendiren yüce Allah'a mahsustur. Salât ve selâm, en doğru yola ileten, âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz Muhammed Mustafa'ya (s.a.s.) ve onun en şerefli âline ve ashâbına, Allah'ın seçkin kullarına, sâdik dostlarına ve vefâ ehli olanlara olsun.

İbrahim Hanîf Efendi ve Kırk Hadis Risaleleri adlı çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, kırk hadis literatürünün ortaya çıkışına dayanak teşkil eden rivayet ve bu rivayetle ilgili açıklamalara yer verilmiş; ardından bu edebî türün tarihî gelişimi, özellikle Türk edebiyatındaki temsilleriyle birlikte ele alınmış ve bu bağlamda literatürde öne çıkan eserler kronolojik bir çerçevede tanıtılmıştır. Birinci bölümde İbrahim Hanîf Efendi'nin hayatı ve eserleri detaylı olarak ele alınmış, ikinci bölümde ise İbrahim Hanîf Efendi'nin derlediği üç adet kırk hadis risalesinin tanıtımı, nüshalarının tavsifi, risalelerin muhteva değerlendirmesi, sıhhat değerlendirmeleri, risalelerin tercümesi ve hadislerle ilgili açıklamalar yer almıştır. Bu çalışmanın neticesinde İbrahim Hanîf Efendi'nin derlemiş olduğu hadis risalelerinin kırk hadis edebiyatı literatüründeki değeri hadis ilmi açısından ortaya konmaya çalışılmıştır.

Akademik süreçte ve tez aşamasında katkılarından ötürü danışmanım, hocam Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN'e, desteklerinden ötürü Doç. Dr. Hüseyin OKUR'a, tezle ilgili fikirleriyle bana destek veren meslektaşım Safer SUN'a, Arapça ibareler noktasında kendisinden istifade ettiğim Muhammed Musab GÜLSÜM'e, desteklerinden ötürü Ali SÖZER'e, ayrıca Bilal İSLAM ve Muhammed Emin ERCAN'a, tez savunmama katılarak yapıcı eleştiriler ile tezin son haline kavuşmasını sağlayan Doç. Dr. Mehmet AYHAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ÇİFTÇİ'ye, her daim dua eden anneme ve babama, bu süreçte benden hiçbir desteğini esirgemeyen muhtereme eşime ve çocuklarıma teşekkür ederim. Gayret bizden tevfiğ Allah'tandır.

Mehmet KOÇ

Kocaeli - 2025

ÖZET

Hadis literatüründe zayıf olarak belirtilse de farklı varyantları olan “*Ümmetimden kırk hadis ezberleyen kimseyi Allah Teâlâ kıyamet günü âlim olarak haşreder.*” hadisine dayandırılarak yazılan kırk hadis risaleleri bir külliyyat oluşturacak düzeydedir. 18. yüzyılda yaşamış iyi bir hattat, Süleymaniye Medresesi müderrisi, gençliğinden itibaren daha çok hadis ve siyer konularında çalışmalar yapmış olan İbrahim Hanîf Efendi de bu hadisten ilham alarak üç adet kırk hadis risâlesi yazmıştır.

‘*Erba ‘üne hadîssen bi-lafzateyn*’ adıyla iki kelimedenden oluşan hadisleri bir araya getirerek oluşturduğu risalede hadisleri sahâbî râvisiyle beraber vermiş ayrıca hadisin geçtiği kitap müellifini de zikretmiştir.

‘*Sehmü’l-isâbe fî fezâili’r-remy ve’s-sihâm*’ adıyla ok ve yayın faziletiyle ilgili risâlesinde Türkçe bir girişten sonra hadisleri sahâbî râvisiyle beraber vermiş ayrıca hadisin geçtiği kitap müellifini de zikretmiştir. Sonunda “Fâideler” başlığı altında Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yaylarının isimlerini ve ilk yay kullananın Hz. İbrahim (a.s.) olduğunu kaydetmiştir.

‘*Derrü’s-sehâbe fî fezâili’l-hatti ve’l-kitâbe*’ adıyla hat ve kitabetin faziletiyle ilgili kırk hadisi bir araya getirerek oluşturduğu risalede hadisleri sahâbî râvisiyle beraber vermiş, hadisin geçtiği kitap müellifini de zikretmiştir. Ayrıca kitabın sonunda iki fâide bulunmakta olup birincide; kitap, kâtip, hat, imla ve kalem gibi kelimeler ile Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ‘ketebe’ kökünden gelen bazı ayetler zikredilmiş, ikinci fâidede ise vahiy katipliği yapan yirmi sekiz sahabenin isim listesi kaydedilmiştir.

Bu çalışmada bu risalelerin değerlendirmesi yapılarak kırk hadis risalelerinin hadis ilmi açısından değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırk Hadis, ok, yay, hat, vahiy kâtibi, İbrahim Hanîf Efendi.

ABSTRACT

Although the hadith “Whoever memorizes forty hadiths from my ummah, Allah the Exalted will raise him on the Day of Judgment among the scholars” is considered weak in the hadith literature, the numerous forty hadith compilations based on its various versions constitute a substantial corpus. İbrahim Hanîf Efendi, an 18th-century scholar who was a skilled calligrapher and a professor at the Süleymaniye Madrasah, is among the authors who composed three separate forty hadith treatises inspired by this hadith.

In his work titled *Erba‘üne hadīthan bi-lafẓatayn*, he compiled hadiths consisting of only two words, presenting each hadith along with its companion narrator and the author of the source in which the hadith appears.

In his risala *Sahmu’l-Isāba fī Faḍā’ili’r-Ramī wa’s-Sihām*, which discusses the virtues of archery and arrows, he begins with an introduction in Turkish, followed by hadiths accompanied by their companion narrators and the sources' authors. At the end, under a section titled “Fawā’id,” he lists the names of the bows used by the Prophet (peace be upon him) and notes that Prophet Abraham (peace be upon him) was the first to use a bow.

In his treatise *Darru’s-Sahāba fī Faḍā’ili’l-Khaṭṭ wa’l-Kitāba*, which brings together forty hadiths concerning the virtues of handwriting and writing, he also cited the companion narrator and the author of the hadith source. Additionally, at the end of the work, two appendices are included: the first lists Qur’anic verses containing words derived from the root *k-t-b* such as "book," "scribe," "writing," "dictation," and "pen"; the second presents the names of twenty-eight companions who served as scribes of revelation.

This study evaluates these treatises and aims to demonstrate the value of forty hadith collections in terms of their contribution to the science of hadith.

Keywords: Forty Hadith, arrow, bow, writing, scribe of revelation, İbrahim Hanîf Efendi.

KISALTMALAR

a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhi's-selâm
b.	:	Bin
b.y.	:	Basım yeri yok
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
ed.	:	Editör
H.	:	Hicrî tarih
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
M.	:	Mîladi tarih
No.	:	Numara
ö.	:	Ölüm tarihi
r.a.	:	Radıyallahu anh
r.anhâ	:	Radıyallahu anhâ
r.anhumâ	:	Radıyallahu anhumâ
s.a.s.	:	Sallallâhü aleyhi ve sellem
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
t.y.	:	Yayın tarihi yok
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
v.d.	:	Ve diğerleri
vb.	:	Ve benzeri
y.y.	:	Yayın yeri yok

GİRİŞ

Hadis edebiyatı içerisinde müstesna bir yere sahip olan kırk hadis derlemeleri, Hadis ilmi açısından hem rivayet hem de dirayet yönünden dikkate şâyân bir türdür. Bu türün teşekkülüne dayanak teşkil eden rivayet, her ne kadar sened açısından muhaddisler nezdinde tartışmalı kabul edilse de muhtevastaki teşvik edici boyut dolayısıyla erken dönemlerden itibaren müstakil teliflerin önünü açmıştır. Nitekim hicrî ikinci asrın ortasından itibaren bu rivayet etrafında şekillenen kırk hadis türü, zamanla hem biçimsel hem de içerik bakımından zenginleşmiş; bu çeşitlilik, İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinde, özellikle de Osmanlı ilim çevrelerinde zengin bir gelenek hâline gelmiştir. Söz konusu hadisin metin ve sened itibariyle geçerliliği, hadis âlimlerinin görüşleri doğrultusunda ele alınmış, ardından bu rivayetin tarih boyunca nasıl bir kültürel ve ilmî mirasın şekillenmesine zemin hazırladığı ortaya konmuştur.

Bu çalışma, 18. yüzyıl Osmanlı ilim ve edebiyat muhitinde yaşamış bir âlim olan İbrahim Hanîf Efendi'nin kaleme aldığı üç farklı kırk hadis risalesinin, hem kırk hadis edebiyatı içerisindeki konumunun tespiti hem de bu risalelerin içerik, tertip ve ilmî arka planı bakımından analizini teşkil etmektedir. Söz konusu risaleler, yalnızca hadis metinlerinden ibaret olmayıp, yazıldıkları dönemin ilmî yönelimlerini, manevî değerlerini ve müellifin hadis anlayışını da yansıtan belgeler hüviyetindedir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, 18. yüzyılda yaşamış hattat ve Süleymaniye Medresesi müderrisi İbrahim Hanîf Efendi'nin kırk hadis risalelerini inceleyerek Osmanlı dönemi kırk hadis literatürüne yaptığı katkıyı ortaya koymaktır. Hadis ve siyer alanlarına ilgi duyan İbrahim Hanîf Efendi'nin, bu ilginin bir yansıması olarak kaleme aldığı üç farklı kırk hadis risalesi hem içerik hem de tertip, kaynak kullanımı ve konulara yaklaşım tarzı bakımından dikkat çekici özellikler taşımaktadır. İbrahim Hanîf Efendi'ye ait kırk hadis risalelerini değerlendirmek suretiyle bu risalelerin hadis ilmi açısından taşıdığı değeri ortaya koymak, bu risalelerin yazma nüshalarını teknik özellikleri ve içerik katkıları bağlamında inceleyerek kırk hadis literatüründeki yerini belirlemek hedeflenmektedir.

Bu üç risale, Osmanlı dönemi kırk hadis literatürü içinde hem konularına özgü içerikleriyle hem de bilgi sunumundaki yapılarıyla farklı bir yerde durmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın önemi, İbrahim Hanîf Efendi'nin kırk hadis risalelerini bir bütün hâlinde değerlendirmek suretiyle, dönemin ilmî ve kültürel ikliminde hadis edebiyatının temsiliyet biçimlerini anlamaya katkı sağlamasında yatmaktadır. Ayrıca bu risaleler, konulu kırk hadis derlemelerinin Osmanlı'daki gelişim seyrini gözler önüne sermekte ve müellifin hadis metinlerine yaklaşımındaki seçicilik ve tertip anlayışını tespit etme imkânı sunmaktadır.

ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmada yöntem olarak filolojik metin tahlili benimsenmiş; mevcut yazma nüshalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş, hadislerin metin ve sened açısından değerlendirilmesine gidilmiştir. Hadislerin Arapça metinleri titizlikle tespit edilerek Türkçeye tercüme edilmiş; gerekli görülen yerlerde açıklamalar ve ilmî şerhlerle desteklenmiştir. Ayrıca, müellifin hayatı ve ilmî şahsiyetinin tespiti için ilgili tabakat ve biyografi kaynakları taranmış; bu veriler, risalelerle birlikte bütüncül bir şekilde değerlendirilmiştir.

İslâm dünyasında özellikle klasik dönemden itibaren gelişen kırk hadis edebiyatı genel hatlarıyla incelenmiş; bu edebiyatın İslam coğrafyasındaki tezahür biçimlerine temas edilerek, Osmanlı-Türk sahasında kaleme alınan kırk hadis risalelerine dair Türk edebiyatında kırk hadis geleneğinin oluşumu, gelişimi ve temsilcileri hakkında özet bir bilgilendirme yapılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde İbrahim Hanîf Efendi'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve mensup olduğu ilmî zümre hakkında bilgi verilmiştir. Bu bağlamda müellifin doğumu, tahsil hayatı, hocaları, talebeleri ve ilmî görevleri biyografik kaynaklar ve hakkında yazılan çalışmalar ışığında tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle oğlu Ahmed Tâhir Efendi tarafından kaleme alınan *Keşfü'z-zunûn zeyli: Âsâr-ı nev'* adlı eser başta olmak üzere dönemin diğer biyografik ve bibliyografik kaynakları da bu bölüme kaynaklık teşkil etmiştir.

İkinci bölümde İbrahim Hanîf Efendi'nin kaleme aldığı üç kırk hadis risalesi - *Erba'ûne hadîssen bi-lafzateyn, Sehmü'l-isâbe fî fezâili'r-remy* ve *'s-sihâm ve Derrü's-*

sehâbe fî fezâili'l-hatti ve'l-kitâbe - nüshalarıyla tanıtılmış, yazma eser kütüphanelerindeki kayıtları üzerinden bu nüshaların fiziksel ve içeriksel özellikleri tespit edilmiştir. Eserlerin fiziki nitelikleri, istinsah tarihi, müstensih bilgileri ve mevcut muhafaza durumu gibi teknik hususlar detaylı incelenmiştir. Her bir risale müstakil olarak değerlendirilmiş; içerik analizi yapılmış, konuya dair yaklaşımı ve tertip özellikleri üzerinde durulmuştur. Bunu müteakiben, risalelerde yer alan kırk hadis ilk râvîleri ve kaynak kitapları açısından değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Hadislerin ilk râvîleri incelenmiş, hangi sahâbîler aracılığıyla rivayet edildiği ve hangi klasik hadis kaynaklarında yer aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Her hadisin metni orijinal Arapça hâliyle verilmiş, ardından Türkçe tercümesi sunulmuş; tahric işlemi yapılarak hadislerin temel kaynaklardaki yerleri tespit edilmiştir. Ayrıca hadislerin ihtiva ettiği anlamlar, klasik ve modern şerh literatürü taranarak açıklanmış, gerektiğinde fikhî ve ahlâkî yönleri de belirtilmiştir.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmanın temelini, İbrahim Hanîf Efendi'ye ait olan ve kırk hadis literatürüne katkı mahiyetindeki üç risale teşkil etmektedir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı dijital arşivinde yapılan taramalar neticesinde ulaşılan söz konusu risalelerin yazma nüshaları esas alınarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Hadislerin kaynakları tespit edilirken Kütüb-i tis'â başta olmak üzere klasik hadis mecmualarından istifade edilmiştir. Bu bağlamda Câmi', Sünen, Müsned ve Mu'cem türündeki temel hadis kitapları esas alınmış; hadislerin tahric işlemleri bu kaynaklar temelinde gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, dijital kütüphanelerden biri olan Mektebetü's-Şâmile'deki tarama imkânları etkin şekilde kullanılmıştır. Bu kaynak üzerinden yapılan çapraz kontroller ile hadislerin farklı rivayet yolları sistematik biçimde karşılaştırılmıştır.

Müellifin hadisleri derlemede Celâlüddîn es-Süyûtî'nin meşhur eseri *el-Câmi'u's-sağîr*'den büyük ölçüde istifade ettiği tespit edilmiştir. Bu nedenle söz konusu eserin şerhleri de araştırmada önemli bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Emîr San'ânî'nin *et-Tenvîr şerhu Câmi'i's-Sağîr* adlı eseri ile Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr* adlı şerhi, hadislerin içeriksel tahlilinde başvurulmuş

kaynaklar arasında çokça yer almıştır. Hadislerin anlamlarına dair yapılan açıklamalar, bu eserlerdeki yorumlarla zenginleştirilmiştir.

Müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve telif ettiği eserler hakkında yapılan akademik çalışmalar da bu araştırmanın önemli dayanaklarını oluşturmuştur. Bu çerçevede, İbrahim Hanîf Efendi hakkında yapılmış biri doktora, üçü yüksek lisans düzeyinde olmak üzere toplam dört tez ile bir akademik makale tespit edilmiştir.

Bu tezlerden doktora çalışması Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın'ın “*Hz. Peygamber'in Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrâhim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)*” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda 2024 yılında tamamladığı tezdır. Yüksek lisans çalışmaları ise Bilâl Erkoç'un “*İbrâhim Hanîf'in Menhecü'l-Edîb fî Şerhi Enmûzecü'l-Lebîb'i*” isimli Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Programı'nda 2013 tarihli tezi, Zakaria Orfali'nin “*İbrahim Hanîf er-Rûmî'nin 'Gayetü'l-Meram' Kitabının Tahkik, Tahrîc ve Değerlendirilmesi*” adlı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri Programı'nda 2018'deki tezi ile Ebrahim Mohammed Moohialdin Alkahtani'ye ait “*Hanîf İbrâhim Efendi'nin La 'lu'l-Musaffâ fî Ziyâreti'l-Mustafâ Adlı Eseri (Metin-Tahlil)*” adındaki İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı'nda 2019'da hazırlanan tezdır. Yapılan makale çalışması da Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu'na ait olup İslâmî İlimler Araştırma Vakfı & Ensar Neşriyat tarafından 2022 yılında yayımlanan ve Târîh Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfân ve Hikmet Sempozyumunda sunulan “*Hanîf İbrâhîm b. Mustafa Er-Rûmî'nin ed-Dürrü's-Semîn fî Şerhi'l-Erba'in Adlı Kırk Hadîs Şerhinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi*” adlı çalışmadır.

Müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bu çalışmalarda yer alan bilgiler, kaynak yönlendirmeleri ve verilerden istifade edilmiştir. Ayrıca, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanmış olan Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden de istifade edilmiştir. Özellikle müellifin yaşadığı dönem, hadis usûlü, kırk hadis geleneği ve risalelerde yer alan anahtar kavramlara dair ansiklopedik bilgiler, çalışmanın teorik zeminini güçlendirmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma hem birinci el yazma kaynaklara hem de klasik hadis literatürüne ve modern akademik araştırmalara dayanılarak oluşturulmuştur.

HADİS EDEBİYATINDA KIRK HADİS

Külliyat oluşturacak kadar zengin bir yelpazeye sahip olan kırk hadisler, hadis edebiyatında önemli bir yer tutar. Arapça’da “erba ‘ûn hadîs”, Farsça’da “çihil hadîs”, Türkçe’de ise “kırk hadis” olarak adlandırılan telif türü, hicrî 2. (milâdî 8.) asrın ikinci yarısından itibaren yer edinmiş ve zamanla müstakil bir literatür haline gelmiştir. Bu tür eserlerin kaleme alınmasının temelinde, meşhur fakat isnadı bakımından zayıf olan şu rivayet yer almaktadır: *“Ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis ezberleyen/taşıyan/öğrenen kimseyi Allah Teâlâ kıyamet gününde fakihler ve âlimler topluluğu arasında haşreder.”* Bu hadisin çeşitli lafız ve senedleri mevcuttur.¹

Bu rivayet, farklı sahâbîlere nispet edilmiştir. Bunlar arasında Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Amr b. Âs, Abdullah b. Mesûd, Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebî Tâlib, Câbir b. Semüre, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Ümâme, Ebû’d-Derdâ, Enes b. Mâlik ve Muâz b. Cebel bulunmaktadır.

Bu rivayetlerin sıhhat derecesi hadis usûlü açısından tartışmalıdır. Ahmed b. Hanbel, hadisin lafzının halk arasında yaygın olmasına rağmen güvenilir bir senedle sabit olmadığını ifade etmiştir.² İbn Hacer, bu hadisin tarîklerini tesbit amacıyla bir çalışma yapmış, ancak her bir senedde metnin sıhhatini zedeleyen zaaf noktalarına işaret etmiştir.³ Nevevî ise, hadis hâfızları tarafından hadisin zayıf olduğunda ittifak bulunduğunu belirtmiş, kendisinin kaleme aldığı *“el-Erba ‘ûne’n-Neveviyye”* adlı eserini ise bu hadisi esas alarak değil, *“Bizden bir şey işitip, onu aynen işittiği gibi*

¹ Detaylı analiz için bkz. Ayrıca bkz. Mustafa Yüceer, *Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatı*, (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 31-57; Mustafa Yüceer, *“Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivâyetler”* (Doktora Tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, 2020), 24/50; Fahreddin Yıldız, *İslâmî İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler*, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11/21, (2013), 407-411.

² İbn Asâkir, *el-Erba ‘ûn fî’l-hass ‘ale’l-cihâd*, 34.

³ Şemsuddîn Ebû’l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Sehâvî, *el-Makâsidü’l-hasene fî beyâni kesîrin min el-ehâdîsi’l-müştehire ‘alâ’l-elsine* (Beyrut: y.y., 1405/1985), 644.

başkalarına ulaştıran kimsenin Allah yüzünü ağartsın.”⁴ rivayetine dayanarak oluşturduğunu ifade etmiştir.⁵

Kırk hadis telifiyle ilgili olarak ilk çalışma, içeriği ve mahiyeti hakkında günümüze herhangi bir bilgi ulaşmayan ve Abdullah b. el-Mübârek’e (ö. 181/797) ait olan derleme olduğu bilinmektedir. Onun ardından Muhammed b. Eslem et-Tûsî (ö. 242/857), Hasan b. Süfyân (ö. 303/915), Ebû Bekir el-Âcurrî (ö. 360/971), İbnü’l-Mukrî el-İsfahânî (ö. 381/991), Dârekutnî (ö. 385/995), Hâkim en-Nîsâbürrî (ö. 405/1014), Mâlinî (ö. 412/1021), Ebû Nu‘aym el-İsfahânî (ö. 430/1038), İsmâ‘îl b. Abdurrahman es-Sâbûnî (ö. 449/1057), Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), Ebû Tâhir es-Silefî (ö. 576/1180), Zekiyyüddin el-Münzirî (ö. 656/1258), Nevevî (ö. 676/1277) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi muhaddisler bu sahada eser telif ederek bu mühim geleneğin sürdürülmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu zatların kaleme aldıkları el-Erba‘ûn türü eserler, dönemlerindeki muhaddisler nezdinde rağbet görmüş, rivayet ve istinsah yoluyla intikal ettirilerek sonraki nesiller arasında yaygınlaşmıştır.⁶

Kırk hadis geleneğinde mühim bir dönüm noktası İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî’nin (ö. 643/1245) fıkıh ilminin temel kaidelerini esas alan yirmi altı hadislik derlemesidir. Bu eseri esas alan Nevevî (ö. 676/1277), buna on altı hadis daha ilave ederek “*el-Erba‘ûne’n-Neveviyye*” adını verdiği eserini meydana getirmiştir. Nevevî’nin bu çalışması, benzerleriyle kıyaslanamayacak derecede şöhet bulmuş, asırlar boyunca ilmi çevrelerde büyük kabul görmüş ve üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır.⁷

Kırk hadis risaleleri, muhteva ve biçim itibarıyla zengin ve çeşitli bir literatür teşkil etmektedir. Bazı risaleler yalnızca hadis metinlerini ihtiva ederken, bazıları kısa açıklamalarla yahut tercüme ve şerhlerle zenginleştirilmiştir. Şerh yapılırken bazen Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinden istifade edilmiş, bazen başka hadislerle açıklama

⁴ Ebû ‘Îsâ Muhammed b. ‘Îsâ et-Tirmizî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998), *İlim* 7; Suleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, t.y.), *İlim* 10; Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, (b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009), Mukaddime 18; Menâsik 76.

⁵ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Erba‘ûne’n-Neveviyye* (Beyrut: y.y., 1430/2009), 6-11.

⁶ Yüceer, “*Hadis İlmî Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivâyetler*”, 12/20.

⁷ Mustafâ b. ‘Abdullâh Hâcî Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü’l-Muşennâ, 1941), 1/59-60; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu’l-meknûn*, thk. Muhammed Şerefeddîn Yaltkaya, Rifat Bilge Kılıç (İstanbul: Vekâletü’l-Maârif, 1945-1947), 1/55-56.

yapılmış; kimi zaman da hikâyeler, menkıbeler ve öğütler kullanılmıştır. Hadis seçiminde müelliflerin farklı yaklaşımlar sergilediği görülür. Bazıları hadisleri kudsi hadislerden, Hz. Peygamber'in hutbelerinden ya da yerel râvilerden seçerken; bazıları toplumsal veya siyasal problemlere eğilmiş, kimileri de tıp ve hukuk gibi sahalara dair eğitici mahiyette hadisleri tercih etmiştir.

Kırk hadis derlemeleri, biçim açısından mensur, manzum ve karışık türlerde kaleme alınmıştır. Mensur tür, sayıca en fazla örneğe sahip olup Arapça hadis metinleriyle birlikte nesir şeklinde şerhler içerir; Nevevî ve Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) eserleri bu türe örnektir. Karışık türde, hadisler önce şiir formunda tercüme edilip ardından nesirle açıklanır; Ali b. Hâcî Mustafa ve Okçuzâde'nin (ö. 1039/1630)⁸ çalışmaları bu gruba girer. Manzum kırk hadisler ise daha çok Fars ve Türk edebiyatında gelişmiş, özellikle Türkçe yazılmış eserler öne çıkmıştır. Bu metinlerde hadisler şiirle tercüme edilerek mesnevi, kıt'a veya beyit formunda sunulmuştur. Bu geleneğin Fars edebiyatındaki öncüsü Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492), Türk edebiyatındaki temsilcileri ise daha geniş bir etki alanı oluşturmuştur.⁹

Kırk hadis derlemeleri içerik itibarıyla çeşitli tasniflere tabi tutulmaktadır. Bu tasnif, risalenin sadece hadis metinlerinden mi oluştuğu yahut ayet, hikâye ve özlü sözlerle desteklenip desteklenmediği gibi hususlar dikkate alınarak yapılmaktadır. Yalnızca Arapça hadis metinlerine yer verilen ve herhangi bir açıklama içermeyen derlemeler, bu türün yalın örneklerini oluşturur. Tezimize konu olan her üç risale de bu sınıfa örnek teşkil etmektedir. Bazı risaleler, hadislerin ardından kısa izahlar içerecek şekilde kaleme alınmıştır. Bu tarza örnek olarak Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) kırk hadis çalışması zikredilebilir. Bunun yanı sıra, bazı eserlerde hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi maksadıyla ilgili ayetler, hikâyeler veya hikmetli sözlerle açıklamalar yapılmıştır. Hazinî ve Hâkânî'nin risaleleri bu tür metinler arasında değerlendirilmektedir.

⁸ Yılmaz Öksüz, “Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-Hadîs'i (İnceleme-Metin)” (Doktora Tezi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk-İslam Edebiyatı Bilim Dalı, 2016).

⁹ Yıldız, *İslâmî İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihinden Günümüze Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler*, 417-418.

Hadislerin seçim kriteri açısından da kırk hadis derlemeleri farklı gruplara ayrılmaktadır. Bazı risaleler doğrudan kudsî hadislerden oluşmaktadır. Cemâleddin Aksarayî'nin (ö. 791/1388-89 [?]) *Hadîs-i Erba'în* adlı çalışması bu neviden bir örnektir.¹⁰ Hz. Peygamber'in hutbelerinden derlenen kırk hadis metnini ihtiva eden derlemeler de mevcuttur; bu bağlamda Abdülaziz Ahmed Efendi'nin *Şerhu Hutabâ'i'l-Erba'în* adlı eseri zikredilebilir. Bazı müellifler, sahih hadis kaynaklarından derlenen metinlere yer vermeyi tercih etmişlerdir. Muhammed Himmetzâde ile Hikmetî'nin eserleri bu kategoride değerlendirilmektedir. Halkın kolaylıkla ezberleyebileceği sade ve özlü hadislerden müteşekkil risaleler de mevcuttur. Fuzûlî, Nâbî ve Rıhletî tarafından kaleme alınan *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în* bu türe örnek olarak gösterilebilir. Lafız ve anlam yönünden hem açık hem de güvenilir hadisleri içeren derlemeler de ayrıca önem taşımaktadır. Bu gruba, Kemalpaşazâde'nin kırk hadislik çalışması dâhil edilebilir. Nadir görülen bir başka tür ise, yalnızca Arap alfabesindeki noktasız harflerle yazılmış hadisleri ihtiva eden risalelerdir. Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin'in *Risâle-i Âsâr-ı 'Adîde* isimli eseri bu sınıfa giren özgün örneklerden biridir.¹¹

Kırk hadis türündeki eserlerde hadis sayısı bazen kırkı aşmakta, bazen de daha az olmaktadır. Ancak bu durum, eserlere "el-Erba'ûn" ünvanı verilmesine engel teşkil etmez. Zira "kırk hadis" tabiri, sayısal bir sınırlamadan ziyade, belirli bir telif geleneğini ve dinî gayeyi temsil eden bir ıstılahdır. Bu nedenle, Nevevî, Hâkânî (ö. 1015/1606-7) ve Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)¹² gibi birçok âlim, kırk sayısından sapmalar olsa da eserlerini bu gelenek çerçevesinde kaleme almışlardır.

Bazı müellifler, kırk hadis derlemelerini halkın dinî metinlerden kolayca faydalanabilmesi için etkili bir yöntem olarak görmüşlerdir. Bu amaçla itikad, ahlâk, fıkıh, zikir, dua ve ibadet gibi pek çok alanda kırk veya daha fazla hadisi içeren risaleler kaleme almışlardır. Bu çalışmalar, özellikle dinî tebliğ, irşad ve eğitim faaliyetlerini önceleyen bir anlayışla hazırlanmıştır. Örnek olarak, Ebü'l-Kâsım Zeyd

¹⁰ Ali Rıza Kencik, "Cemâleddin Aksarayî ve Ona Nispet Edilen 'Erba'üne Hadîsen' Adlı Eserin Tahkiki" (Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, 2009).

¹¹ Harun Reşit Demirel, "Müstakimzâde'nin 'Bi Nukât Hadîs-i Erba'in' İsimli risâlesinde Yer Alan Hadislerin Tetkiki", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy 3 (2008): 75-96.

¹² Kahraman Bulgurcu, "Kemalpaşazâde'nin Hadis İlmindeki Yeri (Kırk Hadisler Örneği)" (Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 22.

b. Abdullah el-Hâşimî'nin Peygamber Efendimizin hutbelerini derlediği *Hutabü'l-erba'în* ve İmam Zehebî'nin (ö. 748/1348) Allah'ın sıfatlarına dair kırk hadisi ihtiva eden *el-Erba'în fî sıfâtî rabbi'l-âlemîn* adlı eseri zikredilebilir.¹³

Bazı müellifler kırk hadis derlemelerinde özellikle kudsî hadisleri merkeze almışlardır. Bu doğrultuda, Cemmâilî'nin (ö. 600/1203) *Kitâbü'l-erba'în min kelâmi Rabbi'l-Âlemîn*, Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *el-Ehâdisü'l-Kudsîyye ve'l-Kelimâtü'l-Ünsîyye* adlı eseri¹⁴ ve Muhammed Abdürraûf el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622) kudsî hadis ve duaları ihtiva eden çalışmaları bu türe örnek teşkil etmektedir. Bu eserler, kudsî hadislerin derlenmesi suretiyle kırk hadis geleneğine anlamlı katkılar sunmuştur.

Müteahhir dönem muhaddislerinden bazıları, isnad yönüyle güçlü rivayetleri derlemek amacıyla kırk hadis telifine yönelmişlerdir. Bu tür eserler, râvi zincirlerinin uzunluğu veya râvilerin itibarı açısından öne çıkar ve hadis usûlüyle ilgilenenler nezdinde kıymetlidir. Bu bağlamda Kelâî'nin (ö. 634/1237) *el-Erba'üne's-sübâ'iyye*, Dimyâtî'nin (ö. 705/1306) *Kitâbü'l-erba'îne'l-ebdâli't-tüsâ'iyyât*,¹⁵ Bedreddin İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) *el-Erba'üne't-tüsâ'iyyetü'l-isnâd*¹⁶ ve Zeynüddin el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) *Kitâbü'l-erba'în el-uşâriyye* adlı çalışmaları zikredilmeye değerdir. Bu sahada en dikkat çekici isimlerden biri olan İbn Hacer (ö. 852/1449) ise, Müslim'in (ö. 261/875) daha âli isnadla rivayet ettiği hadisleri seçerek *Avâlî Müslim* veya *el-Erba'üne'l-Âliye* adlı eserini telif etmiştir.¹⁷

Bazı muhaddisler, ilim yolculukları sırasında ziyaret ettikleri şehirlerde rivayet ettikleri hadisleri, "böldâniyye" tarzında, yani coğrafi merkeze göre tasnif ederek kırk hadis derlemeleri oluşturmuşlardır. Bu türün ilk örneklerinden biri Ebû Tâhir es-Silefî'ye (ö. 576/1180) ait olup, kırk farklı şehirde kırk ayrı hocadan aldığı hadislerle derlenmiştir. Talebesi İbn Asâkir (ö. 620/1223), bu yöntemi geliştirerek kırk farklı

¹³ Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/183.

¹⁴ M. Yaşar Kandemir, "Cemmâilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/340.

¹⁵ Ali Osman Ateş, "Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/311-312.

¹⁶ Cemil Akpınar, "İbn Cemaa, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/390.

¹⁷ M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/523.

sahâbîden kırk ayrı konuda hadis ihtiva eden kapsamlı bir eser kaleme almıştır. Bu alanda en dikkat çekici örneklerden biri, İbn Hacer'in kırk farklı hocasından, onların da kırk sahâbîden aldığı kırk beş hadisi âlî isnadla derlediği *el-İmtâ' bi'l-erba'îne'l-mütebâyineti* adlı eseridir.¹⁸

Kırk hadis geleneği, İslâm ilim tarihinde yalnızca ilmî bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda irşadî ve ahlâkî gayeler doğrultusunda da gelişmiştir. Özellikle sûfî meşrep âlimler nezdinde bu tür, tasavvufî değerleri ve edep anlayışını yansıtan hadislerin derlenmesinde önemli bir vasıta olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Kitâbü'l-erba'în fî ahlâki's-sûfiyye*, Mâlî'nin (ö. 412/1022) *Kitâbü'l-erba'în fî şüyûhi's-sûfiyye* ve Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Kitâbü'l-erba'în 'alâ mezhebi'l-Müteḥakkikîn mine's-sûfiyye*¹⁹ adlı eserleri dikkat çekicidir. Ayrıca, İbnü'l-'Arabî'ye (ö. 638/1240) nispet edilen *el-Erba'ûn* ve *el-Erba'ûne't-tivâl*'i,²⁰ Konevî'nin (ö. 673/1274) işârî tefsir özelliği taşıyan *Şerḥu Ḥadîsi Erba'în*'i, Somuncu Baba'ya (ö. 815/1412) nispet edilen *Tuhfetü'l-ihvân*'ı, Cemâl-i Halvetî'nin (ö. 899/1494) kudsî hadisleri te'vil ettiği eseri ve İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) sûfî yorumlar içeren *Şerḥu Ḥadîsi Erba'în*'i bu geleneğe katkı sunan kıymetli çalışmalardır.

Kırk hadis geleneği, farklı gayelere yönelik olarak da şekillenmiştir. Tüçibî'nin (ö. 730/1329) vaaz, kadılık, Allah sevgisi ve salavat gibi konularda derlemeleri buna örnektir. İbn Hacer'in âlî isnadlı rivayetlerden oluşan on bir adet kırk hadis çalışması bulunmaktadır.²¹ Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ve Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) de bu sahada önemli eserler vermiştir. Son dönem âlimlerinden Yûsuf en-Nebhânî (1849-1932), kırk farklı konuda kırk hadis derleyerek *el-Erba'îne Erba'în* adlı eserini oluşturmuş, bunların otuz beşini bizzat telif etmiş, beşini ise önceki müelliflerden aktarmıştır. Bu türde en fazla eser kaleme alan isim ise, Kettânî'nin (1857-1927)

¹⁸ Kandemir, "*İbn Hacer el-Askalânî*", 19/522-523.

¹⁹ Yusuf Ziya Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî* (İstanbul: Beyan yayınları, 2003), 74. Ayrıca Mehdi'ye dair kırk hadis ihtiva eden *Erba'ûn* adlı bir risalesi de mevcuttur. Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*, 74.

²⁰ Mehmet Ayhan, "*Fütühât-ı Mekkiyye'de Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivâyetler*" (Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, 2009), 27.

²¹ Kandemir, "*İbn Hacer el-Askalânî*", 19/522-523.

nakline göre, üç yüz altmıştan fazla kırk hadis risalesi yazan Şemseddin İbn Tolun'dur (ö. 953/1546)²²

Türkçe kırk hadis derlemelerinde genellikle Arapça metin ve Türkçe tercüme yer almakta, bazen kısa açıklamalar da eklenmektedir. Tercümelerin çoğu manzum tarzda olsa da mensur örnekler de vardır. Bazı eserlerde hadislerin râvi zincirine de değinilmesi ilmî değer katmaktadır.²³ Türkçe'de tertip edilen ilk kırk hadis tercümesi, Hicrî 759 (Miladî 1358) yılında Mahmûd b. Ali'nin *Nehcü'l-ferâdis* adlı eseri olup, dört bölümde toplam kırk hadis içerir. Bu eser, türünün öncüsü ve dil-üslup açısından da önemli bir kaynaktır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan ve tıpkı basımı yapılan yazma nüshası mevcuttur.²⁴

15. yüzyıl, kırk hadis edebiyatının hem halk hem de seçkinler arasında en yoğun ilgi gördüğü dönemdir. Bu yüzyılda Kemal Ümmî'nin (ö. 880/1475) *Kırk Armağan*²⁵ adlı eseri ile Ali Şîr Nevâî'nin (ö. 906/1501) Câmî'nin *Çihil Hadîs* eserinden yaptığı kıta nazım tarzındaki tercümesi önemli örneklerdir.²⁶ Ayrıca Arapça, Farsça ve Türkçe birçok eser telif edilmiştir. Hâzinî'nin (ö. ?) 1524 tarihli yaklaşık 3800 beyitlik *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn* adlı manzum eseri dönemin en hacimli çalışmalarındandır.²⁷ Usûlî (ö. 945/1538-39), Fuzûlî (ö. 963/1556), Nev'î (ö. 1007/1599), Kemalpaşazâde ve Âşık Çelebi (ö. 979/1572)²⁸ gibi isimler bu alanda kayda değer manzum veya mensur eserler bırakmışlardır. Bu dönemde eserler sadece hadis metinlerini değil, şerh, kıssa ve açıklamalarla zenginleştirilmiş, ilmî ve edebî açıdan çeşitlilik göstermiştir.

16. yüzyıl sonlarında Âlî Mustafa Efendi (ö. 1008/1600), *Çihil Hadis* adlı iki manzum eser kaleme almış ve bu eserler yayımlanmıştır. Aynı dönemde Ali b. Hacı

²² M. Yaşar Kandemir, "Kırk Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022) 469.

²³ Abdulkadir Karahan, "Kırk Hadis (Türk Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/470.

²⁴ Süleymaniye Kütüphanesi'nde Yenicami nr. 879'da kayıtlı olan nüsha, mukaddimesiyle birlikte tıpkıbasım olarak neşredilmiştir. Jonas Eckmann'ın önsözüyle birlikte tıpkı basımı yapılan bu eserin basım yılı ve yayınevi yazılmamıştır.

²⁵ Karahan, *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, 153.

²⁶ Necip Asım Yazıksız, *Hadîs-i Erbaîn Tercümeleri*, Millî Tettebbûlar Mecmuası, (İstanbul: Matbaai Âmire, 1915), 2/149-155.

²⁷ İsmail Avcı, "*Hazîni'nin Manzum Şerh-i Hadîs-i Erbaîn Tercümesi*" (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2007).

²⁸ Bünyamin Akdağ, "*Âşık Çelebi'nin Hadîs-i Erbaîn Tercümesi (İnceleme-Tenkidli Metin)*" (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2019), 10.

Mustafa'nın *Amâil-i fezâil-i cihâd* adlı, cihâd konulu kırk hadis derlemesi önemli olup, tek nüshası Raif Yelkenci koleksiyonundadır. Hadisler Arapça orijinal metinleriyle birlikte mensur ve mesnevî tarzda sunulmuştur. Fevrî'nin (ö. 978/1571) iki kırk hadis tercümesi, özellikle *Kühl-i Dîde-i A'yân* adlı eseri hem içerik hem de edebî açıdan dikkat çeker. Ayrıca Rihletî'nin *Dervişlerin Ahvaline Dair Kırk Hadis* risâlesi ve Abdurrahman-ı Câmî'nin *Terceme-i Hadîs-i Erba'in*'ine yapılan Türkçe tercüme 16. yüzyıl kırk hadis külliyyatında önemli yer tutar.

17. yüzyıl, Türkçe kırk hadis edebiyatının en verimli ve sanatsal açıdan gelişkin olduğu dönemlerden biridir. Bu asırda, Hâkânî²⁹ ve Feyzî-i Kefevî (ö. 1023/1614) gibi müellifler manzum kırk hadis tercümeleriyle öne çıkmıştır; Feyzî-i Kefevî'nin eserlerinde farklı aruz kalıplarının kullanılması nazım tekniğine ayrı bir zenginlik katmıştır.³⁰ I. Ahmed'in emriyle Taşköprüzâde Kemâleddin Mehmed Efendi'nin (ö. 1030/1621) hazırladığı manzum ve mensur şerhli kırk hadis tercümesi önemli bir örnektir. Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin *Ahsenü'l-hadîs*³¹ adlı eseri³² ve Mevlevî sûfisi İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin Mevlevî geleneklerini hadislere bağlayan kırk hadis tercümesi de dikkate değerdir. Klasik edebiyat şairi Nâbî (ö. 1124/1712), Abdurrahman Câmî'nin kırk hadis tercümesini büyük bir edebî başarıyla Türkçeye kazandırmıştır.³³ Ayrıca Fethî-i Karamânî'nin elli bir hadis içeren *Tercüme-i Hadîs-i Hamsîn* adlı eseri bu yüzyılın son dönemine ait önemli bir çalışmadır.³⁴ Bu dönemde eserler hem içerik hem de üslup açısından olgunlaşmıştır.

18. yüzyılın ilk yarısı, özellikle Sultan III. Ahmed dönemi, Türkçe kırk hadis tercümeleri açısından zengin ve önemli bir dönemdir. Bu dönemde Abdullah b. Mehmed'in 1703 tarihli *Ahsenü'l-haber*,³⁵ Osmanzâde Ahmed Tâib'in 1708 tarihli

²⁹ Müzahir Kılıç, "Hâkânî Mehmed Bey Hadîs-i Erba'in (İnceleme-Tenkidli Metin)" (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, 1993).

³⁰ Resul Altuntaş, "*Feyzî-i Kefevî'nin Ravzatü'l-ubbâd'ı: İnceleme ve Çeviri Yazılı Metin*" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2016).

³¹ Yılmaz Öksüz, "*Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-Hadîs'i (İnceleme-Metin)*" (Doktora Tezi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk-İslam Edebiyatı Bilim Dalı, 2016), 19.

³² Yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hamidiye, nr. 199, Lala İsmâil, nr. 34 ve Fâtih, nr. 194) bulunmaktadır.

³³ Yazıksız, *Millî Tettebbûlar Mecmuası*, 2/155.

³⁴ Hasan Aksoy, *Mustafa Âlî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümeleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1991), 8.

³⁵ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, 247.

hem mensur hem manzum tarzda kaleme aldığı *Sıhhatâbâd* ve İshak Hocası Ahmed Efendi'nin (ö. 1120/1708) tamamen mensur olan *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn* gibi eserler dikkat çeker. Ayrıca, 1725'te Bursalı İsmâil Hakkı'nın (ö. 1137/1725) Nevevî'nin *Erba'în* hadisine yazdığı kapsamlı, ilmî ve üç defa basılmış şerh önemli bir başyapıttır. 18. yüzyılda Münif tarafından 1733'te yapılan Câmî'nin *Terceme-i Hadîs-i Erba'în* tercümesi de kayda değerdir.³⁶ Yüzyıl boyunca Hasan b. Ali, Süleyman Efendi, Vahdetî Osman Efendi gibi müellifler çeşitli kırk hadis tercüme ve şerhleri kaleme almışlardır.³⁷ Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kırk hadis edebiyatında belirgin bir duraklama yaşanmış, 19. yüzyılda da önceki verimlilik ve edebî seviye büyük ölçüde kaybolmuştur. Bu dönemde İsmâil Müfid Efendi gibi bazı müellifler çalışmalarını sürdürmüştür.³⁸

Tezimize konu olan ve İbrahim Hanîf Efendi tarafından kaleme alınan üç farklı kırk hadis derlemesi de 18. yüzyıla ait telifler olarak kırk hadis literatürü içerisindeki yerini almıştır.

³⁶ Yazıksız, *Hadîs-i Erbaîn Tercümeleri*, 2/161.

³⁷ Karahan, *İslâm Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, 254–267.

³⁸ Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı müellifleri*, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 1/243.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBRAHİM HANÎF EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. İBRAHİM HANÎF EFENDİ’NİN HAYATI

1.1.1. İsmi

Tam adı, Mîr İbrahîm Hanîf b. Mustafa b. Ahmed b. İbrahim Paşa b. Muhammed³⁹ olan müellif, kaynaklarda İbrahim Hanîf Efendi, Hanîf İbrahim Efendi, İbrahim Hanîf Bey ve İbrahim b. Mustafa Hanîf er-Rûmî gibi farklı isimlerle anılmaktadır.⁴⁰ Biz, müellifin çalıştığımız eserlerinde de kullandığı İbrahim Hanîf Efendi ismini tercih ettik. Kendisi, Hanîf mahlaslı üç kişi içinden “Şârih-i Şifâ” lakabıyla meşhur olmuştur.⁴¹ Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 1110/1698 civarında doğduğu tahmin edilmektedir.

1.1.2. Ailesi

İbrahim Hanîf Efendi’nin ailesi, Osmanlı bürokrasisinde önemli görevler üstlenmiş kişilerden oluşmaktadır. Dedelerinden İbrahim Paşa (ö. 1145/1733), Rumeli valiliği yapmış bir devlet adamıdır. Dedesi Mîr Ahmed, Mısır emirlerinden olup Üsküp âyânlığı görevinde bulunmuştur. Babası Üskübî Mustafa Efendi ise Bağdat defterdârlığı yapmış ve görevinin dönüşünde 1122/1710 yılında Tokat’ta vefat etmiştir.⁴²

Müellifin iki oğlu olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri, Hanîfzâde lakabıyla tanınan Ahmed Tâhir Efendi’dir (ö. 1217/1802-03). Ahmed Tâhir Efendi’nin *Âsâr-ı Nev’* (*Keşfü’z-zünûn zeyli*) ve *Sefînetü’l-Kasâ’id ve Defînetü’l-Fevâ’id* isimli eserleri

³⁹ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 43.

⁴⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 605; Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ’sı: İnceleme, Tenkidli Metin, İndeks, Sözlük* (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1994), 84; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 294; Cemil Akpınar, "Hanîf İbrâhîm Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/39.

⁴¹ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 43.

⁴² İrfan Çalışan, (ed.), *Eyüplü Meşhurlar*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 61. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 43; Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ’sı: İnceleme, Tenkidli Metin, İndeks, Sözlük*, 84.

vardır. Müellifin *Derrü's-sehâbe fî fezâilî'l- hat ve'l-kitâbe* isimli eserinin müellif nüshasının zahriyyesinde risale isminin hemen altında Ahmed Tâhir b. İbrahim Hanîf isimli bir şahsın doğum tarihinin verilmesi,⁴³ onların baba-oğul olduklarını göstermektedir. Diğer oğlunun ise *Hilyetü'l-evliyâ ve ravzatü'l-asfiyâ* adlı eserin müellifi Süleymân Vecdî olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu bilgi yalnızca Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920) tarafından aktarıldığı için ihtiyatla karşılanmalıdır.⁴⁴ Ayrıca, müellifin hüsn-i hat öğrencisi olan Hafız Ahmed Efendi'yi kızıyla evlendirdiği kaynaklarda zikredilen bir başka önemli detaydır.⁴⁵

1.1.3. İlmî Hayatı ve Görevleri

İbrahim Hanîf Efendi, eğitimini İstanbul'da tamamlamış, hat sanatında dönemin önde gelen ustalarından ders alarak bu alanda yüksek bir mertebeye ulaşmıştır. Nesih ve sülüs hatlarını önce İsmâil Efendizâde Abdi Efendi'den, ardından Câbizâde Abdi Ağa ve Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi'den (ö. 1169/1756) meşk ederek geliştirmiştir. Talik hattını ise Kâtibzâde Mehmed Refî' Efendi'den (ö. 1183/1769) kısa sürede öğrenmiş ve bu sahada da kayda değer bir yetkinlik kazanmıştır. Müellifin, Hâfız Osman Efendi'nin (ö. 1110/1698) Edirne'ye taalluk eden talebeleri arasında birinci silsilede yer aldığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir.

Hat sanatına dair aldığı eğitim ve hocaları hakkında detaylı bilgiler mevcut olmakla birlikte, dinî ilimlerdeki tahsiline ve bu alandaki hocalarına dair tafsilatlı bilgilere ulaşamamıştır. Ancak, devrinin en üst düzey eğitim kurumlarında müderrislik yapmış olması, Arapça ve Farsça tercüme sahasında gösterdiği maharet ve bu alandaki çağdaşları arasında temayüz etmiş olması, onun klasik İslami ilimler alanında ciddi bir tahsil gördüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, fıkıh ve edebiyat sahalarında derin bilgi sahibi bir âlim olarak tanınmıştır. İbrahim Hanîf Efendi'nin,

⁴³ İbrahim Hanîf Efendi, *Derrü's-sehâbe fî fezâilî'l- hat ve'l-kitâbe*, (Esad Efendi, 312/2). Burada Ahmed Tahir b. İbrahim Hanîf'in doğum tarihi pazar günü öğle vakti Şevval ayının dördü 1152 yılı olarak kayıtlıdır.

⁴⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 3/420; Akpınar, "Hanîf İbrâhim Efendi", 16/40.

⁴⁵ Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın, "Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)" (Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2024), 24.

Abdülvehhâb b. Ahmed Berekât el-Ahmedî et-Tantâvî'den (ö. 1154/1741 [?]) *Sahîh-i Buhârî* icâzeti aldığı da bilinmektedir.⁴⁶

İbrahim Hanîf Efendi, Abacı Hüseyin Efendi'nin damadı olması dolayısıyla ilk olarak Bostancı Ocağı kâtipliği görevine getirilmiş, ardından Koca Mustafa Paşa Evkafı kâtipliğine tayin edilmiştir. 20 Cemâziyelevvel 1147 (18 Ekim 1734) tarihinde Reis Hâcesi Ahmed Efendi'nin yerine, Dersiyye-i 'Abdülkâdir hâricinde müderris olarak atanmıştır. Bu görevinden sonra bir müddet Kadıasker Hasan Efendi Medresesi'nde tedris faaliyetine devam etmiştir. 21 Rebî'ülâhir 1166 (25 Şubat 1753) tarihinde Tabib Hüseyin Efendizâde Mustafa Efendi'nin yerine Sahn-ı Semân Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiş, ertesi yıl 5 Rebî'ülevvel 1167 (31 Aralık 1753) tarihinde ise Ahmed Paşazâde Veliyyüddîn Beg Efendi'nin yerine Mimar Kâsım Medresesi'ne görevlendirilmiştir.

İbrahim Hanîf Efendi, tedris faaliyetleriyle meşgul olduğu dönemde bir süre Haremeyn-i Şerifeyn müfettişliği görevini de yürütmüştür. Mimar Kâsım Medresesi'ndeki görevinden bir süre sonra Süleymaniye Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. Her ne kadar bu göreve başlama tarihi kesin olarak bilinmese de *Muhtasarü'l-a'dâd* adlı eserinin bir nüshasında, arkadaşı Mustafa Âşir Efendi (1729-1804) tarafından düşülen kayıttan, bu eseri 1177 yılı Cemâziyelâhir ayında (Aralık 1763) tamamladığı ve o sırada Süleymaniye Medresesi'nde görev yapmakta olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷

1177 yılı Ramazan ayı başında (4 Mart 1764) Muğlavî Mehmed Efendi'nin yerine Galata kadılığına, 1185 yılı Zilkâde ayında (Şubat 1772) ise Bursa kadılığına tayin edilmiştir.⁴⁸

⁴⁶ Akpınar, "Hanîf İbrâhim Efendi", 16/39.

⁴⁷ İbrahim Hanîf Efendi, *Muhtasarü'l-a'dâd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Koleksiyonu, 418/3), 186a; Akpınar, "Hanîf İbrâhim Efendi", 16/39.

⁴⁸ Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraîfâ'sı: İnceleme, Tenkidli Metin, İndeks, Sözlük*, 85.

1.1.4. Hocaları ve Talebeleri

1.1.4.1. Hocaları

Bu bölümde, İbrahim Hanîf Efendi'nin hat sanatında ders aldığı hocaları ile hadis icâzeti aldığı hocası hakkında bilgilere yer verilecektir. Ancak, İslâmî ilimleri kimlerden tahsil ettiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.1.4.1.1. Kırımlı Tatar Ahmed Efendi (ö. 1156/1743-44)

İbrahim Hanîf Efendi'nin, dönemin tanınmış sûfilerinden olan ve Ayvansaray'daki Emîr Buhârî Tekkesi'nin dokuzuncu postnişinliğini yürüten Nakşibendiyye şeyhi Kırımlı Tatar Ahmed Efendi'ye⁴⁹ (ö. 1156/1743-44) intisap ettiği, bu vesileyle zikr-i hâfî usulünü ondan aldığı kaynaklarda kaydedilmektedir.⁵⁰

1.1.4.1.2. Kâtibzâde Mehmed Refî' Efendi (ö. 1183/1769)

Kâtibzâde Mehmed Refî' Efendi, asıl adıyla Muhammed Refî' b. Mustafa el-İstanbulî el-Osmanî, 18. yüzyıl Osmanlı ilim ve sanat çevrelerinde hekimbaşı, hattat ve şair kimliğiyle temâyüz etmiş seçkin bir şahsiyettir. İstanbul'un Çarşamba semtindeki Kovacı Dede Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası, Sultan III. Ahmed devrinde Dîvân-ı Hümayun çavuşları kâtipliğinde görev yapan Mustafa Efendi'dir. Bu sebeple 'Kâtibzâde' nisbesiyle tanınmıştır.⁵¹

Tıp sahasında kaleme aldığı *Risâle fî evcâ'î'l-mefâsıl*, *Risâle fî za'fî'l-bâh* ve *Risâle-i 'illet-i sadriyye* gibi risaleleriyle tanınan Kâtibzâde, aynı zamanda yetkin bir hattat olarak da ön plana çıkmıştır. Hem hocası hem de öğrencisi olan Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi'den sülûs ve nesih hatlarını meşk ederek icâzet almış, buna karşılık ona nesta'lik hattı meşketmiştir.⁵²

Yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla hat sanatının gelişimine kayda değer katkılarda bulunan Kâtibzâde'nin talebeleri arasında İbrahim Hanîf b. Mustafa,

⁴⁹ Tatar Ahmed Efendi, Şeyh Ahmed Yekdest'ten (ö. 1119/1707) Mekke'de el almıştır. Ayvansaray'daki Emîr Buhârî Tekkesi'ne ise oranın halihazırdaki şeyhi Karamanîzâde Efendi (ö. 1149/1737) vefat edince postnişin olmuştur. Vefatına (ö. 15 Ramazan 1201/1 Temmuz 1787) intikâl'e-mürşid (انتقال المرشد) ibaresi tarih düşürülmüştür.

⁵⁰ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 43.

⁵¹ Muhittin Serin, "Kâtibzâde Mehmed Refî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/42.

⁵² Serin, "Kâtibzâde Mehmed Refî'", 25/43.

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, el-Hâc Mehmed Sa‘îd Efendi, Şeyh Ahmed Hüsâmî, Ahmed Bosnevî, İsmâ‘îl Refîk, Mustafa Ârif (Çalkandızâde) ve Mustafa Rûhî gibi devrin önde gelen hattatları yer alır. 7 Cemâziyelevvel 1183 (8 Eylül 1769) tarihinde, doksan yaşına yaklaşmışken vefat etmiş; İstanbul Çarşamba’daki Kovacı Dede Türbesi hazîresine, Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi’nin yanına defnedilmiştir.⁵³

1.1.4.1.3. Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi (ö. 1169/1756)

Osmanlı hat sanatının önde gelen isimlerinden Mehmed Râsim Efendi, 1099 (1687) yılında İstanbul’un Eğrikapı semtinde doğduğu için “Eğrikapılı” nisbesiyle tanınmıştır. Medrese tahsili görmüş, Arapça ve Farsçaya olan vukufiyetinin yanı sıra şiir ve inşâ alanlarında da temâyüz etmiştir. Seksen dört sayfadan oluşan bir divançesi ile münşeat örneklerinin yer aldığı bir yazma eseri günümüze ulaşmıştır.⁵⁴

Nakşibendî tarikatına mensup olan Mehmed Râsim Efendi, hat sanatına duyduğu saygının bir tezahürü olarak meşklerini daima abdestli olarak icra etmesiyle tanınmıştır. Sultan III. Ahmed ve Sultan I. Mahmud gibi sanat hâmisi padişahların yanı sıra devrin sadrazamları ve ileri gelen devlet adamlarının takdirini kazanmış, döneminde “reîsü’l-hattâtîn” unvanıyla anılmıştır. Bununla birlikte, münşeatında yer alan bazı belgeler, zaman zaman geçim sıkıntısı çektiğini de ortaya koymaktadır.

Tatar Ahmed Efendi’den el alarak Nakşibendî tarikatına intisap eden Mehmed Râsim Efendi, 1169 (1756) yılında vefat etmiştir.⁵⁵

1.1.4.1.4. İsmâil Efendizâde Abdî Efendi (ö. 1122/1708)

Halvetî meşâyihinden Burhâneddîn Berdâ‘î Efendi’nin torunu ve Köse Hüseyin Efendi’nin oğlu olarak Dârende’de dünyaya gelen Abdî Efendi, ilim ve sanatla meşgul bir muhitte yetişmiştir. Ancak, *Devhâtü’l-küttâb* adlı eserde babasının ismi İsmâil Efendi olarak kaydedilmiştir. Genç yaşta babasıyla birlikte İstanbul’a gelmiş, burada

⁵³ Mikdat Kasap, “*Kâtibzâde Mehmed Refi’ Efendi Hayatı ve Eserleri*” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, Geleneksel Türk Sanatları Programı, 2021), 23-25.

⁵⁴ M. Uğur Derman, “Mehmed Râsim, Eğrikapılı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/514; Yılmaz Öksüz, “*Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi (İnceleme-Metin)*” (Yüksek Lisans Tezi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Programı, 2010), 35.

⁵⁵ Öksüz, “*Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi (İnceleme-Metin)*”, 19.

dönemin önde gelen hattatlarından Suyolcuzaâde Eyyûbî Mustafa Efendi'den sülûs ve nesih hatlarını meşk ederek icâzet almıştır. Babasının Matbah Emini olması dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn Kitâbeti hulefâsından biri olarak divânî yazı alanında da maharet kazanmıştır. Devlet hizmetine girişinin ardından Amcazaâde Hüseyin Paşa'nın divân efendiliğine tayin edilmiş, bu vesileyle saray hizmetine dâhil olmuştur. Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığa tayiniyle mektubçuluk görevini üstlenmiş, 1114 yılı Şa'bân ayında (Ocak 1703) Râmî Mehmed Paşa'nın yerine Reîsü'l-Küttâb olarak atanmıştır. Ancak Hüseyin Paşa'nın azli üzerine kısa bir süre sonra görevden alınarak Limni adasına sürgün edilmiştir. Ertesi yıl Zilkade ayında affedilerek İstanbul'a dönmüş, önce Başmuhasebeci, ardından Cizye Muhasebecisi olarak yeniden devlet hizmetine kabul edilmiştir. 3 Cemâziyelâhir 1118 (12 Eylül 1706) tarihinde ikinci kez Başmuhasebeci olmuş, 1120 (1708) yılında ise Yeniçeri Kâtibi görevine getirilmiştir. Bu vazifede iken 1122 (1710) yılında vefat etmiştir. Mezarı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁶

1.1.4.1.5. Abdülvehhâb b. Ahmed b. Berekât el-Ahmedî et-Tantâvî el-Mısri eş-Şâfi'î (ö. 1154 [?])

Mısır'ın önde gelen muhaddislerinden Abdülvehhâb Tantâvî, Osmanlı ilim muhitleriyle yakın ilişki içerisinde bulunan muteber bir âlimdir. İbrahim Hanîf Efendi, Mekke-i Mükerrreme'de gerçekleştirdiği resmî bir görev sırasında Tantâvî ile bizzat görüşmüş, bu görüşme esnasında kaleme aldığı *ed-Dürrü's-semîn* adlı kırk hadis şerhini kendisine takdim etmiştir. Aynı görüşmede *Sahîh-i Buhârî*'yi okutma icâzeti de alarak bu alandaki ilmî liyakatini teyit ettirmiştir. Tantâvî'nin bilinen eserleri arasında *Bezlu'l-es'id fî şey'in min esrâri Muhammed* ve *'Akdu'z-zeberced min hurûfi Muhammed* adlı risaleler yer almaktadır.⁵⁷

1.1.4.2. Talebeleri

Kaynaklardan ulaşılan bilgiler ışığında, İbrahim Hanîf Efendi'nin ilmî ve meslekî faaliyetleri esnasında çeşitli talebeler yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu öğrenciler arasında özellikle Müstakimzâde Süleyman Efendi (ö. 1202/1788) dikkat çekmektedir. Müstakimzâde, *Târîh-i Vassâf* adlı eseri İbrahim Hanîf Efendi'den okuduğunu bizzat belirtmiş ve bu vesileyle hocasına olan nisbetini açıkça ifade

⁵⁶ https://www.ketebe.org/en/artist/seyhade-abdi-efendi-943?utm_source.

⁵⁷ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 6/217.

etmiştir. Söz konusu ilişki, Bursalı Mehmed Tahir tarafından da teyit edilmiştir. Bir diğer talebe olan İbrahim b. Receb, 1181/1767 tarihinde *Derrü's-sehâbe fî fezâ'ili'l-hatt ve'l-kitâbe* adlı eserin bir nüshasını istinsah etmiş olup, bu faaliyeti onun İbrahim Hanîf Efendi'nin ilim halkasında yer aldığını göstermektedir. Ayrıca, Hâfız Ahmed Efendi de hocasının yalnızca talebesi değil, aynı zamanda damadı olup kendisinden hüsn-i hat meşketmiştir. Katipzâde Mustafa Efendi'ye ise tuğra dersleri verdiği bilinmektedir.

Bu isimlerden hareketle, İbrahim Hanîf Efendi'nin yalnızca bir müderris değil, aynı zamanda hüsn-i hatta vukufiyetiyle temayüz etmiş bir eğitimci olduğu anlaşılmaktadır. Ancak günümüze ulaşan biyografik ve arşiv kaynaklarının sınırlı oluşu sebebiyle, kendisinden ders alan tüm öğrencileri tespit etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, özellikle hat sanatı sahasında yetiştirdiği talebeleri vasıtasıyla, ilmî ve estetik birikiminin sonraki nesillere intikal ettiği söylenebilir.

1.1.5. Vefatı ve Kabri

İbrahim Hanîf Efendi'nin vefatına ilişkin kaynaklar farklı tarih vermekle beraber bu konuda en güvenilir kaynak, talebesi Müstakimzâde Süleyman Efendi'dir. Onun düştüğü “hâtîme-i kâmilân” (خاتمة کاملان) tarih kaydı da Şevvâl 1189 (Aralık 1775) tarihini işaret etmektedir. Müstakimzâde'nin hem müellifin öğrencisi olması hem de tarih düşürmedeki mahareti göz önüne alındığında, bu bilgi diğerlerine göre daha isabetli durmaktadır. Bununla birlikte 1190 tarihini veren de görülmektedir.⁵⁸

İbrahim Hanîf Efendi, İstanbul Eyüpsultan ilçesi Nişancı Mahallesi'nde Abdurrahman Şeref Bey Caddesi üzerinde Arakiyeci Cafer Ağa Camii yanında bulunan Gülşirin Dâye Hatun Türbesi'ne defnedilmiştir. Kabri Şeyh Vahyî Efendi'nin (ö. 1130/1718) mezarının karşısında yer almaktadır. Bugün bunlardan yalnızca Dâye Hatun'un mezarı bellidir.⁵⁹

⁵⁸ Abdulkadir Karahan da *İslâm Türk Edebiyatında Kırk Hadis* adlı eserinde 1217/1802 tarihini vererek Seyyid İbrahim Hanîf'in vefatıyla karıştırmıştır. Bkz. Karahan, *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, 269.

⁵⁹ Çalışan, *Eyüplü Meşhurlar*, 1/61-62.

Resim 1: İbrahim Hanîf Efendi'nin kabrinin bulunduğu Gülşirin Dâye Hatun Türbesi.
(12 Nisan 2025)

1.1.6. İbrahim Hanîf Efendi'nin Vefatı Üzerine Yazılan Manzume

Hâcî İbrâhîm Hanîfâ ya'nî Şifâ Şârihi

İrci'î emri erip eyledi rûhun revân

Qādî-i Burusa olup mün'azil olmuş idi

Etdi fenâ gülşenin terk ile meyl-i cinân

İlm ü me'ârifde ol çok eşer ibkâ edip

Hüsn-i hattı her kalem milki idi bî-gümân

Fâzıl-ı kâmil idi 'ârif-i takvâ-penâh

Qâbil-i nisbet anı etmiş idi hâcegân

Kıldı bu sâl irtihâl eyledi 'azm-i visâl

Oldu tārīḥ dāll “ḥātime-i kāmīlān”

(خاتمة کاملان) 12 Ekim 1189 Salı.⁶⁰

Günümüz Türkçesi

Hacı İbrahim Hanîf, yani Şifâ Şârihi, 'İrciî' emrini alarak ruhunu teslim etti.

Bursa kadısı iken görevinden ayrılmıştı, Fani dünyayı terk edip cennete yöneldi.

İlim ve irfan alanında pek çok eser bırakarak, Güzel hattıyla her kalem sahasında şüphesiz bir hükümdardı.

Olgun bir fazilet sahibi, takva ehli bir ârifî. Hocalar onu övgüye layık görürdü. Bu yıl vefat edip Hakk'a yürüdü, Tarih düşürüldü: 'Hâtime-i kāmīlān' (1189)

Şifâ Şârihi olduğu, Bursa kadılığından ayrıldığı, Hattatlığının ön planda olduğu, alimlerin fazilet ve takva sahibi olarak övdüğü ve hicri 1189'da vefat ettiği zikredilmektedir.

⁶⁰ Hafız Hüseyin b. İsmail Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih* (İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine 1565, 57a.

1.2. İBRAHİM HANÎF EFENDİ’NİN ESERLERİ

Osmanlı ulemâsı arasında sıkça rastlanan bir özellik olan, birden fazla ilim dalında eser telif etme geleneği, İbrahim Hanîf Efendi’nin ilmî faaliyetlerinde de açık biçimde müşahade edilmektedir. Hanîf Efendi; hadis, fıkıh, siyer, tefsir, Arap dili ve belâgati gibi farklı disiplinlerde kaleme aldığı eserleriyle, döneminin çok yönlü âlim tipolojisini yansıtan önemli simalardan biridir.

Bu çalışmada, İbrahim Hanîf Efendi’nin mevcut kaynaklarda tespit edilebilen eserleri mümkün olduğunca ayrıntılı bir biçimde tanıtılacak; içerikleri, tertip yapıları, dil ve yöntem özellikleri ele alınarak değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu sayede hem müellifin ilgi sahaları hem de ilmî derinliği hakkında kapsamlı bir fikir edinmek mümkün olacaktır. Başta hadis ile ilgili eserlerine yer verilirken diğer ilimlerde telif ettiği eserler, nüshalarına ulaşılan ve günümüze ulaşmayanlar olarak ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.2.1. Hadisle İlgili Eserleri

1.2.1.1. *Hulâsatü’l-vefâ fî şerhi’ş-Şifâ*

İbrahim Hanîf Efendi’nin, Kâdî İyâz’ın (ö. 544/1149) Hz. Peygamber’e duyulan sevgi ve O’nun Müslümanlar üzerindeki haklarını da ortaya koyduğu meşhur eseri *eş-Şifâ bi-ta’rîfi hukûki’l-Mustafâ* adlı Arapça kitabı üzerine yazmış olduğu Türkçe bir şerhtir. Bu şerhin adı *Hulâsatü’l-vefâ fî şerhi’ş-Şifâ* olup eserin 2a varak yüzünde, adı açıkça bu şekilde belirtilmiştir.⁶¹ Ancak müellifin oğlu Ahmed Tâhir Efendi tarafından *Keşfü’z-zünûn* zeylinde, eserin *Şerhu Şifâ-i Şerif* olarak iki cilt olduğu ve *Hulâsatü’l-vefâ* ismiyle isimlendirildiği kaydedilmiş olması bu eserin kısaca bu adla da tanındığını göstermektedir.⁶²

İbrahim Hanîf Efendi bu eserini, dönemin şeyhülislâmı ve bilinen ilk Türkçe *Şifâ* şerhinin müellifi İshak Efendi’ye (ö. 1147/1734) ithaf etmiştir. Bazı yazma nüshalarda,

⁶¹ İbrahim Hanîf Efendi, *Hulâsatü’l-vefâ fî şerhi’ş-Şifâ* (İstanbul: Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, 650), 2a.

⁶² Muştafâ b. Abdullâh Hâcî Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn=Lexicon Bibliographicum et Encyclopaedicum*, çev. Gustavus Flügel (Beyrut: Dâru Sadır, 1835), 6/597-598; Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın, "Hulâsatü’l-vefâ fî şerhi’ş-Şifâ".*Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, [Erişim Tarihi: 09 Nisan 2025].

İshak Efendi'nin yanı sıra İstanbul kadısı Mehmed Esad ile Anadolu kazaskeri Mirzâde Ahmed Neylî'ye ait birer takriz bulunmaktadır. 635 varaktan oluşan bu kapsamlı şerh, 1148/1735 yılında tamamlanmıştır. Eserin hâtimesinde yer alan “Temme’ş-Şifâ bi-avni’l-Vâsi’” ibaresi telif tarihini kayıt altına alan ifadelerden biridir.⁶³ Müellif nüshasında dikkat çeken bir diğer husus, kaynak metnin kırmızı mürekkeple çizilerek şerh metninden ayırt edilmesidir.

Bu eserde, Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ve Şihâbüddîn Hafâcî'nin (ö. 1069/1659) *eş-Şifâ* şerhleri temel başvuru kaynakları olarak kullanılmıştır. Müellif, bu Arapça şerhlerde yer alan ibareleri gerekli görülen yerlerde ya doğrudan tercüme etmiş ya da lafzen iktibas etmiştir. Ancak sadece nakille yetinmeyip bazı kelimelerin anlam ve kökenlerine dair etimolojik açıklamalara da yer vermiştir. Şerh yapısında dikkati çeken önemli bir yöntem, metnin önce bölüm bölüm tercüme edilmesi, ardından anlam bütünlüğü sağlandığında açıklayıcı bir üslupla yeniden ele alınmasıdır. Eserde kullanılan edebî ifade tarzı da dikkat çekicidir. Hz. Peygamber'in niteliklerine dair zarif ve özenli tavsifler, “ölüm” kavramının doğrudan değil kinayeli söyleyişlerle ifade edilmesi ve bazı şahısların vefatına tarih düşürme geleneğine yer verilmesi gibi retorik unsurlar, müellifin dil, belâgat ve edebiyat konularındaki yetkinliğini yansıtmaktadır. Bu yönüyle şerh, sadece ilmî değil, aynı zamanda edebî bir değer de taşımaktadır.⁶⁴

Hulâsatü'l-vefâ, *eş-Şifâ* şerhleri arasında müstesna bir konuma sahip olup, müellifinin “Şârih-i Şifâ” ünvanıyla tanınmasına vesile olmuştur. Eserin günümüze ulaşan çok sayıda yazma ve matbu nüshası, onun Osmanlı ilim ve kültür coğrafyasında geniş bir kabul gördüğünü ve yaygın şekilde okunduğunu göstermektedir. Özellikle *eş-Şifâ*'nın ders halkalarında veya okuma meclislerinde müzakere edildiği ortamlarda bu şerhin başvuru kaynağı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, *Hulâsatü'l-vefâ*'nın hem şerh geleneği içindeki ilmî değerini hem de pratik kullanılabilirliğini ortaya koymaktadır. Eser 1257/1841 yılında Mısır Bulak Matbaası'nda basılmış, 1314-1317 (1896–1899) yılları arasında ise İstanbul'da iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Müellifin kendi hattıyla yazılmış iki nüsha, Nuruosmaniye 725 ve Serez 378 numarada kayıtlıdır. Yazma nüshaları arasında en önemlileri şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad

⁶³ İbrahim Hanîf Efendi, *Hulâsatü'l-vefâ fî şerhi 'ş-Şifâ* (Emanet Haziresi, 650), 580a.

⁶⁴ Aydın, “Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifâ Şerhi (İnceleme-Metin)”, 66-70.

Efendi 356; Halet Efendi 60, 61; Hamidiye 329, 330; Nuruosmaniye 724, 726, 802; Serez 379; Selimiye 4573; Hafız Ahmet Ağa 274; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 7336 ve 9304; Milli Kütüphane, Adnan Ötügen Koleksiyonu 1672 ve 1937.⁶⁵

Bu eser üzerine Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın tarafından İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde bir doktora tezi hazırlanmıştır.⁶⁶ Söz konusu çalışmada, müellifin şerh yöntemi, istifade ettiği kaynaklar ve şerhin edebî üslubu ayrıntılı bir biçimde ele alınmış; ayrıca eserin birinci kısmının birinci ve ikinci bâbları Latin harflerine aktarılmıştır. Bu tez, *Hulâsatü'l-vefâ*'nın ilmî mahiyetinin tespiti ve şerh literatüründeki konumunun belirlenmesi açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

1.2.1.2. *el-Asl ve'l-fer' fî şerhi hadîsi Ümmü Zer'*

İbrahim Hanîf Efendi tarafından kaleme alınan *el-Asl ve'l-fer' fî şerhi hadîsi Ümmü Zer'*, müellifin hadis şerhine dair telif ettiği eserlerden biridir. Eser, Hz. Âişe tarafından rivayet edilen ve İslâm kültüründe edebî üslubu ile öne çıkan Ümmü Zer' Hadîsi'nin⁶⁷ Türkçe şerhidir. Müellif, eserin telifini H. 1148 yılı Zilhicce ayında (M. Nisan 1736) tamamlamıştır. Oğlu Ahmed Tâhir Efendi *Keşfü'z-zunûn*'a yazdığı zeyilde, eseri *Şerhu hadîs-i Ümmi Zer'* olarak vermiş, ancak müellifinin *Hediyyetü'l-ihvân* adıyla isimlendirdiğini belirtmiş⁶⁸ eserin mevcut müellif hattı nüshasında bu isim doğrudan kullanılmamış, metin hadis ile ilgili açıklamalarla başlamıştır.⁶⁹

Söz konusu şerh, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi Koleksiyonu, nr. 70/2, vr. 69a–77b arasında kayıtlıdır. Müellif, şerhine “*Hadîsü Ümmi Zer'*” ifadesiyle başlayarak, mezkûr hadis on bir kadının kocalarını anlatan edebî bir metin olduğunu belirtmektedir. İslâmî kaynaklarda hem hadis hem de Arap

⁶⁵ Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın, “Hulâsatü'l-vefâ fî şerhi's-Şifâ”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, [Erişim Tarihi: 09 Nisan 2025].

⁶⁶ Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın, “Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifâ Şerhi (İnceleme-Metin)” (Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2024), 66.

⁶⁷ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî*, (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), “Nikâh”, 82; Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1433), “Fezâ'ilü's-sahâbe”, 92.

⁶⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/592.

⁶⁹ İbrahim Hanîf Efendi, *el-Asl ve'l-fer' fî şerhi hadîsi Ümmi Zer'* (Çelebi Abdullah Efendi Koleksiyonu, 70/2).

edebiyatının bir örneği olarak değerlendirilen bu rivayet, klasik Arapça üslubu ve mecazlı anlatımıyla dikkat çeker.

İbrahim Hanîf Efendi, şerhinde hadis metnini parçalara ayırarak, her bir bölümü sarf ve nahiv yönünden açıklamış, anlamı destekleyen detaylı izahlara yer vermiştir. Hadis metninin isnad zinciri zikredilmemiş, sadece ilk râvi olan Hz. Âişe belirtilmiştir. Açıklamalar esnasında, parça parça yapılan izahlar tamamlandığında, bütüncül bir Türkçe tercüme sunularak metnin anlam bütünlüğü sağlanmıştır. Bu yöntem, müellifin *Hulâsatü'l-vefâ fî şerhi's-Şifâ* adlı eserinde de benimsediği yöntemle büyük ölçüde paralellik arz etmektedir. Böylece müellifin, şerhlerinde tutarlı ve sistematik bir yaklaşım benimsediği anlaşılmaktadır.⁷⁰

1.2.1.3. *Gâyetü'l-merâm fî tahrîci ehâdîsi Şir'ati'l-İslâm*

İbrahim Hanîf Efendi'nin (ö. 1189/1775) *Gâyetü'l-merâm fî tahrîci ehâdîsi Şir'ati'l-İslâm* adlı eseri, İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir'in *Şir'ati'l-İslâm*'ında yer alan 321 hadisin kaynaklarını ve sıhhat derecelerini sistematik bir şekilde inceleyen bir tahriç çalışmasıdır. Ahmet Tahir Efendi *Keşfu'z-zünûn* zeylinde eseri *Tahrîcu ehâdîs li-Şir'ati'l-İslâm* şeklinde kaydetmiş, eseri babası el-Hâc İbrahim Hanîf Efendi'ye nispet etmiştir.⁷¹ Müellif, bu eserde Kütüb-i Tis'a, müsnedler ve mu'cemler gibi temel hadis kaynaklarına başvurarak hadisleri sahih, hasen, zayıf ve mevzû' olarak sınıflandırmış; Tirmizî, Dârekutnî, Nevevî ve İbn Hacer gibi otoritelerin görüşlerini dikkate almıştır.⁷²

Müellif, eserinin mukaddimesinde izlediği yönteminde *Şir'ati'l-İslâm*'ın konu tertibine sadık kalarak yirmi iki bölüm oluşturmuş, hadislerin sahabe râvilerini ve kaynaklarını belirtmiş, mânen rivayet edilenleri asıl metinlerden sonra zikretmiş, ikincil kaynaklara atıfla yetinmiş ve kırk mevzû' hadisi işaretlemiştir. Ancak metodunda bazı tutarsızlıklar göze çarpar. Örneğin, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsa'*'ındaki “*Kişinin en üstün iyiliği, babasının dostlarına sıla-i rahimde*

⁷⁰ Aydın, “Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifâ Şerhi (İnceleme-Metin)”, 50; Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın, “el-Asl ve'l-fer' fî şerhi hadîsi Ümmi Zer'”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. [Erişim Tarihi: 09 Nisan 2025].

⁷¹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/542.

⁷² İbrâhim Hanîf Efendi, *Gâyetü'l-Merâm*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi 406, vr. 1b-2a.

bulunmasıdır” hadisini Nevevî’ye nispet etmesi, aslî kaynaklara yeterince başvurmadığını gösterir. Ayrıca, 25 hadisi “kaynaklarda bulamadım” diye işaretlemiş, ancak bunlardan 12’sinin İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde mevcut olduğu tespit edilmiştir. Eserdeki hadislerin sıhhat durumu 77 sahih (Buhârî, Müslim), 63 hasen (Tirmizî), 95 zayıf, 33 çok zayıf, 40 mevzû‘ ve 13 kaynak bulunamayan hadis olarak görülmektedir.⁷³

1175/1761’de Arapça telif edilen eserin Süleymaniye Kütüphanesi’nde (Esad Efendi, nr. 406, vr. 1b- 25a. 1177/1763-64’te İbrahim b. Receb tarafından istinsah edilmiştir) ve Medîne-i Münevvere’de (el-Mektebetü’l-Mahmûdiyye, Usûl-i Hadîs, nr. 39) birer nüshası bulunmaktadır.

Eser üzerine 2018 yılında Zakaria Orfali tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁷⁴

1.2.1.4. *Menhecü’l-edîb fî şerhi Ünmûzeci’l-Lebîb*

İbrahim Hanîf Efendi tarafından kaleme alınan *Menhecü’l-edîb fî şerhi Ünmûzeci’l-Lebîb*, İmam Süyûtî’nin (ö. 911/1505) Hz. Peygamber’in mucizelerine dair rivayetleri derlediği meşhur eseri *el-Hasâ’isü’l-kübrâ*’nın, yine Süyûtî tarafından yapılmış özeti olan *Ünmûzeci’l-lebîb*’in Türkçe şerhidir. Müellif, eserin başlığını bizzat belirleyerek “*Menhecü’l-edîb fî şerhi Ünmûzeci’l-Lebîb*” şeklinde isimlendirmiştir. Ahmet Tahir Efendi eseri verirken *Şerhu Hasâisi Suğrâ* olarak vermiş ve eserin İbrahim Hanîf Efendi tarafından *Menhecü’l-edîb fî şerhi Ünmûzeci’l-Lebîb* adıyla isimlendirildiğini ifade eder.⁷⁵ Eserin telifine, İbrahim Hanîf Efendi’nin yakın çevresinden bazı dostlarının, Süyûtî’nin muhtasar metninde yer alan rivayetlerin ve kaynakların şerh edilmesi yönündeki talepleri üzerine girişilmiştir.⁷⁶

⁷³ Zakaria Orfali, “*İbrahim Hanîf er-Rûmî’nin ‘Gayetü’l-Meram’ Kitabının Tahkik, Tahrîc ve Değerlendirilmesi*” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Programı, 2018), 15.

⁷⁴ Zakaria Orfali, “*İbrahim Hanîf er-Rûmî’nin Gayetü’l-Meram Kitabının Tahkik, Tahrîc ve Değerlendirilmesi*” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Programı, 2018).

⁷⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 6/593.

⁷⁶ İbrahim Hanîf Efendi, *Menhecü’l-edîb fî şerhi Ünmûzeci’l-Lebîb* (Aşir Efendi Koleksiyonu, 418/1), 1b.

Şerh, iki ana bölümden oluşmakta olup her bölüm kendi içerisinde dörder alt kısma ayrılmıştır. Birinci bölüm, diğer peygamberlerde bulunmayan ve yalnızca Hz. Peygamber'e (s.a.s.) has olan özellikleri ele alırken; ikinci bölüm, Resûlullah'ın (s.a.s.) ümmetine özgü kılınan faziletleri konu edinmektedir. Eserde, sadece mucizevi aktarımlar değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'in ve ümmetinin ilahî hitapta nasıl konumlandığına ilişkin tefsirî ve hadisî açıklamalara da yer verilmektedir.

Eser, klasik hadis ve tefsir kaynaklarına dayanmakta olup Buhârî, Müslim, Tirmizî, Beyhakî, Taberânî, İbn Asâkir, Kâdî İyâz, Sübkî, Buldânî, Taberî, Cüveynî ve İmam Rezzîn gibi muteber muhaddislerin rivayetlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in Hucurât, En'âm, A'râf, Enfâl, Tevbe ve Meryem sûrelerindeki âyetlere yapılan atıflar, esere tefsirî bir boyut da kazandırmaktadır. Şerh, klasik İslamî metin tertibine uygun biçimde bir mukaddime ile başlayıp dua ile sona ermektedir. Metin, H. 1180 (M. 1766) yılı Muharrem ayında tamamlanmıştır.

İfade dili itibariyle sade ve açık bir üslup tercih edilmiştir. Orijinal metin bölümleri kısa paragraflar halinde özenle aktarılmış, ardından bu bölümlerin Türkçe açıklamaları ve yorumları verilmiştir. Tercüme metnlerinin ardından yer verilen açıklamalarda, gerektiğinde nahiv ilmine dair açıklamalara yer verilmiş; ancak bu açıklamalar, yalnızca anlamı desteklemek için sınırlı ve yerinde kullanılmıştır. Bu yönüyle eser hem dilsel analiz hem de içerik açısından didaktik yönü güçlü, açık ve sistematik bir şerh örneği olarak öne çıkmaktadır.

Eserin bilinen yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi (Hacı Mehmed Efendi Koleksiyonu, nr. 4303, vr. 1b–18b ve Aşir Efendi Koleksiyonu, nr. 418/1, vr. 1b–153b), İstanbul Üniversitesi (Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 1662, vr. 1b–123a) ve Tire Necip Paşa Kütüphanesi'nde (nr. 370) bulunmaktadır.

Bu esere dair Bilal Erkoç tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁷⁷

1.2.1.5. *ed-Dürrü's-semîn fî şerhi'l-Erba'în*

Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) kırk hadisi üzerine Şevval 1153'te (Ocak 1741)

⁷⁷ Bilâl Erkoç, “*İbrâhim Hanîf'in Menhecü'l-Edîb fî Şerhi Enmûzecü'l-Lebîb'i*” (Yüksek Lisans Tezi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Programı, 2013).

Mekke’de telif edilen Arapça bir şerhtir.⁷⁸ Mukaddimede eserin *Dürrü’s-semîn fi şerhi’l-Erba’în* şeklinde isimlendirildiği belirtilmiştir. Ahmet Tahir Efendi’nin ifadesine göre Medine-i Münevvere’de hicri 1153 yılında telif edilmiştir.⁷⁹ Eserde kaynak metin kelime, ibare ve cümle olarak çeşitli şekillerde parçalara bölünerek yer almış ve hemen ardından eser şerh edilmiştir. Şerhte, sistematik olmasa da gerekli görüldükçe ilgili ibare hakkında sarf ve nahiv bilgileri verilmiştir. Râviler hakkında kısaca bilgi verilerek, râvilerin ölüm tarihleri de belirtilmiştir. Hadisler olabildiğince anlaşılır bir dille izah edilmiş, konudan uzaklaşmadan şerhte ilgili hadisi destekleyen çeşitli iktibaslara da yer verilmiştir.

Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi’nde (Hz. Nasuhi Dergâhı nr. 285/1, vr. ve Esad Efendi, nr. 311/1, vr. 1b-25b) ve İstanbul Üniversitesi Nadir eserler Kütüphanesinde (Arapça Yazmalar nr. 3454/10, vr. 125b-149a) nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshada eserin kendisine sunulduğu Abdülvehhâb el-Ahmedî’nin bir takrîzi de yer almaktadır. Ayrıca Bursa İnebey Kütüphanesi’nde (Ulucami / 3488/6_47b-74b) bir nüsha mevcuttur. Eserle ilgili bir makale yayımlanmıştır.⁸⁰ Mustafa Yüceer’in Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye koleksiyonu 1091’de yer alan *Şerhu hadîs-i erba’în* eserini *Dürrü’s-semîn* olarak vermesi bir hatadan kaynaklanmaktadır. Ayrıca verilen hadislerden de farklı bir eser olduğu anlaşılmaktadır.⁸¹

1.2.1.6. *Erba’ûne hadîsen bi-lafzateyn*

Tezimize konu olan, iki lafızdan müteşekkil kırk hadisin bir araya getirilmesiyle telif edilen ve 1150/1737’de tamamlandığı ifade edilen bu Arapça eser hakkında detaylı bilgi ileride verilecektir.

1.2.1.7. *Sehmü’l-isâbe fî fezâili’r-remy ve’s-sihâm*

Tezimize konu olan ve müellif hattı nüshada eserin güneş yay burcundayken

⁷⁸ İbrahim Hanîf Efendi, *Dürrü’s-semîn fi şerhi’l-erba’în* (Esad Efendi, 311/1), 25b.

⁷⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 6/571.

⁸⁰ Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu, “Hanîf İbrâhîm b. Mustafa Er-Rûmî’nin ed-Dürrü’s-Semîn fi Şerhi’l-Erba’în Adlı Kırk Hadîs Şerhinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi”, *Târîh Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfân ve Hikmet*, (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı & Ensar Neşriyat, 2022), 361-389.

⁸¹ Yüceer, “Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivâyetler”, 411-412.

1174/1760’da telif edildiği yazılan bu risale hakkında detaylı bilgi ileride verilecektir.

1.2.1.8. *Derrü’s-sehâbe fî fezâili’l-hat ve’l-kitâbe*

Tezimize konu olan, hat ve yazı ile ilgili kırk hadisin bir araya getirilmesi ile meydana gelen ve Şevval 1181’de (Mart 1768) tamamlandığı ifade edilen bu Arapça eser hakkında detaylı bilgi ileride verilecektir.

1.2.2. Diğer Eserleri

1.2.2.1. *el-La’lü’l-musaffâ fî ziyâreti’l-Mustafâ*

İbrahim Hanîf Efendi’nin *el-La’lü’l-musaffâ fî ziyâreti’l-Mustafâ* adlı eseri, 18. yüzyıl Osmanlı ilim geleneğinde Hz. Peygamber’i ziyaret etme adabı ve bu ziyaretin faziletlerine dair kaleme alınmış Türkçe bir menâsik rehberidir. Müellif, Mekke ve Medine’de müfettişlik yaptığı dönemde edindiği tecrübelerle, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kabrinin ziyaretini "ibadetlerin en şerefli" olarak nitelemiş ve bu ziyaretin adabını, faziletlerini, Medine’nin kutsal mekânlarını detaylandırmıştır. Ahmet Tahir Efendi, eserin Medine-i Münevvere’in tarihi ve adabları hususunda olduğunu ve hicri 1142 yılında el-Hâcc İbrahim Efendi tarafından yazıldığını belirtir.⁸² Eser, hacı adaylarına pratik bir kılavuz sunma amacının yanı sıra, ziyaretin vacibe yakın bir hükmü olduğunu ayet ve hadislerle temellendirerek akademik bir derinlik kazandırır. Örneğin, “*Kabrîmi ziyaret edene şefâatim vâcip olur*”⁸³ hadisiyle ziyaretin şefaate vesile olacağını vurgular.

Eser, bir mukaddime ve dört bab üzerine inşa edilmiştir. Mukaddime, ziyaretin hükmü ve kaynakları tartışılırken, Kâdî İyâz’ın *eş-Şifâ*’sı, Hafâcî’nin *Nesîmü’r-riyâz*’ı gibi klasik metinlere atıfla delillendirme yapılır. Birinci babta ziyaret öncesi hazırlıklar (gusül, temizlik, sadaka) ve Medine’ye girişte okunacak dualar (Zuhruf 13-14) anlatılır. İkinci bab, Medine’deki 15 mescidi (Mescid-i Nebevî, Mescid-i Feth vb.) listeler. Üçüncü bab, Mescid-i Nebevî’ye giriş adabını (sağ ayakla girmek, tahiyetü’l-mescid namazı) detaylandırır. Dördüncü bab ise vedâ adabına dair

⁸² Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 6/624.

⁸³ İsmail b. Muhammed b. ‘Abdu’l-Hâdî el-Cerâhî el-‘Aclûnî ed-Dimeşkî Ebu’l-Fidâ’ el-Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*’ (Kahire: y.y., 1351), 2/250.

bilgiler (kabir başında geri çekilme, Medine hurması götürme) ve şehrin coğrafi sınırlarını kronolojik bilgilerle aktarır.

Müellif eserini fıkıh, hadis ve siyer bilgisini harmanlayarak halkın anlayacağı bir dilde sunmuştur. Özellikle Medine'nin sınırlarını Cebel-i 'Ayr ve Sevr dağları arasında tanımlaması, Osmanlı'nın Hicaz coğrafyasına hâkimiyetini yansıtır. Ayrıca, ziyaret sırasında okunacak duaların secavendli ve harekelendiği müellif hattı nüsha⁸⁴ dönemin eğitim pratiklerine ışık tutar.

Ayrıca eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 1010/3, vr. 41a–69b), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde (Türkçe Yazmalar, nr. 73, vr. 1b–55a; nr. 1732/2, vr. 26b–59a; nr. 6805, vr. 1b–27a) ve Millet Kütüphanesi'nde de (Ali Emîrî Efendi, Şer'îyye, nr. 727/1, vr.) başka nüshaları mevcuttur.

Eser üzerine 2019'da Ebrahim Mohammed Moohialdin al-Kahtani tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁸⁵

1.2.2.2. *el-A'dâd fî i'dâdi'z-zâd li'l-meâd*

İbrahim Hanîf Efendi tarafından kaleme alınan ve bizzat müellif tarafından *el-A'dâd fî i'dâdi'z-zâd li'l-me'âd* olarak isimlendirilen eser, Türk-İslam kültüründe sayıların manevi ve sembolik anlamlarını ele alan bir çalışmadır. Eser H. 1172 yılı Safer ayı başlarında (Milâdî Ekim 1758) Türkçe olarak telif edilmiştir. Hanîfzâde de eseri İbrahim Hanîf Efendi'ye nispet ederek 'bütün ilimleri incelediğini' ifade etmektedir.⁸⁶ İbrahim Hanîf Efendi, Kur'ân, hadis, fıkıh ve tasavvuf kaynaklarında geçen bazı sayıların salt nicelik değil, aynı zamanda hikmet, işaret ve ilahi irşad barındırdığını düşünerek bu metni kaleme almıştır.⁸⁷ Bu yönüyle eser hem tasavvufi düşünceye hem de sembolik anlam katmanlarına dair önemli bir temsil gücüne sahiptir.

⁸⁴ İbrâhim Hanîf Efendi, *el-La'lu'l-musaffâ fî ziyâreti'l-Muştafâ*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Koleksiyonu), nr. 418/2, vr. 152b- 185a.

⁸⁵ Ebrahim Mohammed Moohialdin Alkahtani, “Hanîf İbrâhim Efendi'nin *La'lu'l-Musaffâ fî Ziyâreti'l-Muştafâ* Adlı Eseri (Metin-Tahlil)” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, 2019).

⁸⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/530.

⁸⁷ Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın, “el-A'dâd fî i'dâdi'z-zâd li'l-meâd”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 08 Nisan 2025).

Eserin bilinen en sağlam nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde, Türkçe Yazmalar bölümünde (nr. 1704, vr. 1b–83a) yer almakta olup, müellif hattı olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Bunun dışında Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda bulunan bir nüshası daha mevcuttur (nr. 6313, vr. 1b–117b). Esad Efendi koleksiyonunda kayıtlı olduğu bilinen bir diğer nüsha (nr. 2650/2) ise günümüzde zayi olmuştur. Ayrıca Kayseri Kütüphanesi Raşid Efendi Koleksiyon'unda (nr.1121) da yazma bir nüsha bulunmaktadır. Mevcut yazma nüshaların tamamında müellifin, “اثنان” (iki) başlığını taşıyan bölümde, kendi telif ettiği *Erba'üne hadîsen bi-lafzateyn* adlı eserine teberrüken yer verdiği görülmektedir. Eserin, yazılışından beş yıl sonra yani H. 1177 / M. 1763'te, Süleymaniye'de müderrislik yaptığı dönemde müellif tarafından *Muhtasarü'l-A'dâd* adıyla özetlendiği bilinmektedir.⁸⁸ Bu özet, muhtemelen eğitsel maksatla daha kolay istifade edilebilmesi amacıyla hazırlanmış olup, İbrahim Hanîf Efendi'nin kendi eserlerine karşı geliştirdiği ilmî sistematikliği ve tasnif yaklaşımını yansıtmaktadır.

1.2.2.3. *ed-Dürretü'l-'asmâ' fî beyâni ebhe'l-esmâ'*

Müellif nüshasında yer alan kayda göre, İbrahim Hanîf Efendi'nin kaleme aldığı *ed-Dürretü'l-'asmâ' fî beyâni ebhe'l-esmâ'* adlı eser, H. 1176 / M. 1762 yılında telif edilmiştir. Hanîfzade'ye göre eserin ismi elif lamsız olarak *Dürretü'l-'asma'* olarak hicri 1172 yılında telif edilmiştir.⁸⁹ Eser, başta Hz. Peygamber olmak üzere bazı peygamberlerin isimlerini konu edinmekte olup, Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

Müellif, eserin mukaddimesinde Hz. Peygamber'in çok sayıda isme sahip olmasının, onun şan ve şerefine yüksekliğine delalet ettiğini ifade etmiş; bu bağlamda Tirmizî'nin bir rivayetine atıfta bulunarak, Allah Teâlâ'nın ve O'nun Resûlü'nün bin isme sahip olduğunu vurgulamıştır.⁹⁰ Bu yönüyle eser, doğrudan bir siyer ya da isimler ansiklopedisi olmaktan ziyade, Hz. Peygamber'in manevî şahsiyetine ve faziletine işaret eden bir medhiyye tarzında değerlendirilmelidir.

⁸⁸ İbrahim Hanîf Efendi, *Muhtasarü'l-a'dâd* (Aşir Efendi Koleksiyonu, 418/3), 186a; Akpınar, *Hanîf İbrâhîm Efendi*, 16/41.

⁸⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/572-573.

⁹⁰ İbrahim Hanîf Efendi, *ed-Dürretü'l-'asmâ' fî beyâni ebhe'l-esmâ'* (Türkçe Yazmalar, 2570), 40a.

Eserde Hz. Muhammed'in (s.a.s.) isimlerinden yüz kırk tanesi ele alınmakta; bu isimler, Arap alfabesinin harf sırasına göre tasnif edilerek açıklanmaktadır. Eserin muhtevasında, sadece Hz. Peygamber'in isimleriyle yetinilmemiş, Hâtîme bölümünde Hz. Musa, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf ve Hz. Eyyûb gibi diğer bazı peygamberlerin de isimlerine değinilmiştir. İsimlerin izahında müellif yer yer sarf ilmine dair açıklamalara yer vermiş; ayrıca isimlerin Allah'a, Peygamber'e ve diğer insanlara nispetle farklı manalar içerdiğini ifade etmiştir. Böylece aynı lafzın muhatabına göre semantik farklılıklar arz ettiğine dikkat çekilmiştir.⁹¹

Eserde Hz. Peygambere ait lakap ve vasıflardan Habîbullâh, Mustafâ, Mahmûd, Muhtâr, Mütevekkil, Hâtem, Mübîn, Mübeşşir, Mukîmü's-sünne, Beşîr, Ebû İbrahim, Hâşir, Hanîf, Nebiyyü'r-Rahme, Nebiyyü't-Tevbe ve Rûhu'l-Ğudûs gibi isimler zikredilmiştir. Her bir ismin açıklamasında, ilgili rivayetler sunulmuş, anlam çerçevesi dilbilimsel veriler ışığında genişletilmiştir.

Bu eserin bilinen üç nüshası mevcuttur: İlki, müellif nüshası olup İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar koleksiyonunda (nr. 2570, vr.) kayıtlıdır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar koleksiyonunda (nr. 10629, vr.) müstensih nüsha bulunmaktadır. Üçüncü nüsha ise, Tire İlçe Halk Kütüphanesi Necip Paşa Vakfı Koleksiyonu'nda yer almaktadır (nr. 639, vr.).⁹²

1.2.2.4. *Esâmî-i Ashâbi'l-Bedir*

Müellif, Bedir Gazvesi'ne katılan sahâbîlerin isimlerini ihtiva eden bu Arapça eserini H. 1150 / M. 1737 yılında telif etmiştir. Ahmet Tahir Efendi de *Keşfu'z-zünûn* zeyli *Âsâr-ı nev*'de eseri 'Babam Şârih-i Şifâ-i Şerif el-Hâc İbrahim Hanîf Efendi'⁹³ şeklinde müellifin, babası olduğunu zikretmiştir. Eserin mukaddimesinde adı açık bir şekilde "*Esâmî-i Ashâbi'l-Bedir*" olarak kaydedilmiştir.⁹⁴ Eserde kısa bir giriş

⁹¹ Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın, "ed-Dürretü'l-asmâ' fî beyâni ebhe'l-esmâ'", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 08 Nisan 2025).

⁹² Aydın, "Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)", 52.

⁹³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/529.

⁹⁴ İbrahim Hanîf Efendi, *Esâmî-i Ashâbi'l-Bedir* (Ali Emiri Koleksiyonu, 2448), 170b; Eser, Bağdatlı İsmâil Paşa tarafından *Esmâ'ü ehl-i Bedr* adıyla zikredilmektedir. Bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, 1/80.

bölümünün ardından isim listesine geçilmektedir. Müellif, Bedir’e katılan sahâbîlerin isimlerini Arap alfabesini esas alarak düzenlemiştir. Her harf altında o harfle başlayan sahâbî isimleri yer almakta olup, bu yönüyle eser biyografik bir düzen arz etmektedir.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 2691/6, vr. 172a-177a) ve Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emîrî Efendi, nr. 2448, vr. 1b-10a) ve Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesinde (Bölge Yazma Eserler, nr. 83714) birer nüshası bulunmaktadır.

1.2.2.5. *Muhtasar-ı Şerh-i Lugat-ı Vassâf*

İbrahim Hanîf Efendi tarafından kaleme alınan bu eser, aslen Nazmizâde Mehmed Efendi’nin (ö. 1136/1723 [?]) telif ettiği *Şerh-i Lugat-ı Târîh-i Vassâf* adlı çalışmanın muhtasarıdır. Nazmizâde’nin eseri, Vassâf’ın tarihî metninde geçen müşkil kelimeleri açıklamak üzere hazırlanmış bir lugat-şerh çalışmasıdır. İbrahim Hanîf Efendi bu metni özetleyerek daha pratik ve istifadeye açık hâle getirmiştir. Eser, H. 1174 / M. 1760 yılında temize çekilmiştir.

Müellifin çağdaşı ve öğrencisi olan Müztakîmzâde, bu eserden doğrudan istifadede bulunduğunu ifade ederek, “Müderrişin-i kirâmın bülendi İbrahim Hanîf Efendi’den Lugat-ı Vassâf’ı (okudum)” demektedir.⁹⁵ Bu beyan, eserin sadece bireysel değil, ilmî muhitlerde okutulan ve rağbet gören bir kaynak olduğunu göstermesi bakımından mühimdir.

Eserin adlandırılmasına dair kaynaklar arasında farklılıklar mevcuttur. Bursalı Mehmed Tahir, metni *İhtisâr-ı Lugat-ı Vassâf* adıyla anarken; müellifin oğlu Ahmed Tâhir Efendi, eserin adını daha tafsilatlı bir şekilde *Muhtasar-ı Şerh-i Lugat-ı Vassâf* olarak hece harflerine göre tertip edildiğini nakletmiştir.⁹⁶ Bu durum, eserin farklı ellerde dolaşan nüshalarında çeşitli şekillerde isimlendirilmiş olabileceğini göstermektedir.

Eserin, Hidiv Kütüphanesi’ndeki (Türkçe Yazmalar, 8635) nüshanın katalog kaydında eser ismi “*İhtisâru halli’l-lugâti’l-müşkilâti’l-meşhûre bi-Lugati’l-Vassâf*”

⁹⁵ Ahmet Yılmaz, *Müstakimzade Süleyman Sadeddin hayatı, eserleri ve Mecelletü’n-Nisab’ı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 15.

⁹⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 6/628.

adıyla anılmıştır. Katalogda eserin, her biri yirmi üç satırdan oluşan 172 varaklık bir hacme sahip olduğu kaydedilmektedir.⁹⁷

1.2.2.6. *Risâletü'l-gasb*

İncelenen risalede, İslam hukukunun önemli meselelerinden biri olan gasb (zorla alma, gasp etme) konusu, Türkçe olarak ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Eserin başında besmele ile başlanmakta, ardından herhangi bir mukaddime veya müellifin kimliğine dair bilgi verilmeksizin doğrudan gasbın lugat ve şer'î tanımları yapılmaktadır.⁹⁸ Bu yapı dikkat çekicidir; zira müellife atfedilen diğer eserlerde genellikle girişte veya hâtimede müellif ismi, yazılış sebebi ve metot hakkında bilgiler verilmesi yaygın bir uygulamadır.

Eserin muhtevası, sadece gasbın tanımını değil; aynı zamanda gasbın hırsızlık (sirkat) gibi diğer suç tiplerinden farklarını, gasbedenin karşılaştığı şer'î müeyyideleri, mağdurun haklarını ve iade usullerini de kapsamaktadır. Bu yönüyle risale hem fikhî hem de ahlaki ve toplumsal boyutlarıyla konuyu işleyen müstakil bir çalışma niteliği taşımaktadır.

Risaleye dair elimizdeki başlıca yazma, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 3446, vr. 1b–16b'de kayıtlı müsvedde şeklindeki nüshadır. Bu yazma eserin müellife ait olduğuna dair bilgi yalnızca yazmanın zahriyesinde kayıtlıdır;⁹⁹ bu kayıt da müstensih veya daha sonraki bir kütüphane görevlisi tarafından eklenmiş olabileceği ihtimalini doğurmaktadır.¹⁰⁰ Dolayısıyla, eserin müellifine dair atıf tenkitli bir biçimde ele alınmalı ve yeni araştırmalarla desteklenmelidir.

⁹⁷ Aydın, “Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)”, 55-59.

⁹⁸ İbrahim Hanîf Efendi, *Risâletü'l-gasb* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 3446), 1b.

⁹⁹ Akpınar bu nüshayı muhtemel müellif nüshası olarak aktarır. bkz. Akpınar, “Hanîf İbrâhim Efendi”, 16/39–42.

¹⁰⁰ Aydın, “Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)”, 61.

1.2.2.7. *Tercüme-i Mecâmi‘ fi’l-Usûl*

Osmanlı âlimlerinden Ebû Sa‘îd el-Hâdimî’ye (ö. 1176/1762) ait olan ve fıkıh usûlü sahasında kaleme alınmış *Mecâmi‘ u’l-hakâ’ik* adlı eserin Türkçe tercümesidir. Yazma eserin zahriyesinde “*Terceme-i Mecâmi‘ fi’l-usûl li-Hanîf Efendi*” ibaresi dışında eserin İbrahim Hanîf Efendi’ye ait olduğuna dair herhangi bir açık beyan bulunmamaktadır. Ayrıca eserin eksik olduğu ve tamamlanmadığı anlaşılmaktadır.

Eser, klasik usûl geleneğine uygun biçimde yapılandırılmış olup bir mukaddime, iki bâb ve bir hâtıme olmak üzere üç ana unsurdan oluşmaktadır.¹⁰¹

Söz konusu tercümenin günümüze ulaşan bilinen yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, nr. 3692, varak 1b–63b envanteriyle kayıtlıdır.¹⁰²

1.2.2.8. *Muhtasaru Mu‘arrebâtî’l-Cevâlîkî*

Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî’ye (ö. 540/1145) ait; mukaddime ve yirmi altı bölümden oluşan, 130’u şahıs ve yer adı olmak üzere Arapçalaşmış 732 yabancı kökenli kelimenin alfabetik sıraya göre açıklandığı *el-Mu‘arrebât*¹⁰³ ismiyle meşhur sözlüğünün Arapça muhtasarıdır. Süleymaniye Kütüphanesi’nde (Esad Efendi, nr. 2691/3, vr. 126b-169a) bulunan nüshada ‘*Muhtasaru Mu‘arrebâtî’l-Cevâlîkî li-İbrahim Hanîf*’ adlı başlık dışında eserin müellife ait olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır.

1.2.3. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1.2.3.1. *Durûb-ı emsâl*

Ahmed Tâhir Efendi tarafından babası İbrahim Hanîf Efendi’ye nispet edilen ve Türkçe atasözlerini ihtiva ettiği belirtilen bu eser, müellifin ifadesine göre H. 1175 / M. 1761 yılında telif edilmiştir.¹⁰⁴ Ancak yapılan literatür ve yazma eser taramalarında

¹⁰¹ Akpınar, “*Hanîf İbrâhim Efendi*”, 16/41.

¹⁰² Aydın, “*Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi’nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)*”, 62.

¹⁰³ Hüseyin Elmalı, “*el-Muarreb*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 20/325.

¹⁰⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 6/613.

söz konusu eserin herhangi bir yazma nüshasına ulaşamamıştır. Bu durum, eserin ya kaybolduğunu ya da henüz tespit edilmemiş bir koleksiyonda yer aldığını düşündürmektedir. Eserin giriş cümlesi olarak rivayet edilen “الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ فِي كِتَابِهِ” عَدِيمُ الْمِثَالِ لَطَائِفِ الْأَمْثَالِ، كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ وَكَلَّا: ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ darb-ı mesel literatürüne atıf yapılarak, eserin atasözü temelli bir muhtevaya sahip olduğunu teyit eder niteliktedir.¹⁰⁶

1.2.3.2. *Risâletü'r-Râsih fi'l-Mensûh*

Ahmed Tâhir Efendi, *Keşfü'z-zunûn* zeylinde babası İbrahim Hanîf Efendi'ye nispetle yalnızca ismini zikrettiği bu esere herhangi bir açıklama getirmemektedir. Eseri, adı dışında hakkında hiçbir bilgi vermeden “*Risâletü'r-râsih fi'l-mensûh*” olarak kaydetmiştir.¹⁰⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa'nın da *Îzâhu'l-meknûn* adlı bibliyografik çalışmasında bu esere “*er-Râsih fi'l-mensûh ve'n-nâsih*” adıyla yer verildiği görülmektedir.¹⁰⁸ Bursalı Mehmed Tâhir ise bu eserden “*Risâle fi'n-nâsih ve'l-mensûh*” adıyla bahsetmektedir.¹⁰⁹

Eserin yalnızca ismine dayanılarak, muhtevasının Kur'ân'da nesh meselesine dair olduğu değerlendirilebilir. Ancak, söz konusu esere ait herhangi bir yazma nüshanın günümüze ulaşp ulaşmadığı bilinmemektedir. Yapılan katalog taramalarında müstakil bir nüshasına rastlanmamıştır.

1.2.3.3. *Risâletü Levâmi'i'l-ilhâm*

Ahmet Tahir Efendi tarafından “*Risâletü levâmi'i'l-ilhâm fî nukati esmâi'r-resûl*” ismiyle hicrî 1155 / Milâdî 1742 yılında telif edildiği bildirilen bu eser,¹¹⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) isimlerinin telaffuzlarıyla ilgili meseleleri konu edinmektedir. Mevcut kaynaklarda, eserin içeriği hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte, başlıktan hareketle çalışmanın Hz. Peygamber'e nispet edilen isimlerin telaffuzu, doğru okunması ve belki de sarf ve nahiv açısından tahlili üzerine kaleme alınmış bir ilmî risale olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bugüne kadar bu eserin herhangi bir

¹⁰⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/613.

¹⁰⁶ Aydın, “Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)”, 50.

¹⁰⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/582.

¹⁰⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, 1/546.

¹⁰⁹ Akpınar, *Hanîf İbrâhim Efendi*, 16/42.

¹¹⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/582.

yazma nüshasına ulaşılammamış, dolayısıyla metnin günümüze intikal edip etmediği kesin olarak tespit edilememiştir.

1.2.3.4. *Risaletü şerhi Beyti li-Mevlâna*

İsminden hareketle, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'ye ait bir beytin şerhini konu edildiği anlaşılan bu risale, Ahmed Tâhir Efendi tarafından babası İbrahim Hanîf Efendi'ye nispet edilmiştir. Ahmed Tâhir, eseri zikrederken “Şârihü’ş-Şifâ Mevlânâ el-Hâc İbrahim Hanîf Efendi” ifadesini kullanmakta ve böylelikle eserin müellifini açıkça belirtmektedir.¹¹¹ Ancak söz konusu risalenin herhangi bir yazma nüshasına rastlanamamıştır. Dolayısıyla eserin mevcudiyeti, muhtevası ve yapısı hakkında bilgi edinilememekte, sadece adı üzerinden çıkarımlarda bulunulabilmektedir.

1.2.3.5. *Risale-i tefsir-i ayet-i inne's-salâte tenhâ ‘ani'l-feşâ*

Ahmed Tâhir Efendi, babası İbrahim Hanîf Efendi'ye nispet ettiği eserler hakkında bilgi verirken, söz konusu çalışmanın H. 1150 / M. 1737 yılında kaleme alındığını ve Türkçe olarak telif edildiğini ifade etmektedir.¹¹² Bu eser adından da anlaşıldığı üzere Ankebût Sûresi'nin 45. ayetini “أَنْتُمْ مَا أَوْجِي إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ” (Ankebût, 29/45) konu edinmektedir.

Ancak, bu esere dair herhangi bir yazma nüshaya ulaşılammamıştır. Dolayısıyla metnin içeriği, kapsamı, yapısı ve ilmî yöntemi hakkında somut bir değerlendirme yapmak şu aşamada mümkün görünmemektedir.

1.2.3.6. *Risaletü vasf-ı kadem-i şerif fi Eyyûb el-Ensârî*

Ahmed Tâhir Efendi tarafından babası İbrahim Hanîf Efendi'ye nispet edilen bu risalenin, kaynaklarda yer alan bilgiye göre H. 1144 / M. 1731 yılında telif edildiği bildirilmektedir.¹¹³ Eserin mukaddimesinin Türkçe kaleme alınmış olması, eserin bütününe de Türkçe telif edilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Eserin ismine

¹¹¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn an esâmi 'l-kütüb ve 'l-fünûn*, 6/582.

¹¹² Kâtib Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn an esâmi 'l-kütüb ve 'l-fünûn*, 6/582-583.

¹¹³ Kâtib Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn an esâmi 'l-kütüb ve 'l-fünûn*, 6/582.

bakıldığında, muhtevasının doğrudan Hz. Peygamber'in kadem-i şerifi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, söz konusu risaleye dair herhangi bir yazma nüsha tespit edilememiştir. Eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemekte olup, mevcut bilgiler sadece Ahmed Tâhir Efendi'nin zeyl kayıtlarına dayanmaktadır.

1.2.3.7. *Tercüme-i İfâzatü'l-Mennân*

Söz konusu eser, Şeyh Zeynü'l-Âbidîn Muhammed b. Abdullah (ö. 1130/1717) tarafından kaleme alınmış olan *İfâzatü'l-mennân fî neşri fezâ'ili leyleti'n-nısfî min Şa'bân* adlı Arapça risalenin Türkçe tercümesidir. Bu tercüme, Ahmed Tâhir Efendi'nin *Keşfü'z-zunûn* zeylinde Şifâ Şârihi İbrahim Hanîf Efendi'ye nispet edilmekte ve H. 1180 / M. 1766 yılında yapıldığı kaydedilmektedir.¹¹⁴ Söz konusu tercümenin İbrahim Hanîf Efendi'ye ait olduğu hususu Bursalı Mehmed Tâhir tarafından *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde de dile getirilmiştir.¹¹⁵

Ancak yapılan katalog ve yazma eser taramalarında, bu tercümeyle dair herhangi bir nüshaya şu ana kadar ulaşılabilmiş değildir. Dolayısıyla eserin günümüze intikal edip etmediği bilinmemektedir.

1.2.3.8. *Tercüme-i Netîcetü'l-Fiker*

Tam adı *Netîcetü'l-fiker fî haberi medîneti Seyyidi'l-Beşer* olan bu eser, aslen Zeynü'lâbidîn Muhammed b. Abdullah tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu metin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaşadığı şehir olan Medine-i Münevvere'nin faziletleri ve tarihî konumu hakkında bilgi veren beş bab ve bir hâtimeden oluşan bir risale niteliğindedir. Bu Arapça eserin, H. 1180 / M. 1766 yılında İbrahim Hanîf Efendi tarafından Türkçeye tercüme edildiği, yalnızca oğlu Ahmed Tâhir Efendi tarafından kaydedilmiştir.¹¹⁶

Söz konusu tercüme ile ilgili herhangi bir nüsha ile tespit edilememiştir. Dolayısıyla eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı meçhuldür.

¹¹⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/544.

¹¹⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, 1/294.

¹¹⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/545.

1.2.3.9. Tefsîrû seb‘a suver

Bursalı Mehmed Tâhir’in aktardığına göre, İbrahim Hanîf Efendi’ye ait olduğu bildirilen bu risale,¹¹⁷ Duhâ, İnşirâh, Tîn, Kadr, Asr, Kevser ve İhlâs sûrelerini ihtiva eden bir mühmel tefsir çalışmasıdır.¹¹⁸ Bu tür tefsirlerde, Arap alfabesinin noktalı harflerinden kaçınılarak yalnızca noktasız harfler kullanılarak metin oluşturulması esas alınır.

Özellikle *Hulâsatü’l-vefâ* adlı kaynakta, İbrahim Hanîf Efendi’nin İnşirâh Sûresi’nin mühmel tefsirini kaleme aldığına dair kayıt, bu risalenin ona ait olduğu yönündeki şüpheleri büyük oranda gidermektedir.¹¹⁹ Bu bilgi, müellifin mühmel türünde eser kaleme alma kabiliyetine sahip olduğunu belgelemekte ve söz konusu eserin müellife nispetinin güvenilirliğini artırmaktadır. Ancak tüm bu bilgilere rağmen, eserin herhangi bir yazma nüshasına ulaşılmış değildir. Yalnızca bibliyografik kaynaklara ve dolaylı atıflara dayanan bilgilerle varlığı bilinmektedir.

İbrâhim Hanîf Efendi’nin ayrıca Müstakîmzâde’nin *Kasîde-i Mudarriye Şerhi* ile *Mektûbât-ı Nakşibendiyye Tercümesi*’ne birer takrîz kaleme aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.¹²⁰

Literatürde uzun süre, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye 1091 ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 973 numaralarında kayıtlı bulunan *Dîvân-ı Hanîf*’in, İbrahim Hanîf Efendi’ye ait olduğu kabul edilmiştir. Cemal Aksu bu genel kabule dayanarak, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde TY 632 numarada muhafaza edilen nüshayı da dikkate alarak, 1996 yılında söz konusu divan üzerine bir yüksek lisans çalışması hazırlamış ve bu *Divân*’ı İbrahim Hanîf Efendi’ye nisbet etmiştir.¹²¹ Ancak ilerleyen yıllarda yaptığı ayrıntılı araştırmalar, bu kanaatini gözden geçirmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

¹¹⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, 294.

¹¹⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 6/583.

¹¹⁹ Aydın, “Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi’nin Türkçe Şîfa Şerhi (İnceleme-Metin)”, 63.

¹²⁰ Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 43.

¹²¹ Cemal Aksu, “İbrahim Hanîf Divanı” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, 1996), 3.

Aksu, “1996 yılında *“İbrahim Hanîf Dîvânı”* başlığıyla hazırlanan yüksek lisans tezinde incelenen eserin, yapılan yeni tespitlerle birlikte İbrahim Hanîf Efendi’ye değil, Osman b. Sâlih isimli bir şaire ait olduğu anlaşılmıştır. Şairin, ilk dönemlerde *“Hanîf”* mahlasını kullandığı ve bu mahlasa izafe edilen divanı tertip ettiği, daha sonra ise mahlasını *“Servet”* olarak değiştirdiği ve bu yeni mahlasla bir divançe kaleme aldığı belirlenmiştir.” şeklinde ifade ederek divan müellifinin kimliği hususunda, önceki literatürde yer alan kanaatlerini, son dönem araştırmalarla tashih ettiği görülmektedir.¹²²

Telif tarihleri bilindiği kadarıyla müellif, tezimize konu olan kırk hadis risalelerini şu sıra ile kaleme almıştır:

1150/1737’de *Erba ‘ûne hadîsen bi-lafzateyn*,

1172/1758’de *Sehmü ’l-isâbe fî fezâili ’r-remy ve ’s-sihâm*,

1181/1767’de *Derrü ’s-sehâbe fî fezâ ’ili ’l-hat ve ’l-kitâbe*

¹²² Cemal Aksu, “İbrahim Hanîf Efendi”. *Hikmet İlmî Araştırmalar Dergisi* 3 (2004), 101; Osmân bin Sâlih, *Hanîf Dîvânı: inceleme - tenkitli metin - tıpkıbasım*, Hazırlayan: Cemal Aksu, 1. baskı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 20.

İBRÂHİM HANÎF EFENDİ’NİN ESERLERİ

Hadisle İlgili Eserleri

Hulâsatü’l-vefâ fî şerhi’ş-Şifâ
el-Aşl ve’l-Fer’ fî şerhi hadîsi Ümmü Zer’
Gâyetü’l-merâm fî tahrîci ehâdîsi Şir’atî’l-İslâm
Menhecü’l-edîb fî şerhi Ünmûzeci’l-Lebîb
ed-Dürrü’s-semîn fî şerhi’l-Erba’în
Sehmü’l-isâbe fî fezâili’r-remy ve’s-sihâm
Derrü’s-sehâbe fî fezâilî’l-hat ve’l-kitâbe
Erba’üne hadîsen bi-lafzateyn

Diğer Eserleri

el-La’lü’l-musaffâ fî ziyâreti’l-Mustafâ
el-A’dâd fî i’dâdi’z-zâd li’l-meâd
ed-Dürretü’l-’asmâ’ fî beyâni ebhe’l-esmâ’
Esâmî-i Ashâbü’l-Bedir
Muhtasar-ı şerh-i Lugat-ı Vassâf
Risâletü’l-gasb
Tercüme-i Mecâmî’ fi’l-usûl
Muhtasaru Mu’arrebâtî’l-Cevâlîkî

Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Durûb-ı emsâl
Risâletü’r-râsih fi’l-mensûh ve’n-nâsih
Risâletü levâmî’ü’l-ilhâm
Risâletü şerh-i beyt li-Mevlâna
Risâle-i tefsir-i ayet-i İne’s-salâte tenhâ ‘ani’l-fehşâ
Risâletü vasf-ı kadem-i şerif fî Eyyûb el-Ensârî
Tercüme-i İfâzatü’l-Mennân
Tercüme-i Netîcetü’l-Fiker
Tefsîrû seb’a suver

Tablo 1: İbrahim Hanîf Efendi’nin Eserleri

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBRAHİM HANÎF EFENDİ’NİN KIRK HADİS RİSALELERİ

2.1. *Erba‘ûne hadîsen bi-lafzateyn* Risâlesi

Müellifin hicrî 1150 / milâdî 1737 yılında Arapça olarak telif ettiği bu risâle,¹²³ bizzat kendisi tarafından diğer bir eseri olan *Şifâ Şerhi*’nde şu ifadelerle müellife nispet olunmuştur: “İktifâ’ en li-eserihî bu hakîr-i kem-bidâ’a dahî ol erba ‘îne nazîr iltikât-ı cümân-ı dil-pezîr eyledi.” Yani “Onun (Ali el-Kârî’nin) eserine ittibaen, bu değersiz ve ilmi kıt kul da o kırk hadise benzer gönüllere hoş gelecek incileri bir araya getirdi.”. Müellif bu ifadeyi zikretmeden hemen evvel, Ali el-Kârî’ye nispet edilen ve iki kelimeden müteşekkil hadisleri ihtivâ eden kırk hadis mecmuasından istifâde ettiğini beyan etmiştir.¹²⁴

Müellif nüshası hariç diğer nüshalarda besmeleden sonra hamdele, salvele ve kısa bir mukaddime yer alır. Eserin ifadeleri şu şekildedir: “*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Hamd, Allah'a mahsustur; O yeter. Selam, Allah'ın seçkin kullarına, saf tutan sadık dostlarına ve vefa ehli olanlara olsun. Bundan sonra; bu, kırk kısa hadisten oluşan bir derlemedir. Bu hadisler, sözü kısa ama anlamı derin olan, Fatiha Sûresi'nin indirildiği Peygamber'in (s.a.s.) mübarek kalbinden çıkan nurani sözlerdir. Bunları, Bârî ve Latîf olan Allah'ın affını uman İbrahim Hanîf (Münîf olan Allah ona ikram etsin), Seyyidu'l-Beşer, Şefî'u'l-Mahşer'in (gece döndüğü, sabah aydınlandığı müddetçe Allah'ın selamı üzerine olsun) 'Ümmetimden kırk hadis ezberleyip nakleden kimseyi Allah, kıyamet gününde âlim olarak diriltecektir.' hadisinin karşılığını bulmak umuduyla bir araya getirmiştir. Bu hadisi İbn 'Adiyy, Enes'ten (r.a.) rivayet etmiştir.*”

Müellif, eserinin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) nispet edilen kırk kısa hadisin derlenmesiyle ilgili olduğunu ifade etmekte; bu hadislerin, az lafızla derin anlamlar içeren, Resûlullah’ın (s.a.s.) kalbinden sadır olmuş nurlu sözler olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca müellif, bu derlemeyi kaleme alma gerekçesini, kırk hadis

¹²³ Katib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/582.

¹²⁴ İbrahim Hanîf Efendi, *Hulâsatü'l-vefâ fi şerhi's-Şifâ* (Emanet Haziresi, 650), 78a; Aydın, *Haz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifâ Şerhi (İnceleme-Metin)*, 53.

rivayetinin faziletine dair gelen haberler doğrultusunda, ahirette vâdedilen sevaba nail olma ümidiyle temellendirmektedir. Eser, iki lafızdan oluşan hadislerin, sahâbî râvileri ve yer aldığı kaynaklarla birlikte sıralanmasıyla tamamlanmaktadır. Bazı nüshaları tek varak hâlinde istinsah edilmiş olan bu risalenin kimi nüshalarında ise hadislerin numaralandırılması Arap harfleriyle yapılmış, böylece metnin kullanışlılığı ve takibi daha işlevsel hâle getirilmiştir.

2.1.1. Risâlenin Nüshaları

İki lafızdan müteşekkil kırk hadisten oluşan bu risalenin, günümüze ulaşan beş nüshası tespit edilmiştir. Söz konusu nüshalar; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi koleksiyonunda (nr. 650), Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonunda (nr. 311/4, vr. 36b–38b) ve Nuruosmaniye koleksiyonunda (nr. 48/4, vr. 66b–67b), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar koleksiyonunda (nr. 3454/12, vr. 150b–152b) ve Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda (nr. 6313) kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüshalar, eserin Osmanlı ilim ve yazma geleneği içerisindeki dolaşımı ve kabulü hakkında fikir vermektedir.

2.1.1.1. Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası

Resim 2: Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi (Emanet Hazîresi 650), 78a.

Çalışmamızın müellif nüshası, “*Hulâsatü’l-vefâ fî şerhi’ş-Şifâ*” adlı eserin 78a varakının derkenarında yer almaktadır. Bu nüsha, hâlihazırda Topkapı Sarayı Kütüphanesi Emanet Hazinesi Koleksiyonu'nda, 650 numarada kayıtlıdır. Ancak ilgili eser, kütüphane kataloğunda sehven “*Hulâsatü’l-vefâ bi-ahbâri dâri’l-Mustafâ*” başlığıyla kaydedilmiş olup, bu yanlışlık eserin mahiyetini ve gerçek içeriğini yansıtmamaktadır. Nitekim söz konusu nüsha, müellifin kendi elinden çıkmış olmasına rağmen, bu kıymetli metnin gerçek hüviyeti ancak İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanmış bir doktora tezi çerçevesinde yürütülen titiz araştırmalar neticesinde fark edilmiştir.¹²⁵

Söz konusu eser, mukaddime kısmında bizzat müellifi tarafından “*Hulâsatü’l-vefâ fî şerhi’ş-Şifâ*” adıyla tesmiye edilmiştir. Nüshanın sonunda, müellif tarafından kaleme alınmış ve büyük kısmı Arapça olan bir hâtme bulunmaktadır. Bu bölümün akabinde ise, telif tarihine işaret eden ve ebced hesabıyla Hicrî 1148 yılına tekabül eden “تاريخ: تمّ الشفاء بعون الواسع” (Eser, el-Vâsi‘ olan Allah’ın yardımıyla tamamlandı) ibaresi yer almaktadır. Ayrıca hattın müellife ait olduğunu gösteren Arapça bir ibare yer almaktadır.

Miklepli¹²⁶ ve şemşeli¹²⁷ kahverengi deri ciltle ciltlenmiş olan, 305 × 170 mm ebadındaki bu müellif nüshası,¹²⁸ her sayfasında otuz üç satır bulunan toplam 580 varaktan müteşekkildir. Eser, ta‘lik hatla yazılmış olup, reddâdesi¹²⁹ düzenli şekilde kaydedilmiştir. Bu nüshada, başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış; kaynak metin olan Arapça *Şifâ* kısımlarının üzerine ise hattın üst kısmından düz kırmızı bir şerit

¹²⁵ Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın, *Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanif Efendi’nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2024), VII.

¹²⁶ Yazma eserlerde kitabın ön veya arka kapağının iç kısmında bulunan, kıvrılarak kitabın dışına doğru uzatılmış ve kapağın dışına katlanabilen bir uzantı. Bkz. Ahmet Saim Arıtan, "Ciltçilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/555.

¹²⁷ Çeşitli görsel sanatlarda kullanılan ışınlı veya ışısız güneş biçiminde süsleme motifi. Bkz. Nebi Bozkurt, "Şemse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/518.

¹²⁸ İncelediğimiz nüshalara dair cilt, yazı, kâğıt ve süsleme gibi özelliklere ilişkin bilgiler verilirken, Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın’ın doktora tezindeki usûlden yararlanılmıştır. Aydın, “*Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanif Efendi’nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)*”, 122-27.

¹²⁹ Yazma eserlerde birbirini takip eden sayfaları göstermek için sayfa altlarına konulan kelimelere verilen ad. Bkz. İsmail E. Erünsal, "Reddâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/515.

çekilmiştir. Derkenarlarda yer alan haşiyeler, çoğunlukla sayfa cetveliyle aynı renkte çerçeveler içine alınmış olup, bu çerçevelerin büyük kısmı dörtgen formundadır.¹³⁰

Söz konusu eserin 78a numaralı varağının derkenarında yer alan risalemiz, oldukça dikkat çekici bir şekilde düzenlenmiş olup, estetik ve işlevsel özellikleri bakımından klasik Osmanlı yazma geleneğinin incelikli örneklerinden birini teşkil etmektedir. Derkenarda bulunan metin, dörtgen bir çerçeve içerisine alınarak belirginleştirilmiş; çerçevenin üst kısmına kırmızı mürekkeple “besmele” yazılmıştır. Bu besmele, yalnızca dini bir vurguya değil, aynı zamanda metne görsel bir başlangıç ve düzen unsuru olarak da işlev görmektedir. Besmeleden hemen sonra, herhangi bir numaralandırmaya tabi tutulmaksızın, çerçeve içerisinde hadisler talik hattı ile yazılmıştır. Her bir hadisin ardından, söz konusu rivayetin dayandığı kaynak eserle birlikte, hadisi nakleden sahabî râvinin ismi de yine aynı hatla yazılmıştır. Hadis metninin üzeri, kırmızı mürekkeple çekilmiş ince bir şerit ile belirginleştirilmiş, böylelikle metin içerisindeki hadislerin ayırt edilebilirliği sağlanmıştır. Aynı şekilde hadisin geçtiği kaynak eserin adı da kısa ve yatay bir kırmızı çizgi ile işaretlenerek dikkat çekici hale getirilmiştir.

İlk otuz iki hadis bu prensiplere bağlı kalınarak düzenlenmiş ve her biri ayrı satırlarda sunulmuştur. Ancak sayfanın alan kısıtları göz önünde bulundurularak, kalan sekiz hadisin aynı tertip içerisinde sığdırılması amacıyla birden fazla hadisin aynı satıra yazıldığı görülmektedir. Bu yöntemle hem estetik kaygı gözetilmiş hem de tüm metin tek bir sayfa üzerinde tamamlanarak eserin bütünlüğü muhafaza edilmiştir.

¹³⁰ Aydın, Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanif Efendi'nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin), 122-127.

2.1.1.2. Süleymaniye Kütüphanesi Nüshası (Esad Efendi Koleksiyonu)

Resim 3: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi (nr. 311/4, vr. 37b–39b)

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu'nda kayıtlı bulunan bu yazma (nr. 311/4, vr. 37b–39b), müellifin kırk hadis literatürü çerçevesinde kaleme aldığı, biri şerh mahiyetinde diğerleri muhtelif kaynaklardan derlenmiş hadis metinlerinden meydana gelen dört risaleden oluşan derlemelerin dördüncü ve son kısmını teşkil etmektedir.

Söz konusu yazma eserin cildi, Osmanlı dönemi kitap sanatının klasik örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cilt, tamamen cilalanmış kırmızı deri ile kaplanmış olup, muhtemelen keçi derisinden mamul olan ve dönemin ciltçilik geleneğinde sıkça tercih edilen mühürlenmiş deri kullanılmıştır. Derinin yüzeyindeki düzgünlük ve parlaklık, cildin estetik değerinin yanı sıra uzun ömürlü olması için uygulanan cilalama işlemini göstermektedir. Cildin dış yüzeyi, altın yaldızla işlenmiş iç içe geçmiş çift bordürle¹³¹ çerçevelenmiş olup, bu bordürler sade fakat zarif bir süsleme anlayışını yansıtır. Cildin sağ tarafında yer alan üçgen formlu miklep kısmı, yazmanın korunmasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Miklep kısmı da ana ciltle aynı deri ve bordür düzenlemesiyle bezenmiş olup, bütüncül bir görsel estetik sunar. Söz konusu ciltte, cilt ile miklep arasındaki birleşim noktalarında zamanın etkisiyle meydana gelmiş deformasyon ve yıpranmalar gözlemlenmektedir. Bu durum, eserin tarihî süreç içerisinde sıkça kullanıldığını ya da muhafaza koşullarının zamanla cilt yapısını etkilediğini düşündürmektedir.

İncelenen yazma eserin hat özellikleri, Osmanlı döneminde özellikle dini metinlerin istinsahında yaygın biçimde tercih edilen nesih yazı türüne aittir. Harf yapısı itibarıyla yuvarlak hatlı, okunaklı ve dengeli bir karaktere sahip olan bu yazı türü, satır düzeninde de belirgin bir istif ve nizam sergilemekte olup reddâdesi düzenli şekilde kaydedilmiştir. Metin, klasik geleneğe uygun olarak siyah is mürekkebiyle yazılmış olup, metinde yer alan hadisler üzerinden kırmızı mürekkeple çizilerek belirtilmiştir. Ancak sayfalarda altın yaldız veya başka süsleyici renklerin kullanılmamış olması, bu nüshanın daha çok işlevsel ve mütevazı bir kullanım amacıyla istinsah edildiğini göstermektedir. Sayfa mizanpajı dikkatlice düzenlenmiş, ilk sayfada basit tezhipli bir serlevha¹³² olup sonrasında besmeleyle beraber 13 satır,

¹³¹ Süsleme sanatında bir yüzeyin kenarını çerçeveleyen, genellikle tekrarlayan motiflerle oluşturulan, şerit biçimindeki süsleme ögesi.

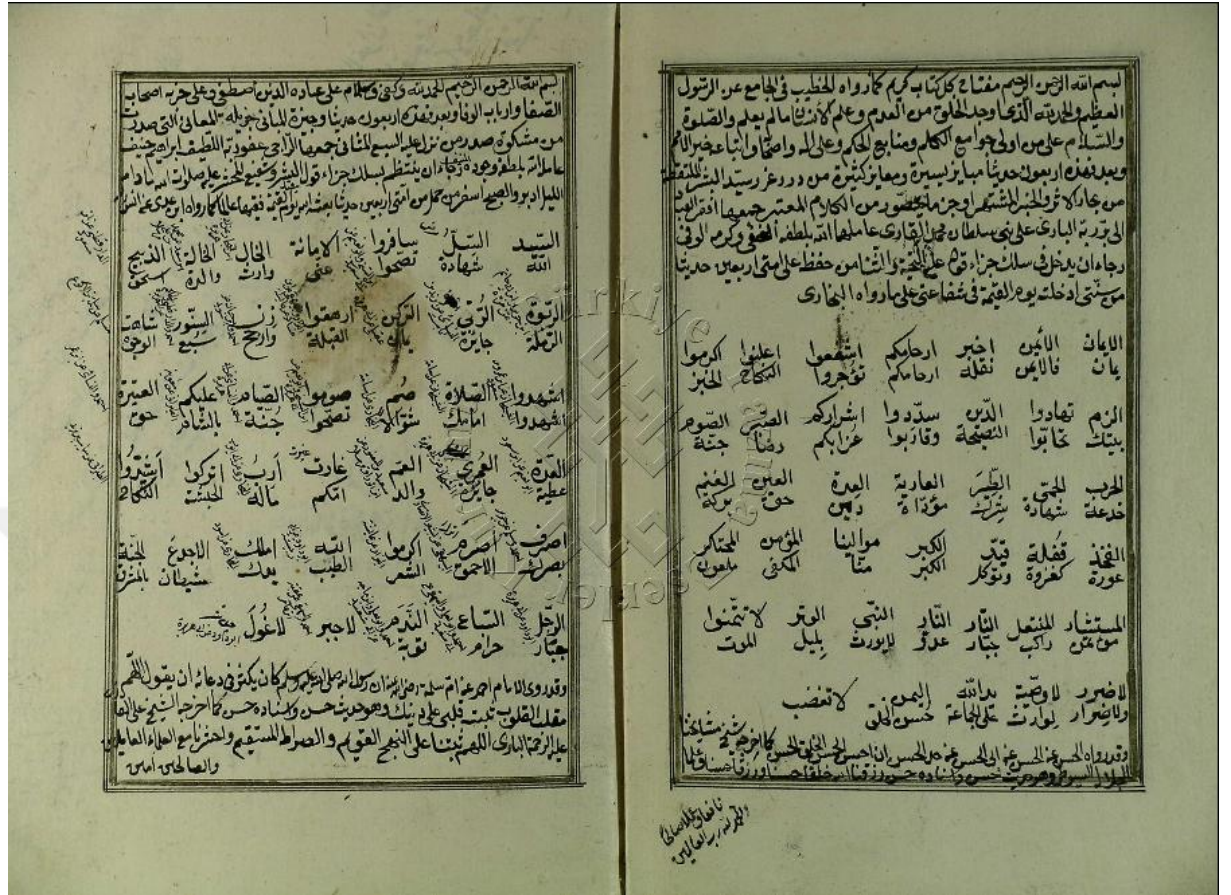
¹³² Tezhip sanatında terim olarak el yazması kitapların zahriye sayfasından sonra karşılıklı iki sayfasına yapılan bezemeli başlığı ifade eder. Bkz. Gülnur Duran, "Serlevha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

diğer sayfalarda 15 satır mevcuttur. Satırlar düzgün ve aralıklı biçimde yerleştirilmiş, bu düzenin cetvelle çizilen satır kılavuzları yardımıyla sağlandığı anlaşılmaktadır. Sayfa kenarlarında herhangi bir derkenar notuna ya da şerh açıklamasına rastlanmamış, metin blok hâlinde düz bir şekilde tertip edilmiştir. Bununla birlikte, başlık veya süslemelere de yer verilmemiştir; bu da yazmanın ilmî ya da gösterişli bir nüsha olmaktan ziyade, pratik ve okuma odaklı bir amaçla hazırlandığını ortaya koymaktadır.

Yazma eserde yer alan durak işaretleri arasında, özellikle hadis metinleri dikkat çekici biçimde vurgulanmıştır. Hadislerin metin içerisinde kolaylıkla ayırt edilebilmesi amacıyla, genellikle kırmızı mürekkeple çekilmiş yatay bir çizgi ile belirginleştirilmiş oldukları gözlemlenmektedir. Bu uygulama, metin içerisindeki hadis bölümlerinin diğer unsurlardan ayrışmasını sağlamakta ve metnin işlevsel kullanımını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, hadis numaralarının üzerinde yer alan daha kısa kırmızı çizgiler de aynı vurgulama anlayışının bir parçası olup, okuyucunun metin içerisindeki hadisleri ve ilgili sıra numaralarını hızlıca tespit edebilmesine olanak tanımaktadır.

Yazmanın istinsahına ilişkin olarak ne yazılış tarihi ne de müstensihine dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Ayrıca, risalenin başında yer alan mukaddime kısmında sadece “*Erbe ‘ûne hadîsen*” ifadesine yer verilmiş olup, bunun dışında esere dair müstakil bir başlık zikredilmemiştir. Bununla birlikte, müellifin adı metin içerisinde İbrahim Hanîf olarak belirtilmiştir. Bu durum, eserin gerek isimlendirilmesi gerekse istinsah süreciyle ilgili bilgi eksikliğini ortaya koymakta ve yazmanın istinsah tarihinin belirlenmesini güçleştirmektedir. Dolayısıyla, söz konusu risalenin ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiğine dair kesin bir kanaate varılamamaktadır.

2.1.1.3. Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Nüshası

Resim 4: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi (Nuruosmaniye no:48-4. 66b)

Bu nüsha Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuruosmaniye koleksiyonunda (nr. 48/4, varak 66b) kayıtlı, tek sayfadan müteşekkil bir yazma eserdir. Sayfa, klasik Osmanlı yazma geleneğine uygun olarak düzenlenmiş olup, dikdörtgen formda siyah mürekkeple çizilmiş bir çerçeve içerisine alınmıştır. Bu çerçevenin içinde metin iki ana sütun şeklinde değil, bütün satırlarda blok hâlinde devam etmektedir.

Sayfa üzerinde yer alan metin nesih hattıyla yazılmıştır. Sayfada siyah is mürekkebiyle yazılmış ana metnin arasında bazı ibareler veya açıklamalar daha küçük ebatlı yazıyla derkenar şeklinde değil, doğrudan metin içinde veya arasında çapraz ve yukarı doğru olarak yer almakta, ancak herhangi bir renkli mürekkep veya tezhib unsuru bulunmamaktadır. Bu durum, nüshanın süslemeye değil, içerik aktarımına odaklanan mütevazı ve işlevsel bir istinsah örneği olduğunu ortaya koymaktadır. İlgili sayfa, metin düzeni ve içerik yapısı bakımından klasik Osmanlı yazma geleneğinin

sade fakat işlevsel örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Sayfanın üst kısmında, geleneksel tertibe uygun şekilde hamdele, salvele ve ardından kısa bir mukaddime yer almakta olup, bu kısım ardışık ve düzenli biçimde beş satır hâlinde yazılmıştır.

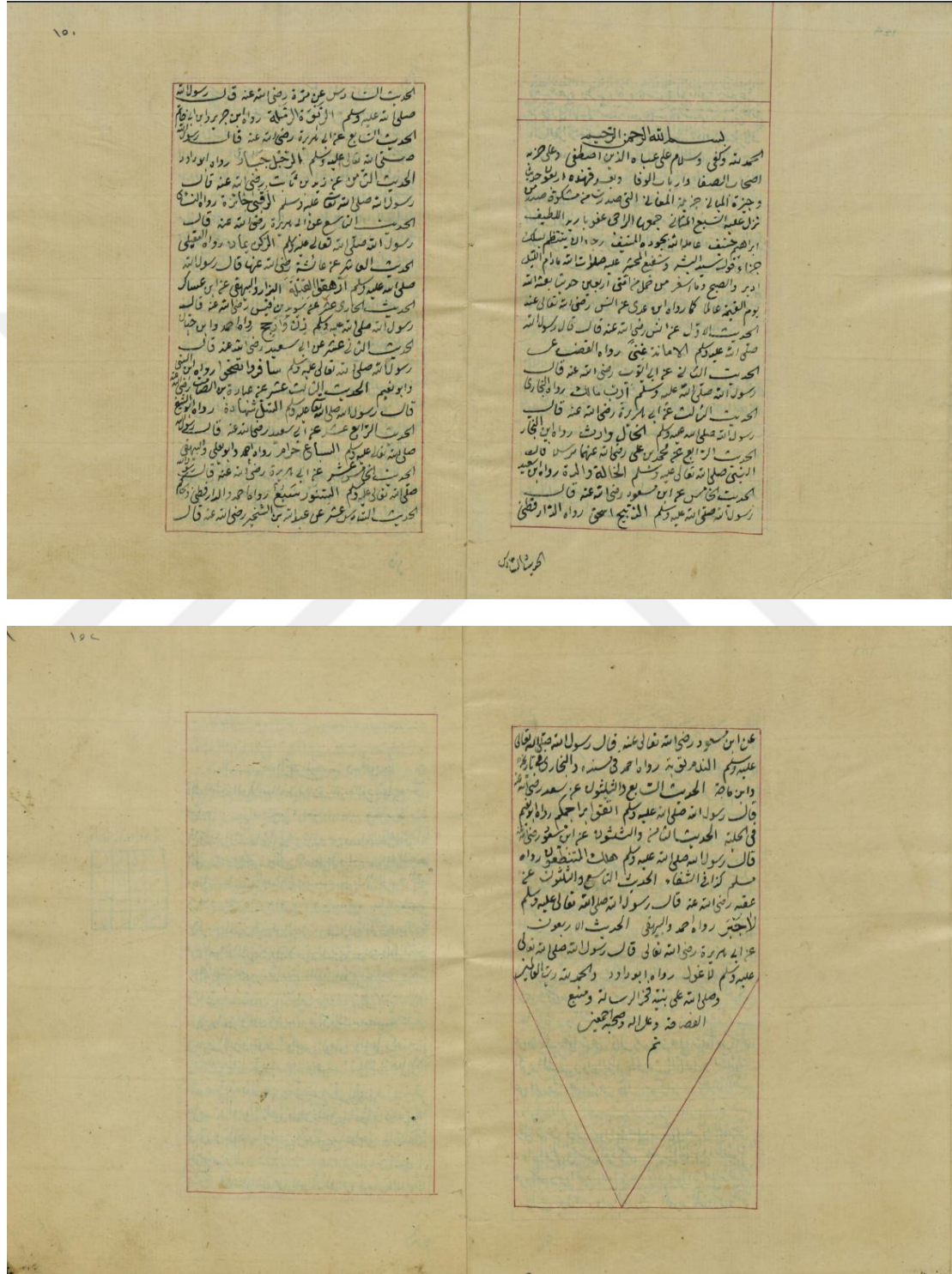
Hadislerin sunumu ise dikkat çekici bir düzendedir. Her hadis iki lafzı alt alta gelecek şekilde açık ve net bir biçimde yazılmıştır. Bu sunum şekli ezber ya da öğretim amaçlı kullanım ihtimalini güçlendirmektedir. Her hadisin hemen yanında, daha küçük puntolu ve ince yazı ile hadislerin geçtiği kaynak ile sahâbî râvileri, sol çaprazdan yukarı doğru eğimli şekilde yazılmıştır. Bu yerleşim, metin akışını bozmadan bilgi bütünlüğünü korumaya yönelik titiz bir istinsah anlayışının ürünüdür. Hadisler bu şekilde düzenlenerek altı satır boyunca sürdürülmüş ve her satırda yedişer hadis (son satırda beş hadis) yer almak suretiyle sayfa etkili şekilde kullanılmıştır. Sayfanın sonunda yer alan üç satırlık bölüm ise bir nevi hâtime işlevi görmekte; burada kısa bir hadis nakledilmekte ve ardından dua ile metin tamamlanmaktadır. Bu bitiş biçimi, eserin muhtemelen bireysel istifadeye veya eğitim amaçlı istifadeye yönelik olarak tertip edildiğine işaret etmektedir.

Tek sayfadan ibaret olan bu nüshada, eserin istinsah tarihine veya müstensihine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu eksiklik, yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği konusunda kesin bir hüküm verilmesini zorlaştırmakta; yalnızca şekil ve üslup üzerinden tahminde bulunma imkânı tanımaktadır. Bu yönüyle eser, sade tasarımı ve fonksiyonel yapısıyla dönemin ilmî geleneğine hizmet eden, mütevazı fakat dikkatli bir istinsah anlayışını yansıtmaktadır.

Bahse konu sayfanın hemen öncesi 66a'da, meşhur hadis âlimlerinden Ali el-Kârî'ye (ö. 1014/1605) ait kırk hadis risâlesi benzer düzen içerisinde yer almaktadır. Bu durum, müellifin söz konusu eseri kaleme alırken Ali el-Kârî'yi doğrudan bir kaynak ve model olarak benimsediğine işaret etmektedir. Nitekim incelenen risalenin tertip tarzı, hadislerin çift lafızla verilme yöntemi ve genel mizanpaj yapısı bakımından Ali el-Kârî'nin eserine büyük ölçüde benzediği görülmektedir. Bu benzerlik, yalnızca şekilsel değil, aynı zamanda ilmî yaklaşım bakımından da güçlü bir etkileşime işaret etmektedir. Bu kanaati destekleyen en önemli delillerden biri, müellifin Ali el-Kârî'ye ait bu risale üzerine kaleme aldığı "*Dürrü's-semîn*" adlı şerhidir. Şerh geleneği, klasik İslâm ilim geleneğinde ciddi bir birikim ve otorite göstergesi olarak kabul

edildiğinden, bu durum müellifin Ali el-Kârî gibi bir şahsiyetten ilham alarak kendi ilmi katkısını ortaya koyma çabasını açıkça ortaya koymaktadır.

2.1.1.4. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası

Resim 5: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar (nr. 3454/11, vr. 150b - a - 152b)

Bu yazma eser, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar koleksiyonunda (nr. 3454/11) 150b-152b varak numaraları arasında kayıtlı olup beş varaktan oluşmaktadır. On iki risalenin bir araya getirildiği bir mecmuanın on birinci risâlesi olarak yer alan eser, mecmuanın başındaki kapak kısmında "*Erbe 'în hadîs li-İbrahim Hanîf musemmâ bi-levâmi 'u'l-kelim*" adını taşımaktadır. Mecmuanın baş kısmında cilt bulunmamakla birlikte sonunda arka kapak mevcuttur.

Eserin sayfaları kırmızı mürekkeple çizilmiş ve cetvelle sınırlandırılmış düzenli bir yazı alanına sahiptir. Bu düzenleme metnin estetik bir şekilde hizalanmasını sağlamaktadır. Başlangıç sayfasında besmele ile birlikte on dokuz satır, diğer sayfalarda ise yirmi bir satır bulunmaktadır. Satır aralıklarının dar tutulmuş olması ve metnin yoğun bir şekilde yazılmış olması, hattatın yazı alanını ekonomik kullanma kaygısını yansıtmaktadır. Eserde talik yazı türü kullanılmış olup klasik talik üslubuna göre daha serbest ve hızlı yazılmış bir karakter göstermektedir. Satırlardaki hafif eğimler ve yazı üslubundaki serbestlik, bu nüshanın bir müstensihin kendi el yazısıyla kaleme alınmış olabileceğini düşündürmektedir. Harfler genellikle okunaklı olmakla birlikte bazı kelimelerde mürekkep dağılması veya harf birleşimlerindeki yoğunluk okumayı güçleştirmektedir. Metinde hareke işaretleri bulunmamakta, ancak hadis numaralarının Arapça yazıyla daha büyük punto ile yazılmış olması bölüm geçişlerini belirginleştirmektedir. Kullanılan siyah mürekkep zamanla solmuş olsa da okunabilirliğini korumuştur. Eserde herhangi bir tezhip veya süsleme unsuruna rastlanmamış olması, metnin bilgi aktarımını önceleyen öğretim amacıyla hazırlandığını göstermektedir.

2.1.1.5. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu Nüshası

Resim 6: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu (nr. 6313)

Söz konusu yazma eser, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu'nda nr. 6313 numarada kayıtlı olup, yalnızca 3a'da bulunan tek varaktan müteşekkildir. Müellifin *el-A'dâd fî i'dâdi'z-zâdi li'l-me'âd* adlı başka bir eseri içerisinde yer alan bu küçük hacimli derleme, müellifin kendi ifadesiyle “Bu fakirin, tamamı lafzateyn üzere cem’ ettiği *Cevâmi’u’l-kelim erbe’îniyye* teberrüken îrâd ve tasrîf kılındı” sözleriyle başlamaktadır. Bu ibare, müellifin derlemesini iki kelimelik hadislerden oluşan bir kırk hadis risâlesi olarak tasarladığını ve bu esere *Cevâmi’u’l-kelim erbe’îniyye* adını verdiğini açıkça göstermektedir. Eserin sonunda istinsah tarihi hicri recep ayının 26. Günü 1172’de tamamlandığı ifade edilmektedir.

Risalenin girişinin ardından, kırmızı mürekkeple “الأحاديث الأربعون” başlığı yazılmış ve müteakiben hadisler ardı ardına sıralanmıştır. Bu derlemede hadisler sadece metin olarak yer almakta olup, sahâbî râvileri ve kaynakları zikredilmemiştir. Böylece eser, sadece lafzî muhtevaya odaklanarak, kısa ve veciz sözlerden oluşan kırk hadisi bir araya getirmekte ve tek bir varakla sınırlı bir mahiyet arz etmektedir. Bu tür derlemeler, özellikle edebî zevki haiz, hafızayı kolaylaştırıcı yönü bulunan kısa ve özlü

metinlerin tedvinine önem veren Osmanlı ilim geleneği içerisinde hem talim hem tezekkür maksadıyla yaygın şekilde rağbet görmüştür. Mezkûr risale de bu geleneğin bir yansıması olarak telakki edilmelidir.

Eserin sayfaları kırmızı mürekkeple çizilmiş ve cetvelle sınırlandırılmış düzenli bir yazı alanına sahiptir. Bu düzenleme metnin estetik bir şekilde hizalanmasını sağlamaktadır. On yedi satırdan oluşan 3a sayfasında on üç satırlık kısmı kapsamaktadır. Eserde nesih yazı türü kullanılmış olup klasik talik üslubuna göre daha serbest ve hızlı yazılmış bir karakter göstermektedir. Satırlardaki hafif eğimler ve yazı üslubundaki serbestlik, bu nüshanın bir müstensihin kendi el yazısıyla kaleme alınmış olabileceğini düşündürmektedir. Metinde hareke işaretleri bulunmamakta, ancak hadisler arasına kırmızı mürekkeple büyükçe virgüller konularak hadisler birbirinden ayrılmıştır. Kullanılan siyah mürekkep gayet açık olup okunabilirliğini korumuştur. Eserde herhangi bir tezhip veya süsleme unsuruna rastlanmamış olması, metnin bilgi aktarımını önceleyen didaktik bir amaçla hazırlandığını göstermektedir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde müellifin *el-A‘dâd fî i‘dâdi‘z-zâdi li‘l-me‘âd* adlı eserinin diğer nüshaları olan İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde (nr. 1704, vr. 1b–83a) ve Kayseri Kütüphanesi Raşid Efendi Koleksiyonu’nda (nr.1121) da aynı şekilde bu risalenin yer aldığı tespit edilmiştir. Sayılara dair eserinin ikili bölümünde bu risaleyi burada vererek teberrüklenmeyi istemiş ve bu yüzden eserini burada tekrar nakletmiştir.

2.1.2. Risâlenin Muhteva Analizi

“Allah tabibdir” (1) hadisi,¹³³ Allah Teâlâ’nın şifâ verici sıfatına işaret eder. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “Hastalandığım zaman bana şifâyı veren O’dur.”(Şuarâ, 26/80) ayetiyle de uyumludur. Hadiste geçen “tabib” kelimesi mecazîdir; Allah’ın yaratma, tedavi etme ve iyileştirme sıfatları kastedilir. “Gerçek Efendi Allah’tır” (17) rivayeti¹³⁴ ise rubûbiyyet tevhîdini ifade eder. Mülkûn ve kulluğun yalnızca Allah’a

¹³³ İbrahim Hanîf Efendi, *Erba‘üne hadîsen bi-lafẓateyn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 311/4), 37b.

¹³⁴ İbrahim Hanîf Efendi, *Erba‘üne hadîsen bi-lafẓateyn* (Esad Efendi, 311/4), 38b.

ait olduğu gerçeğini vurgular. Bu iki hadis, kullukta samimiyetin, tevekkülün ve Allah’a güvenin temel esas olduğunu ortaya koyar.

“Güvenilir olmak zenginliktir” (2) hadisi,¹³⁵ zenginliğin yalnızca maddî değil, ahlâkî boyutunun da olduğuna işaret eder. Emaneti korumak ve güvenilirlik, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “el-Emîn” sıfatıyla özdeşleşmiştir. “Ahmağın dostluğunu kes” (24)¹³⁶ emri, hikmetsiz ve zarar verici dostluklardan sakınmayı öğütler. “Uzlet selâmettir” (30) ise, karışıklık ve fitne zamanlarında kişinin yalnız kalmasının daha hayırlı olabileceğine dair zühdî bir bakış açısı sunar. “Eline hâkim ol” (35) ifadesi,¹³⁷ insanın nefsine ve zarar verici fiillerine karşı irade göstermesi gerektiğini bildirir. “Pişmanlık tevbedir” (36) hadisi¹³⁸ ise, içten duyulan nedâmetin tevbenin esası olduğunu ve samimi pişmanlığın Allah katında kabul göreceğini bildirir.

“Dayı varistir” (4) hadisi,¹³⁹ İslam miras hukukunda yakın akrabanın önemini vurgular. Gerçi mirasta asabe olmayan yerde varis olabilir, ancak bu ifade dayının aile içindeki güçlü konumunu gösterir. “Teyze anne yerindedir” (5) hadisi,¹⁴⁰ annesiz büyüyen bir çocuk için teyzenin annelik vazifesini üstlenebileceğine işaret eder. Bu aynı zamanda akrabalık bağlarının ihyâsı açısından mühimdir. “Amca baba yerindedir” (31) hadisi¹⁴¹ ise Hz. Peygamber’in amcalarına olan sevgisini ve akrabalık hukukunun önemini ifade eder. Bu üç rivayet, İslam toplumunda aile yapısının ve nesep bağlarının ne derece değerli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

“Nikâhı ilân edin” (20) hadisi,¹⁴² nikâhın halka açıklanmasına vurgu yapar ve İslam’da sifâhın hoş karşılanmadığını bildirir. “Şevval’i tut” (21) ve “Oruç tutun, sıhhat bulun” (22) ifadeleri,¹⁴³ orucun hem dinî hem de tıbbî faydalarına işaret eder. “Oruç kalkandır” (26) ise orucun nefsanî arzulara karşı koruyucu bir görev ifa ettiğini bildirir. “İtikâfa gir ve oruç tut” (27),¹⁴⁴ Ramazan’ın son on gününde yapılan ibadetin

¹³⁵ İbrahim Hanîf Efendi, *Erba’üne hadîsen bi-lafzateyn* (Esad Efendi, 311/4), 37b.

¹³⁶ İbrahim Hanîf Efendi, *Erba’üne hadîsen bi-lafzateyn* (Esad Efendi, 311/4), 38b.

¹³⁷ İbrahim Hanîf Efendi, *Erba’üne hadîsen bi-lafzateyn* (Esad Efendi, 311/4), 38a.

¹³⁸ İbrahim Hanîf Efendi, *Erba’üne hadîsen bi-lafzateyn* (Esad Efendi, 311/4), 39b.

¹³⁹ İbrahim Hanîf Efendi, *Hulâsatü’l-vefâ fi şerhi’ş-Şifâ* (İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, 650), 78a.

¹⁴⁰ İbrahim Hanîf Efendi, *Hulâsatü’l-vefâ fi şerhi’ş-Şifâ* (Emanet Hazinesi, 650), 78a.

¹⁴¹ İbrahim Hanîf Efendi, *Hulâsatü’l-vefâ fi şerhi’ş-Şifâ* (Emanet Hazinesi, 650), 78a.

¹⁴² İbrahim Hanîf Efendi, *Erba’üne hadîsen bi-lafzateyn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 48/4), 66b.

¹⁴³ İbrahim Hanîf Efendi, *Erba’üne hadîsen bi-lafzateyn* (Nuruosmaniye, 48/4), 66b.

¹⁴⁴ İbrahim Hanîf Efendi, *Erba’üne hadîsen bi-lafzateyn* (Nuruosmaniye, 48/4), 66b.

ne kadar faziletli olduğunu gösterir. “Namaz önünde” (25) hadisi,¹⁴⁵ namazın önemine ve zamanlama hassasiyetine (hac zamanı namazların cem ‘ine) dikkat çeker. “Parmak boğumlarını temizleyin” (37) ise abdestin adabından birini ifade eder. “Kurban İshak’tır” (6) ifadesi, rivayetler arasında ihtilaflı bir konudur. Cumhur genel olarak Hz. İsmâil’in kurban edilmek istendiği görüşündedir. “Sefere çıkın, sıhhat bulun” (12) hadisi, hareketli yaşamın sağlık üzerindeki olumlu etkisini bildirir. “Verem şehâdetir” (14) hadisi, bazı hastalıklar neticesinde vefatın şehid sevabı kazandırabileceğini ifade eden sahih rivayetlerle desteklenebilir. Bu hadis grubu, ibadetlerin hem şekil hem de ruh açısından disipline edilmiş bir hayatın temel taşları olduğunu açıkça gösterirken, İslam’ın hem ruhu hem de bedeni gözetken bütüncül yapısını ortaya koyar.

“Tart ve fazla ver” (13) hadisi, alışverişte dürüstlüğü ve cömertliği teşvik eder. “Yırtıcı hayvanlar haramdır” (15), İslâmî helâl gıda anlayışına işaret eder. “Kedi yırtıcı hayvandır” (16) rivayeti kedinin yırtıcı olsa da genel itibarıyla necâset taşımayan ve evde bulunmasında mahzur olmayan bir hayvan olduğuna işaret eder. “Vadetmek hediyedir” (29), verilen sözün sadaka hükmünde bir değer taşıdığını anlatır. “Ömürlük bağış geçerlidir” (32) hadisi ise fikhî bir mesele olan “ömürlük hibe”yi işler. Bu hadisler, muâmelât fıkında dürüstlüğün ve sözünde durmanın temel erdemler olduğunu ortaya koyar.

“Komşunun hakkı vardır” (34) hadisi, Kur’ân’da da açıkça belirtilmiş olan komşuluk hukukunun önemini vurgular. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “Cebrâil bana komşuya iyiliği o kadar tavsiye etti ki, onu mirasçı kılacak sandım”¹⁴⁶ hadisiyle aynı muhtevaya sahiptir. Komşuluk ilişkileri, toplumsal huzurun temel taşlarındandır. “Ayak için diyet gerekmez” (8), İslam hukukunda hayvanının sehven öldürdüğü bedeninin diyet değerine dair meselelerden biridir. “Rukbâ geçerlidir” (9) hadisi, bağışlamada “ömürlük hibe” şartının câiz olup olmadığına dair tartışmalarda delil gösterilir. “Rükn, Yemen tarafındaki köşedir” (10), Kâbe’nin köşelerinden birine işaret eder ve bazı rivayetlerde “Rükn-i Yemânî”nin faziletine dair hadisler yer alır. “Aşırıya kaçanlar helâk oldu” (38) hadisi, dinde ifrat ve tefritten sakınmanın

¹⁴⁵ İbrahim Hanîf Efendi, *Erba ‘üne hadîsen bi-lafẓateyn* (Nuruosmaniye, 48/4), 66b.

¹⁴⁶ Buhârî, Edeb, 28.

gerekliliğini ifade eder. “Zorlama yoktur” (39) hadisi, “Misafirine ikram etmeyende hayır yoktur” hadisinin yerine sehven yazıldığı kanaati hasıl olmuştur.

“Yerden yüksek yer Beytü’l-Makdis’tir” (7) hadisi, Kudüs’ün ve Mescid-i Aksâ’nın tarihî ve manevî yüceliğini ifade eder. “Kibleye yaklaşın” (11) rivayeti namaz kılarken yönelinen duvara yaklaşın anlamı taşımaktadır. “Şam’a bağlı kalın” (28), fitne dönemlerinde Şam bölgesine yönelik bir koruma ve huzur işareti olarak tefsir edilir. Bu hadisler, İslam coğrafyasındaki kutsal mekânların değerini vurgular. “Bakışını çevir” (23) hadisi, göz zinasının önlenmesine dair Kur’ân’ın Nur sûresinde yer alan emrini (24/30) hatırlatır. “Yüzler sarardı” (18) ise mecazî bir ifade olarak kıyamet korkusu, pişmanlık veya hüznün hâlini tasvir eder. Bu ifadeler, ahlâkî temizliğin görsel duyularla da ilişkili olduğunu ortaya koyar.

“Şahid olun, şahid olun” (19) hadisi, ay yarılması mucizesi gerçekleşirken müşriklerin şahit olduklarına ve bu konuda adaletle işaret eder. Ayrıca adaletin tesisi için şahidlik vazifesinin hakkıyla yerine getirilmesi zaruridir. Bu aynı zamanda kamu sorumluluğuna da işaret eder. “Ona ne oluyor?” (3) hadisi, işin ciddiyetini göstererek Hz. Peygamber’in bir kimseye uyarı mahiyetinde söylediği bir hitaptır. “Saçı güzelleştir” (33), temizlik ve öz bakımın teşvik edildiğini gösterir. “Ğül yoktur” (40) hadisi, cin ve hurâfe korkularına karşı itikadî bir tavır sergiler; hurafeye dayalı bâtıl inançları reddeder.

2.1.3. Risâledeki Hadislerin Değerlendirilmesi

Müellifin bu kırk hadiste zikrettiği kaynaklar şunlardır: Sa’îd b. Mansûr (ö. 227/842) *es-Sünen*, İbn Sa’d (ö. 230/845) *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *el-Müsned*, Buhârî (ö. 256/870) *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, Müslim (ö. 261/875) *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, İbn Mâce (ö. 273/887) *es-Sünen*, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) *es-Sünen*, Bezzâr (ö. 292/905) *el-Müsned*, Nesâî (ö. 303/915) *es-Sünen*, Ebû Ya’lâ el-Mevsilî (ö. 307/919) *el-Müsned*, İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ve İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) Tefsirleriyle, Harâitî (ö. 327/938) *Mekârimu’l-ahlâk*, İbn Hibban (ö. 354/965) *es-Sahîh*, Taberânî (ö. 360/971) *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, *el-Evsat*, *es-Sağîr*, İbn Sünnî (ö. 364/974) *Amelü’l-yevm ve’l-leyle*, Ebû’ş-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/979) *et-Tabakât*, Dârekutnî (ö. 385/995) *es-Sünen*, Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*, Ebû Nu’aym (ö. 430/1038) *Hilyetü’l-evliyâ ve Amelü’l-yevm ve’l-leyle*, Kudâ’î (ö.

454/1062) *Müsned* veya *Musnedü's-Şihâb*, Beyhakî (ö. 458/1066) *Sünenü'l-kübrâ*, *Şuabü'l-îmân*, *Delâilü'n-nübüvve* gibi eserleriyle; Deylemî (ö. 509/1115) *Müsnedü'l-Firdevs*, İbn Asâkir (ö. 571/1176) *Târîhu Dimaşk*, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Mevzû'ât*, İbn Neccâr (ö. 643/1245) *Târîhu Bağdâd*.

Bu kırk hadis derlemesinde müellifin en çok hadis aldığı sahâbî Ebû Hüreyre (r.a.) olup toplam yedi hadisin (4, 8, 10, 16, 22, 32, 40) ona nispet edildiği görülmektedir. İkinci sırada İbn Mes'ûd (r.a.) yer almakta; dört (6, 29, 36, 38) hadis ona aittir. Üçüncü sıradaki Usâme b. Zeyd (r.a.) ise iki hadisin (21, 25) râvîsi olarak kaydedilmiştir. Geri kalan sahâbîlerden birer hadis rivayet edilmiştir: Enes (r.a.) 2, Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) 3, Muhammed b. Ali (r.anhumâ) 5, Mürre el-Behzî (r.a.) 7, Zeyd b. Sâbit (r.a.) 9, Hz. Âişe (ranha) 11, Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) 12 ve 15, Suveyd b. Kays (r.a.) 13, Ubâde b. Sâmit (r.a.) 14, Abdullah b. Şihhîr (r.a.) 17, Seleme b. Ekvâ' (r.a.) 18, İbn Ömer (r.a.) 19, Sâib b. Yezîd (r.a.) 20, Cerîr (r.a.) 23, Beşîr el-Ensârî (r.a.) 24, Mu'âviye b. Hayde (r.a.) 28, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) 30, Sa'îd b. Zeyd (r.a.) 34, Esved b. Esrem (r.a.) 35, Ukbe (r.a.) 39. hadis.

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilen dördüncü hadis mevkuf bir hadis olup Ebû Hüreyre'nin (r.a.) sözüdür. Ayrıca beşinci sırada Muhammed b. Ali'den rivayet edilen hadis ise mürsel olup sahâbî ravîsi atlanmıştır. Bununla birlikte râvîsi açıkça belirtilmeyen bazı hadisler de bulunmaktadır: Birinci hadisin ne râvîsi ne de kaynağı belirtilmiştir; yirmi yedinci hadisin sadece kaynağı Hâkim kaydedilmiş olup râvîsi zikredilmemiştir; otuz üçüncü hadis râvîsiz olarak yer almakta; otuz yedinci hadis geçtiği kaynak Ebû Nu'aym olarak kaydedilmekle birlikte râvîsi zikredilmemiştir.

Müellif, hadislerin sıhhatine dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamış, sadece ilk râviyi ve ilgili kaynağı zikretmekle yetinmiştir. Bu durum, onun hadis ilmindeki yeterliliği hakkında açıkça bir kanaat oluşturmayı güçleştirmektedir. Bununla birlikte, iki lafızdan müteşekkil hadisleri derleme çabası, bazı rivayetlerin yalnızca bir kısmının alınmasına sebebiyet vermiştir. Müellifin temel gayesi, metin itibariyle iki lafızdan oluşan hadisleri bir araya getirmek olduğundan, hadisin tam metnini almaktan ziyade bu kıstasa uyan kısmıyla yetinmiştir. Nitekim bazı rivayetlerin öncesi veya son cümleleriyle tamamlandığı bilinse de derlemede sadece

ilgili bölüm yer almakta; bu da tercih edilen usulün bilinçli ve seçici bir yaklaşımın ürünü olduğunu göstermektedir.

Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde kaynağı ve râvileri verilmeyen hadisleri de tamamlayarak sıhhatleri hakkında aşağıdaki tabloda göstermeye çalıştık. Bu değerlendirmeyi yaparken hadisleri ve tercümesini verdiğimiz bölümdeki bilgilerden ve <https://sunnah.one/> sitesinden istifade edilmiştir.

No	Hadis (Arapça)	Hadis (Türkçe)	Râvî	Kaynak	Sihhat Durumu
1	اللّٰهُ الطَّبِيبُ	"Allah Tabib'tir"	Ebû Remse (r.a.)	Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ahmed	Sahih
2	الأمانة غني	"Emanet zenginliktir"	Enes b. Mâlik (r.a.)	Kudâî, Musnedü's-Şihâb	Zayıf
3	أرب ماله	"Ona ne oluyor?"	Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.)	Buhârî, Müslim	Sahih
4	الخال وارث	"Dayı mirasçısıdır"	Ebû Hureyre (r.a.)	İbn Ebî Şeybe, Musannef	Zayıf (Mevkuf)
5	الخالة والدة	"Teyze annedir"	Muhammed b. Ali – Mürsel	İbn Sa'd, Tabakât	Zayıf (Mürsel)
6	الذبيح إسحق	"Kurban edilen İshak'tır"	Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)	Dârekutnî	Zayıf
7	الريوة الرملة	"Kumlu tepe"	Mürre el-Behzî (tâbiî)	İbn Cerîr, Tefsir	Hadis değil
8	الرجل جبار	"Ayak için diyet gerekmez"	Ebû Hureyre (r.a.)	Ebû Dâvûd, Beyhakî	Tartışmalı
9	الرقبي جائزة	"Rukbâ geçerlidir"	Zeyd b. Sâbit (r.a.)	Nesâî, Tirmizî	Makbul
10	الركن يمان	"Rûkn Yemenî'dir"	Ebû Hureyre (r.a.)	Ukaylî	Zayıf
11	استقبلوا القبلة	"Kibleye yaklaşın"	H. Âişe (r.a.)	Bezzâr, Beyhakî	Zayıf
12	سافروا تصحوا	"Seyahat edin, sıhhat bulun"	Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)	Taberânî, İbnü's-Sünnî	Zayıf
13	وزنوا وأرجحوا	"Tartın ve fazla verin"	Süveyd b. Kays (r.a.)	Ahmed, İbn Hibbân	Sahih/Hasen
14	السل شهادة	"Verem şehitliktir"	Ubâde b. Sâmit (r.a.)	Ebu's-Şeyh	Sahih
15	السباع حرام	"Yırtıcı hayvanlar haramdır"	Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)	Ahmed, Beyhakî	Sahih
16	الهرة سبع	"Kedi yırtıcıdır"	Ebû Hureyre (r.a.)	Ahmed, Dârekutnî	Sahih
17	السيد الله	"Gerçek efendi Allah'tır"	Abdullah b. eş-Şihhîr (r.a.)	Ahmed, Ebû Dâvûd	Sahih
18	اصفرت الوجوه	"Yüzler sarardı" (Huneyn)	Seleme İbnü'l-Ekvâ (r.a.)	Müslim	Sahih
19	اشهدوا اشهدوا	"Şahit olun!" (Ay'ın yarılması)	İbn Ömer (r.a.)	Buhârî, Müslim	Sahih
20	أعلنوا النكاح	"Nikâhı ilan edin"	Çeşitli sahâbe	Taberânî, Tirmizî	Sahih/Zayıf karışık
21	صم شوالا	"Şevval'de oruç tut"	Usâme b. Zeyd (r.a.)	İbn Mâce	Sahih
22	صوموا تصحوا	"Oruç tutun, sıhhat bulun"	Ebû Hureyre (r.a.)	İbnü's-Sünnî	Zayıf
23	اصرف بصرک	"Bakışını çevir"	Cerîr b. Abdillâh (r.a.)	Müslim	Sahih
24	أصرم الأحمق	"Ahmağın dostluğunu kes"	Beşîr el-Ensârî (r.a.)	Beyhakî	Makbul
25	الصلاة أمامك	"Namaz ileride"	Usâme b. Zeyd (r.a.)	Buhârî	Sahih
26	الصيام جنة	"Oruç kalkandır"	Ebû Hureyre (r.a.)	Nesâî	Sahih
27	اعتكف وصم	"İtikâfa gir ve oruç tut"	İbn Ömer (r.a.)	Hâkim	Zayıf
28	عليكم بالشام	"Şam'a yönelin"	Muâviye (r.a.)	Taberânî	Zayıf
29	العدة عطية	"Söz bir hediyedir"	İbn Mes'ûd (r.a.)	Ebû Nuaym	Zayıf
30	العزلة سلامة	"Uzlet selamettir"	Ebû Musa (r.a.)	Deylemî	Zayıf
31	العم والد	"Amca babadır"	Ebû Hureyre (r.a.)	Deylemî	Zayıf
32	العمري جائزة	"Ömürlük bağış caizdir"	Ebû Hureyre (r.a.)	Buhârî	Sahih
33	أكرم الشعر	"Saçı güzelleştir"	H. Âişe (r.a.)	Bezzâr	Zayıf
34	للجار حق	"Komşunun hakkı vardır"	Saîd b. Zeyd (r.a.)	Deylemî	Hasen
35	أملك يدك	"Eline sahip ol"	Esved b. Esram (r.a.)	Buhârî	Sahih
36	الندم توبة	"Pişmanlık tövbedir"	İbn Mes'ûd (r.a.)	Ahmed	Sahih
37	نفوا براجمكم	"Parmak boğumlarını temizleyin"	Abdullah b. Busr (r.a.)	Ebû Nuaym	Metin sahih
38	هلك المتنطعون	"Aşırıya kaçanlar helâk oldu"	İbn Mes'ûd (r.a.)	Müslim	Sahih
39	لا جبر	"Zorlama yoktur"	Ukbe b. Âmir (r.a.)	Ahmed	Kaynaklarda bulamadık
40	لا غول	"Ğül yoktur"	Ebû Hureyre (r.a.)	Ebû Dâvûd	Sahih

Tablo 2: *Erbeüne hadisen bi-lafzateyn* Risâlesinin Hadisleri, Râvileri, Kaynakları ve Sıhhat Durumları

Elimizdeki bütün nüshalarda otuz dokuzuncu hadisin ibaresi aynı şekilde yer almakla birlikte, klasik hadis kaynaklarında bu lafızla bir rivayete rastlanmamıştır. Bu durum, söz konusu ifadenin bütün nüshalarda tekrar edilmesine rağmen, aslında yanlış bir naklin mükerrer hale gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Müellifin, Beyhakî'nin *Şu 'abu'l-îman* eserinde geçen “لا خير فيمن لا يضيف” “Misafir ağırlamayan kimsede hayır yoktur.”¹⁴⁷ hadisindeki لا خير ibaresini yazmak istemiş olabileceği kanaatini taşıyoruz. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de bu hadis aynı anlamda, farklı bir isnad zinciriyle yer almaktadır.¹⁴⁸

2.1.4. *Erbe'üne hadîsen bi lafzateyn* Risâlesinin Hadisleri

1. Hadis

الله الطيب

Allah Tabib'tir.

Müellif hadisin sahâbi râvisini ve geçtiği kaynağı sonraki hadislerde zikrettiği halde burada zikretmemiştir. Burada zikredilen, hadisin bir kısmıdır. Ebû Ramse'den rivayet edilen hadisin tamamı şu şekildedir: (Babam Hz. Peygamber'e): “*Şu sırtındaki (peygamberlik mührünü) bana göster, çünkü ben hekimim*” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.): “*Asıl hekim Allah'tır. Sen ancak şefkatli bir kimsesin. Onun (hastalığın) hekimi, onu yaratandır*” buyurdu.¹⁴⁹

2. Hadis

الأمانة غني

رواه القضاعي عن أنس رضي الله عنه

Emanet (güvenilirlik), bir zenginliktir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Şu 'abu'l-îman*. thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd, (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003), 12/120 (No. 9142).

¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, (Mısır, Dâru'l-Meârif, 1955), 4/155 (No.17455).

¹⁴⁹ Ebû Dâvûd, "Kitâbü't-Teraccül", 18 (No. 4207).

¹⁵⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. Ali b. Hukmûn el-Kudâî el-Mısırî, *Müsnedü's-Sihâb*, thk. Hamdî b Abdülmecîd es-Selfî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 1/44 (No. 16).

Kudâî, Enes 'ten (r.a.) rivayet etmiştir.

(الأمانة) kelimesi; itaat, ibadet, emanet, güven ve sadakat anlamlarına gelen bir lafızdır. Bu lafız her bir hadiste farklı manalarla zikredilmiştir. (غنى) kelimesi ise kişi bu vasıfla tanındığında, onunla muamele edenlerin sayısı artar. Bu da onun zenginleşmesine vesile olur. Bu kelimeye mecaz yoluyla “zenginlik” anlamı verilmiş, hatta bu nitelik sanki kişinin kendisiymiş gibi kabul edilerek bu şekilde vasıflandırılmıştır. Halbuki bu sıfatın başka anlamları da vardır. Meselâ Allah Teâlâ onu (emaneti) sever, onu yerine getiren kimseyi de sever. Ancak insanların nefisleri dünya nimetlerine ve maddi kazanca meyyal olduklarından dolayı, burada "zenginlik" yönüyle öne çıkarılmıştır.¹⁵¹

3. Hadis

أرب ما له

البخاري عن أبي أيوب رضي الله عنه

Ona ne oluyor?

Buhârî, Ebû Eyyûb 'dan (r.a.) rivayet etmiştir.

Bir adam Hz. Peygamber'den (s.a.s.) kendisini cennete götürecek bir amel söylemesini isteyince Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ‘ona ne oluyor’ diyerek Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmadan ibadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek ve sıla-i rahim yapmakla cennete gireceğini haber vermiştir. “أرب ماله” ifadesi hadisin bir bölümüdür. Kişinin talep ettiği veya sorduğu herhangi bir şeye ihtiyacı olduğunu gösterirken aynı zamanda onun sorusunun ciddiyetini ve aciliyetini vurgular. Hadisin tamamı şu şekildedir: Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) yoluyla nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.s.) “Beni cennete sokacak bir ameli bana haber ver!” dedi. Resûlullah (s.a.s.) “Ona ne oluyor? Ona ne oluyor?” buyurdu. Sonra şöyle devam etti: “*Onun neye ihtiyacı var? (Dikkat et!) Allah'a ibadet eder ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir ve akrabalık bağlarını gözetirsin.*”¹⁵²

¹⁵¹ Muhammed b. İsmâîl b. Salâh Emîr San'ânî, *et-Tenvîr şerhu 'l-Câmi 'i 's-sağîr*, ed. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm, (Riyad: Mektebetu Dâri's-Selâm, 1432), 4/504. (No. 3065).

¹⁵² Buhârî, Libâs 23; İcâre 15; Zekât, 17.

4. Hadis

الخال وارث

ابن النجار عن أبي هريرة رضي الله عنه

Dayı mirasçıdır.¹⁵³

İbn Neccâr, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu rivayet İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) Musannef adlı eserinde şöyle geçmektedir: “Ebû Hüreyre ‘Dayı mirasçıdır’ derdi.”¹⁵⁴ Bu rivayete göre hadis mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Hadisi Ebû Hüreyre (r.a.) rivayet etmiştir. Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Dayı, kendisine mirasçı bulunmayan kimsenin mirasçısıdır.”¹⁵⁵ Bu kişi, ashâbu'l-fürûz (miras payı belirlenmiş olanlar) ve asabe (yakın erkek akrabalar) sınıfından bir mirasçıya sahip değilse, dayı onun mirasçısı olur. Bu ifade, zevî'l-erhâm (rahim bağıyla bağlı olan yakınlar) akrabaların mirasçı olduğuna delildir. Bu da Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşüdür. Bu konuda sahâbe arasında görüş ayrılığı vardır: Bazı sahâbiler dayıyı, teyze ve halayı (miras bırakacak yakını bulunmayan kişi için) mirasçı saymışlardır. Bu hadise dayanarak, âlimlerin çoğu ‘Zevî'l-erhâm’ (nikâh ve doğrudan soy yoluyla değil, hısımlıkla bağlı olan akrabalar) olan kimselerin mirasçı olabileceğini kabul etmiştir. Ancak Zeyd b. Sâbit, bu tür yakın akrabaları mirasçı saymamış; mirasın Beytû'l-mâl'e kalacağını savunmuştur.¹⁵⁶

5. Hadis

الخالة والدة

ابن سعد عن محمد بن علي رضي الله عنهما مرسلًا

Teyze anne (gibi)dir.

İbn Sa'd, Muhammed [Bâkir] b. Ali'den (r.a.) mürsel olarak rivayet etmiştir.

¹⁵³ Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, 6/215 (No. 11993).

¹⁵⁴ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, (Riyad: el-Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 6/249 (No. 31130).

¹⁵⁵ Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, 6/215 (No. 11993); Ebû Ya'kûb İshak b. İbrahim b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsnedü İshâk b. Râhîye*, thk. Abdulgafur b. Abdilhak, (Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1991), 1/306 (No. 286); Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî* (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424/2004), 4/86.

¹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/173 (No. 175).

Bu hadisin tamamı şöyledir: Ebû Nu‘aym el-Fadl b. Dükeyn > Hafs b. Gıyâs > Ca’fer b. Muhammed > Babası (Muhammed b. Ali) senediyle rivayet edildiğine göre Hamza'nın kızı (Ümâme) erkeklerin arasında dolaşıyordu. Hz. Ali onun elinden tutarak Hz. Fatıma'nın tahtirevanına bıraktı. Bunun üzerine Hz. Ali, Ca’fer b. Ebî Tâlib ve Zeyd b. Hârise kızın velayeti konusunda tartışmaya başladılar. Sesleri o kadar yükseldi ki, Resûlullah'ı (s.a.s.) uyandırdılar. Hz. Ali “O benim amcamın kızıdır ve onu ben himayeme aldım” dedi. Ca’fer “O benim amcamın kızıdır ve teyzesi (eşim Esmâ bint Umeys) benim yanımdadır” dedi. Zeyd “O kardeşimin kızıdır” dedi. Resûlullah (s.a.s.) kızın velayetini Ca’fer'e verdi ve “*Teyze anne (gibi)dir.*” buyurdu. Bunun üzerine Ca’fer sevinçten ayağa kalkıp Peygamber'in (s.a.s.) etrafında Habeşlilerin kralları memnun ettiklerinde yaptıkları bir tür sevinç dansı yaptı. Resûlullah (s.a.s.) “Bu nedir ey Ca’fer?” diye sorunca, Ca’fer “Habeşlilerin krallarını memnun ettiklerinde yaptıkları bir hareket gördüm de.” diye cevap verdi.¹⁵⁷

6. Hadis

الذبيح إسحق

الدارقطني عن ابن مسعود رضي الله عنه

Kurban edilen (Hz.) İshak'tır.¹⁵⁸

Dârekutnî, İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet etmiştir.

Kur’ân'ı Kerîm’de Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme kıssası anlatılır (Sâffât Sûresi 102-107), ancak isim verilmez. Sahih hadislerde de kesin bir isim zikredilmez. Bundan dolayı İslam âlimleri arasında ihtilaf vardır: Cumhura göre kurban edilmek istenen Hz. İsmail (a.s.) olarak kabul edilse de bazı âlimler kurban edilenin Hz. İshak olduğunu savunur.¹⁵⁹

7. Hadis

¹⁵⁷ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 4/22.

¹⁵⁸ Dârekutnî, *Sünen*, 4/285.

¹⁵⁹ Ebu’l-Fidâ’ İsmâîl b. ‘Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm* (b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999), 7/27.

Kumlu tepe (Kumluk yükselti).¹⁶⁰

İbn Cerîr ve İbn Ebû Hâtîm, Mürre el-Behzî'den rivayet etmiştir.

Bu ifade, tefsir kaynaklarında [İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ve İbn Ebû Hâtîm (ö. 327/939)] geçen bir sözdür. Hadis değildir, sahâbî veya tâbiînden gelen bir tefsir rivayetidir. Mürre el-Behzî, tâbiîn dönemi âlimlerindendir. Bu tabir, Bakara Sûresi 265. ayetin tefsirinde geçer: “Bir tepede (رَبْوَةٌ) bulunan güzel bir bahçeye benzer.” Müfessirler, “رَبْوَةٌ” kelimesini “verimli yüksek arazi” olarak açıklarken, bazıları “*kumlu tepe*” şeklinde yorumlamıştır. “الرملية” ifadesi, “İşte o Ramle'dir” anlamındadır. Bu, “Onları (İsa ve annesini) yüksekçe, güvenli ve pınarı olan bir yere yerleştirdik” (Mü'minûn 50) ayetindeki “رَبْوَةٌ” (yüksek yer) ile ilgilidir. Deylemî'nin açıklamasına göre, bu yer Kudüs'ün Ramle bölgesidir. Diğer görüşler şöyledir: ‘Rabve’, yüksek bir arazi demektir. Beytü'l-Makdis (Kudüs) topraklarından ‘İliyâ’ denilen yerdir. Şam (Dımaşk) ve Gûta bölgesi olduğu söylenmiştir. Filistin olduğu da rivayet edilir. Mısır olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁶¹

8. Hadis

Ayak için diyet gerekmez.¹⁶²

Ebû Dâvûd, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.

¹⁶⁰ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (Hicr: Dârü'l-Hicr, 2001), 17/53; Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 1/212.

¹⁶¹ Emîr San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, 6/292 (No. 4492).

¹⁶² Ebû Dâvûd, "Diyât", 38 (No. 4592); Ebû Abdurrahmân Aḥmed b. Şu'ayb el-Ḥorâsânî en- Nesâî. *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-suğrâ*. thk. 'Abdulfettâḥ Ebû Ğudde, (Halep: Mektebetu'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986), el-Âriyye, 6; Dârekutnî, *Sünen*, 3/179 (No. 281); Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, 8/343 (No. 17466).

(الرجل جبار) yani binit hayvanının ayağıyla vurması (sebepe olduğu zarar) hükümsüzdür. Bu, sahibinin sorumlu tutulmayacağı anlamına gelir. Hanefî mezhebi bu görüşü benimsemiştir: Binit hayvanının ayağıyla vurması (tekme atması) hükümsüzdür (tazminat gerekmez). Ancak eliyle (ön ayağıyla) vurursa, sürücüsü tazminatla yükümlüdür. Şâfiî gibi bazı âlimler bu hadisin lafzını tartışmalı bulmuş, Dârekutnî ve Beyhakî ise senedindeki zayıflıklara dikkat çekmiştir.¹⁶³

9. Hadis

الرقبي جائزة

النسائي عن زيد بن ثابت رضي الله عنه

Rukbâ (hayat boyu kullanım, şartlı bağış) geçerlidir.¹⁶⁴

Nesâî, Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) rivayet etmiştir.

Tirmizî'de hadis şu şekilde geçer: «الْعُمْرَى جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا، وَالرَّقْبَى جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا» “Ömürlük bağış (umrâ), hak sahipleri için geçerlidir. Geri dönüşlü bağış (rukba) da hak sahipleri için geçerlidir.”¹⁶⁵

Rukbâ, kişinin birine, “Bu mal (veya mülk), sen hayatta olduğun sürece senindir. Eğer benden önce ölürsen, bu mal bana geri döner” demesidir. Rukbâ, İslam hukukunda bir tür ömür boyu kullanım hakkıdır. Taraflardan biri ölünce malın mülkiyeti bağışlayana geri döner. Örneğin bir kişi evini başkasına “Sen yaşadığın sürece kullan, ölünce bana geri verilecek” şartıyla verebilir. Bu uygulama Hanefî mezhebine göre caiz değilken, Mâlikî ve Şâfiîler bu hadisle amel ederek caiz olduğunu savunmuştur. Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'nin görüşüne göre Rukbâ, umrâ gibi caizdir. Onlara göre Rukbâ, umrâ gibidir ve kendisine verilen kimsenindir, ilk sahibine geri dönmez. Kûfe ehlinde ve diğer bazı âlimler ise umrâ ile rukbâ arasını ayırmış, umrâyı caiz görürken rukbâyı caiz görmemişlerdir.¹⁶⁶

¹⁶³ Ebû Hafs ‘Omer b. ‘Alî b. Ahmed el-Mısrî İbnü'l-Mulakkin, *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi 'i's-Sahîh* (Dımaşk: y.y., 1429/2008), 31/479.

¹⁶⁴ Nesâî, Büyû' 100.

¹⁶⁵ Tirmizî, Ahkâm, 15 (No. 1351)

¹⁶⁶ İbnü'l-Mulakkin, *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi 'i's-Sahîh*, 16/422.

10. Hadis

الركن يمان

العقيل عن أبي هريرة رضي الله عنه

Rükn (köşe), Yemen (tarafında olan)dir.¹⁶⁷

el- 'Ukayl, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Rüknü Yemânî, Kâbe'nin güneybatı köşesidir ve Yemen tarafına bakar. Bu ifade, Rüknü Yemânî'nin tazimine ve bu köşenin faziletine işaret eder. Tavaif sırasında Rüknü Yemânî'nin istilâmı Mâlikîlere göre sünnettir. Ukaylî bu hadisi Bekkâr b. Muhammed'in tercemesinde zikretmiş ve “Sahih değildir” demiştir. Bu bilgi *Lisânü'l-Mizân*'da ondan nakledilmiştir. Bekkâr hakkında Ebû Zûr'a er-Râzî ise “*Hadis konusunda güvenilirmez, naklettiği müinker rivayetler vardır*” şeklinde görüş belirtmiştir. Ebû Hâtim “Rivayetleri muzdaribdir” şeklinde hüküm vermiştir. İbn Hibbân “Hadisleri desteklenemez (lâ yütâbeu aleyh)” ifadesini kullanmıştır.¹⁶⁸

11. Hadis

أرهقوا القبلة

البنار والبيهقي وابن عساكر عن عائشة رضي الله عنها

Kibleye yaklaşın.¹⁶⁹

Bezzâr, Beyhakî ve İbn Asâkir Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet etmiştir.

Bu ifade, “رهق” (reheka) fiilinden türemiştir ve “yaklaşmak, yetişmek” anlamına gelir.¹⁷⁰ “Ergenlik çağına yaklaşan genç” anlamındaki “غلام مرهق” ifadesi de bu kökten

¹⁶⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî el-Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984), 1/153. (no. 193).

¹⁶⁸ Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Haddâdî el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr fî şerhi'l-Câmi'i's-sağîr* (Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356/1937), 4/59 (No. 4543).

¹⁶⁹ Beyhakî ve diğerleri bu rivayeti zayıf kabul etmiştir.

¹⁷⁰ Müceddidüddin Muhammed bin Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, ed. Halil Memun Şiha (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 537; Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fî ğaribi'l-hadîs ve'l-eser* (Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1399/1979), 2/283.

gelir. Buradaki anlam, “*Kâbe’ye/yönelinen duvara yaklaşın*” emridir. Zehebî bu hadisin senedinde bulunan Beşşâr b. es-Serî’yi zayıf kabul etmiştir.¹⁷¹

İbn Battâl’e göre en az mesafe, koyunun geçebileceği kadar bir aralık olmalıdır. Diğer bir görüşe göre en az 3 zira (yaklaşık 1,5 m) olmalıdır. Delili, Hz. Bilal’in rivayet ettiği, “Hz. Peygamber (s.a.s.) Kâbe’de, kendisiyle duvar arasında 3 zira mesafe olacak şekilde namaz kıldı” hadisidir.”¹⁷² Ebû Dâvûd’un Sehl b. Ebî Hasme’den rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) “Biriniz bir sütreye doğru namaz kılsa yaklaşsın ki şeytan namazını kesmesin” buyurmuştur.¹⁷³

12. Hadis

سافروا تصحوا

ابن السني وأبو نعيم عن أبي سعيد رضي الله عنه

Seyahat edin, sıhhat bulun

İbnü’s-Sünnî ve Ebû Nu‘aym, Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu hadisi Taberânî, ‘*el-Evsat*’ adlı eserinde Mûsâ b. Zekerîyyâ et-Tüsterî yoluyla, Ebû Hüreyre’den (merfû olarak) şu şekilde rivayet etmiştir: “*Gazveye çıkın ganimet elde edin, oruç tutun sıhhat bulun, seyahat edin zenginleşin.*” Ancak bu isnad çok zayıftır. Mûsâ b. Zekerîyyâ, Taberânî’nin şeyhidir. Dârekutnî onun hakkında “metrûk” demiştir.”¹⁷⁴ Kudâî ise *Müsnedü’s-Şihâb* adlı eserinde Muhammed b. Abdurrahman b. er-Reddâd yoluyla, Ebû Hüreyre’den (merfû olarak) şu şekilde rivayet etmiştir: “*Seyahat edin sıhhat bulun ve ganimet elde edin.*” Bu isnad ise son derece zayıftır. Muhammed b. Abdurrahman b. er-Reddâd hakkında Ebû Hâtim “sağlam değildir”, Ebû Zür’a ‘leyyin’, İbn Adî ise ‘rivayetleri’ şeklinde değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁷⁵

¹⁷¹ Ebu’l-‘Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Selîm b. Kâymâz b. Osmân el-Bûsîrî el-Kenânî eş-Şâfi‘î el-Bûsîrî, *İthâfu’l-hayrati’l-meher bi’Zevâidi’l-Mesânîdi’l-Aşere* (Riyad: Dâru’l-Vatan, 1420/1999), 2/102.

¹⁷² Buhârî, Hacc, 52.

¹⁷³ Ebû Dâvûd, Salât, 107 (No. 695).

¹⁷⁴ İbnü’l-Mulakkîn, *et-Tavdîh li şerhi’l-Câmi’i’s-Sahîh*, 12/272.

¹⁷⁵ Ebû’l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu İbn Battâl ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî*, (Riyâd: Meketebetü’r-Rüşd, 2003), 4/455.

13. Hadis

زَنْ وَأَرْجِحْ

أحمد وابن حبان عن سويد بن قيس رضي الله عنه

Tart ve fazla ver!

Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân, Süveyd b. Kays'tan (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu rivayet hadisin bir kısmıdır. Tamamı şöyledir: “Süveyd b. Kays dedi ki: Ben ve Mahrefe el-Abdî, Hecer'den (Bahreyn bölgesinden) kumaş getirip Mekke'ye getirdik. Sonra Resûlullah (s.a.s.) yürüyerek yanımıza geldi ve bizden bir şalvar pazarlık etti. Biz de ona sattık. Orada ücretle tartı yapan bir adam vardı. Resûlullah (s.a.s.) ona ‘Tart ve fazla tart (ölçüyü tam tut, hatta biraz fazla ver)’ buyurdu.”¹⁷⁶ Bu rivayet, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ticaret ahlâkına verdiği önemi göstermekte, müşteriye karşı cömert ve dürüst olmayı teşvik etmektedir. Hadis, aynı zamanda Resûlullah'ın (s.a.s.) bizzat alışveriş yaptığını haber vermektedir.

14. Hadis

السِّل شَهَادَة

أبو الشيخ عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه

Verem (hastalığı) şehâdetir (şehitlik derecesidir).¹⁷⁷

Ebü's-Şeyh, Ubâde b. Sâmî'ten (r.a.) rivayet etmiştir.

Verem (tüberküloz), akciğerde oluşan bir ülser ile birlikte görülen ve sürekli ateşe yol açan bir hastalıktır. Sebebi, soğuk ve kurutucu etkiye sahip şeylere (örneğin sığır eti gibi) uzun süre maruz kalmak veya vücuttaki bozulmuş balgamın yol açtığı enfeksiyondur.¹⁷⁸ Bu hadis, verem (tüberküloz) gibi ağır bir hastalıktan ölen müminin şehit sevabı alabileceğini ifade etmektedir. İslâm'da ‘şehitlik’, sadece savaşta ölenlerle

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd, Büyû‘, 7.

¹⁷⁷ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1356/1937), 4/145.

¹⁷⁸ T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, *Tüberküloz Tanı ve Tedavi Rehberi*, ed. Fatih Kara, (Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2019), 11.

sınırlı olmayıp, bazı hastalıklar, afetler veya zulüm sonucu ölümleri de kapsar. Hadis, hastalığına sabırla karşılık verenlere müjde niteliğindedir.

15. Hadis

السباع حرام

أحمد وأبو يعلى والبيهقي عن أبي سعيد رضي الله عنه

Yırtıcı hayvanlar (etleri) haramdır.¹⁷⁹

Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'la ve Beyhakî, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivayet etmiştir.

أَكْلُ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ حَرَامٌ Bu rivayet, hadisnin bir kısmıdır. Manası: Yırtıcı hayvanlardan her köpek dişli olanın etini yemek haramdır. Hadis, köpek dişi (nâb) bulunan yırtıcı hayvanların (aslan, kaplan, kurt, çakal, vs.) etlerinin haram olduğunu belirtir. Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri bu hadisi delil alarak bu hayvanların yenmesini haram kabul etmişlerdir. Köpek dişi olmasına rağmen istisna olan bazı hayvanlar da (tavşan gibi) vardır. Yırtıcı olsalar da deniz hayvanları (köpek balığı gibi), çoğu mezhepte helal kabul edilir. Bu yasağın hikmeti olarak da yırtıcı hayvanların etlerinin genellikle sert, pis kokulu ve sağlığa zararlı olabilmesiyle açıklanabilir. Resûlullah'ın (s.a.s.) yırtıcı hayvanlardan her köpek dişli olanı, (kuşlardan) pençesiyle avlananı ve evcil eşeğin etini Hayber günü haram kıldığı ifade edilmektedir.¹⁸⁰ Bu hadis, İslam'ın helal ve temiz gıda prensibinin önemli bir parçasıdır.

16. Hadis

السنور سبع

أحمد والدارقطني والحاكم عن أبي هريرة رضي الله عنه

¹⁷⁹ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî, *el-Muvattâ'*, thk. Muhammed Mustafâ el-'A'zamî, (Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b Sultân, 1425/2004), Sayd, 14; Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, 9/315 (No. 19139).

¹⁸⁰ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-'Aynî, *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi mebânî'l-ahbâr fî Şerhi Me'ânî'l-Âsâr* (b.y.: y.y., 1429/2008), 13/55.

Kedi (ev kedisi), yırtıcı hayvan (hükmündedir).

Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî ve Hâkim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu ibare hadisin bir kısmıdır. Hadisin tamamı şöyledir: Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle anlatıyor: “Nebî (s.a.s.), Ensar'dan birinin evine gidiyordu. Onun yakınında başka bir ev daha vardı. (Ebû Hüreyre) dedi ki: Bu durum onları üzdü ve dediler ki: ‘Ey Allah'ın Resulü! Sübhanallah! Falancanın evine geliyorsun ama bizim evimize gelmiyorsun?’ Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘Çünkü sizin evinizde köpek var.’ Onlar dediler ki: ‘Ama onların evinde de kedi var!’ Bunun üzerine Nebi (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘Kedi de bir yırtıcıdır.’”¹⁸¹

Peygamberimiz (s.a.s.) bir grup Ensar'ın evine uğramayıp komşu evi ziyaret etmesi, Ensar'ı üzmüştür. Kendi evlerine niçin gelmediklerini sorduklarında Peygamberimiz bunun sebebini onların evinde köpek bulunmasına bağlamıştır. Ensar'ın “ama komşunun evinde kedi var” itirazına karşılık, Peygamberimiz kedinin de bir yırtıcı olduğunu belirtmiştir. Bu ifadeden kedi olduğu halde Peygamber Efendimizin o eve girmesi, kedilerin yırtıcı olmasına rağmen evde beslenmesine izin verildiği anlaşılmaktadır.

17. Hadis

السيد الله

أحمد وأبو داود عن عبدالله بن الشخير رضي الله عنه

Gerçek efendi (sâhibu'l-izzet), Allah'tır.

Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd, Abdullah b. eş-Şihhîr'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Hadisin tamamı şöyledir: Mutarrif b. Abdullah b. Şihhîr, babasından şöyle nakletmiştir: “Bir adam Nebî’ye (s.a.s.) gelerek, ‘Sen Kureyş'in efendisisin’ dedi. Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘Asıl Efendi Allah'tır.’ Adam, ‘Sen Kureyş içinde sözü en değerli ve en cömert olanısın’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘Biriniz sözünü söylesin, fakat şeytan onu (aşırı övgüye) sürüklemesin.’”¹⁸² Burada

¹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/327 (No. 8324); Beyhakî, *Süneni'l-kübrâ*, 1/249 (No. 1108).

¹⁸² Ebû Dâvûd, *Edeb*, 10 (No. 4806); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/24 (No. 16307).

Peygamberimiz (s.a.s.), kendisine yöneltilen “Kureyş'in efendisi” şeklindeki övgüyü reddetmiş ve gerçek efendinin Allah olduğunu vurgulamış, ikinci övgüye karşılık ise, ölçülü konuşmayı ve aşırı övgüden kaçınmayı tavsiye etmiştir. Peygamberimiz (s.a.s.), kendisine yapılan övgüleri kabul etmeyerek tevazu örneği sergilemiş, “Şeytanın sürüklemesi” ifadesiyle, aşırı övgünün tehlikesine dikkat çekerek tüm övgülerin asıl muhatabının Allah olduğunu hatırlatmıştır.

18. Hadis

شاهت الوجوه

مسلم عن سلمة ابن الأكوع رضي الله عنه

Yüzler (korkudan) sarardı/soldu.

Müslim, Seleme İbnü'l-Ekvâ'dan (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu ibare hadisin bir kısmıdır. Hadisin tamamı şöyledir: İyâs b. Seleme babasından (Seleme b. Ekva'dan) şunu rivayet etti: “Resûlullah (s.a.s.) ile birlikte Huneyn savaşına katıldık. Düşmanla karşılaştığımızda, ben ileri atılıp bir tepeye çıktım. Düşman tarafından bir adam benimle karşılaştı. Ona bir ok attım, ancak gözden kayboldu ve ne olduğunu anlayamadım. Bir de baktım ki, düşman askerleri başka bir tepeden çıkageldi ve Peygamber'in ashâbıyla karşılaştılar. Peygamber'in ashâbı geri çekilmeye başladı, ben de kaçanlar arasındaydım. Üzerimde izar olarak kullandığım iki hırkam vardı (birini belime dolamış, diğerini giymiştim). İzarım çözülünce ikisini birden topladım. Kaçarken Resûlullah'ın (s.a.s.) yanından geçtim. O, alaca renkli katırının üzerindeydi. Resûlullah (s.a.s.) ‘İbnü'l-Ekva‘ korku görmüş!’ dedi. Düşman Resûlullah'a (s.a.s.) iyice yaklaşınca, katırdan indi. Yerden bir avuç toprak aldı ve düşmanın yüzüne doğru savurdu ve ‘Yüzleri kara olsun’ dedi. Allah'ın takdiriyle o avuç toprak düşman askerlerinin hepsinin gözünü doldurdu ve hepsi kaçmaya başladı. Allah onları hezimete uğrattı. Resûlullah (s.a.s.) da ganimetleri Müslümanlar arasında paylaştırdı.”¹⁸³

Huneyn Savaşı'nın ilk anlarında Müslümanlar geçici olarak geri çekilmek durumunda kalmış, bu esnada sahâbenin dağılmaya başladığı görülmüştür. Ancak Hz.

¹⁸³ Müslim, Cihâd, 128.

Peygamber (s.a.s.), savaş meydanında sarsılmaz bir duruş sergileyerek hem moral vermiş hem de topluluğu yeniden organize etmiştir. Bu kritik anda Peygamber Efendimiz düşman saflarına doğru bir avuç toprak atmış ve bu esnada ‘Yüzleri kara olsun’ ifadelerini kullanmıştır. Bunun ardından düşman birliklerinin morali bozulmuş, yönlerini şaşırılmış ve geri çekilmeye başlamışlardır. Allah’ın yardımıyla bu müdahale, savaşın seyrinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

19. Hadis

أشهدوا شهدوا

الشيخان عن ابن عمر رضي الله عنه

Şahit olun, şahit olun!¹⁸⁴

Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu ifade ayın yarılması mucizesi gerçekleştiğinde söylenmiştir. Kureyş'in azgın liderleri, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) büyük bir maddi mucize isterler. Bunun üzerine Ay ikiye bölünür. Peygamberimiz onlara “Şahit olun, şahit olun!” dedi. Onlar da gördüler, ama yine de inkâr ettiler. Böylece kâfirler, kendilerini yaratan ve rızıklandıran Rablerine karşı savaş açtılar. O'na ortak koştular, O'nun için eş ve çocuklar uydurdular. Buna rağmen Allah onlara mühlet verdi, affetti ve onları rızıklandırdı. Kıyamet günü geldiğinde, Allah onları öyle bir ateşle cezalandıracaktır ki, onun benzerini hiç görmemişlerdir; dünyada yaşadıkları her türlü nimet, onun karşısında hafif kalacaktır. Öyle ki, her biri o günkü azaptan kurtulmak için oğullarını, eşini, kardeşini, kendisini barındıran kabilesini ve yeryüzündeki herkesi fidye olarak vermek isteyecek ancak bu, kurtuluşu sağlamayacak.¹⁸⁵

20. Hadis

أشيدوا النكاح

الطبراني عن سائب بن يزيد رضي الله عنه

¹⁸⁴ Buhârî, Tefsîr, 52; Menâkıb, 27; Müslim, Münâfikûn, 44; Sıfatu'l-Kıyame, 45.

¹⁸⁵ Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethü'l-mun'im şerhu Sahihi Müslim*, (y.y., Dârü's-Şurûk, 2002), 10/408.

Nikâhı (halka) ilan edin!

Taberânî, Sâib b. Yezîd'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Hadisin tamamı şu şekildedir: “Resûlullah'a (s.a.s.) ‘Nikahı ilanda ruhsat var mı?’ diye soruldu. Buyurdu ki ‘Evet, bu bir nikâhtır (meşru evlilik), zina değildir. Nikâhı ilan edin!’”¹⁸⁶

Fethü'l-Bârî'de konuyla ilgili diğer rivayetler şu şekilde yer almaktadır: Ahmed b. Hanbel'in Abdullah b. Zübeyr'den rivayetinde - İbn Hibbân ve Hâkim bu hadisi sahih kabul etmiştir- ‘Nikâhı açıktan yapın (alenî kılın)’ ifadesi yer alır. Tirmizî ve İbn Mâce, Âişe'den (r.a.) gelen bir rivayette şu ziyadeyi eklemiştir: ‘Üzerine def çalın’ - Ancak bu rivayetin senedi zayıftır-. Ahmed, Tirmizî ve Nesâî'nin Muhammed b. Hâtib'ten rivayetinde ise ‘Helal ile haramı ayıran, def çalmaktır’ ifadesi yer alır.¹⁸⁷ Bu hadisler İslam'da evlilik merasimlerinin nasıl olması gerektiğine dair önemli ölçüler sunar. Meşru sınırlar içinde şenlik yapılabileceğini ifade eder. Nikâhın gizli kalmaması, topluma duyurulması gerektiğini vurgular. “Eşhidû'n-nikâh” (nikâhı ilan edin) emri, evliliğin sosyal bir akit olduğunu gösterir. “Helal ile haramı ayıran” ifadesi, meşru evlilik ile gayri meşru ilişki arasındaki farkı belirtir.

21. Hadis

صم شوالا

ابن ماجه عن أسامة بن زيد رضي الله عنه

Şevval ayında oruç tut.

İbn Mâce, Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) rivayet etmiştir.

İbn Mâce'nin rivayet ettiği bu hadisin tamamı şu şekildedir: “Üsâme b. Zeyd (r.a.), haram aylarını oruç tutarak geçirirdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) ona: ‘Şevval ayında oruç tut’ buyurdu. Bunun üzerine Üsâme, haram aylardaki orucunu

¹⁸⁶ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. 'Abdumecid es-Selefi. (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 5/287 (No. 529).

¹⁸⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 9/226.

bıraktı ve ölünceye kadar Şevval orucunu tutmaya devam etti.”¹⁸⁸ Cahiliye döneminde savaşın yasak olduğu haram aylar olan Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarında oruç tutmak bir gelenektir. Bu geleneğin İslama uygun hale getirilerek oruca da teşvik edilmesi babında Hz. Peygamber (s.a.s.) Ramazan sonrası olan Şevval ayında orucu tutmayı tavsiye etmiştir. Ramazan'dan sonra Şevval ayında 6 gün oruç tutmak sünnettir. Hadis, bu sünnetin teşvik edildiğini gösterir. Haram aylarda oruç tutmak caiz olmakla birlikte, Şevval orucu daha faziletli görülmüştür. Üsâme b. Zeyd'in sürekli Şevval orucu tutması, bu sünnete verdiği önemi gösterir. Peygamberimiz (s.a.s.), ashâbını özellikle Şevval orucuna teşvik etmiş, böylece Ramazan sonrası oruç geleneğinin sürdürülmesini sağlamıştır. Bu uygulama, sünnete bağlılığın güzel bir örneğidir.

22. Hadis

صوموا تصحوا

ابن السني وأبو نعيم عن أبي هريرة رضي الله عنه

Oruç tutun, sıhhat bulun!¹⁸⁹

İbnü's-Sünnî ve Ebû Nu'aym, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu ifadede, oruç tutan kimsenin bedeninde, sağlığında ve rızkında büyük bir hayra erişeceğine dair bir işaret vardır. Bununla birlikte oruç, ahirette büyük bir sevaba vesile olur. Oruç, beden ve akıl sağlığına katkıda bulunur; zira tefekkür ve anlayışa hazırlık sağlar. Aynı zamanda nefsi kırarak onu mütevâzi yapar ve muhsinlerin mertebesine yükseltir. Mümin, oruç esnasında Rabbinden gelen bir bereketle beslenir; bu, ancak yakın (kesin bilgi) derecesine ulaşanlara nasip olacak bir rızktır.¹⁹⁰

İrâkî'ye göre bu hadisin senedi zayıftır.¹⁹¹

23. Hadis

¹⁸⁸ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce* (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), kit. "Sıyâm", 33 (No. 1744).

¹⁸⁹ Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *et-Tıbbü'n-Nebevî* (b.y.: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 1/236 (No. 113).

¹⁹⁰ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *et-Tıbbü'n-Nebevî*, 1/236 (No. 113).

¹⁹¹ Ebû'l-Fadl 'Abdirrahîm b. el-Huseyn b. 'Abdurrahmân Zeynuddîn el-'İrâkî, *Tahrîcu ehâdisi'l-İhyâ'* (Riyad: Dâru'l-'Âsime li'n-Neşr, 1426/2005), 4/1606.

أصرف بصرک

أحمد ومسلم عن جریر رضي الله عنه

Bakışını çevir.¹⁹²

Ahmed b. Hanbel ve Müslim, Cerîr b. Abdillâh'tan (r.a.) rivayet etmiştir.

'Bakışını çevir' ifadesiyle, gözün bir yabancı kadına veya benzeri bir duruma istemsiz olarak yönelmesi halinde, o anda bakışını derhâl başka bir yöne çevirmek kastedilir. Eğer kişi bu bakışı hemen çevirirse günah işlemiş sayılmaz; ancak bakışı sürdürürse sorumluluk doğar. Nitekim Kur'ân'da bu hususta şöyle buyrulmuştur: 'Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar.' (en-Nûr, 24/30).

Haramlara karşı gözü sakınmak, imanın tatlılığını kazandırır. Zira kişi Allah için bir şeyi terk ederse, Allah ona ondan daha hayırlısını verir. Aksine, bakışlarını serbest bırakan kimse ise, sonunda sürekli pişmanlık duyar. Çünkü gözle bakmak, kalpte sevgi doğurur; bu sevgi zamanla güçlenir ve tutku haline gelir; kalp bütünüyle o nesneye yönelir. Bu tutku zamanla gurur gibi kalpte yerleşir ve ardından aşka dönüşür ki bu, ölçüsüz sevgidir. Daha da ilerlediğinde şegaf (kalbin derinliklerine ulaşan sevgi) halini alır. Nihayet bu hâl teyemmüm (tam bağlılık ve kulluk) derecesine ulaşır ki, kişi artık sevdiğine âdeta bir köle gibi bağlanır. Böylece, bir zamanlar özgür ve hâkim olan kalp, esir ve mahkûm hâline gelir.¹⁹³

24. Hadis

أصرم الأحمق

البيهقي عن بشير الأنصاري رضي الله عنه

Ahmağın (dostluğunu) kes.¹⁹⁴

Beyhakî, Beşîr el-Ensârî'den (r.a.) rivayet etmiştir.

¹⁹² Müslim, Îmân, 232; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/358; Ebu Dâvûd, Nikah, 43.

¹⁹³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 11/9.

¹⁹⁴ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 6/89.

Ahmak, bir şeyi yanlış yere koyan, onun çirkinliğini bilerek hareket eden kişidir. Bu ifade, onunla arkadaşlık kurmaktan ve yakın ilişkiden kaçınma yönünde bir tavsiyedir; zira onun hali çirkindir ve huy bulaşıcıdır. Zamanla onun karakteri onunla birlikte olanın tabiatına da sirayet edebilir. Bu bağlamda şöyle denilmiştir: “Akıllı bir düşman, ahmak bir dosttan hayırlıdır.” Yine, “Akıllı düşman, sana zarar verme konusunda ölçülüdür ve daha dikkatli davranır; ancak ahmak bir dost, farkında olmadan daha büyük zararlar verebilir.” denmiştir. Ayrıca, “Ahmağı her şeyden koruyabilirsin; fakat kendisinden koruyamazsın.” şeklinde de ifade edilmiştir.

Hakîm et-Tirmizî, Enes b. Mâlik’ten merfû bir hadis olarak şu rivayeti nakletmiştir: “Ahmak, ahmaklığıyla fâcirin fücürundan daha büyük zarar verir.” İnsanlar, toplumsal yakınlığı ve dostluğu çoğunlukla akıl seviyelerine göre kurar ve sürdürürler. Nitekim şöyle denmiştir: “Eğer birinin ahmak olup olmadığını bilmek istersen, ona imkânsız bir şey anlat. Eğer bunu kabul ederse, onun ahmak olduğuna hükmedebilirsin.”¹⁹⁵

25. Hadis

الصلاة أمامك

الشيخان عن أسامة رضي الله عنه

Namaz ileride (önünde).

Buhârî ve Müslim, Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu hadisin tamamı şu şekildedir: Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) Arefe'den (vakfeden) ayrıldı. Şi'b denilen yere indi ve orada küçük abdestini yaptı, ardından abdest aldı; ancak abdestini tam yapmadı (yani abdestini eksik aldı). Bunun üzerine ona: “Namaz kılmayacak mıyız?” dedim. Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Namaz ileride (önünde).” Sonra Müzdelife'ye geldi, burada abdest aldı ve bu kez abdestini tam yaptı (mükemmel bir şekilde abdest aldı). Ardından akşam namazı için kamet getirildi ve akşam namazını kıldı. Daha sonra herkes kendi yerine devesini çöktürdü. Ardından yatsı namazı için kamet getirildi ve yatsı namazını kıldı. Bu iki namaz arasında (yani akşam ve yatsı arasında) başka bir

¹⁹⁵ Emîr San‘ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, 2/411.

namaz kılmadı.¹⁹⁶ Bu hadis, hac ibadetinde Arafat'ta vakfeden sonra Müzdelife'ye geçiş sürecini, Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarının cem' edilmesini ve Resûlullah'ın (s.a.s.) abdest uygulamasındaki adabları bize göstermektedir. Ayrıca, vakit ve mekâna riayet konusunda Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) ne kadar titiz davrandığına da işaret eder.

26. Hadis

الصيام جنة

أحمد والنسائي عن أبي هريرة رضي الله عنه

Oruç kalkandır.¹⁹⁷

Ahmed b. Hanbel ve Nesâî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.

“Oruç kalkandır” ifadesine Saîd b. Mansûr, Mugîre b. Abdurrahman, Ebû'z-Zinâd senediyle, “cehennemden koruyan bir kalkan” açıklamasını da eklemiştir. Aynı anlamda Nesâî, Osman b. Ebî'l-Âs'tan gelen rivayette, “Oruç, birinizin savaşta kullandığı kalkana benzer” ifadesini kaydetmiştir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hüreyre'den gelen başka bir senetle, “cehennemden koruyan sağlam bir sığınaktır” şeklinde nakletmiştir. Yine Ahmed b. Hanbel'in bir başka rivayetinde, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tan şu ziyade nakledilmiştir: “Oruç, delinmediği sürece bir kalkandır.” Dârimî, bu delmenin gıybetle gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu anlamda hem o hem de Ebû Dâvûd, bu hadisi “oruç, gıybetle bozulur” başlığıyla ele almıştır.¹⁹⁸

Bu rivayetler orucun hangi anlamda örtü olduğunu ortaya koyar. İbn Abdilberr cehennemden korunma açısından bir örtü olduğu yorumunu yapmıştır. İbnü'l-Esîr ise, “kalkan” ifadesini, orucun şehvet gibi zarar verici unsurlara karşı kişiyi koruması şeklinde açıklamıştır. Kurtubî'ye göre de “oruç kalkandır” ifadesi, onun şer'î yönü gereği, oruçlunun onu günah ve boşa çıkarıcı fiillerden koruması gerektiğine işaret eder. Oruç, aynı zamanda kişinin nefsanî arzularını zayıflatır, ayrıca, oruç mükâfat ve sevap yönüyle de bir koruma sağlar; iyiliklerin katlanarak verilmesine vesile olur. Kâdî

¹⁹⁶ Buhârî, Ezân 95; Müslim, Mesâcid, 192.

¹⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/402; Nesâî, Sıyâm, 43.

¹⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/104.

İyâz, “Oruç, günahların, cehennemden veya her ikisinin koruyucusudur” der. İbnü’l-Arabî, orucun cehennemden koruyucu olmasını, şehvetlerin terk edilmesiyle açıklamıştır. Çünkü cehennem, şehvetlerle çevrilmiştir. Dolayısıyla dünyada nefsinin şehvetten koruyan kişi, ahirette cehennemden korunmuş olur.¹⁹⁹

27. Hadis

اعتكف وصم

الحاكم في المستدرک عن رضي الله عنه

İtikâfa gir ve oruç tut.

Hâkim, Müstedrek'te İbn Ömer'den²⁰⁰ (r.anhumâ) rivâyet etmiştir.

Hâkim'in Müstedrek'te rivayet ettiği hadis şu şekildedir: İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, babası Ömer (r.a.), cahiliye döneminde bir gün itikâfa girmeyi adamıştı. Daha sonra bu durumu Peygamber Efendimiz'e (s.a.s.) sordu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: “İtikâfa gir ve bir gün oruç tut.”²⁰¹

Dârekutnî, Ebû Bekir en-Nisâbü'rî'nin bu hadisi münker olarak gördüğünü, sebebinin ise İbn Cüreyc, İbn Uyeyne, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd gibi Amr b. Dînâr'ın güvenilir talebelerinin bu hadisi rivayet etmemesini gerekçe olarak zikreder. Ayrıca senedde bulunan İbn Budeyl'in hadiste zayıf bir râvi olduğunu belirtir.²⁰²

28. Hadis

عليكم بالشام

الطبراني عن معاوية رضي الله عنه

Şam'a (bölgesine) yönelin.²⁰³

¹⁹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/104.

²⁰⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek 'ale's-

Şahîhayn, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/606 (No. 1604).

²⁰² Dârekutnî, Sıyâm, 5 (No. 2361).

²⁰³ Taberânî'nin bu rivayeti, sahih hadis kaynaklarında geçmemekle birlikte, bazı âlimler tarafından

et-Taberânî, Muâviye'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu ifade “Şam bölgesine yönelin, orada ikamet etmeye gayret edin” anlamına gelir. Bu ifadeyle ilgili iki yorum yapılmıştır: Genel anlamda Şam, kıyamet günü insanların toplanacağı ve diriltileceği yer (mahşer ve menşer) olduğundan dolayı bu tavsiye edilmiştir. Diğer yoruma göre özellikle ahir zamanda dinin bozulup fesadın yaygınlaştığı dönemlerde Müslüman ordularının sığınacağı güvenli bölge olacağından, Şam'a yönelinmesi tavsiye edilmiştir.

Keşşâfta şöyle denir: “Allah, Şam topraklarını bereketlerle donatmıştır; bu ona layıktır. Zira orası peygamberlerin gönderildiği, vahyin indiği ve hem hayatlarında hem de vefatlarından sonra onların makamlarının bulunduğu bir yerdir.” Bu rivayet Muâviye b. Hayde'den (r.a.) Taberânî tarafından aktarılmıştır. Heysemî, bu hadisin sened zincirlerinin tamamının zayıf olduğunu belirtmişse de, Ebû Ya'lâ, aynı rivayeti daha uzun bir hadis içerisinde ve sahih hadis râvileriyle aynı seviyede olan râviler aracılığıyla rivayet etmiştir.²⁰⁴

29. Hadis

العدة عطية

أبو نعيم عن ابن مسعود رضي الله عنه

Vadetmek hediyedir (Vadedilen verilmelidir).

Ebû Nu'aym, İbn Mesud'dan (ra) rivayet etmiştir.

Ebû Nu'aym'ın rivayeti şu şekildedir: İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “Sizden biri dostuna bir söz (vaatte) verdiğinde, onu yerine getirsin. Çünkü ben Resûlullah'ı (s.a.s.) şöyle buyururken işittim: ‘Söz (vaat), bir bağıştır.’”²⁰⁵ ‘Söz, bir bağıştır’ ifadesi, şu anlama gelir: Bir kimsenin verdiği söz, tıpkı yaptığı bir hibe hükmündedir. Dolayısıyla, nasıl ki verilen bir bağıştan dönülmesi doğru değilse, verilen bir sözden de dönülmemelidir. Zira kişi bir söz verdiğinde, o

hasen kabul edilmiştir.

²⁰⁴ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 4/34 (No. 5532).

²⁰⁵ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, (Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 8/259.

söze dair bir taahhütte bulunmuş olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Verdiğiniz sözde durun.” (el-İsrâ, 17/34). Ayrıca başka bir hadiste de şu ifade yer almaktadır: “Kim bir söz veriyse, aslında bir ahit vermiştir.”²⁰⁶ Bazı rivayetlerde bu söz, “Verilen söz bağlayıcıdır (العدة واجبة)” şeklinde de geçmektedir. Bu sözün menşei şudur: Bir adam Hz. Peygamber’e (s.a.s.) gelerek kendisine bir şey vermesini talep etti. Resûlullah (s.a.s.) ise “Şu an verecek bir şeyim yok.” buyurdu. Adam da “O halde bana söz ver.” dedi. Bunun üzerine bu anlamda söz konusu ifade zikredilmiştir. Bu hadis, Hulvânî’nin ve aynı şekilde Deylemî’nin rivayet ettiği şekliyle, İbn Mes’ûd’dan (r.a.) gelmiştir. Şöyle demiştir: “Sizden biri dostuna bir söz verdiğinde, onu yerine getirsin. Çünkü ben Resûlullah’ı (s.a.s.) şöyle buyururken işittim: ‘Söz, bir bağıştır.’” Sonra şunlar eklenmiştir: Bu hadis, garîb bir hadistir. Onu yalnızca İbrahim el-Fezârî rivayet etmiştir. Hâfız el-İrâkî, bu hadisin senedinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Taberânî, bu hadisi *el-Mu‘cemü’l-evsat*’ta rivayet etmiş ve Heysemî şöyle demiştir: Rivayet zincirinde Esbah b. Abdilazîz el-Leysî bulunmaktadır; Ebû Hâtim onun hakkında “meçhuldür” demiştir. Buhârî, bu hadisi *el-Edebü’l-müfred*’de mevkûf olarak rivayet etmiştir. Aynı hadis, Âmirî’nin *eş-Şihâb* adlı eserinde merfû olarak geçmiş, bu rivayeti değerlendirirken “Bu hadis garîbtir” demiştir.²⁰⁷

30. Hadis

العزلة سلامة

الدلمي في مسند الفردوس عن أبي موسى رضي الله عنه

Uzlet selamettir. (Uzlette selamet vardır).²⁰⁸

Deylemî, Müsnedü’l-Firdevs’te, Ebû Musa’dan (r.a.) rivayet etmiştir.

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Fitne zamanında kişinin selameti, evinde kalmasındadır.” Ebû Mûsâ bu söz üzerine şöyle demiştir: “Resûlullah doğru söylemiştir; gerçekten de yalnızlıkta selamet vardır.” Biz dışarı çıktık (fitne ortamında)ve geri geldik. Atâ da şöyle dedi: “Resûlullah (s.a.s.) doğru söylemiştir;

²⁰⁶ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, 4/378 (No. 5684).

²⁰⁷ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, 4/378 (No. 5684).

²⁰⁸ Deylemî, *Müsnedü’l-Firdevs* 1/747 (No. 1836).

yalnızlıkta gerçekten selamet vardır." Senette yer alan bütün râviler ve hatta hocalarımız da bu sözü tekrarlamışlardır. Biz de aynı şekilde bu sözü söylüyoruz, yani 'yalnızlıkta selamet vardır' diyoruz. İbnü't-Tayyib, bu hadisin senedi hakkında şöyle demiştir: "Senedi zayıflıktan hâli değildir; çünkü rivayet zincirinde zayıf ve meçhul râviler bulunmaktadır." Ancak, hadisin lafzı başka rivayetlerle desteklenmektedir. Bu hadis, Deylemî tarafından *Müsned* adlı eserinde müselsel (her râvinin bir öncekine aynı ifadeyle aktardığı biçimde) olarak da rivayet edilmiştir.²⁰⁹

31. Hadis

العم والد

سعيد بن المنصور عن ابن الوراق والديلمي في المسند عن أبي هريرة

Amca baba yerindedir.

Said b. Mansur, İbnu'l-Varrâk'tan; Deylemî, Müsned'de Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.

"Amca baba yerindedir" ifadesi amcanın, saygı gösterme ve yüceltme açısından baba makamında olduğu anlamına gelir. Çünkü her ikisi de aynı kökten (aynı atadan) gelmektedir. Bu ifade, amcaya karşı saygısızlık ve kötü davranıştan sakındırmak amacıyla söylenmiştir. Amcanın hakka riayet, iyilik ve güzel muamele açısından baba hükmünde olduğunu ifade eder. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Teyze anne yerindedir."²¹⁰ Bu rivayet, Abdullah el-Varrâk tarafından mürsel olarak aktarılmıştır.

32. Hadis

العمري جائزة

الشيخان عن أبي هريرة رضي الله عنه

"Ömürlük bağış (bir kişinin ölümüne kadar kullanım hakkı) geçerlidir/câizdir."

²⁰⁹ Muhammed Yâsîn b. Muhammed Îsâ el-Mekkî el-Fâdânî, *el-'Ucâle fi'l-ahâdisi'l-muselsele*, (Dımeşk: Dârü'l-Besâir, 1985), 28.

²¹⁰ Bkz. Beşinci hadis.

Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Dokuzuncu hadiste ilgili ayrıntılar ele alınmıştır; konunun tafsilatı için söz konusu bölüme müracaat edilebilir.

33. Hadis

أكرم الشعر

البزار عن عائشة رضي الله عنها

Saçı düzelt/güzelleştir.

el-Bezzâr Hz. Aişe'den (r.anhâ) rivayet etmiştir.

Bu hadis, Bezzâr tarafından *Keşfu'l-Estâr* adlı eserde rivayet edilmiştir. Hadisin lafzı, *el-Câmi 'u's-sağîr*'de "Ekrimû's-Şa'r" (Saça ikram edin) şeklindedir ve orada da Bezzâr'a nispet edilmiştir.²¹¹

34. Hadis

للجار حق

الديلمي والبزار والخراطي في مكارم الأخلاق عن سعيد بن زيد رضي الله عنه

Komşunun hakkı vardır.²¹²

Deylemî, Bezzâr ve el-Harâitî'nin "Mekârimü'l-ahlâk" adlı eserlerinde, Saîd b. Zeyd'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

Komşuluk hakkı, kırk evlik mesafeye kadar olan kişileri kapsar. Komşunun komşusu üzerinde bir hakkı vardır; bu haklar, İslam kardeşliği kapsamında her Müslüman için geçerli olan genel haklardan ayrıdır. Yani komşuluk hakları, genel kardeşlik haklarına ek olarak tanımlanmıştır. Gazâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn* adlı eserinde

²¹¹ Nûreddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Keşfu'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1979), No. 2974).

²¹² Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhalık b. Hallâd b. Ubeydillâh el-Atekî el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr el-menşûr bi'smi'l-bahri'z-zehhâr*, (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009), 4/101 (No. 1277); Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir es-Sâmîrî el-Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk ve me'âlîhâ ve mahmûdu tarâikihâ*, (Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 1999), 95 (No. 248).

komşunun haklarını detaylı bir şekilde ele almıştır.²¹³ Bu hadis, Bezzâr ve el-Harâitî tarafından *Mekârimü'l-Ahlâk* adlı eserde Saîd b. Zeyd'den rivayet edilmiştir. Eseri derleyen müellif (el-Münzirî), bu hadise "hasen" hükmünü vermiştir. Ancak Heysemî, bu rivayet zincirinde geçen İbrâhim b. İsmâ'îl b. Mücmî' adlı râvinin zayıf olduğunu belirtmiştir.²¹⁴

35. Hadis

أَمْلَكَ يَدَكَ

البخاري في التاريخ عن أسود بن أصرم رضي الله عنه

Eline sahip ol.²¹⁵

Buhârî "et-Târîhu'l-kebîr" adlı eserinde, Esved b. Esram'dan (r.a.) rivayet etmiştir.

Esved b. Esram'ın, nasihat istediğinde Peygamber Efendimizin söylediği sözlerden Buhârî'nin özetleyerek naklettiği bir ifadedir. Esved şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Bana bir tavsiyede bulun." (Peygamber Efendimiz) buyurdu ki: 'Diline sahip olabilir misin?' Ben dedim ki: 'Dilim elimde değilse başka neye sahip olabilirim?!' Bunun üzerine Peygamber 'Eline sahip olabilir misin?' dediler. Ben de: 'Elim elimde değilse neye sahip olabilirim?!' dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: 'O hâlde dilinle sadece mâruf (iyilik ve güzellik) olanı söyle, elini de ancak hayra uzat!' Bu, hadisin lafzı olup, müellifin burada zikrettiği ifade, bu lafızlardan birinin özetlenmiş şekli gibidir. Hadis, burada belirtildiği üzere el-Buhârî tarafından "et-Târîh" adlı eserinde ve el-Begavî tarafından nakledilmiş olup, başka bir râvisi bilinmemektedir.²¹⁶ Mana itibariyle hadis, elini sana zarar veren şeylerden çek ve senin için faydalı olan şeylere uzat; böylece onu kendi kontrolün altına almış olursun şeklinde anlaşılabilir.

36. Hadis

²¹³ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 2/213.

²¹⁴ Emîr San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, 9/93.

²¹⁵ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 1/433 (No. 1421).

²¹⁶ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 2/248 (No. 1651).

الندم توبة

أحمد في مسنده وابن ماجه ابن مسعود رضي الله عنه

Pişmanlık tövbedir.²¹⁷

Ahmed b. Hanbel Müsned'inde ve İbn Mâce (Sünen'inde) İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet etmiştir.

Sindî'nin ifadesine göre burada kastedilen, bir günaha onun günah olması yönüyle duyulan pişmanlıktır. Yoksa, eğer bir kimse başka bir sebepten dolayı pişmanlık duyarsa –mesela içkiye harcadığı paradan dolayı içki içtiğine pişman olursa– bu tövbe kapsamında değerlendirilmez. Pişmanlığın tövbe sayılmasının anlamı şudur: O, tövbenin en önemli unsurudur ve genellikle tövbenin diğer unsurlarını da beraberinde getirir. Zira pişmanlık duyan kimse, çoğu zaman o günahı anında terk eder ve gelecekte ona bir daha dönmemeye kesin karar verir. İşte bu kadarıyla tövbe tamam olur. Ancak, kaza edilmesi gereken farz ibadetlerde tövbe, kazayı da gerektirir. Keza, kullara ait haklar söz konusuysa, tövbe etmekle birlikte hak sahibinden helallik almak veya hakkı iade etmek de gerekir. Bu yönüyle, pişmanlık yani nedamet diğer gerekleri yerine getirme hususunda kişiye yardımcı olur.²¹⁸

37. Hadis

نَقُوا بِرَأْسِكُمْ

أبو نعيم في الحلية [عن عبد الله بن بسر] رضي الله عنه

Parmak boğumlarınızı temizleyin.

Ebû Nu'aym "Hilyetü'l-evliyâ" adlı eserinde [Abdullah b. Busr]'dan ²¹⁹ (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu hadisi, hadis kaynaklarından hiçbirisi Ebû Nu'aym'ın “*Hilyetu'l-evliyâ*” adlı eserine nispet etmemiştir. Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr* adlı eserindeHa bu hadisi Hakîm

²¹⁷ İbn Mâce, Zühd, 8 (No. 1506); Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/422 (No. 4012); 1/423 (No. 4014, 4016); 1/433 (No. 4124).

²¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavûd, 4/380 (No. 4014, 4016).

²¹⁹ Hakîm Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti ahbâri'r-Resûl* adlı eserinden nakledilmiştir. Hilye'de rastlanmamıştır. Sahabi râvisi olan Abdullah b. Busr zikredilmemiştir.

et-Tirmizî'ye isnat etmiş ve lafzını şöyle nakletmiştir: "Tırnaklarınızı kesin, kesilen tırnaklarınızı gömün, parmak boğumlarınızı temizleyin, dış etlerinizi yemekten arındırın, misvak kullanın ve üzerinize pis kokular sinmiş hâlde yanıma girmeyin."²²⁰ Peygamber Efendimizin "Parmak boğumlarınızı temizleyin" (نقروا براجمكم) hadisinde geçen "Berâcim" kelimesi parmaklardaki eklem yerlerinde bulunan boğumlara verilen isimdir. Burası, kirlerin birikme noktasıdır. Tekiline berceme denir. Bu, her bir eklemdaki kıvrımın sırt kısmıdır. Eklem yerlerinin arası ise râcibe diye adlandırılır; çoğulu revâcibtir. Bunlar, parmak sırtında yer alan küçük borucuklardır. Her parmakta, baş parmak hariç, iki berceme ve üç râcibe bulunur. Baş parmakta ise bir berceme ve iki râcibe vardır. Resûlullah bu bölgenin temizlenmesini emretmiştir. Çünkü bu bölgede kir birikir ve gusûl abdesti sırasında cenabetin (yani hadesten temizlenmenin) tam olmasına engel olabilir. Kir, su ile ten arasına girerek temizlik hükmünü geçersiz kılabilir.²²¹

38. Hadis

هلك المتنطعون

مسلم عن ابن مسعود رضي الله عنه

Aşırıya kaçanlar helâk oldu.²²²

Müslim (Sahih'inde) İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet etmiştir.

(هلك المتنطعون) ifadesi, sözlerinde aşırıya kaçan, yapmacıklığa düşen, ifadeyi süsleyerek konuşan kimseler için söylenmiştir. Bu kişiler, sözlerinin süsü ve lafızlarının güzelliğiyle insanların kalplerini etkilemeye çalışırlar. "تنطع" kelimesi, bir kişinin ilminde zorlamaya gitmesi anlamında kullanılır. Nevevî bu hadisin, halkla konuşurken yapay bir şekilde fesahat taslamanın, ağdalı dil kullanmanın, nadir kelimeler seçerek ince gramer detaylarına girmenin hoş karşılanmadığını ifade ettiğini belirtir.²²³ Bazı alimler bu hadiste kastedilenlerin ilgisiz konularda aşırı tartışmaya girenler olduğunu dile getirirken, bazıları da nadiren gerçekleşen karmaşık meseleleri

²²⁰ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Alî el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, t.y.), 1/186-190.

²²¹ Irâkî, *Tahrîcu ehâdisi'l-İhyâ'*, 1/87.

²²² Müslim, *İlim*, 7 (No. 2670).

²²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Bağcı, *Arap Belâgatında Muktezâ-yı Hâl*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024).

soru sorarak zorlaştıran kimseler olduğunu vurgulamışlardır. Bir başka görüşe göre burada kastedilenler, ibadetlerinde ölçüyü kaçıran ve şeytanın vesveselerine kapılan kimselerdir.²²⁴ Bazı âlimler şöyle demiştir: “Tenettü’ (yani aşırı zorlama) örneklerinden biri, soru sormada o kadar ileri gitmektir ki, müftü önceden cevaz verdiği bir konuda sonradan yasak hükmü vermeye mecbur kalır. Mesela biri pazardaki mallar hakkında: 'Bunları satan kişiden almakta sakınca var mı?' diye sorar. Müftü de 'caizdir' der. Ama kişi tekrar sorar: 'Ya o kişi bu malı gasp etmiş ya da yağmalamışsa?' Böyle bir durumda cevap şöyle olur: 'Eğer gerçekten gasp edilmişse, haramdır; ama şüphe varsa, mekruhtur veya en azından daha iyisi terk etmektir. Eğer soran kişi bu tür aşırı sorgulamalara girmese, müftü sadece 'caizdir' cevabıyla yetinirdi.’”²²⁵

39. Hadis

لا جبر

أحمد والبيهقي عن عقبه رضي الله عنه

Zorlama (Cebr) yoktur.

Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî Ukbe'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Elimizdeki bütün nüshalarda bu ibare aynı şekilde yer almakla birlikte, klasik hadis kaynaklarında bu lafızla bir rivayete rastlanmamıştır. Bu durum, söz konusu ifadenin rivayet olarak tekrar edilmesine rağmen, aslında yanlış bir naklin mükerrer hale gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla, mevcut haliyle ifadenin doğruluğu tartışmalı olup, rivayet değeri taşıyıp taşımadığı konusunda ihtiyatlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Beyhakî'nin *Şu'abu'l-îman* eserinde geçen ibare şu şekildedir: "لا خير فيمن لا يضيف" “Misafir ağırlamayan kimsede hayır yoktur.”²²⁶ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de bu hadis aynı anlamda, farklı bir isnad zinciriyle yer almaktadır.²²⁷ Yani kendisine gelen misafiri, ağırlamakla yükümlü olduğu hâlde (bunu yapmaya gücü yettiği ve daha önemli bir mazereti bulunmadığı halde) ağırlamayan, ona ikramda bulunmayan kimsede hayır yoktur. Buradaki "ağırlamak", misafiri

²²⁴ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 6/355 (No. 9594).

²²⁵ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 6/356 (No. 9594).

²²⁶ Beyhakî, *Şuabu'l-îman*, 12/120 (No. 9142).

²²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/155 (No.17455).

yedirip içirmek anlamına gelir. Irâkî bu hadisi Ahmed b. Hanbel'in Ukbe b. Âmir'den rivayet ettiğini ancak senedinde İbn Lehî'a'nın bulunduğunu belirtmiştir. Münzirî de bu hadisin senedi hakkında râvilerinin, İbn Lehî'a dışında sahih hadis rivayet eden râviler olduğunu ifade etmiştir.²²⁸

40. Hadis

لا غول

أبو داود عن أبي هريرة رضي الله عنه

Ğûl (Cinlerin insanları saptırıp yollarını kaybettirmesi) yoktur.²²⁹

Ebû Dâvûd Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Hattâbî, (لا غول) sözünden maksadın, ğûl (bir tür cin veya hayalet varlık) denilen şeyin zat olarak tamamen inkâr edilmesi ya da varlığının imkânsız sayılması olmadığını, bu sözle, halk arasında onunla ilgili anlatılanların (meselâ şekil değiştirerek insanları aldatması, farklı suretlere bürünmesi, yollarını şaşırtması gibi) gerçek dışı yönlerinin reddedildiğini belirtmektedir.²³⁰ Yani, bu tür şeylere inanmayın, onlardan korkmayın; çünkü Allah'ın izni olmadan böyle şeyleri yapmaları mümkün değildir. Demîrî de *Hayâtü'l-hayevân*'da tahkik ehlinin çoğunun ğûl diye bir şeyin aslında var olmadığı sadece korkutma amaçlı bir hayal ürünü olduğu görüşünde olduklarını ifade eder.²³¹

²²⁸ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr fî şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*, 6/426 (No. 9883).

²²⁹ Ebû Dâvûd, *Tıbb*, 24 (No. 3913).

²³⁰ Ebû Süleyman Hammad b. Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimu's-sünen şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, (Haleb: el-Matba'atu'l-İlmiyye, 1351/1932), 4/234.

²³¹ Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ el-Kâhirî eş-Şâfiî Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân*, (Mısır: Bulak Matbaası, 1858), 2/134.

2.2. *Sehmu'l-isâbe fi fezâili'r-remy ve's-sihâm* Risâlesi

Tezde inceleme konusu yaptığımız ikinci kırk hadis risalesi olan *Sehmu'l-isâbe fi fezâili'r-remy ve's-sihâm* adlı eserin müellif hattı nüsha (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu) incelendiğinde, eserin güneşin yay burcunda bulunduğu bir vakitte 1174/1760 yılında telif edildiği kaydı mevcuttur.²³² Bununla birlikte müellifin oğlu Ahmed Tâhir Efendi, babasının bu kırk hadis risâlesini 1172/1758 tarihinde kaleme aldığını ifade etmektedir.²³³ Bu tarih farklılığının muhtemelen istinsah sürecinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Müellif, esere hamdele ve salvele ile başlayarak klasik mukaddime geleneğini sürdürmüş, bu kısımdan hemen sonra Türkçe bir mukaddime ile eserin içeriğine geçiş yapmıştır. Hamdelede yer alan “*Hamd, önünde hiçbir son bulunmayan ve ardında erişilecek bir hedef olmayan yüce Allah’a mahsustur.*”²³⁴ ifadesiyle, Allah Teâlâ’nın mutlak kudret ve kemâline vurgu yapılmakta, hemen ardından gelen “*Salât ve selâm, hakkında yüce Kur’ân’da, 'Sen atmadın, fakat Allah attı' (Enfâl, 17) ayeti inzal olunan Efendimiz Muhammed Mustafa’ya...*”²³⁵ ifadesiyle de, Kur’ân-ı Kerîm’de doğrudan okutma fiiline işaret eden bu ayet üzerinden Hz. Peygamber’e ve onun mübarek yoluna dikkat çekilmektedir. Hamdele ve salvele ile eserin doğrudan okçuluğun fazileti ve ahlâkî boyutları üzerine kaleme alınmış olmasıyla güçlü bir anlam bağlantısı kurduğu görülmektedir. Zira metinde yer verilen hedef ve mesafe kavramları, okçuluğun temel unsurlarını çağrıştırmakta; Enfâl suresi 17. ayeti, okçuluğun zahirî olarak beşerî bir fiil olmakla birlikte, nihai kudretin Allah’a ait olduğunu ortaya koyarak manevî boyutunu vurgulamaktadır. Salvelenin devamında Allah Teâlâ’nın ebedî saadeti müjdelediği pâk âl ve ashâb-ı kirama yapılan dua ise, okçuluğun cihad ve uhrevî mükâfat boyutuna işaret etmektedir. Dolayısıyla müellifin bu ifadelerle eserin konusu arasında kurduğu ilişki, okçuluğu yalnızca bedenî bir maharet olarak değil, aynı zamanda uhrevî bir fazilet, cihadî bir ibadet ve manevî bir eğitim vasıtası olarak ele aldığına işaret etmekte;

²³² İbrahim Hanîf Efendi, *Sehmü'l-isâbe fi fezâili'r-remy ve's-sihâm*, (Esad Efendi Koleksiyonu, 311/2), 29a; Yay burcu milâdî 24 Kasım - 22 Aralık, yılın o tarihinde ise hicrî 15 Rabiülevvel - 14 Cemâziyelevvel'e denk gelmektedir.

²³³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 6/582.

²³⁴ İbrahim Hanîf Efendi, *Sehmü'l-isâbe fi fezâili'r-remy ve's-sihâm*, (Esad Efendi Koleksiyonu, 311/2), 25b.

²³⁵ İbrahim Hanîf Efendi, *Sehmü'l-isâbe fi fezâili'r-remy ve's-sihâm*, (Esad Efendi Koleksiyonu, 311/2), 25b.

bu yönüyle metnin içerik ve amaç bütünlüğünü güçlendiren bilinçli bir tercihi yansıtmaktadır.

Müellif, risalenin mukaddimesinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) savaşlarında ok ve yayın kullanımıyla ilgili olarak kendisine yöneltilen sorulara cevap verme gereği duyduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda, *Mevâhib-i Ledünniyye*, *Şifâ-i Şerîf* ve *Hamîs-i Nefîs* gibi muteber eserlerin ve ilgili siyer ve megâzî kaynakların aktardığı delillerin meseleyi açıklığa kavuşturduğunu ifade etmektedir.²³⁶ Özellikle Uhud Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in bizzat Sad b. Ebî Vakkâs'a uçsuz bir ok vererek onu atmasını emrettiği, yine aynı savaşta kendisinin de bizzat ok atarak fiilen bu savaş sanatını icra ettiği, hattâ yayı kırıldıktan sonra okları eliyle atmaya devam ettiği siyer ve megâzî kitaplarında yer alan rivayetler olduğuna dikkat çekmektedir. Müellif, söz konusu bu rivayetleri derli toplu bir şekilde bir araya getirme talebinin, kıymetli bir zâtın kendisinden bu doğrultuda istekte bulunması üzerine gündeme geldiğini belirtmektedir.²³⁷ Bu çalışmayı hazırlarken Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivayet edilen ve "Ümmetimden sünnetime ait kırk hadis ezberleyen kimseyi, kıyamet günü şefaetimle cennete sokarım." hadisinin sevabına nâil olma ve Resûlullah'ın şefaatine erişme ümidini taşıdığını ifade ederek Allah'tan yardım dileyerek bir an önce bu işe koyulduğunu ifade etmektedir.²³⁸ Böylece müellif, eserini yalnızca ilmî bir derleme olarak değil, aynı zamanda dini bir ihlâs ve uhrevî bir maksat ile kaleme aldığını ortaya koymaktadır.

Müellif, ağdalı, sanatlı ve klasik edebî üslubuyla kaleme aldığı mukaddimesinde bu hususları şu şekilde dile getirmektedir: Cenâb-ı Sultanü'l-Mürselîn aleyhi salavâtullâhi'l-mu'în Hazretleri'nin gazavât-ı hümayûnlarında âlât-ı harb ve esliha-i ta'n u darbden tîru kemân isti'mâl buyurdukları bu hâk-i pâ-yi âl-i âbâ İbrahim Hanîf b. Mustafa'dan suâl olundukda, Şifâ-yı Kâdî İyâz aleyhi rahmetu'l-feyyâz ve Mevâhibu'l-Ledünniye ve Hamîs-i nefîs 'ibârâtının mezâmîn-i letâfet-meşhûnları ki, mevrîd-i âsâr-ı sıhhat-pîrâ ve dârü's-şifâ-yı mervîyyât-ı bî-hemtâdır. Cenâb-ı Sultan kalem rû risâlet gazve-i garrâ-yı Uhud'da bende-i hâssü'l-hâs Sa'd b. Ebî Vakkâs-ı

²³⁶ İbrahim Hanîf Efendi, *Sehmü'l-isâbe fî fezâili'r-remy ve's-sihâm*, (Esad Efendi Koleksiyonu, 311/2), 26a.

²³⁷ İbrahim Hanîf Efendi, *Sehmü'l-isâbe fî fezâili'r-remy ve's-sihâm*, (Esad Efendi Koleksiyonu, 311/2), 26a.

²³⁸ İbrahim Hanîf Efendi, *Sehmü'l-isâbe fî fezâili'r-remy ve's-sihâm*, (Esad Efendi Koleksiyonu, 311/2), 25b-26b.

pur-iẖtisâsa i'tâ-yı tîr-i bî-peykân ile emr-i nuvîs-i remy oldukları rûz-ı-mehâbet bervâzda ziver efza-yı sahâyif siyeri şerîfe olan vech üzere, Sultan-ı serîr-i Kâbe Kavseyn bizzât kemân-ı kavs-ı nişânlarından bî-şumâr merğ-i çûpîne kûşâd virüb kemân-i şerâfet-imtinân-ı nebevî tâkat-zen-i tâbeş bâzû-yı hidâyet muhtevî olmadığından münşakk, ya'ni kemân 'anber tozları şikest olunca nâvek-endâz oldukları bî-gumân emr-i muhakkak olduğun meydân-ı merâmda hedef-i takrîru i'lâma resîde kılındıkda, 'ayn-i a'yân-i zevî'l-'irfân ve hullas-i chibbâ-yı zî-şândan bir zât-ı muhtarem fedâil-i remy-i sihâma dâ'ire sihâh u hisân-u merfû' u mevkûf ehâdîs-i seyyidu'l-enâmdan Çihil-dâne hadîs-i şerîf cem' ve te'lîfini iltimâs etmeğın, Cenâb-ı Ebî Sa'îd radiyallâhu 'anhü'l-melikü'l-mecîd rivâyet-kerdesi olan : *"Men hafıza 'alâ ümmetî erba'îne hadîsen fî sünnetî edhaltühü yevme'l-kıyâmeti fî şefâ'atî"* haber-i mübeşşirî temennâsıyla nüşşâbe-i merâmı nişâne-i maksûda râmî ve ümîd-i yek-suvâr meyâdîn-i şefâ'atin sehm-i şefâ'atine isâbetle kirâb-ı kemân-ı ââmî mâlî eylemek recâsıyla sebak-ı rihân-ı matlûba musâra'at kılındı. Ve-min mumiddu'l-kevn estemiddu'l-'avn.

Mukaddimenin günümüz Türkçesiyle ifadesi şu şekildedir:

Peygamberler Sultanı Hazreti Muhammed'e (Allah'ın daimî salât ve selâmı üzerine olsun) ait mübarek gazalarda, savaş aletleri ve kılıç, mızrak gibi silahlarla birlikte ok ve yayı da kullanıp kullanmadıkları konusunda, Pây-ı Âl-i Abâ İbrahim Hanîf b. Mustafa'ya bir soru sorulduğunda, Kâdî İyâz'ın *Şifâ* adlı eseri, *Mevâhibü'l-Ledünniyye* ve *Hamîs-i Nefîs* gibi kaynakların ifadelerinin incelikleri, bu konuda kesin deliller içeren eserler olup güvenilir rivayetlerin birer şifahanesi olarak gösterilmiştir. Peygamberlik tahtının sultanı, Uhud Savaşı'nda seçkin sahabilerinden Sa'd b. Ebî Vakkâs'a, uçsuz bir ok vererek atmasını emretmişlerdir. Bu, heybetin doruğa ulaştığı o günde, sahih siyer kitaplarında geçen bir olaydır. Kâbe kavseyn makamının sahibi olan Efendimiz, bizzat yayı eline alıp birçok hedefi vurmuşlardır. Ancak Nebevî lütfun bir sonucu olarak, hidayet güneşi olan Peygamber'in bileği ve kuvveti ile değil, bizzat ilâhî kudretle oklar atılmıştır. Hatta yayı kırılınca, oklar doğrudan atılmış ve bu, yayı olmadan ok atıldığına dair kesin bir hakikat olarak kayıtlara geçmiştir. Bu konunun daha iyi anlaşılması ve doğrulanması için, ilim ve irfan sahibi kıymetli zatlardan biri, ok atmanın fazileti hakkında sahih, hasen, merfû' ve mevkûf hadisleri içeren kırk hadislik bir derleme yapılmasını talep etmiştir. Çünkü Ebû Sa'îd el-Hudrî (r.a.)

tarafından rivayet edilen řu müjdeleyici hadis bulunmaktadır: "*Ümmetimden sünnetime ait kırk hadis ezberleyen kimseyi, kıyamet günü şefaatiyle cennete sokarım.*" Bu müjdeli haberin ışığında, maksadına ulaşmak isteyen kişi, şefaati meydanında yer edinmek ve amellerine yön vermek ümidiyle, ok atmaya dair hadisleri bir araya getirme konusunda hızla hareket etmiştir. "*Ve âlemi var edenden (Allah'tan) yardım istiyorum.*"²³⁹

Eserin mukaddime kısmı Türkçe olarak kaleme alınmış olup geri kalan bölümler Arapça'dır. Eser; mukaddime, numaralandırılmış kırk hadis derlemesi ve hâtime kısmı olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Hâtime kısmında, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait altı farklı yay ismi zikredilmekte olup bunlar er-Ravrâ, er-Ravhâ, es-Safrâ, eş-Şevhat, el-Kevm ve es-Sedâd şeklindedir. Bu bilgilerin Şihâbüddîn el-Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* adlı eserinde yer almakta olduğu, özellikle el-Kevm yayının Uhud Gazvesi'nde kırıldığı, ardından Katâde b. Nu'mân'ın (r.a.) onu aldığı da ayrıca belirtilmektedir. Hâtimenin ikinci fâidesinde ise Hz. Peygamber'in Kâfûr isimli bir okluğunun (ok kabı) olduğu bilgisi verilmekte, üçüncü fâidede ise Celâlüddîn es-Süyûtî'nin *Evâ'il* adlı eserine atıfla, yayı ilk icat eden kişinin Hz. İbrahim (a.s.) olduğu ifade edilmektedir. Bu fâideler, risalenin sonunda yer alan tarihî ve rivayet merkezli bilgi notları mahiyetindedir. Eserin sonunda bu risalenin İbrahim Hanîf tarafından H. 1174 yılında (M. 1760-1761) güneşin Yay (Kavs) burcunda olduğu bir dönemde tamamlandığının yazılması, eserin müellifin kendi hattıyla yazıldığını göstermektedir.

Eserin, biri müellif hattı olmak üzere Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, 311/2, vr. 26b-28a; 2692/5, vr. 167b-170a) ve Bağdatlı Vehbi Efendi, 2054/4, vr. 50a-51a;) üç adet, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde (Türkçe Yazmalar, 7347/2, vr. 34b-38a) de bir olmak üzere toplam dört nüshasına ulaşılmıştır.

²³⁹ İbrahim Hanîf Efendi, *Sehmü'l-isâbe fî fezâilî'r-remy ve's-sihâm*, (Esad Efendi Koleksiyonu, 311/2), 25b-26b.

2.2.1. Risâlenin Nüshaları

2.2.1.1. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Nüshası

Resim 7: Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi, 311/2, vr. 26b-28a)

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu'nda kayıtlı bulunan bu yazma (nr. 311/2, vr. 25b–29b), müellifin kırk hadis literatürü çerçevesinde kaleme aldığı, biri şerh mahiyetinde, diğerleri muhtelif kaynaklardan derlenmiş hadis metinlerinden meydana gelen dört risaleden oluşan derlemelerin ikinci risâlesidir. Söz konusu yazma eserin cildi, kapağı ve miğlebi gibi fiziksel özelliklerine ilişkin bilgiler, *Erba 'ûne hadîsen bi-lafzateyn* risâlesine ait nüsha kaydında yer aldığından, ayrıntılı bilgi için anılan kayda başvurulabilir.²⁴⁰

Eserin zahriye sayfasında, kırmızı mürekkeple “*el-Erba 'îniyye Sehmü'l-İsâbe fi Fezâ'ili'r-Remy ve's-Sihâm li-İbrahim Hanîf ğufira lehu*” ifadesi yer almakta olup, bu kısımda başka herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Nüshanın 26b varakında yer alan mukaddimenin başında, özenle hazırlanmış tezhipli bir serlevha bulunmaktadır. Sayfa cetvelleri mat altın yaldızla bezenmiş olan bu bölümde, serlevhanın üst kısmında yarım daire formu içerisinde “Yâ Hayy” ibaresi hat sanatıyla yazılmıştır. Bu ibarenin hemen altında yer alan çerçeve içerisinde besmele yer almakta, ardından ise esere hamdele ile başlanmaktadır.

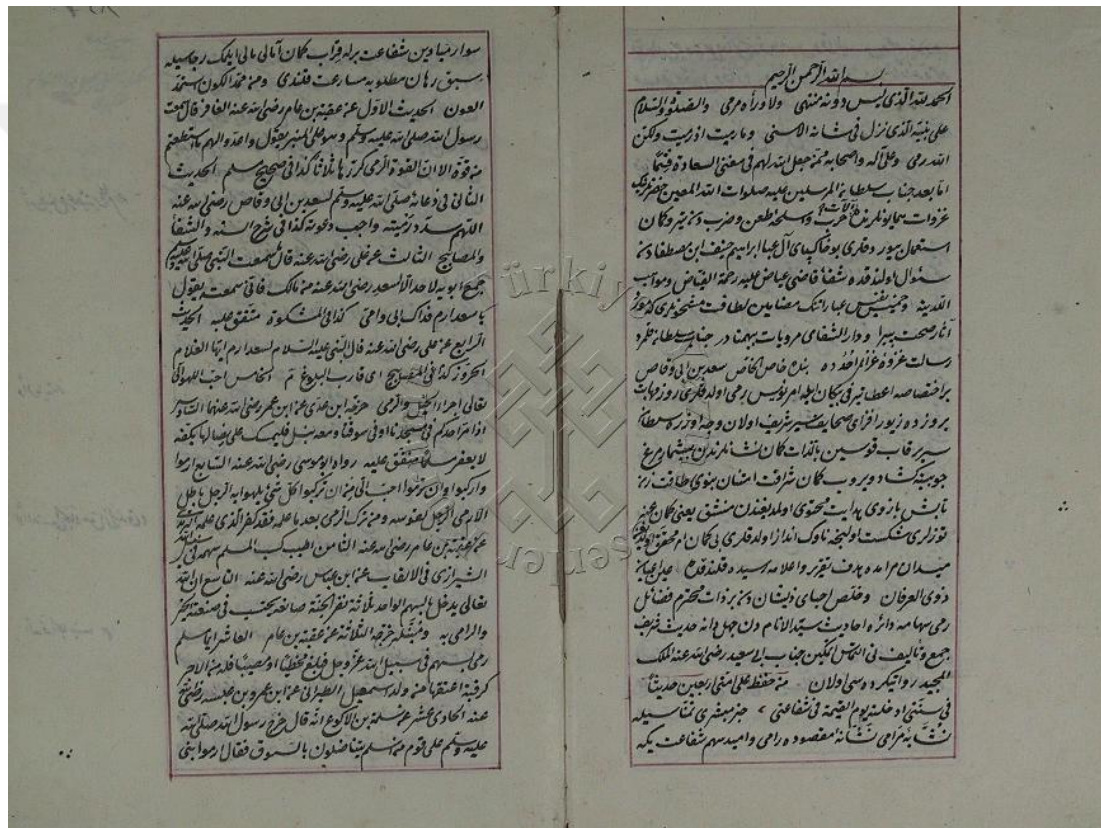
İncelenen yazma eserin hat özellikleri, nesih yazı türüne aittir. Harf yapısı itibarıyla yuvarlak hatlı, okunaklı ve dengeli bir karaktere sahip olan bu yazı türü, satır düzeninde de belirgin bir istif ve nizam sergilemekte olup reddâdesi düzenli şekilde kaydedilmiştir. Metin, klasik yazma geleneğine uygun biçimde siyah is mürekkebiyle kaleme alınmıştır. Metin içerisinde yer alan hadislerin sıralamaları Arapça ibareyle kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Ayrıca, hâtîme bölümünde yer alan “fâide” başlıkları da kırmızı mürekkeple yazılmış olup, ilk kelimelerin üzeri kısa kırmızı çizgilerle işaretlenmiştir. Sayfa mizanpajı dikkatlice düzenlenmiş, ilk sayfada serlevha olup sonrasında besmele hariç 13 satır, diğer sayfalarda 19 satır mevcuttur. Satırlar düzgün ve aralıklı biçimde yerleştirilmiş, bu düzenin cetvelle çizilen satır kılavuzları yardımıyla sağlandığı anlaşılmaktadır. Bazı sayfa kenarlarında derkenar notuna ya da şerh açıklamasına rastlanmıştır. Metin blok hâlinde düz bir şekilde tertip edilmiş olmakla birlikte hadislerin sıralamaları ve ‘fâide’ başlıkları kırmızı mürekkeple belirgin hale getirilerek istifadesi arttırılmıştır. Yazma eserde düzenli olmamakla

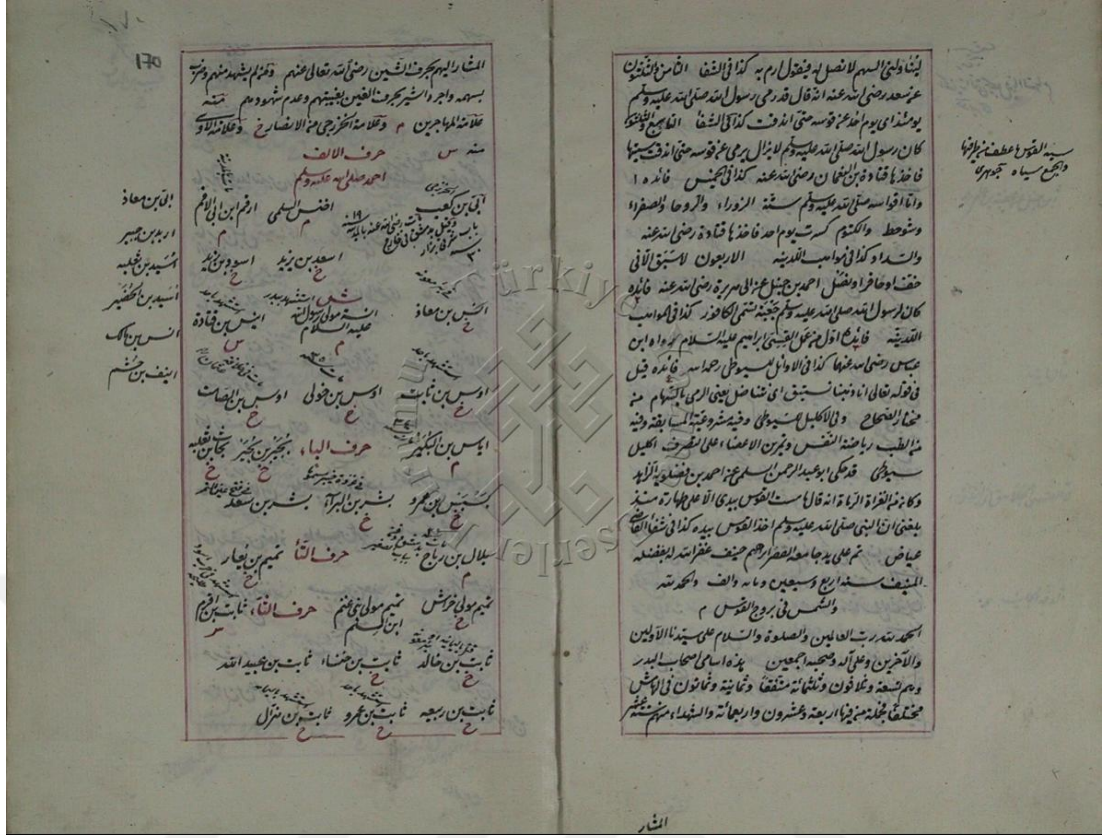
²⁴⁰ *Erba 'ûne hadîsen bi-lafzateyn* risâlesinin Esad Efendi nüshası bölümüne bakınız.

birlikte durak işaretleri yer almakta bu da hadis metinlerini, râvi veya kaynaklarını daha dikkat çekici biçimde vurgulamaktadır.

Temelîde İbrahim Hanîfın yazdığı "Yazmanın son kısmında yer alan "تم على يد جامعہ إبراهيم حنیف غفر له لسنة أربع وسبعین" kaydından, eserin hicrî 1174 yılında, güneş Yay burcundayken, derleyicisi İbrahim Hanîf tarafından tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu kayıt, söz konusu nüshanın müellif hattı olduğunu da açıkça göstermektedir.

2.2.1.2. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Nüshası

Resim 8: Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi, 02691-004, vr. 168a-170b)

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu'nda yer alan bu yazma eser, 02691-004 numarada kayıtlı olup 168a-170b varaklar arasında yer almaktadır. Beş varaktan müteşekkil olan eser, bir mecmua içinde dördüncü sırada yer almakta ve şekil bakımından klasik İslâm yazma geleneğinin mütevacı örnekleri arasında değerlendirilebilir.

Eserde herhangi bir serlevha veya tezhip unsuru bulunmamaktadır. Klasik süsleme öğelerinden yoksun oluşu, bu metnin estetik kaygılardan ziyade istifadeye yönelik kaleme alındığını göstermektedir. Bu yönüyle eser, daha çok pratik kullanım amacı taşıyan metinler arasında yer almakta; özellikle öğretim veya şahsî istifadeye mahsus bir yazma hüviyeti arz etmektedir. Eserin yazımında talik hat kullanılmıştır. İlk sayfada 23 diğer sayfalarda 25 satır bulunmaktadır. Bu hat türü, özellikle dinî ve ilmî metinlerde tercih edilen, akıcı ve hızlı yazım imkânı sağlayan bir yazı tarzı olup bu eserde de benzer bir bağlamda kullanılmış olduğu söylenebilir. Satırlar düzgün ve hizalı şekilde tertip edilmiş, metin akışı klasik yazma düzeniyle uyumlu bir biçimde sunulmuştur. Eserde siyah mürekkep dışında herhangi bir renkli mürekkep

kullanılmamış; başlık, ara başlık veya dikkat çekici unsurların farklı renklerle vurgulanmadığı görülmektedir. Bu durum, metnin sade yapısını daha da belirgin kılmaktadır.

Her sayfa, tek sütun hâlinde düzenlenmiş ve satır bloklarının etrafı ince kırmızı mürekkeple çerçevelenmiştir. Bu uygulama, klasik yazma eserlerde metin alanını belirginleştirmek ve görsel ayrımı sağlamak amacıyla yaygın biçimde kullanılmıştır. Sayfa kenarlarında yer alan bazı haşiyeler (kenar notları) ise esere sonradan yapılan açıklamalar veya tashihlere işaret etmektedir. Bu notlar, metnin okuma ve yorum sürecinde destekleyici bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

Yazmanın sayfa ortasında iplik dikiş izleri açık şekilde görülmektedir. Bu durum, eserin klasik usulle elle dikilmiş ve ciltlenmiş olduğunu göstermekte, dolayısıyla eserin mecmua formu içerisinde yer aldığı bilgisiyle de örtüşmektedir. Kâğıt, Osmanlı dönemi el yapımı kâğıt karakteri taşımakta olup kirli beyaz/krem tonundadır. Kâğıt yüzeyinde zamanla meydana gelmiş kısmi solmalar ve hafif lekeler tespit edilmektedir. Eserin sonunda istinsah tarihi ve müstensihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, söz konusu yazma, sade ve işlevsel tasarımıyla, dönemin ilmî-teknik ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde hazırlanmış; geleneksel yazma tekniklerinin çoğunu taşıyan, ancak süsleme öğelerinden büyük oranda arındırılmış bir metin örneği olarak değerlendirilmektedir.

2.2.1.3. Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbî Efendi Nüshası

Resim 9: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbî Efendi Koleksiyonu, vr. 2054-4

Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonu'nda yer alan bu yazma eser, 2054-4 numarada kayıtlı olup, üç varaktan oluşmaktadır. Eser şekil bakımından klasik İslâm yazma geleneğinin mütevazı örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Eser, tek sütun hâlinde istinsah edilmiştir. Yazıda nesih hattı kullanılmış olup, harfler düzgün ve okunaklıdır. Metnin, hat sanatında belirli bir yetkinliğe sahip bir müstensih tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ana metin siyah is mürekkebiyle, vurgulayıcı unsurlar ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Özellikle hadis numaraları, bazı başlıklar ve "فائدة" (fâide) gibi açıklayıcı bölümler kırmızı mürekkeple belirginleştirilmiştir.

Sayfalar cetvelle çerçevelenmemiş, metin doğrudan düz sayfa üzerine yazılmıştır. Kenar boşlukları oldukça dar tutulmuş ve müstensih tarafından kâğıt yüzeyi azami ölçüde değerlendirilmiştir. Satır aralıkları düzensiz olmakla birlikte metin genel itibariyle takip edilebilir niteliktedir. Kâğıt, klasik İslam yazmalarında yaygın olarak görülen açık krem renkte, düzgün yüzeyli ve kaliteli bir kâğıttır. Zamanın etkisiyle özellikle sayfa alt kısımlarında lekelenme ve tozlanma meydana gelmiştir. Bazı yerlerde mürekkebin silinmesi ya da müstensih dikkatsizliği nedeniyle metin akışında kesintiler gözlemlenmektedir. Yazma metinde müstensih hataları ve fiziksel bozulmalardan kaynaklanan anlam kaymaları veya kopmalar mevcuttur. Bu hataların bazıları, klasik tashih yöntemlerinden biri olan çizgi işaretleriyle düzeltilmeye çalışılmıştır.

Yazmanın kenarlarında herhangi bir süsleme veya derkenar notu bulunmamaktadır. Sadece bazı yerlerde, metin içerisinde tespit edilen yanlışların tashihi amacıyla sade düzeltmeler yapılmıştır. Bu durum, eserin daha çok kullanım amacıyla yazıldığını ve estetik kaygının geri planda tutulduğunu göstermektedir. Yazmada doğrudan tezhip veya klasik süsleme unsurlarına rastlanmamakla birlikte, farklı renklerde mürekkep kullanımı ve metin içi vurgular, eserin görsel takibini kolaylaştırmış ve sadelik içerisinde belli bir estetik değer oluşturmuştur.

Eserin sonunda, metnin Şârih-i Şifâ İbrahim Hanîf tarafından derlendiği ifade edilmektedir. Ancak bu kayıta herhangi bir tarih bilgisine yer verilmemiştir. Söz konusu bölümün hemen akabinde, kaza ve kader meselesine dair Hz. Ali'ye yöneltilen

bir soru ile ona nispet edilen kısa bir cevap içeren müstakil nitelikte bir matlab yer almaktadır. Bu kısım, yazmanın sonunda ek bir not mahiyetinde olup, metnin ana yapısına doğrudan dâhil değildir.

2.2.1.4. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası

Resim 10: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (Türkçe Yazmalar, 7347/2, vr. 34b-38a)

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde (Türkçe Yazmalar, 7347/2, vr. 34b-38a) bir mecmuanın ikinci risalesi olarak yer alan bu nüsha sekiz varaktan oluşmaktadır. Söz konusu yazma eser, şekil ve sanat bakımından klasik Osmanlı hat ve tezhip anlayışının zarif örneklerinden biridir. Yazmanın her sayfasında metin, cetvellerle çerçevelenmiş bir blok içerisine alınmıştır. Bu cetvellerde kırmızı, siyah ve altın sarısı renkler tercih edilmiş olup, bu durum hem görsel zenginlik hem de metne ciddiyet katan bir estetik anlayış sergilemektedir. Metin iki sütun hâlinde değil, tek blok hâlinde sayfa ortasına yerleştirilmiş, satır aralıkları muntazam biçimde düzenlenmiş, yazılar ise satır çizgilerine tam oturtulmuştur. Bu düzen, hattatın mesaisindeki titizliği ve yazının okunabilirliğine verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Özellikle eserin başlangıcında yer alan serlevha kısmı, Osmanlı tezhip sanatının klasik unsurlarıyla süslenmiştir. Zeminde altın yaldız hâkim olup, mavi ve lacivert

tonlarıyla dengelenen rumî²⁴¹ ve palmet motifleri²⁴² dikkat çekmektedir. Bu motiflerin arasına zencirek²⁴³ tarzında ince çizgiler yerleştirilmiş, alt kısımda ise eserin başlığı tezhipli bir bant içine alınarak etrafı konturlarla²⁴⁴ belirginleştirilmiş ve kitabın ismi “باقى السهم الصائب أربعون حديثاً الرمي السهم” olarak yazılmıştır. Bu başlığın hemen altında yine tezhipli bir bant içinde besmele yer almakta olup siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarında yer alan çiçek, yaprak ve asma dalı motifleriyle oluşturulan süslemeli çerçeve, esere zarif ve seçkin bir görünüm kazandırmıştır.

Yazma, klasik Osmanlı talik hattıyla kaleme alınmıştır. İlk sayfada 12 diğer sayfalarda 19 satır olarak yazılmıştır. Metin siyah mürekkeple yazılmış, hadis numaraları ise Arapça yazıyla kırmızı mürekkeple yazılarak vurgulanmıştır. Bu farklılık, metin içerisinde görsel bir hiyerarşi sağlayarak okuyucuya kolaylık sunarken aynı zamanda sanatsal bir incelik sergilemektedir. Harflerin ölçüleri, bağlantıları ve tashih yöntemi, hat sanatının yerleşik estetik kaideleriyle tam bir uyum içerisinde. Eser, aharlı²⁴⁵ ve mühürlenmiş kaliteli kâğıda yazılmış olup, bu kâğıdın sarımsı-krem tonu, yazı ve tezhip için uygun bir zemin teşkil etmektedir. Sayfa numaraları, reddadeler yoluyla belirlenmiş olup derkenar notları bulunmamaktadır. Sayfa kenarlarında herhangi bir yıpranma veya solmaya rastlanmamakla beraber bazı yerlerde mürekkebin dağıldığı ve yazının okunaklılığının bozulduğu görülmektedir. Buna rağmen bu yazma eser, içerik tertibi, yazı düzeni, tezhip sanatı ve süsleme anlayışı itibarıyla klasik Osmanlı kırk hadis mecmualarının nümunevi bir temsili olabilir. Özellikle serlevha bölümü ve çerçeve süslemeleri, eserin yalnızca bir metin değil, aynı zamanda zarif bir sanat eseri olarak telakki edilmesini haklı kılmaktadır.

²⁴¹ Türk süsleme sanatlarının hemen her dalında eskiden beri kullanılan ve özellikle Anadolu Selçukluları tarafından çok sevilip geliştirildiği için “Anadolu’ya ait” anlamındaki rûmî adıyla anılan, Orta Asya Türk sanatındaki hayvan figürlerinden kaynaklanan tezyinat unsuru.

²⁴² Palmet, yukarıya doğru açılan, bazen simetrik bazen asimetrik yapraklardan oluşan bir bitkisel bezeme motifidir. Ortasında genellikle bir damar yer alır, iki yanında ise kıvrımlı yapraklar bulunur. Bu motif, tek başına veya rûmî, hatâyî gibi diğer süsleme unsurlarıyla birlikte kullanılır.

²⁴³ Levhaların, yazma kitapların sayfa kenarlarına yapılan, iç içe geçmiş halkalar şeklindeki süsleme.

²⁴⁴ Kontur; tezhip, minyatür, hat, çini ve diğer klasik süsleme sanatlarında motiflerin çevresini çizen çizgidir.

²⁴⁵ Hat, tezhip ve minyatür sanatlarında kullanılan kâğıt üzerine sürülen koruyucu tabaka. bkz. M. Uğur Derman, “Âhar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/485.

Eserin sonunda istinsaha dair herhangi bir kayıt, tarih veya müstensih ismine rastlanmamaktadır. Bu nedenle, yazmanın kim tarafından ve hangi tarihte istinsah edildiği hususu açık şekilde tespit edilememektedir.

2.2.2. Risalenin Muhteva Analizi

Bu risalede yer alan rivayetler, okçuluğun İslam kültür ve medeniyetinde çok yönlü bir mahiyet arz ettiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Hadislerde; ok atmanın özellikle askerî alandaki işlevine, eğitim ve öğretimdeki teşvik edici rolüne, gündelik hayatın âdabına dair düzenleyici yönüne, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şahsî tatbikatına yansıyan örnekliğine, sembolik anlatımlar yoluyla kazandığı dinî ve manevî temsillere ve nihayet müsabaka hukuku bağlamındaki meşru yeri ve teşvikine dair çeşitli vurgular dikkat çekmektedir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.), İslâm tarihinde hem cesareti hem de isabetli ok atışıyla temayüz etmiş sahâbîlerden biri olarak okçuluğa dair birçok rivayette ön plana çıkmaktadır (Hadis 1, 2, 35, 38). Hadis-i şeriflerde Allah Teâlâ'nın en çok hoşlandığı meşrû eğlenceler arasında at binmek ve ok atmak zikredilmiş olup, bu hususa özellikle dikkat çekilmiştir (Hadis 4, 6, 15, 17, 40). Müslümanın en faziletli kazancının Allah yolunda atılan bir okla elde edilmesi, bu fiilin uhrevî mükâfatı haiz bir ibadet telakki edildiğini göstermektedir (Hadis 8). Nitekim bir ok sebebiyle üç kişinin –imal eden, atan ve ulaştıran– cennete nail olacağına dair rivayet, bu faziletin ne derece geniş bir çerçevede değerlendirildiğini ortaya koymaktadır (Hadis 8). Ayrıca, Allah yolunda atılan bir okun bir köle âzadı kadar sevap kazandıracağına dair rivayetler (Hadis 9, 32, 33, 34), bu amelin mükâfatına dair güçlü bir teşviktir. Çocuklara yüzme ve ok atmanın öğretilmesi gerektiğine dair hadisler (Hadis 12, 13, 14, 39), İslâmî terbiyenin erken yaşlarda bedeni melekelerle desteklenmesinin önemini ortaya koymaktadır. Ok atılan mekânın cennet bahçelerinden biri olarak nitelendirilmesi ise (Hadis 18, 19), okçuluğun sadece dünyevî değil aynı zamanda uhrevî bir fazilet taşıdığına işaret etmektedir.

Resûl-i Ekrem Efendimiz'in (s.a.s.) savaş esnasında hutbe verirken yayına dayanması (Hadis 20) ve avlanan okla vurulmuş hayvanın yenilebilirliğine dair beyanı (Hadis 21), okçuluğun yalnızca bir ibadet veya avlanma aracı değil, aynı zamanda fiilî

savaş pratiğinde ve günlük yaşantıda da ne denli işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır. Peygamber Efendimiz’e (s.a.s.) ait olduğu rivayet edilen “Zü’s-Sedâd” adlı yay ve “Zü’l-Cuma” adlı okluk (Hadis 22, 23), hem O’nun savaş teçhizatına dair bilgiler vermesi hem de askeri sembolizm bakımından dikkat çekicidir. Ok atma gibi stratejik bir becerinin, öğrenildikten sonra ihmal edilmemesi gerektiğine dair rivayetler (Hadis 27, 28, 29, 30, 31), bu kabiliyetin muhafazasının yalnızca ferdi değil, aynı zamanda ümmetin toplumsal gücü açısından da zaruri olduğunu göstermektedir. Peygamber Efendimiz’in bizzat ok atmasına dair rivayetler (Hadis 36, 37), O’nun sadece sözle değil fiilî örneklikle de ümmetine önderlik ettiğini, cihad ve müdafaa gibi vazifelerde doğrudan yer aldığını göstermesi bakımından ayrıca ehemmiyet arz etmektedir.

“Kuvvet atmaktır.” (Hadis 1) hadisi, savaşta ve savunmada etkili olan fiziksel gücün temsili bir ifadesi olarak atıcılığı öne çıkarır. Bu bağlamda ok atmak, sadece bireysel bir beceri değil, ümmetin askerî hazırlığını ve caydırıcılığını simgeleyen stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

“Arap yaylarıyla ok atın; Allah dininizi yüceltir ve size ülkeler açar.” (Hadis 16) rivayeti, savunma kabiliyetlerinin geliştirilmesini, doğrudan dinin izzet ve bekâsıyla ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda, etkili ve çağının en güçlü silahlarıyla hazırlıklı olma çağrısı, Müslüman toplumun askerî donanımını artırma gereğini sadece dünyevî değil, aynı zamanda dinî bir vecibe olarak ortaya koyar. Dolayısıyla okçuluk, bu hadisin ışığında, salt bir savaş sanatı değil; dinin korunması, yüceltilmesi ve İslâm toplumunun varlığını sürdürmesi için teşvik edilen stratejik bir güç unsuru olarak anlam kazanmaktadır.

“Bir okla üç kişinin cennete gireceği”ni bildiren rivayet (Hadis 8), ok atmayı yalnızca bedensel bir faaliyet olmaktan çıkararak onu manevî boyutu olan bir ibadet ve kolektif hayra vesile olan bir amele dönüştürmektedir. Allah yolunda atılan bir okun bir köle azat etmiş gibi sevap kazandıracağına dair ifadeler (Hadis 9, 32,33,34), okçuluğun sadece askerî bir maharet değil, aynı zamanda yüksek manevî değeri haiz bir ibadet vasfı taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu hadisler, ok atmanın bireysel sorumluluğun ötesinde ümmetin savunmasına ve Allah yolundaki gayrete hizmet eden kutsal bir fiil olarak konumlandırıldığını göstermektedir.

Çocuklara ok atmanın öğretilmesini tavsiye eden hadisler (Hadis 12-13), Hz. Peygamber'in çocuk eğitiminde fiziksel becerilerin geliştirilmesini önemseyen bütüncül bir pedagojik anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle oğullara ok atmanın öğretilmesini, düşmana karşı etkili bir savunma aracı olarak takdim eden rivayet (Hadis 14), çocuklarda stratejik düşünme ve savaş kabiliyetlerinin erken yaşta kazandırılmasının önemine işaret etmektedir.

“Ok atmayı öğrenip terk eden, nimeti inkâr etmiştir.” (Hadis 27) hadisi, bir kez kazanılan becerinin ihmal edilmesini sadece bireysel bir zafiyet olarak değil, Allah'ın bir lütfunu görmezden gelmek olarak değerlendirmekte ve böylece dini bir sorumluluk çerçevesine oturtmaktadır. Benzer şekilde, “Öğrenip terk eden bize isyan etmiştir/bizden değildir.” (Hadis 30-31) rivayetleri ise, bilgi ve becerinin sürekliliğini esas alan bir yaklaşımı yansıtır. Bu ifadeler, bireyin sahip olduğu yetenekleri geliştirerek muhafaza etmesini; aynı zamanda dinî, askerî ve toplumsal görevlerin gerektirdiği hazırlık bilincini korumasını teşvik etmektedir.

“Mescitten veya pazardan geçerken okun uçlarının tutulmasını” emreden rivayet (Hadis 5), bireysel eylemlerin kamusal alandaki etkilerine dair yüksek bir farkındalık ve sorumluluk bilinci telkin etmektedir. Bu bağlamda, fiziksel güvenliğe dair bu uyarı, toplumsal hayatta başkalarının hak ve emniyetine riayet edilmesi gerektiğini vurgular. Hadis, kamuya açık alanlarda gösterilmesi gereken ihtimamı, sosyal nezaketin ve müminler arası saygının bir tezahürü olarak ortaya koyar. Böylece fiziki tedbir, aynı zamanda ahlâkî bir sorumluluk olarak değerlendirilir.

“Allah'ın en sevdiği eğlence at koşturmak ve ok atmaktır.” (Hadis 4) rivayeti, İslâm'da fayda içeren ve bedeni terbiye eden meşru eğlence türlerinin teşvik edildiğini göstermektedir. “Eğlence: At eğitmek, ok atmak, ailenle vakit geçirmek.” (Hadis 25) ve “Melekler ancak at yarışı ve ok atmaya şahitlik eder.” (Hadis 26) şeklindeki hadisler de bu anlayışı destekleyerek, eğlencenin yalnızca dinlenme ve hoş vakit geçirme aracı olmadığını, aynı zamanda ahlâkî, toplumsal ve askerî faydalar gözetilerek şekillendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Bu bağlamda, İslâm ahlâkında eğlence, ifrat ve israftan uzak, ölçülü ve işlevsel bir etkinlik olarak değerlendirilmektedir.

“Yayının avladığını ye.” (Hadis 21) rivayeti, okçuluğun yalnızca askerî yahut sportif bir maharet değil, aynı zamanda helâl rızık temininde kullanılabilecek meşru

bir araç olduğunu göstermektedir. Bu ifade, teknik bir becerinin doğrudan ahlâkî ve pratik bir sonuca bağlanmasını sağlamakta; bireyin emeğiyle ve meşru yollarla geçimini sağlamasının teşvik edildiği İslâmî hayat anlayışına katkıda bulunmaktadır. Böylece okçuluk, avcılık yoluyla helal kazanç elde etmenin bir vasıtası olarak da meşruiyet kazanır.

Hz. Peygamber’e ait “Zü’s-Sedâd” adlı yay (Hadis 22) ve “Zü’l-Cuma” isimli okluk (Hadis 23) gibi kişisel savaş malzemelerinin zikredilmesi, onun askerî teçhizatının Sünnet kapsamında anlam kazandığını göstermektedir. Bu tür rivayetler, sadece nesnel bir bilgi sunmanın ötesinde, Peygamber’in savaşlara fiilen katıldığını ve bireysel hazırlığını da önemseyerek ümmetine örneklik teşkil ettiğini ortaya koyar. “Savaş hakkında konuşurken yayına dayanırdı.” (Hadis 20) ve “Uhud’da yayı kırılıncaya kadar ok attı.” (Hadis 36-37) şeklindeki hadisler ise, Hz. Peygamber’in yalnızca teorik bir önder değil, aynı zamanda doğrudan sahada yer alan fiilî bir lider ve mücahit olduğunu açıkça göstermektedir. Bu yönüyle onun askerî pratiği, sadece tarihî bir olgu değil, aynı zamanda teşrî ve ahlâkî açıdan da dikkate alınması gereken bir sünnet örneği arz eder.

“İki hedef arası cennet bahçesidir.” (Hadis 18-19) şeklindeki rivayetler, okçuluk gibi bedensel faaliyetlerin yalnızca dünyevî bir maharet olarak değil, aynı zamanda uhrevî bir karşılıkla değer kazanan ameller arasında görüldüğünü göstermektedir. Bu tür hadislerde, fiziksel çabanın ibadet niyetiyle birleştiğinde nasıl manevî bir anlam kazandığı vurgulanır. Benzer şekilde, “Cennetteki yay kabzası kadar bir yer, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır.” (Hadis 24) ifadesi, dünya-ahiret dengesi bağlamında önemli bir anlam taşır.

“Yarış ödülü sadece at, deve ve ok yarışlarında caizdir.” (Hadis 40) hükmü, İslâm hukukunda rekabetin belirli şartlar altında meşruiyet kazandığını göstermektedir. Bu hadis, klasik fıkıh literatüründe helal ve mübah oyunların tanımlanmasında temel referans olarak kabul edilir. Bahse konu yarışlar, şansa dayalı kumar türlerinden ayrılarak, bireyin emek ve beceriye dayalı çabalarının karşılığını almasını mümkün kılar. Dolayısıyla, bu anlayış sosyal adalet ve hakkaniyet ilkelerinin korunmasına hizmet ederken, bireylerin yeteneklerini geliştirmeleri için meşru bir ortam sağlar.

Sonuç itibarıyla, ok ve yayın faziletiyle ilgili bu risalede geçen hadisler, yalnızca belirli bir meslek grubuna veya savaş dönemine yönelik sınırlı metinler olmaktan ziyade, çok yönlü birey ve toplum inşasına hizmet eden öğretici ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Askerî, ahlâkî, sembolik ve sosyal boyutlarda okçuluğun bu denli vurgulanması, onun Sünnet içerisindeki konumunu ve önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, okçuluk sadece teknik bir beceri değil, aynı zamanda İslâm toplumunda kapsamlı bir eğitim, ahlak ve savunma unsuru olarak değerlendirilmelidir.

2.2.3. Risâledeki Hadislerin Değerlendirilmesi

Bu risâledeki hadislerin sıhhat durumları aşağıdaki tabloda gösterilmeye çalışılmıştır. Değerlendirme sürecinde, hadislerin ve tercümelerinin yer aldığı bölümdeki açıklamalardan ve ayrıca <https://sunnah.one> adlı siteden istifade edilmiştir.

No	Manası	Sahâbî Râvîsi	Kaynak(lar)	Hadisin durumu
1	Ukbe b. Âmir'den rivayet edildiğine göre şöyle dedi, Rasulullah sav'i minberde şöyle derken işittim: Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın (Enfal 60). Dikkat edin kuvvet ok atmaktır. Bunu üç kez tekrar etti.	‘Ukbe b. ‘Âmir (r.a.)	Sahîh-i Müslim, Mesâbîh	Sahih
2	Hiz. Peygamber sav S'ad b. Ebi Vakkas ra için yaptığı duada şöyle diyordu: Allah'ım, onun okunu isabetli kıl ve duasını kabul et.	(Râvî belirtilmemiş)	Şerhu's-Sünne, el-Mesâbîh, eş-Şifâ	sahih
3	Hiz. Ali ra şöyle dedi: Ben Hiz. Peygamber'in sav S'ad b. Malik dışında kimsenin anne babasını beraber zikrettiğini duymadım. Ben O'nu şöyle derken işittim: Ya S'ad at, anam babam sana feda olsun!	Hiz. Ali (r.a.)	Muttefekun Aleyh, Mişkât	sahih
4	Allah Teala'nın en çok hoşuna giden oyun; at sürmek ve ok atmaktır.	İbn Ömer (r.anhuma)	İbn 'Adiyy	Zayıf
5	Biriniz mescidimize veya çarşımıza girerken oku varsa, avucuyla ucundan tutsun ki müslüman birini yaralamasın.	Ebû Mûsâ (r.a.)	Muttefekun Aleyh	Sahih
6	Ok atın ve at binin. Ok atmanız bana at binmenizden daha sevmlidir. Yayıyla ok atmak dışında kişinin oynadığı her şey batıldır. Öğrendikten sonra ok atmayı bırakan kimse, öğrendiği şeyi inkâr etmiştir.	‘Ukbe b. ‘Âmir (r.a.)	Tirmizî	Hasen
7	Müslümanın kazancı arasında en hayırlısı, Allah yolunda ok atmaktır.	İbn Abbas (r.anhuma)	Şirâzî, el-Elkâb	Zayıf
8	Allah tek bir okla üç kişiyi cennetine koyar: Onunla hayır işlemeyi umarak yapan kişi, onu atan kişi ve satan (veya hibe eden) kişi.	‘Ukbe b. ‘Âmir (r.a.)	Buhârî, Müslim, Tirmizî	Sahih
9	Allah yolunda bir ok atan kişi, hata yapmış veya isabet etmiş olsa bile, ona İsmail as'ın bir çocuğunu azad etmiş gibi ecir verilir.	Amr b. Abese (r.a.)	Taberânî	Sahih
10	Ey Beni İsmail ok atın. Çünkü babanız ok atan biriydi.	İbn Abbas (r.anhuma)	İbn Hibbân	Sahih
11	Sizin için yeryüzü (topraklar) açılacak ve Allah size yeterli olacaktır. O hâlde hiçbiriniz oklarıyla meşgul olmaktan geri durmayın.	‘Ukbe b. ‘Âmir (r.a.)	Ahmed b. Hanbel	Sahih
12	Çocuklarınıza yüzmeyi ve ok atmayı öğretin.	İbn Ömer (r.a.)	Beyhakî	Zayıf
13	Evlatlarınıza yüzmeyi ve ok atmayı öğretin.	Bekir b. Abdullah b. Rebî' (r.a.)	Müsnedü'l-Firdevs	Zayıf
14	Çocuklarınıza okçuluk öğretin, çünkü bu düşmana karşı caydırıcı bir etkidir.	Câbir (r.a.)	Deylemî	Zayıf
15	Ok atmaya devam edin, çünkü o, sizin en hayırlı eğlencenizdir.	Sa'd (r.a.)	Bezzâr	Sahih
16	Mızrak ve Arap yaylarını kullanmaya devam edin, çünkü Allah bunlarla dininizi yüceltir ve sizin için ülkeleri fetheder.	Abdullah b. Busr (r.a.)	Taberânî	Zayıf
17	Ok atmaya devam edin, çünkü bu sizin en hayırlı oyununuzdur.	Sa'd (r.a.)	Taberânî	Zayıf
18	Ok atmayı öğrenin, çünkü iki hedef arasındaki alan cennet bahçelerinden bir bahçedir.	(Râvî belirtilmemiş)	Müsnedü'l-Firdevs, Münâvî'nin Kunûz'u	Zayıf
19	Ok atmayı öğrenin, çünkü iki hedef arasındaki alan bir cennet bahçesidir.	(Râvî belirtilmemiş)	Ziyâ el-Makdisî	Kaynaklarda bulamadık.
20	Savaşta hutbe verdiğinde bir yay'a dayanarak hutbe verirdi.	Sa'd el-Kurazî (r.a.)	Beyhakî	Sahih

No	Manası	Sahâbî Râvîsi	Kaynak(lar)	Hadisin durumu
21	Yayın sana geri döndürdüğü her şeyi ye.	Huzeýfe b. Yemân (r.a.), İbn Ömer (r.anhuma)	Ahmed b. Hanbel	Hasen
22	Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) "Zâ's-Sedâd" (doğruluğun sahibi) adlı bir yayı vardı.	İbn Abbas (r.anhuma)	Taberânî	Mevzu'
23	Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Zu'l-Cuma' (toplayıcı) adında bir okluğu vardı.	İbn Abbas (r.anhuma)	Taberânî	Mevzu'
24	Allah yolunda sabahleyin veya akşamleyin (yapılan) bir yolculuk, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır. Birinizin yayının kiriş mesafesi kadar veya birinizin ayak kabı bağı kadar cennetteki bir yer de dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır.	Enes (r.a.)	Buhârî, Müslim, Tirmizî	Sahih
25	Eğlence üç şeydedir: Atını terbiye etmen, ok atman ve ailenle vakit geçirmen (onlarla oynaman).	Ebü'd-Derdâ (r.a.)	el-Karrâb	Zayıf
26	Melekler, eğlencelerinizden yalnızca yarış ve ok atmaya şahitlik eder.	İbn Ömer (r.anhuma)	Taberânî	Zayıf
27	Kim ok atmaya öğrenir de sonra onu terk ederse, bir nimeti inkâr etmiş olur.	(Râvî belirtilmemiş)	Muttefekun Aleyh, ayrıca Münâvî	Sahih
28	Kim ok atmaya en iyi şekilde yapıp sonra terk ederse, nimetlerden bir nimeti terk etmiş olur.	Muhýî b. Sa'id (r.a.)	Câmi' u's-Süyûti	Mursel
29	Kim öğrendikten sonra ok atmaya bırakır ve ondan yüz çevirirse bu, bir nimeti inkâr etmektir.	'Ukbe b. 'Âmir (r.a.)	Taberânî	Sahih
30	Kim ok atmaya öğrenir de sonra onu bırakırsa, bana isyan etmiş olur.	'Ukbe (r.a.)	İbn Mâce	Zayıf
31	Kim ok atmaya öğrenir, sonra da onu terk ederse, o bizden değildir.	'Ukbe b. 'Âmir (r.a.)	Müslim	Sahih
32	Kim Allah yolunda bir ok atarsa, bu onun için bir köle azat etmeye denktir.	Ebü Nüceyh (r.a.)	Tirmizî, Nesâî	Sahih
33	Kim Allah yolunda bir ok atarsa, ona bir köle azat etmiş gibi sevap vardır.	Ebü Nüceyh (r.a.)	Tirmizî, Nesâî	Sahih
34	Kim bir ok atarsa, sanki bir köleyi azat etmiş gibi olur.	(Râvî belirtilmemiş)	Ebü Dâvûd, Münâvî'nin Kunûz'u	Zayıf
35	Sa'd bin Ebî Vakkâs'tan rivayet edildiğine göre, "Rasûlullah (s.a.v.), bana ucu (demir başlığı) olmayan bir ok uzatıyor ve 'Onunla at!' diyordu."	Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.)	eş-Şifâ	Zayıf
36	Sa'd (radiyallahu anh)'dan rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) o gün, yani Uhud günü, yayı kırılana kadar yayıyla ok attı.	Sa'd (r.a.)	eş-Şifâ	Garîb
37	Rasulullah (s.a.v.), yayının kirişi kopana kadar ok atmaya devam etti. Daha sonra yayını, Kâtade bin Nu'man (r.a.) aldı.	(Râvî belirtilmemiş)	el-Hamîs	Zayıf
38	Peygamber (aleyhisselam), Sa'd'e (radiyallahu anh) şöyle buyurdu: 'At, ey güçlü delikanlı!	Ali (r.a.)	Mesâbîh	Sahih
39	Çocuğun ebeveyni üzerindeki hakkı, ona yazı yazmayı, yüzmeyi ve ok atmaya öğretmesi ve ona ancak helal rızık yedirmesidir.	Ebü'r-Râfi' (r.a.)	Hâkim, Ebû'sh-Şeyh (es-Sevâb), Beyhakî	Zayıf
40	Müsabaka; sadece deve, at veya ok atışında olur.	Ebü Hüreyre (r.a.)	Ahmed b. Hanbel	Sahih

Tablo 3: *Sehmü'l-isâbe fî fezâilî'r-remy ve's-sihâm* Hadisleri, Râvileri, Kaynakları, Sıhhat Durumları

Bu kırk hadis derlemesinde râvîler, rivayet ettikleri hadis sayısına göre değerlendirildiğinde müellifin en fazla rivayette bulunduğu sahâbî 1, 6, 8, 11, 29, 30 ve 31 numaralı yedi hadisi aldığı 'Ukbe b. 'Âmir (r.a.) olmuştur. Onu dörder hadisle Sa'd (r.a.) (15, 17, 35, 36) ve İbn 'Abbâs (r.a.) (7, 10, 22, 23) takip etmektedir. Üç hadis aldığı sahâbî olarak İbn 'Ömer (r.anhümâ.) (4, 9, 12) yer almakta; Hz. Ali (r.a.) (3, 38) ve Ebû Nüceyh (r.a.) (32, 33) ise ikişer hadisle listede bulunmaktadır. Râvî ismi belirtilmeyen beş hadisin (2, 18, 19, 34, 37) dışında, Bekir b. Abdullah b. Rebî' (r.a.)

(13), Câbir (r.a.) (14), Abdullah b. Busr (r.a.) (16), Sa'd el-Kurazî (r.a.) (20), Huzeyfe b. Yemân (r.a.) (21), Enes (r.a.) (24), Ebû'd-Derdâ (r.a.) (25), Muhyî b. Sa'îd (r.a.) (28), Ebû'r-Râfi' (r.a.) (39), Ebû Hüreyre (r.a.) (40), Ebû Mûsâ (r.a.) (5) ve 'Amr b. 'Âbese (r.a.) (9) râvîlerinin her birinden yalnızca birer hadisi aldığı görülmektedir. Bir hadisi bazen birden fazla raviden aldığı görülmektedir.

Bazı sahâbîlerin birden fazla rivayetle öne çıktığı, bazılarının ise yalnızca tek bir hadis ile temsil edildiği görülmektedir. Bu dağılımın, müellifin konu merkezli bir tasnif anlayışı benimsemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira risale, ok ve yayın faziletine dair hadisleri bir araya getirme amacı taşımakta; dolayısıyla müellif, bu muhtevaya dair, konuyla irtibatlı olan hadisleri risaleye dahil etmiştir. Bu durum, konuya dair en çok rivayette bulunan sahâbîlerin risalede daha fazla yer almasını doğal olarak beraberinde getirmiştir. Özellikle 'Ukbe b. 'Âmir (r.a.) gibi, okçulukla ilgili birçok rivayeti nakleden sahâbîlerin hadislerinin öne çıkması bu bağlamda olağan bir durumdur.

Hadislerin kaynakları incelendiğinde, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsne'd*'i en çok başvurulmuş eser olarak öne çıkmaktadır. Bu müsnedi sırasıyla Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve İbn Mâce (ö. 273/887) gibi *Sünen* müelliflerinin eserleri takip etmektedir. Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'i ve daha nadir olmakla birlikte Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'i de kaynak olarak kullanılmıştır. Bu derlemede Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr* ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ı, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'i, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şu'abü'l-İmân*'ı ve Ziyâ el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) *el-Muhtâre*'si ayrıca Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmi'u's-sağîr*'i ve el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Feyzü'l-kadîr*'i ile Deylemî'nin (ö. 509/1115) *el-Firdevs*'i ve İbn 'Adiyy'in (ö. 365/976) *el-Kâmil*'i de hadislerin kaynakları arasında yer almıştır.

2.2.4. *Sehmü'l-isâbe fi fezâilî'r-remy ve's-sihâm* Risâlesinin Hadisleri

1. Hadis

عن عقبة بن عامر رضي الله عنه الغافر قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو على المنبر يقول

واعدوا لهم ما استطعتم من قوة ألا إن القوة الرمي كرها ثلاثة

Ukbe b. Âmir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: "Resûlullah'ı (s.a.s.) minber üzerinde şöyle buyururken dinledim: 'Düşmana karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın (el-Enfâl, 60). Bilin ki, kuvvet atmaktır (ok atmak, silah kullanmaktır).' Bunu üç defa tekrar etti."²⁴⁶

Bu hadis, Sahih-i Müslim ve Mesabih'te bu şekilde geçmektedir.

Zemahşerî'ye göre bu ayette geçen "kuvvet", savaşta güç kazandıran her türlü araç ve gereçtir. Tîbî (ö. 743/1343) şöyle der: Ayette geçen "ك" ismi mevsuldür, ona dönen zamir hazfedilmiştir; "من قوة" ifadesi ise açıklayıcı bir beyan konumundadır. Burada kastedilen bizzat kuvvetin kendisidir. Bu beyan ile beyan edilen arasında şöyle bir işaret vardır: Bu tür hazırlıklar, sürekli gayret ve uzun süreli alıştırma olmaksızın sağlam şekilde yerleşmez. Savaş hazırlıkları kapsamında yer alan hiçbir araç ve gereç, yay kullanımı ve ok atıcılığı kadar düzenli alıştırma ve sürekli uygulamaya ihtiyaç duymaz. İşte bu sebeple Peygamberimiz (s.a.s.) "kuvvet" kavramını açıklarken, onu üç kez "*Kuvvet, atmaktır (ok atmak)*" şeklinde tekrarlamıştır. Nevevî bu konuda şöyle demiştir: Bu hadis ve onu takip eden hadislerde, ok atmanın, müsabaka ile bu konuda yarışmanın ve Allah yolunda cihad niyetiyle bunlara özen göstermenin fazileti ifade edilmektedir. Burada kastedilen, savaşta hazırlık amacıyla dövüş ve çatışmaya yönelik eğitim almak, bedenin bu yönde eğitilmesi ve alıştırılmasıdır.²⁴⁷

2. Hadis

في دعائه صلى الله عليه وسلم لسعد بن أبي وقاص رضي الله عنه اللهم سدد رميته وأجب دعوته
كذا في شرح السنة والمصاييح والشفاء

²⁴⁶ Müslim, "Îmâre", 167; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 9; "Cihâd", 27; Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Ebû Muhammed el-Beğavî, *Mesâbihu's-Sünne*, (Beyrut: y.y., 1407/1987). 3/54.

²⁴⁷ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Muslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1392/1972), 13/64.

Resûlullah (s.a.s.), Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) için şöyle dua etti: '*Allah'ım! Onun attığını isabetli kıl ve duasını kabul et.*'²⁴⁸

Şerhu's-Sünne, Mesabih ve eş-Şifa'da bu şekilde geçmektedir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.), Allah yolunda ilk ok atan kişiydi. Resûlullah'ın (s.a.s.) onun hakkındaki duası vesilesiyle ok atışları isabetli, kuvvetli ve duası makbuldü. Peygamber Efendimiz'den (s.a.s.) önce Medine'ye hicret etmiş, Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştı. Uhud günü Resûlullah (s.a.s.) ona anne ve babasını bir araya getirerek "At! Anam babam sana feda olsun." demişti. Fetihlerde büyük rol üstlenmiş, Medâin'i fethetmiş, Kistrâ'nın sarayına girmiş ve orada fethin şükürü olarak sekiz rekât namaz kılmıştır. O bölgelerin çoğunu fetheden, Kûfe'yi iskâna açıp şehir hâline getiren odur. Vefatı Akik bölgesindeki arazisinde olmuştur. Cenazesi mescide taşınmış, orada Mervân namazını kıldırmış, Peygamber Efendimizin (s.a.s.) eşleri de cenazeye katılmışlardır. Vefat yılı hakkında farklı rivayetler vardır: 51, 56, 57 veya 58 (hicrî) yılları yahut yetmiş geçmiş veya seksen geçmiş bir yaşta vefat ettiği de söylenmiştir. Onun, Aşere-i Mübeşşere'den en son vefat eden kişi olduğu, hatta muhacirlerden en son vefat eden kişi olduğu da rivayet edilmiştir. Ayrıca, Bedir günü müşriklerle savaştığı sırada giydiği eski cübbesiyle defnedilmesini vasiyet etmiş "Ben bu cübbeyi işte bugün için saklıyordum." demiştir.²⁴⁹

3. Hadis

عن علي رضي الله عنه قال ما سمعت النبي صلى الله عليه وسلم جمع أبويه لأحد إلا لسعد بن مالك

فإني سمعته يقول يا سعد إرم فداك أبي وأمي متفق عليه كذا في المشكاة

²⁴⁸ Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Ebû Muhammed el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Züheyr eş-Şaviş-Şuayb Arnavûd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 14/125 (No. 3922); Hâkim, *Müstedrek*, 3/29 (No. 4314); 3/572 (No.6122); Ebû Nu'aym, *Hilyetu'l-evliyâ*, 1/93.

²⁴⁹ Muhammed 'Alî b. Muhammed el-Bekrî İbn 'Allân, *Delîlu'l-fâlihîn li-turuki Riyâdi's-Sâlihîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004), 1/68.

Hiz. Ali (r.a.) Şöyle dedi: “Ben, Nebi’nin (s.a.s.), Sa’d b. Mâlik dışında hiç kimse için anne ve babasını beraber zikrettiğini duymadım. Onu Şöyle derken işittim: ‘Ey Sa’d!’²⁵⁰ At (okunu), anam babam sana fedâ olsun!’”²⁵¹

Müttefekun aleyhtir (Buhârî ve Müslim). Mişkât’ta da bu şekilde geçmektedir.

4. Hadis

أحب اللهو إلى الله تعالى إجراء الخيل والرمي خرجه ابن عدي عن ابن عمر رضي الله عنهما

Allah Teâlâ’nın en sevdiği eğlence, at koşturmak ve ok atmaktır.²⁵²

Bu hadisi İbn Adiy, İbn Ömer’den (r.anhumâ) tahrir etmiştir.

Müellif, ilgili hadisin yalnızca bir bölümünü nakletmiş, tam metnine yer vermemiştir. Hadisin eksik bırakılan devamı řu şekildedir: “بِالنَّبَلِ وَلَعِبِكُمْ مَعَ أَزْوَاجِكُمْ” yani “okla (nişan talimiyle) ve hanımlarınızla oynamanızdır.” Yapılan inceleme neticesinde, müellifin bu hadisi Celâlüddin es-Süyûtî’nin *el-Câmi ‘u’s-Sagîr* adlı eserinden iktibas ettiğini tespit edilmiştir. Bu durum, eserin derleme ve intihab yöntemi hakkında önemli bir ipucu sunmaktadır.²⁵³

5. Hadis

إذا مر احدكم في مسجدنا أو في سوقنا ومعه نبل فليمسكك على نصالها بكفه لا يعقر مسلما متفق

عليه رواه أبو موسى رضي الله عنه

²⁵⁰ İkinci hadisin açıklamasına bakınız.

²⁵¹ Buhârî, el-Cihâd ve’s-Siyer, 80; Fezâ’ilü ashâbi’n-nebi, 15; Megâzî, 15 (No. 3059); Edeb, 103 (No. 6184). Müslim, Fezâ’ilü’s-sahâbe, 41-42.

²⁵² Ebû Ahmed ‘Abdullâh b. ‘Adiy el-Curcânî İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî du‘afâ’i’r-ricâl*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1418/1997), 7/383.

²⁵³ Ebû’l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Câmi ‘u’s-sagîr ve ziyâdetuhû* (b.y.: y.y., t.y.), 1/23.

"Biriniz mescidimizden veya çarşımızdan geçerken yanında oklar (veya benzeri keskin şeyler) bulunursa, onların ucunu eliyle tutsun (korumaya alsın) ki, bir Müslümana zarar vermesin."²⁵⁴

Müttefekun aleyhtir (Buhârî ve Müslim). Bu hadisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) rivayet etmiştir.

(Müslümanlara zarar vermekten sakınılması emredilirken) özellikle "Müslüman"ın zikredilmesi, onun hakkına gösterilmesi gereken önemin altını çizmek içindir. Bazılarına göre burada "kef" (كف) ile el kastedilmiştir; yani kişi elini kullanarak, kendi isteğiyle bir Müslümana zarar vermemelidir. Bazılarına göre ise "kef", nefsin kendisini tutması anlamındadır; yani kişi, okların uçlarını tutmamak suretiyle bir Müslümana zarar vermemek için nefsin kontrol etmelidir. Burada asıl maksat, özellikle bir anlam değil; bir şekilde dokunulmaz birine zarar vermekten her yolla sakınılması gerektiğidir. Bu, hadisteki gerekçeden de anlaşılmaktadır. Buhârî'nin rivayetinde, "(Biriniz okla geçerken) elini kullanarak, ondan (oktan) bir şeyin Müslümanlardan birine isabet etmesine engel olsun" denilmiştir. Müslim'in bir rivayetinde ise: "Bunu bir Müslümana isabet ettirmemek için" ifadesi geçmektedir.²⁵⁵ Bu hadiste Müslümanla savaşmanın ve onu öldürmenin haramlığı, bunun ne kadar ağır bir fiil olduğu vurgulanmakta, aynı zamanda bu hadiste, zarara götüren yolların önceden kapatılması gerektiği görüşüne (seddü'z-zerâyi') delil vardır. Az veya çok, her günahın büyük görülmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Müslümanın dokunulmazlığına yapılan vurguyla birlikte, mescide silah sokmanın caiz olduğuna da dolaylı olarak bir işaret vardır.²⁵⁶

6. Hadis

ارموا واركبوا وان ترموا أحب إلي من أن تركبوا، كل شيء يلهاو به الرجل باطل إلا رمي الرجل لقوسه

ومن ترك الرمي بعد ما علمه فقد كفر الذي علمه

الترمذي عن عقبة بن عامر رضي الله عنه

²⁵⁴ Buhârî, Fiten, 7, (6664); Müslim, Birr, 124 (No. 2615).

²⁵⁵ Buhârî, Fiten, 7, (6664); Müslim, Birr, 124 (No. 2615).

²⁵⁶ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/443 (No. 862).

"Ok atın ve (at) binin. Ok atmanız, binmenizden bana daha sevimlidir. Kişinin eğlendiği her şey batıldır (boştur), ancak kişinin yayıyla ok atması hariç. Kim öğrendikten sonra ok atmayı bırakırsa, öğrendiği şeye karşı nankörlük etmiş olur."²⁵⁷

Tirmizî tarafından Ukbe b. Âmir'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

ارموا واركبوا sözüyle, sadece yürüyerek ok atmakla yetinmeyin, atıcılığı ve biniciliği birleştirin anlamı kastedilmiştir. Yahut bu faziletin bilinmesi, atıcılığın ve ata binmenin, at terbiyesi ve buna alıştırmaya yoluyla öğrenilmesidir. Tîbî'ye göre واركبوا ifadesinin 'ارموا'ya atfedilmesi, iki fiilin farklı olduğuna delalet eder. Atan kimse yaya olurken, binen mızrakla savaşan olur. Bu durumda 'Sizin atışınız, binmenizden bana daha sevgilidir' ifadesi, okla atmanın mızrakla vurmaktan daha sevimli olduğu anlamına gelir. Ali el-Kârî'ye göre bu ifadenin zahiri anlamı, atıcılığı öğrenmek ve onunla meşgul olmanın, ata binmeyi öğrenmekten ve onu terbiye etmekten daha faziletli olduğudur. Çünkü binicilikte bir kibir ve gurur söz konusuysa atıcılıkta umuma yönelik bir fayda vardır. Bu yüzden Allah Teâlâ da Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: 'Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve bağlanmış atlar hazırlayın. (Enfâl, 60)'” Burada, hadiste doğrudan mızrakla bahsedilmediği de ifade edilmiştir.²⁵⁸ Kişinin meşgul olduğu her eğlencenin boş olması, onunla vakit geçirdiği ve oynadığı her şeyin boş ve sevabının olmamasıdır. Yay ile ok atmak ifadesi bunun taş veya tahta ile atış yapmaktan farklı olduğunu belirtmek içindir.

7. Hadis

أطيب كسب المسلم سهمه في سبيل الله

الشيرازي في الألقاب عن ابن عباس رضي الله عنهما

"Müslümanın en temiz kazancı, Allah yolunda elde ettiği paydır."

²⁵⁷ Tirmizî, Fedâilu'l-Cihâd, 11 (No. 1637); Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, Şu'abu'l-îmân, (Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 2003), 6/148 (No. 3992); 8/451 (No. 6076).

²⁵⁸ Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 5/218-19.

Şirâzî tarafından "el-Elkâb" adlı eserde İbn Abbas'tan (r.anhumâ) rivayet edilmiştir.

Müslümanın en temiz kazancının Allah yolunda elde ettiği pay olması; ganimet, fey (savaşız elde edilen mal), öldürülen düşmandan alınan ganimet gibi şeylerden kazandıkları anlamındadır. Çünkü bu kazanç, Allah'ın dinine yardım etmek ve şehitlik mertebesine ulaşmak gayesiyle elde edilmiştir; bu sebeple bundan daha temiz, daha helal bir kazanç yoktur. Bu kazanç ticaret ve benzeri kazanç yollarından daha faziletlidir. Çünkü bu kazanç yolu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) helal kılınan kazançtır. "*Rızkım mızrağımın gölgesi altına konulmuştur.*" hadisi de bunu teyit eder niteliktedir. Dolayısıyla mutlak anlamda en faziletli kazanç, gazinin savaşta elde ettiği paydır. Bundan sonra gelen en faziletli kazanç ise, el emeğiyle yapılan işten kazanılan kazançtır. Çünkü bu, pek çok peygamberin kazancı olmuştur.²⁵⁹

8. Hadis

إن الله تعالى يدخل بالسهم الواحد ثلاثة نفر الجنة صانعه يحتسب في صنعه الخير والرامي به ومنبله
خرجه الثلاثة عن عقبه ابن عامر

"Şüphesiz Allah Teâlâ, bir ok sebebiyle üç kişiyi cennete koyar: Yapımında hayır niyeti taşıyan yapana (üretene), onu atana (kullanana) ve onu atıcıya veren (ok taşıyıcısı, yardımcı)".²⁶⁰

Üç hadis imamı (Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî) tarafından Ukbe b. Âmir'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

"Sözü geçen 'مُنْبِلُهُ' yani ok vereni; okçunun yanına gelip ona ok uzatan kişidir. Bu iki şekilde olabilir: Ya okçunun yanında ya da arkasında durur, elinde bir miktar ok bulunur ve bunları ona birer birer verir veya atılmış olan okları hedeften geri getirip ona geri verir. Bu hadisin başka bir rivayetinde 'الممدِّ به' (ona destek olan)' ifadesiyle de

²⁵⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/699.

²⁶⁰ Tirmizî, *Fedâilu'l-Cihâd*, 11 (No. 1637); Ebû Dâvûd, *Cihad*, 23 (No. 2513); Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, 6/148 (No. 3992); 8/451 (No. 6076).

nakledilmiştir. Her iki işi yapan kişi de ‘ona destek olan’ sayılır. ‘نَبْل’ (nebl), Arap tipi okları ifade eder. Bunlar, uzun olmayan ince yapılı oklardır.²⁶¹

9. Hadis

أَيُّمَا مُسْلِمٍ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَبَلَغَ مَخْطَأًا أَوْ مَصِيبًا فَلَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَرَقَةٌ اعْتَقَهَا مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ

الطَّبْرَانِيُّ عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبْسَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Herhangi bir Müslüman, Allah yolunda bir ok atar da bu ok ister hedefini bulsun ister bulmasın, ona İsmailoğulları'ndan bir köle azat etmiş gibi sevap vardır.²⁶²

Taberani tarafından ‘Amr b. ‘Abese’den (r.a.) rivayet edilmiştir.

Taberânî'nin *Fazlu'r-remy ve ta'lîmuhu* adlı eserinde Amr b. Abese'den (r.a.) rivayeti şöyledir: "Resûlullah'ı (s.a.s.) şöyle buyururken işittim: 'Allah yolunda (savaştta) bir ok atan hiçbir Müslüman yoktur ki - o ok ister hedefi vursun ister vuramasın (ulaşsın) - onun için (sevap olarak) azat edilmiş bir köle (ecri) kadar mükâfat vardır.'²⁶³

10. Hadis

كَمَا فِي ابْنِ مَاجَةَ مَرَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْفِرُ يَرْمُونَ فَقَالَ رَمِيَا بَنِي إِسْمَاعِيلَ فَإِنْ أَبَاكُمْ كَانَ رَامِيَا ابْنِ حَبَانَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

"Resûlullah (s.a.s.), ok atışı yapan bir grup insanın yanından geçti ve onlara şöyle buyurdu: 'Ey İsmailoğulları! Ok atın, çünkü atalarınız da ok atıcıydı.'²⁶⁴

²⁶¹ Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen*, 2/241.

²⁶² Ebû Ya'kûb İshâk b. Ebî İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Abdurrahman es-Serahsî el-Herevî el-Karrâb, *Fezâilu'r-remy fî sebîlillâh*, (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1989), 1/64 (No. 24).

²⁶³ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Fazlu'r-remy ve ta'lîmuhu*, ed. Muhammed b. Hasan b. Ahmed El-Gumârî (Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1419), 1/19.

²⁶⁴ İbn Mâce, *Cihâd*, 19 (No. 2815); Taberânî, *Fazlu'r-remy ve ta'lîmuhu*, 1/11.

İbn Mâce ve İbn Hibbân tarafından İbn Abbas 'tan (r.anhumâ) rivayet edilmiştir.

Resûlullah (s.a.s.), hedefe ok atarak talim yapan sahâbîlere teşvik amacıyla hitaben, “Ok atın ey İsmail oğulları!” buyurmuştur. Bu ifadede geçen "رمى" kelimesi, ya “ok atın” şeklinde gizli bir fiile mef’ûl olup “ارموا رميًا” takdiriyle değerlendirilir ya da “ok atmaya devam edin” anlamında bir ikazdır. Peygamber Efendimiz, bu emri verirken onların ataları olan Hz. İsmail’in (aleyhisselâm) ok atmada mahir olduğunu, bu işi meslek edinerek avlandığını ve okçulukla meşgul olduğunu hatırlatmıştır. Böylece okçuluğun, Hz. İsmail’in soyundan gelen ümmete yaraşır bir meziyet olduğu vurgulanmıştır. Bu hadis sadece İbn Mâce tarafından rivayet edilmiş olsa da Buhârî’nin Seleme b. Ekva’ dan rivayet ettiği bir hadis²⁶⁵ ile desteklenmiş ve böylece sahih kabul edilmiştir. Bu rivayetin, Ukbe b. Âmir’den gelen ve Resûlullah’ın ok atmayı teşvik eden diğer hadislerine de şahitlik ettiği anlaşılmaktadır. Neticede bu hadisler, ok atmanın sadece bir spor değil, aynı zamanda bir sünnet ve ümmete şeref kazandıran bir meziyet olduğunu göstermektedir.

11. Hadis

ستفتح عليكم أرضون ويكفيكم الله فلا يعجز احدكم أن يلهوا بأسهمه

أحمد بن حنبل عن عقبه بن عامر رضي الله عنه

"Size (fethedilecek) topraklar açılacak ve Allah size yeterli olacaktır. Hiçbiriniz oklarıyla meşgul olmaktan geri kalmasın."²⁶⁶

Ahmed b. Hanbel tarafından Ukbe b. Âmir’den (r.a.) rivayet edilmiştir.

Buradaki "يعجز" kelimesi meşhur kıraat üzere hem cezimli (nehiy olarak) hem de ref' (olumsuz haber) veya nasb (sebeup bildirir) şekillerinde okunmuştur. Asıllara göre, bir şeyin yapılmaması emri, onun zıddının yapılmasının vucubunu gerektirir. Burada da ok talimiyle meşgul olmanın gerekli olduğuna işaret edilmiştir. Yani bir kimse ok atmayı oyun ve eğlence gibi görüp onunla meşgul olsun ki unutmasın.

²⁶⁵ Buhârî, Menâkıb, 6 (No. 3507).

²⁶⁶ Müslim, İmâre, 168 (No. 1918); Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9 (No. 3083). Ahmed b. Hanbel, 4/157 (No. 17469).

Kurtubî'ye göre "Allah size yeterli olacaktır" ifadesi, düşman üzerindeki galibiyeti sağlayacak olan vesileye, yani ok atmaya işaret eder. Nitekim bu haber gerçekleşmiş ve bu da Peygamberimizin nübüvvetinin delillerindendir."²⁶⁷ Hiç kimsenin oklarıyla oynamaktan geri durmaması, ok atan kişinin boş vaktinde ok atmakla meşgul olmasını ve bu şekilde ok atma melekesini unutmamasını, gaflete düşmemesini, aksi hâlde bundan dolayı mes'ûliyet altına gireceğini ifade eder.

Tirmizî'nin rivayetinde "فلا يعجزن" şeklindedir. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Allah yakında Rum diyarını size karşı açacaktır; onlar ok atmada usta kimseler olduğu halde Allah, onlara karşı sizi ok atmakla üstün kılacak. O hâlde hiçbiriniz oklarıyla oynamaktan geri kalmayın. Ok atmaya devam edin ki, savaş zamanı bu konuda kuvvetli olasınız." Resûlullah (s.a.s.), ok atmayı eğlence kapsamında zikrederek, insanların tabiatı itibarıyla meylettikleri şeyler üzerinden onları faydalı amellere teşvik etmiştir.²⁶⁸

12. Hadis

علموا ابنائكم السباحة والرمي
بيهقي عن ابن عمر رضي الله عنهما

"Çocuklarınıza yüzme ve ok atmayı öğretin."²⁶⁹

Beyhakî tarafından İbn Ömer'den (r.anhumâ) rivayet edilmiştir.

Hadisin devamı والمرأة المغزل yani "kadına ise iplik eğirmeyi (öğretin)" şeklinde yer almaktadır. 'علموا' ifadesi, velilere yönelik bir hitaptır ve çocuklarınıza yüzmeyi öğretin demektir. السباحة kelimesi 'sin' harfi kesra (ince okunuş) ile gelir, anlamı su üzerinde yüzmektir. Fetha (kalın) ile okunması ise boğulma tehlikesine karşı kurtarıcı olması yönündendir. Çünkü yüzme, suya düşen bir kimseyi hem kendisini hem de başkasını kurtaracak şekilde korur. Abdülmelik, eş-Şa'bî'ye 'Çocuklarıma yüzmeyi

²⁶⁷ Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Urmevî el-Alevî el-Harerî eş-Şâfiî, *Sahih-i Müslim Şerhi: el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravdü'l-behhâc*, (Mekke: Dâru'l-Minhâc, 2009), 20/279.

²⁶⁸ Urmevî, *Sahih-i Müslim Şerhi: el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravdü'l-behhâc*, 20/279.

²⁶⁹ Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, 11/135 (No. 8297);

öğret, çünkü onlara yazı yazacak kimse bulurlar ama yüzme öğretecek kimse bulamazlar.' demiştir.²⁷⁰

(والرمي) Ok ve benzeri şeylerle atış yapmayı ifade eder. Çünkü düşmanla karşılaşmada buna ihtiyaç duyulur. (Ve kadına ise ip eğirmeyi (öğretin): 'el-meğzal', eğirme iğnesidir. Burada her bireyin kendi konumuna uygun edeple yetiştirilmesine teşvik vardır. Peki kadına yüzme öğretilir mi? Çünkü boğulma tehlikesi onun için de geçerlidir, bu nedenle 'çocuklarınız' ifadesine dahil olabilir. 'Eğirme işi'nin 'ok atma'ya atfedilmesinde bu ihtimal vardır. Ancak kadına yüzme öğretilmeyebileceği çünkü bunun örtünme hususunda zaafiyet taşıyabileceği, aynı şekilde ok atma da öğretilmeyebileceği; çünkü kadın için cihat yükümlülüğünün olmadığıyla açıklanabilir. Bütün bunlara rağmen kendini savunmak için kadına da ok atma ve yüzme öğretilir.²⁷¹

13. Hadis

علموا أولادكم السباحة والرمية

مسند الفردوس عن بكر بن عبد الله بن الربيع الأنصاري رضي الله عنه

"Evlatlarınıza yüzme ve ok atmayı öğretin."²⁷²

Müsnedü'l-Firdevs adlı eserde Bekr b. Abdullah b. Rabî' el-Ensarî'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

Münâvî bu rivayette (الرمي) ifadesi geçerken, başka bir rivayette bunun yerine "kadının evindeki eğlencesi iplik eğirme" ifadesinin geçtiğini belirtmiştir. Hadisin devamında şöyle buyrulmuştur: "Eğer anne ve baban seni çağırırsa önce annenin çağırısına icabet et." Çünkü annelik hakkı babaya göre daha önceliklidir. Bu da onlara iyilikte annenin öncelikli olduğunu gösterir. Hakîm et-

²⁷⁰ Emîr San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi 'i's-sağîr*, 7/265.

²⁷¹ Emîr San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi 'i's-sağîr*, 7/265, (5459).

²⁷² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-Garâibü'l-mültakata min Müsnedi'l-Firdevs mimmâ leyse fi'l-kütübi'l-meşhûra*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, t.y.), 2/128 (No. 2308).

Tirmizî şöyle der: Bunlar güzel ahlakın ve edebin başlıca özelliklerindendir; dolayısıyla bunlara karşı ihmalkâr olunmamalıdır.²⁷³

Bazı kimseler, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) denizde yolculuk yapmadığına ve Haremeyn bölgesinde deniz bulunmadığına dayanarak yüzmeyi öğretme tavsiyesini genel kapsamda düşünmeyip sınırlı saymışlardır. Ancak bu görüşe şu rivayetle karşı çıkmıştır: Beğavî'nin, İbn Ebû Müleyke'den rivayet ettiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bir gün ashâbıyla birlikte bir gölete girdi ve şöyle dedi: "Her biriniz arkadaşına doğru yüzün." Bunun üzerine herkes arkadaşına doğru yüzdü. Geriye sadece Ebû Bekir ve Peygamber Efendimiz kalmıştı. Efendimiz (s.a.s.), Ebû Bekir'e doğru yüzüp ona sarıldı.

Bu rivayet, İbn Mende'nin *Ma'rifetü's-sahâbe*, Ebû Mûsâ'nın *Zeyl* adlı eseri, Deylemî'nin *el-Firdevs*, Ebû Nu'aym'ın *Hilyetü'l-evliyâ* gibi kaynaklarında yer almıştır. Ancak rivayet zincirinde Selîm b. Ömer el-Ensârî yer almaktadır. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl* adlı eserinde bu râvi hakkında "Ali b. 'Ayyaş onun rivayet ettiği bir uydurma haberi nakletmiştir" demiştir. Bu hadisi de bu bağlamda vermiştir. Süyûtî ise bu rivayetin senedinin zayıf olduğunu belirtmiş ancak başka şahit rivayetlerle desteklendiğini ifade etmiştir.²⁷⁴

14. Hadis

علموا بنيكم الرمي فإنه نكاية العدو
الدليمي عن جابر رضي الله عنه

"Oğullarınıza ok atmayı öğretin, çünkü o, düşmana karşı etkili bir silahtır."²⁷⁵

Deylemî tarafından Cabir'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

İbnü's-Salâh, düşmana zarar verme bakımından daha etkili olduğu için ok atmanın kılıçla vurmaktan daha faziletli olduğu yönünde fetva vermiştir. Bu rivayette Abdullah b. Ubeyde bulunmaktadır. Zehebî onu *ed-Du'afâ* adlı eserinde zikretmiş ve

²⁷³ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr fî şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*, 4/327 (No. 5478).

²⁷⁴ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, (Kahire, Mısır: el-Ezheru's-Şerîf, 2005), 14/229.

²⁷⁵ Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr* (No. 4008).

“zayıftır” demiştir. Ayrıca rivayette Münzir b. Ziyâd da vardır. Dârakutnî ise onun hakkında “metrûk” hükmünü vermiştir.²⁷⁶

15. Hadis

عليكم بالرمي فإنه خير لھوكم
البرار عن سعد رضي الله عنه

"Ok atmayı (öğrenmeyi) kendinize görev edinin, çünkü o, eğlencelerinizin en hayırlısıdır."²⁷⁷

Bezzâr tarafından Sa'd'dan (r.a.) rivayet edilmiştir.

Bezzâr, hadisin devamında; hadisin metni sika râviler nezdinde mevkuf olarak bilindiğini, onu merfu‘ olarak sadece Hâtim, Yahyâ b. Hammâd’dan, o da Ebû Avâne’den rivayet ettiğini açıklar. Tarsûsî 'lehv' (eğlence) kelimesinin aklın gerektirmediği şeylerle nefsi dinlendirmek olduğunu, 'meşgul etmek' ve 'oyalamak' manasına geldiğini ifade eder.²⁷⁸

16. Hadis

عليكم بالقنا والقسي العربية فإن بها يعز الله دينكم ويفتح لكم البلاد
الطبراني عن عبد الله بن بسر رضي الله عنه

"Arap mızrakları ve yaylarıyla (okçuluğu) öğrenmeye devam edin. Çünkü Allah, onlarla dininizi yüceltir ve size ülkeler açar."²⁷⁹

Taberânî tarafından Abdullah b. Büsr'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

“القنا” mızrak demektir; “القسي العربية” Ok atmak için kullanılan Arap yaylarıdır.

Buradaki "Arap yayları" ifadesi, özel olarak bu tür yaylara yönlendirme içindir. Küçük taş atan yay veya sapan gibi kullanılan yay olmadığını ifade etmek için kullanılmıştır.

²⁷⁶ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr fî şerhi'l-Câmi 'i's-sağîr*, 4/432 (No. 5479).

²⁷⁷ Bezzâr, *Müsned*, 3/346 (No. 1146).

²⁷⁸ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 4/340 (No. 5524).

²⁷⁹ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Ali el-Münâvî el-Haddâdî, *et-Teyisîr bi-şerhi'l-Câmi 'i's-sağîr*, (Riyad: Mektebetu'l-İlmam Şafii, 1988), 2/142.

“Allah bu vesileyle İslam dininizi yüceltir ve size ülkeleri fetih nasip eder.” ifadesinin Hz. Peygamber’in (s.a.s.) gaybdan haber verdiği ve bu haberin gerçekleştiği mucizelerinden olduğu kaydedilmektedir. Bu rivayet Taberânî’nin Abdullah b. Yusr’dan naklettiği hadistir. Şöyle anlatılır: Resûlullah (s.a.s.), Hz. Ali’yi (r.a.) Hayber’e gönderdi ve ona siyah bir sarık sardı. Sarığın ucunu arkasından (veya sol omzundan) sarkıttı. Sonra Peygamber (s.a.s.), ordunun arkasından yürüyerek çıktı. Elinde bir yay vardı, ona dayanıyordu. Bir adamın elinde Fars yayı taşıdığını görünce şöyle dedi: "Onu at! Çünkü o melundur. Onu taşıyan da melundur!" Hadisin râvileri arasında Bekr b. Sehl ed-Dımyâtî vardır. Zehebî, onun rivayetlerinin makbul derecede olduğunu; Nesâî ise zayıf olduğunu söylemiştir. Diğer râviler ise sahihtir. Heysemî, “Ancak Ebû Ubeyde İsa b. Selîm b. Abdullah b. Bîşr’in Abdullah b. Yusr’dan işitmiş olduğunu ispatlayamadım” demiştir.²⁸⁰

17. Hadis

عليكم بالرمي فإنه خير لعبكم

الطبراني عن سعد رضي الله عنه

“Ok atmayı (öğrenmeyi) kendinize görev edinin, çünkü o, eğlencelerinizin en hayırlısıdır.”²⁸¹

Taberânî tarafından Sa’d’dan (r.a.) rivayet edilmiştir.

Heysemî (ö. 807/1405), Hâtim hariç, **sened zincirindeki kişilerin Sahih hadis ravileri olduğunu bildirmiştir.**²⁸²

18. Hadis

تعلموا الرمي فإن ما بين الهدفين روضة من رياض الجنة

من مسند الفردوس وكنوز المناوي

²⁸⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr fî şerhi'l-Câmi 'i's-sağîr*, 4/456 (No. 5546).

²⁸¹ Ebû 'Avâne Ya'kûb b. İshâk en-Nisâbü'rî Ebû 'Avâne, *Mustahrecu Ebî 'Avâne* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998), 4/348 (No. 6924); Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.), 2/304 (No. 2049).

²⁸² Münâvî, *Feyzü'l-kadîr fî şerhi'l-Câmi 'i's-sağîr*, 4/340 (No. 5525).

“Ok atmayı öğrenin, çünkü iki hedef arası (ok atılan alan), cennet bahçelerinden bir bahçedir.”

Müsnedü'l-Firdevs ve *Mûnâvî*'nin *Künûz* adlı eserinde rivayet edilmiştir.

İbn Hacer *Telhîsü'l-habîr*'de bu hadisi bu şekilde yalnızca *Deylemî*'nin İbn Ebî'd-Dünyâ yoluyla ve kendi isnadıyla *Mekhûl*'dan, onun da Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği şekliyle bulduğunu ifade etmektedir. Ancak bu rivayetin senedi zayıf olup munkatı' bir zincire sahip olduğunu kaydeder. Beyhakî, *Câbir*'den (r.a.) şu lafızla bir hadis rivayet etmiştir: “İki hedef (nişan tahtası) arasında yürüyene Allah'ın muhabbeti vacip olur.” Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'inde İbrâhim b. Yezîd et-Teymî'nin babasından şu rivayet yer alır: “*Medâin*'de Huzeyfe'yi iki hedef arasında hızlıca koşarken gördüm.” Taberânî, “*Fazîletü'r-remy*” adlı eserinde Saîd b. Müseyyeb yoluyla Ebû Zerr'den şu hadisi rivayet eder: “Kim iki hedef arasında yürürse, attığı her adım karşılığında ona bir sevap yazılır.”²⁸³

19. Hadis

تعلموا الرمي فإنه ما بين الدفتين الروضة

الضيء المقدسي

"Ok atmayı öğrenin, çünkü iki hedef arası (ok atılan alan), bir cennet bahçesidir."

ed-Diyâu'l-Makdisî tarafından rivayet edilmiştir.

Kaynaklarda bu şekilde bir rivayet bulunamamıştır.

20. Hadis

كان إذا خطب في الحرب خطب على قوس

بيهقي عن سعد القرظي رضي الله عنه

²⁸³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, (Mısır: Müessesetü'l-Kurtuba, 1995), 4/302 (No. 2490).

"Resûlullah (s.a.s.), savaş hakkında konuştuğu zaman, yay üzerine dayanarak konuşurdu."²⁸⁴

Beyhakî tarafından Sa'd el-Kurazî'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

Hadisin devamı şu şekildedir: "cuma hutbesinde ise bir asaya dayanırdı."²⁸⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kılıca dayanarak hutbe verdiğinin sabit olmadığı, sabit olanın değnek (asa) ve yay olduğu belirtilir. Zira din, vahiy ile kaim olmuştur; kılıç ise müşrikleri ortadan kaldırmak içindir. Ayrıca, Peygamber'in hutbe verdiği Medîne, kılıçla değil, Kur'ân ile fethedilmiştir. Hadisi Ebû Dâvûd, İbn Hibbân ve Beyhakî, Sa'd el-Kurazî (r.a.) yoluyla rivayet etmişlerdir. Ayrıca Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*'de bu rivayeti nakletmiştir. Heysemî, bu hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁸⁶

21. Hadis

كُلُّ مَا رَدَّتْ عَلَيْكَ قَوْسُكَ

ابن حنبل عن حذيفة بن اليمان رضي الله عنه وابن عمر رضي الله عنهما

"Yayının (okunun) sana geri döndürdüğü her şeyi ye."²⁸⁷

Ahmed b. Hanbel tarafından Huzeyfe b. Yeman (r.a.) ve İbn Ömer'den (r.anhumâ) rivayet edilmiştir.

Bu sözü Hz. Peygamber (s.a.s.), "Ey Allah'ın Resûlü! Yayım hakkında bana fetva ver" diyen birine söylemiştir. İbn Battâl, okun avı yaralaması hâlinde, ister ölümün yara sebebiyle mi, yoksa havaya savrulup yere düşmesinden mi olduğu bilinmesin, onun yenileceği konusunda alimlerin icmâ ettiklerini, ancak av bir dağa çarpıp oradan yuvarlanarak ölmüşse, bu durumda etinin yenmeyeceğini, eğer ok avın

²⁸⁴ İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 85 (No. 1107; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 3/206 (No. 5961); Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, (Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985), 2/283 (No. 1174).

²⁸⁵ Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 2/292 (No. 5751).

²⁸⁶ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 5/124 (No.6657).

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/641, (17430); 38/328 (No. 23293, 23294).

öldürücü bir yerine isabet etmemişse, eti sadece canlı olarak yakalanıp boğazlanırsa yenilebileceğini ifade eder.²⁸⁸

İmam Süyûtî, hadisin hasen olduğuna işaret etmiştir. Ancak İbn Hacer, senedde zayıf sayılan İbn Lehî'a bulunduğunu belirtmiştir. Müellifin işaretinden, bu hadisi yalnızca İbn Mâce'nin rivayet ettiği sonucu çıkıyorsa da bu doğru değildir. Zira bu hadis Ebû Dâvûd'da, Amr b. Şuayb – babası – dedesi – Ebû Sa'lebe isnadıyla da mevcuttur. Hadisin lafzı: “Ey Allah'ın Resûlü! Yayım hakkında bana fetva ver.” Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Her neyi yayın sana geri getirirse -ister usûlüne uygun kesilmiş olsun ister olmasın- ye.” “Ya benden uzak kalırsa (gözden kaybolursa)?” diye sorulunca “Senden uzak kalsa da eğer üzerine okundan başka bir iz yoksa, yine ye.” buyurdu.²⁸⁹

22. Hadis

كان له صلى الله عليه وسلم قوس تسمى ذا السداد

الطبراني عن ابن عباس رضي الله عنهما

"Resûlullah'ın (s.a.s.) 'Zü's-Sedâd' adında bir yayı vardı."

Taberânî tarafından İbn Abbas'tan (r.anhumâ) rivayet edilmiştir.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) eşyaları hakkında topluca şu bilgiler rivayet edilmektedir: “Hz. Peygamber'in altı yayı olup onlardan biri de 'Zü's-Sedâd' adındaki yayı olduğu bildirilir. Bir de “Zü'l-Cuma” isimli ok sadağı [ok torbası] vardı. Bakırla bezenmiş olup “Zâtü'l-Fudûl” ismiyle anılan kendisine ait bir zırh vardı. Peygamber Efendimiz bu zırhı, Yahudi olan Ebü's-Şahm'a rehin bırakmıştı. Kendisine ait yedi zırhtan biri budur. “en-Neb'â” isimli mızrağı vardı. Bu isim, ok ve yay yapımında kullanılan bir ağaçtan gelmektedir. İbnu'l-Kayyım şöyle der: Peygamber'in bir de “el-Beydâ” ismi verilen büyükçe bir mızrağı vardı. Bir de “Zekan” adlı bir kalkanı vardı. Bu ismi, kişinin onunla kendisini savunmasından alır.²⁹⁰

²⁸⁸ kaynak

²⁸⁹ Ebû Dâvûd, Sayd, 2 (No. 2856); Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 5/42 (No. 6388).

²⁹⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 5/224 (6854).

23. Hadis

كان له عليه السلام كنانة تسمى ذا الجُمع
الطبراني عن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما

"Resûlullah'ın (s.a.s.) 'Zü'l-Cuma' adında bir okluğu (ok kabı) vardı."²⁹¹

Taberânî tarafından Abdullah b. Abbas'tan (r.anhumâ) rivayet edilmiştir.

24. Hadis

لَعْدُوَّةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رُوحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَلَقَابٌ قَوْسٌ أَحَدُكُمْ أَوْ مَوْضِعٌ قَدِّهِ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ
الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا
رواه الشيخان والترمذي عن أنس رضي الله عنه

"Allah yolunda sabahleyin veya akşamleyin yapılan bir yolculuk, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır. Birinizin cennette, yayının kabzası veya okunun sadağı kadar bir yer olması, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır."²⁹²

Buhârî, Müslim ve Tirmizî tarafından Enes'ten (r.a.) rivayet edilmiştir.

"(لَعْدُوَّةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ)": "Allah yolunda bir sabah çıkışı" demektir. Buradaki "غدوة", sabahın başlangıcından öğleye kadar olan sürede bir defalık çıkışı, yani sabah yürüyüşünü veya hareketini ifade eder. "(أَوْ رُوحَةٌ)": "Ya da bir akşam çıkışı" anlamındadır. Buradaki "روحة", güneşin zevalinden batışına kadar olan sürede bir defalık çıkışı, yani akşam yürüyüşünü veya hareketini ifade eder. Ebü'l-'Abbâs şöyle der: "Burada 'sabah' ve 'akşam' zikredilmiştir ama bu ifadenin kapsamı daha geniştir; yani gündüzün ortasında veya gecenin yarısında çıkan da aynı hükme dahildir. Kastedilen sadece karada yapılan yolculuk değil, deniz yolculuğu da olabilir. Yine, seferin başlangıç noktası muhakkak gazaya çıkan kişinin şehri olmak zorunda değildir; savaş alanına giden her türlü yoldan çıkış da bu hükme dâhildir." "(خير)": Yani "Allah yolunda yapılan sabah veya akşam çıkışının karşılığındaki sevap", "dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır". Çünkü dünya nimeti geçicidir, ahiret nimeti ise ebedidir. İbn Dakîk el-Îd bu hadisi yorumlarken "Bu, fanî ile bâkî olanı kıyaslamaktan

²⁹¹ Yirmi ikinci hadisin açıklamalarına bakınız.

²⁹² Buhârî, Cihâd, 5 (No. 2792); Müslim, 112 (No. 1880); Tirmizî, Fedâilu'l-Cihâd, 25 (No. 1651).

ibaret değildir; bilakis, duyularla algılanamayan bir şeyi, hissedilenle somutlaştırarak nefse daha etkili şekilde sunmaktır. Zira dünya, insanoğlunun nefsinde daha büyüktür, tabiatı itibarıyla daha kıymetli görünür.” demiştir.²⁹³

"(ولقَاب قوس أحكم)": "Sizden birinizin yayının menzili kadar bir yer", yani "yayın iki ucu arasındaki mesafe" (قَاب قوسين), bazen "yayın kabzasından ucuna kadar olan kısım" anlamında da kullanılır. Kâdî İyâz der ki: "Burada belki de kast edilen iki kişinin kılıçlarının boyudur." "(أو موضع قده)": "Yahut kamçısının kapladığı kadar bir yer" demektir. "قد", uzunlamasına yarmak, kesmek anlamındadır. Kamçı, genelde deriden yapılır ve bu kökten türemiştir. Yani, kamçının işgal ettiği kadar bir alan bile "dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır".²⁹⁴ Buna göre Cennetteki küçük bir zaman dilimi veya mekân bile, dünyadaki uzun zamanlardan ve büyük mekânlardan daha hayırlıdır. Bu ifade, dünya sevgisini küçültme ve cihat gibi amellere teşvik etme amacı taşır. Mücahidin sabah ya da akşam çıkışıyla duyduğu sevinç, bütün dünyanın eksiksiz şekilde kendisine verilmesinden daha fazla sevinç vermelidir.

25. Hadis

اللهو في ثلاثة تأديب فرسك ورميك بقوس وملاعبتك اهلك
الْقَرَّاب في فضل الرمي عن أبي الدرداء رضي الله عنه

"Eğlence üç şeydedir: Atını eğitmek, yayınla ok atmak ve ailenle şakalaşmak."

*el-Karrâb*²⁹⁵ fî *Fazli'r-remy*²⁹⁶ adlı eserde Ebü'd-Derdâ'dan (r.a.) rivayet etmiştir.

²⁹³ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn Aynî, 'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, t.y.), 14/92.

²⁹⁴ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 5/276 (No. 7286).

²⁹⁵ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Muhammed el-Karrâb es-Serahsî el-Herevî (ö. 429/1038). Hadis hâfızı, tarihçi. 352'de (963) Herat'ta doğdu. Muhtemelen ailesinde cam eşya yapımı ile uğraşan biri sebebiyle Karrâb veya İbnü'l-Karrâb lakabıyla meşhur oldu. Bkz. Abdulkadir Şenel, "Karrâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/515.

²⁹⁶ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Muhammed el-Karrâb es-Serahsî el-Herevî, *Fezâilü (Fazlû) 'r-remy fî sebîlillâhi te'âlâ*, (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1989), 65 (No. 13). Ok atmanın fazileti, yarış düzenlemenin önemi, silâh kullanmayı öğrenmenin teşvik edilmesi gibi konulara dair otuz beş hadisi ihtiva eden bir risâle olup bibliyografik kaynaklarda yer almayan bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. (Fâtih, nr. 3520); Diğer nüshalar için bkz. Abdülhay b. Abdülkebir Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 50.

İbnü'l-Ca'd'ın *Müsned*'inde hadis şu şekilde geçmektedir: 'Umâre b. Râşid'in, Cübeyr b. Nüfeyr'den naklettiğine göre, "Şam'da bize Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a.) mektubu okundu: 'Bir erkek, hamama ancak bir izâr (örtü, peştamal) ile girsin. Kadın ise yalnızca hastalık (gibi zarurî bir durum) sebebiyle hamama girsin. Eğlenceyi ise üç şeyde arayın: Atlar, kadınlar ve ok atmak (nişancılık).'²⁹⁷

26. Hadis

ما تشهد الملائكة من لهُوكم إلا الرهان والنضال
الطبراني عن ابن عمر رضي الله عنهما

"Melekler, sizin eğlencelerinizden yalnızca at yarışına ve ok atmaya (müسابakalarına) şahitlik eder."²⁹⁸

Taberânî tarafından İbn Ömer'den (r.anhumâ) rivayet edilmiştir.

"تراهن" kelimesi, 'سِهام' kelimesi gibi kesre (mecrûr) sigasıyla kullanılır. (تراهن): Kavim (topluluk) aralarında yarışma üzerine bahse girdiler demektir. Yani her biri bir şey ortaya koyar ve onu rehin yapar; galip gelen hepsini alır. Bu durum, müsabaka (yarış) ve nizâl (ok atma yarışması) gibi durumlarda olur. (تتناضل القوم): Topluluk, birbirlerine ok attı, yani ok atma yarışı yaptılar demektir. Bezzâr, bu hadisi bu lafızla yalnızca İbn Ömer'den bilindiğini ve bu hadisi senedli olarak sadece Amr'ın rivayet ettiğini, diğerlerinin ise, bu hadisi el-A'meş'ten, Mücâhid kanalıyla, mürsel olarak rivayet ettiğini ifade etmiştir. Amr hadis hâfızı değildir, ancak ilim ehli ondan hadis rivayet etmiştir."²⁹⁹

27. Hadis

من تعلم الرمي ثم جحدته فهي نعمة جحدتها
متفق عليه كذا في المناوي

"Kim ok atmayı öğrenir de sonra onu terk ederse, o nimeti inkâr etmiş

²⁹⁷ Ali bin el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevheri el-Bağdadi, *Müsnedu İbni'l-Ca'd*, (Beyrut: Müessesetü Nadir, 1990), 1/345 (No. 2374).

²⁹⁸ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, (Beyrut: Mektebetü'l-ulûm ve'l-Hikem, 1983), 12/399 (No. 13474).

²⁹⁹ Heysemî, *Keşfu'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr*, 2/280 (No. 1705).

olur."³⁰⁰

Müttefekun aleyh (Buhârî ve Müslim). Münâvî'de bu şekilde geçmektedir.

Sahabî râvisi zikredilmeyen ve Buhârî ve Müslim'de geçtiği ifade edilen bu hadisi bu lafızlarla zikredilen kaynaklarda bulamadık. Hadis Taberânî'de şu şekilde geçmektedir: عن أبي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ تَعَلَّمَ الرَّمِيَّ ثُمَّ نَسِيَهُ فَهِيَ "Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Peygamber Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurdu: Kim ok atmayı öğrenir de sonra unutursa, bu bir nimeti inkâr etmiş olur." Bezzâr, bu hadisi Süheyl'den sadece Kays'ın rivayet ettiğini, onu da yalnızca Hasan b. Bişr'in rivayet ettiğini belirtmiştir.³⁰¹ Müellifin kaydındaki 'Terk ederse' yerine Taberânî'de 'unutursa' ibaresi yer almaktadır. Bezzâr'da ise 'sonra unutursa' şeklinde yer alır. Bu hadis, ok atma gibi İslam'da önemli sayılan bir meziyetin öğrenilip daha sonra ihmal edilmesini basit bir unutkanlık değil, nimeti inkâr olarak değerlendiriyor. Buradaki "جَدَّه" ifadesi, "bilerek terk etme, kıymetini bilmeme" anlamına gelir. Yani kişi bu beceriyi unutturken aslında onun değerini bilmemiş, Allah'ın verdiği nimeti inkâr etmiş gibi olur. Kaynaklardaki rivayette, ok atma meziyeti istem dışı bir unutkanlık sebebiyle kaybolursa dahi, bu durum Allah'ın bir nimetine karşı nankörlük olarak değerlendirilmiştir. Zira kazanılmış ve değerli bir meziyetin ihmal edilerek unutulması, o nimetin kıymetinin bilinmemesi anlamına gelir. Bu durumda kişi, farkında olmadan bir nimeti yitirmiş ve dolaylı olarak onu inkâr etmiş olur. Elbette, bu meziyetin bilerek ve isteyerek terk edilmesi ise daha büyük bir ihmalkârlık ve sorumsuzluk olup, nimete karşı daha ağır bir nankörlük teşkil eder. Bu itibarla hadis hem meziyetin korunmasına hem de Allah'ın lütuflarının bilinçli şekilde muhafaza edilmesine yönelik güçlü bir teşvik içermektedir.³⁰²

28. Hadis

من أحسن الرمي بالسهم ثم تركه فقد ترك نعمة من النعم
عن يحيى بن سعيد مرسلًا كذا في جامع السيوطي

"Kim oklarla en güzel şekilde ok atmayı öğrenir de sonra onu terk ederse,

³⁰⁰ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, 1/328 (No. 543); Bezzâr, *Müsne'd*, 16/55 (No. 9095).

³⁰¹ Bezzâr, *Müsne'd*, 16/55 (No. 9095).

³⁰² Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 8/827.

nimetlerden bir nimeti terk etmiş olur."³⁰³

Yahyâ b. Saîd'den mürsel olarak rivayet edilmiştir. Süyûtî'nin Câmi 'inde bu şekilde geçmektedir.

Hadisin Manası: "Kim ki ok atmayı güzel yaparsa" yani ok atmada ustalaşırsa, buna kılıçla vuruş alıştırma, tüfekte atış ve düşmana zarar veren her türlü savaş tekniğinde ustalaşmak da dahildir. "Sonra da bunu terk ederse" yani bu alandan yüz çevirip unutulmaya kadar ihmal eder ve ihtiyaç hâlinde bunu uygulayamayacak duruma gelirse; "işte o, nimetlerden bir nimeti terk etmiş olur." Çünkü bu, düşmana ve İslâm düşmanına zarar vermeye yarayan bir beceridir. Onu terk etmek, düşmana karşı âciz kalmaya sebep olur. Hâlbuki Allah'ın nimetlerini terk etmek müminin şanından değildir. Bu ifade, ok atmayı ve benzeri savaş sanatlarını öğrenmiş olan kimsenin, bu becerileri sürekli tekrarlayarak unutmamasını teşvik eder. Bu rivayet, el-Karrâb'ın (ö. 429/1038) Yahyâ b. Sa'îd'den mürsel olarak " *Fezâ'ilü'r-remy*" adlı eserde rivayet ettiği bir hadistir. Yahyâ burada Yahyâ b. Sa'îd b. el-Âs el-Umevî'dir.³⁰⁴

29. Hadis

من ترك الرمي بعد ما علمه رغبة عنه فإنها نعمة كفرها
الطبراني عن عقبة بن عامر رضي الله عنه

"Kim öğrendikten sonra ok atmayı terk eder ve ondan yüz çevirirse, bu, inkâr ettiği bir nimettir."³⁰⁵

Taberânî tarafından Ukbe b. Âmir'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

Bu rivayet, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'de rivayet ettiği hadisin son kısmıdır. Hadisin tamamı şu şekildedir: Hâlid b. Zeyd anlatıyor: Ben ok atmada mahir bir kimseydim. Ukbe b. Âmir yanımdan geçer ve şöyle derdi: "Ey Hâlid! Haydi çikalım da birlikte ok atalım." Bir gün onunla gitmekte geciktim. Bana şöyle dedi: "Ey Hâlid! Gel, sana Resûlullah'tan (s.a.s.) duyduğum bir hadisi anlatayım." Yanına

³⁰³ Karrâb, *Fezâ'ilü (Fazlû) 'r-remy fî sebîlillâhi te'âlâ*, 68 (No. 29).

³⁰⁴ Emir San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi 'i's-sağîr*, 10/52 (No. 8322).

³⁰⁵ Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 24 (No. 2513); Nesâî, *Kitâbu'l-Hayl*, 7, (3578); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 17/342 (No. 942).

vardım. Şöyle dedi: “Resûlullah’ı (s.a.s.) şöyle buyururken işittim: ‘Şüphesiz Allah (c.c.) şu üç kişiyi cennete koyar: Okunu yaparken Allah rızasını gözeten ustayı, o okla atışı yapan kişiyi ve ok vereni (yani okçunun yardımcısını). Atış yapın! Ata da binin! Ancak sizin ok atmanız, binmenizden bana daha sevimlidir. Oyun/eğlence kabilinden olan şeylerin meşru olanları sadece üç tanedir: Kişinin atını terbiye etmesi, hanımıyla oynaması ve yayıyla ok atması. Kim ki ok atmayı öğrendikten sonra onu terk ederse ve yüz çevirirse, işte bu, Allah’ın kendisine vermiş olduğu bir nimete karşı nankörlük etmesidir.’³⁰⁶

30. Hadis

من تعلم الرمي ثم تركه فقد عصاني

ابن ماجه عن عقبه رضي الله عنه

"Kim ok atmayı öğrenir de sonra onu terk ederse, gerçekten bana isyan etmiş olur."³⁰⁷

İbn Mâce tarafından Ukbe b. Âmir'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

Bu, şiddetli bir uyarıdır ve ok atmayı öğrendikten sonra terk etmenin haram olduğunu gösterir. Şâfiî mezhebine göre ise, öğrendikten sonra okçuluğu terk etmek mekruhtur. Çünkü okçuluk düşmana zarar verir (onlara karşı kullanılabilir) ve dinin bir kuvvetidir. Aynı hüküm tüfekle atış yapmak, ata binip savaş sanatı öğrenmek gibi düşmana zarar veren ve Müslümanlara faydalı olan her şey için geçerlidir. Bu rivayette Osman b. Na‘îm vardır. Zehebî, *el-Mizân* adlı eserinde şöyle der: Bu rivayeti sadece İbn Lehî‘a rivayet etmiştir ve bu hadis onun münker rivayetlerinden biridir.³⁰⁸

31. Hadis

من علم الرمي ثم تركه فليس منا

مسلم عن عقبه بن عامر رضي الله عنه

³⁰⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, 17/342 (No. 942).

³⁰⁷ İbn Mâce, *Cihâd*, 19 (No. 2814).

³⁰⁸ Emîr San‘ânî, *et-Tenvîr şerhu’l-Câmi‘i’s-sağîr*, 10/182 (No. 8581).

"Kim ok atmayı öğrenir de sonra onu terk ederse, bizden değildir."³⁰⁹

Müslim tarafından Ukbe b. Âmir'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

Müslim'de geçen hadis şu şekildedir: Ukbe (b. Âmir) dedi ki: "Resûlullah'tan (s.a.s.) işittiğim bir söz olmasaydı, (ok atma işiyle) meşgul olmazdım." Hâris dedi ki: Ben de İbn Şemâse'ye sordum: "O söz nedir?" Dedi ki: "Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: 'Kim ok atmayı öğrenir de sonra onu terk ederse, o bizden değildir' veya 'O isyan etmiş olur.'³¹⁰ Buradaki anlam, ok atmayı öğrenip sonra bırakan kimsenin, bizim güzel ahlâkımızla ahlaklananlardan ve sünnetimize uyanlardan biri olmadığı ya da bizimle bağlantısı olmayan, topluluğumuza dâhil olmayan biri olduğu yönündedir. Bu durum, hiç öğrenmeyenden daha ağırdır. Çünkü hiç öğrenmeyen baştan bu topluluğun içinde olmamıştır; ama öğrenen kişi ilk başta girmiş, sonra çıkmıştır ki, bu da sanki bu işi hafife almak, yani küfrânü'n-ni'met anlamına gelir. Bu yüzden bu davranış, tehditteki şiddet dolayısıyla şiddetle mekruh sayılmıştır. "ثُمَّ" (sonra)" kelimesi burada, zaman açısından bir gecikmeyi değil, derece açısından bir gerilemeyi ifade eder. Yani terk etmek, öğrenmeye kıyasla derecesi daha düşük ve olumsuz bir haldir. Bu yüzden, hemen öğrenmenin ardından bırakılmış olsa bile tehdit kapsamına girer. Bu, öğrenildikten sonra unutulmasına yönelik çok güçlü bir uyarı ve ağır bir yaptırım anlamı taşımaktadır.³¹¹

32. Hadis

من رمى بسهم في سبيل الله فهو له عدل محرر
الترمذي والنسائي عن أبي نجيح رضي الله عنه

"Kim Allah yolunda bir ok atarsa, bu onun için bir köle azat etmeye denktir."³¹²

Tirmizî ve Nesâî tarafından Ebû Nuceyh'ten (r.a.) rivayet edilmiştir.

33. Hadis

³⁰⁹ Müslim, İmâre, 169 (No. 1919); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, (Karaçi: Câmi'atu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1989), 4/90 (No. 3139).

³¹⁰ Müslim, İmâre, 169 (No. 1919).

³¹¹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 6/181, (8862).

³¹² Tirmizî, *Fezâilu'l-Cihâd*, 11 (No. 1638); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/384 (No. 19447); Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, 6/182 (No. 4032).

من رمى بسهم في سبيل الله فله عِدْلٌ مُحَرَّرٌ
الترمذي والنسائي عن أبي نجيح رضي الله عنه

"Kim Allah yolunda bir ok atarsa, bu onun için bir köle azat etmeye denktir."

Tirmizî ve Nesâî tarafından Ebû Nüceyh'ten (r.a.) rivayet edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî'de geçen hadis şu şekildedir: Ebû Nüceyh es-Sülemî (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah'ı (s.a.s.) şöyle buyururken işittim: "Allah yolunda atılan her bir ok karşılığında, sahibine cennette bir derece (makam) vardır. Kim bir ok atarsa, bu onun için bir köle azat etmiş gibi sevap kazandırır. Kim Allah yolunda saçında bir ak kıl çıkarırsa, o da kıyamet günü ona bir nur olur."³¹³ Hadiste geçen "عِدْلٌ مُحَرَّرٌ" ifadesi, "bir köleyi azat etmiş gibi sevap" anlamında olup, 'عِدْلٌ' kelimesi hem kesra ('idl) hem de fetha ('adl) ile okunabilir. Her iki durumda da "bir köle azat etmenin sevabı kadar sevap" demektir.³¹⁴

34. Hadis

من رمى بسهم فهو كمن يعتق رقبة
أبو داود كذا المناوي في كنوز

Kim bir ok atarsa, bu onun için bir köle azat etmek gibidir.

Ebû Dâvûd rivayet etti. Münâvî'nin Künûz adlı eserinde de bu şekilde geçmektedir.

Bu hadisi Münâvî, *Künûzü'l-hakâik* adlı eserinde, "Yaratılmışların en hayırlısı" hadisi bağlamında zikretmiştir ve onu rumuz yoluyla Ebû Dâvûd'a nispet etmiştir. Ancak Ebû Dâvûd'a bu hadisi nispet eden Münâvî'den başka kimse yoktur. İbn Hibbân, bu hadisi *Sahîh*'inde şu şekilde rivayet etmiştir: "Resûlullah'ı (s.a.s.) şöyle buyururken işittim: 'Kim Allah yolunda bir ok atarsa, bu bir köleyi azat etmiş gibi

³¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/384 (No. 19447); Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, 6/182 (No. 4032).

³¹⁴ Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 9/237.

olur.”³¹⁵ Aynı hadisi Ahmed b. Hanbel, *Müsned*’de, Ka’b b. Mürre es-Sülemî veya Mürre b. Ka’b yoluyla rivayet etmiştir.³¹⁶

35. Hadis

عن سعد بن أبي وقاص أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ليناوئى السهم لانصل له فيقول ارم به
كذا في الشفا

Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre (dedi ki): “Resûlullah (s.a.s.), bana ucu (demir başlığı) olmayan bir ok uzatıyor ve 'Onunla at!' diyordu.”³¹⁷

eş-Şifâ adlı eserde bu şekilde geçmektedir.

Râviler “Resûlullah’ın (s.a.s.) o gün yani Uhud günü, yayı kırılana kadar kendi yayından ok attığını haber verdiler. Katâde b. Nu‘mân’ın (r.a.) gözü o gün isabet alıp yanağına düşmüş, Resûlullah (s.a.s.) o gözü yerine yerleştirmiş ve o göz, Katâde’nin (r.a.) diğer gözünden daha güzel olmuştu.”³¹⁸

36. Hadis

عن سعد رضي الله عنه أنه قال قد رامي رسول الله صلى الله عليه وسلم يومئذ أي يوم أحد عن قوسه
حتى اندقت

كذا في الشفا

Sa’d’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle dedi: Resûlullah (s.a.s.), o gün, yani Uhud günü yayıyla ok atmaya devam etti, öyle ki yayı kırıldı.³¹⁹

eş-Şifâ adlı eserde bu şekilde geçmektedir.

³¹⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîh*, (Beyrut: Müessesetür-Risâle, 1993/1414), 1/309 (No. 364).

³¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29/606 (No. 18065).

³¹⁷ Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ’ bi-ta’rîfi hukûki (fi şerefi)’l-Mustafâ*, (Dâru’l-Fikr, 1988), 1/321.

³¹⁸ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ’*, 1/321.

³¹⁹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ’*, 1/321.

37. Hadis

كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يزال يرمي عن قوسه حتى أندقت سيئها فأخذها قتادة بن النعمان رضي الله عنه كذا في الخميس

Resûlullah (s.a.s.) yayıyla ok atmaya devam etti, öyle ki yayın kirişi koptu. Bunun üzerine Katâde b. Nu'man (r.a.) onu aldı.³²⁰

el-Hamîs 'te (Diyarbakrî) bu şekilde geçmektedir.

38. Hadis

عن علي رضي الله عنه قال النبي عليه السلام لسعد ارم أيها الغلام الخزور كذا في المصايح

Hız. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.), Sa'd'a şöyle buyurdu: 'At, ey güçlü delikanlı!³²¹

el-Mesâbîh adlı eserde bu şekilde geçmektedir.

(الْخَزَوْر) kelimesi, hâ ve ze harfî fethalı ve şeddeli vâv ile okunur. İbnü'l-Esîr'in *Nihâye* adlı eserinde kelimenin *bulûğa yaklaşan genç* anlamına geldiği ifade edilir. Bu, kelimenin sözlükteki anlamıdır; ancak burada maksat genç (delikanlı) kişidir. Çünkü Sa'd, Uhud günü bulûğ çağını geçmişti, o sırada on yedi yaşındaydı. Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.), İslâm'a çok erken dönemde girmiştir. *el-Kâmûs*'ta bu kelimenin hem güçlü genç hem de güçlü adam anlamına geldiği beyan edilir.³²²

39. Hadis

حق الولد على الوالد أن يتعلمه الكتابة والسباحة والرماية وإن لا يرزقه إلا طيبا

³²⁰ Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, (Beyrut: Dâru Sadr, t.y.), (1/433).

³²¹ Tirmizî, Edeb, 41, (2829); Ferrâ el-Beğavî, *Mesâbîhu's-sünne*, 4/182 (No. 4793).

³²² Ebu'l-Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, t.y.), 8/96.

خرجه الحكيم وأبو الشيخ في الثواب والبيهقي عن أبي رافع رضي الله عنه

Çocuğun babası üzerindeki hakkı, ona yazı yazmayı, yüzmeyi ve ok atmayı öğretmesi ve ona ancak helal rızık temin etmesidir.³²³

Hakîm ve Ebü's-Şeyh tarafından "es-Sevâb" adlı eserde ve Beyhakî tarafından Ebû Râfi' den (r.a.) rivayet edilmiştir.

Hadisin tamamı şu şekilde yer almaktadır: Ebû Râfi' dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Evladın bizim üzerimizde, bizim onların üzerindeki hakkımız gibi bir hakkı var mı?" Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Evet, evladın baba üzerindeki hakkı şudur: Ona yazı yazmayı, yüzmeyi ve ok atmayı öğretmesi; ona ancak helal ve temiz rızık yedirmesidir."³²⁴ Ebü's-Şeyh'in *Kitâbü's-sevâb* adlı eserinde bu rivayet yer aldığı ifade edilmekte fakat bu eser günümüze ulaşmamıştır.

40. Hadis

لا سبق إلا في حُفٍّ أو حافرٍ أو نَصْلٍ
أخرجه أحمد بن حنبل عن أبي هريرة رضي الله عنه

Ancak deve, ok (veya silah) ve at yarışlarında ödül (yarış ücreti) caizdir.³²⁵

Ahmed b. Hanbel Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Hadisin işaret ettiği mana şudur: Ödül ve ücret ancak at ve deve yarışları gibi savaşla ilgili müsabakalarda, ayrıca ok atma (nişancılık) gibi faaliyetlerde verilir. Çünkü bunlar düşmanla savaşta birer donanım ve hazırlıktır. Bu hüküm, o dönemin savaş şartlarına göre verilmiştir. Günümüzde ise, savaşta kullanılan araç ve yöntemler değiştiği için, ödül ve ücret, çağımızın savaş teçhizatlarıyla ilgili eğitim ve hazırlıklara verilmelidir. Yani hadis, dönemin savaş araçları üzerinden genel bir ilkeye işaret

³²³ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 11/136 (No. 8298); Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti aḥbâri'r-Resûl*, (y.y.: Dârü'n-Nevâdir: 2011), 2/348; Şireveyh b. Şehridâr b. Şireveyh b. Fenâhserû Ebû Şucâ' ed-Deylemî el-Hemezanî ed-Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hiṭâb* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 2/131.

³²⁴ Hakîm Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti aḥbâri'r-Resûl*, 2/348.

³²⁵ Tirmizî, Cihâd, 22 (No. 1700); Ebû Dâvûd, Cihâd, 15 (No. 2574); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/256 (No. 7476); 2/358 (No. 8678).

etmektedir: Savaş hazırlığına yönelik faaliyetlerde ödöl verilmesi meşrudur.³²⁶ Bu nedenle, günümüzde bu ilkenin kapsamına askerî eğitim, modern silah kullanımı, savunma teknolojisi yarışmaları gibi alanlar da dâhil edilebilir.

Müellifin ikinci kırk hadis risalesi olan *Sehmü'l-İsâbe*'de yer alan hadislerde, düşmana karşı savunma ve gerektiğinde cihad maksadıyla hazırlıklı olmanın sürekliliği vurgulanmakta; bu meziyetlerin, çocuklara henüz küçük yaşlardan itibaren kazandırılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, bu hazırlığın yalnızca dünyevî boyutuyla sınırlı kalmayıp uhrevî sorumluluk ve şuurla da desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Şimdi de müellifin üçüncü kırk hadis risalesi olan *Derrü's-sehâbe fî fezâili'l-hatt ve'l-kitâbe* adlı eserini tanıtacağız.

³²⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Bulûğü'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, (Riyad: Dâru'l-Kabs, 2014), 391.

2.3. *Derrü's-sehâbe fî fezâili'l-hatti ve'l-kitâbe* Risâlesi

Kalem ve yazının faziletine dair kırk hadisin bir araya getirilmesiyle tertip edilen bu Arapça risalenin adı, zahriyye³²⁷ kısmında açıkça “*Derrü's-sehâbe fî fezâili'l-hatti ve'l-kitâbe*” olarak geçmesine rağmen bu eserden bahseden bütün kaynaklar eseri “Derrü” kelimesinde ‘dal’ harfini dammeli olarak ‘Dürrü’ şeklinde yanlış olarak kaydetmişlerdir.³²⁸

Müellif, eserine besmele ile başladıktan sonra “*Rabbim, ilmimi artır, ey Kerîm olan Allah'ım!*” duasını yaparak hamdele ve salveleye şu şekilde yer vermektedir: “*Hamd, kalemle öğreten, onunla takdir ettiği ve taksim ettiği şeyleri yazan, kaleme yemin ederek onu şerefliendiren Allah'a mahsustur. O, en şerefli kitabında (Kur'ân'da) 'Nûn' ve 'Kalem'e yemin etmiştir. Salât ve selâm, en doğru yola ileten Resûlü (Hz. Muhammed s.a.s.) ile onun en şerefli âline ve ashâbının üzerine olsun.*” Burada Kur'ân-ı Kerîm'e yapılan atıflar, kelime seçimindeki itina, veciz anlatım ve anlam derinliği, hamdele ve salve kısmına has bir edebî yoğunluk, metne hem ilahi irtibat hem de ilim ve fazilet vurgusu kazandırmıştır.

Müellif kısa ve veciz bir mukaddimeyle kalemin şerefî, hat sanatı, yazı ve imlâ konusunda kırk hadisi içeren risaleyi İbrahim Hanîf'in derlediğini şu şekilde beyan etmektedir: “*Bundan sonra: İşte bunlar, “Rabbinin yüce adını tesbih et” (A'lâ Suresi, 1) ayetinin kendisine indirildiği Peygamber'in (s.a.s.) mübarek ağzından çıkan, kalemin şerefî, hat sanatı, yazı ve imlâ konusunda kırk hadisi içermektedir. Bunları, lütufkâr Yaratan'ın affını uman ve O'nun cömertliğine sığınan İbrahim Hanîf (Allah onu affetsin) derledi.*”

Eserde yer alan her bir hadis, Arapça yazıyla numaralandırılmak suretiyle sıralanmıştır. Her hadisin başında, doğrudan hadis metnine yer verilmiş, bunu takiben genellikle hadisin ilk râvisi ile birlikte nakledildiği kaynak zikredilmiştir. Ancak bazı hadislerde râvi ismine yer verilmediği de müşahade edilmektedir. Bu durum,

³²⁷ Yazma kitaplarda genellikle temellük kaydının tezhipli olarak yer aldığı, esas metnin başladığı yaprağın arka yüzü. Bkz. Gülnur Duran, “Tezhip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/63.

³²⁸ Aydın, “Hz. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)”, 51; Orfali, “İbrahim Hanîf er-Rûmî'nin ‘Gayetü'l-Meram’ Kitabının Tahkik, Tahrîc ve Değerlendirilmesi”, 47; Erkoç “İbrâhim Hanîf'in Menhecü'l-Edib fî Şerhi Enmûzecü'l-Lebib'i”, 4.

muhtemelen müellifin doğrudan meşhur rivayetlere dayanması yahut eserin derleme mahiyetine binaen kaynak tasrihine her zaman ihtiyaç duymamış olmasıyla izah edilebilir. Öte yandan, bazı hadislerde metnin sadece ilgili kısmı aktarılacakla yetinilmemiş; 14. ve 15. hadislerde olduğu gibi, anlam bütünlüğünün sağlanması maksadıyla hadisin tam metnine yer verilmiştir. Bu yaklaşım, müellifin hadislerin anlam ve bağlam açısından doğru anlaşılmasını önemseydiğini göstermektedir. Ayrıca, 39. hadise gelindiğinde, müellifin yalnızca hadisi nakletmekle yetinmediği; bu hadisle ilgili olarak bazı ulemânın yorumlarına yer vererek kendi görüşünü de belli ettiği görülmektedir.

Kırk hadisin tamamlanmasının ardından, “Hâtimetün fı’l-fevâid” başlığını taşıyan bir bölüm yer almakta olup bu bölümde iki önemli fâideye temas edilmiştir. Birinci fâidede Kur’ân’da ‘kitap’, ‘ketb’, ‘hat’, ‘imlâ’, ‘kalem’ ve ‘kâtip’ kelimelerinin birçok yerde geçtiği ve çoğunlukla ‘yazılan şey’ anlamında kullanıldığı ifade edilmiş, özellikle Bakara Suresi’nin sonlarındaki müdâyene (borç) ayetinde ‘hat’ kelimesinin on üç kez tekrarlandığına vurgu yapılmıştır. Ardından şu ayetleri bu konuda örnek olarak vermiştir: “*Kirâmen Kâtibîn*” (İnfîtâr 82/11), “*Ona levhalarda her şeyi yazdık.*” (A’râf 7/145), “*Zebûr’da da yazdık.*” (Enbiyâ 21/105), “*Nûn. Kaleme ve yazdıklarına andolsun.*” (Kalem 68/1), “*O, insana kalemle yazmayı öğretti.*” (Alak 96/4), “*Ağaçtan yapılmış kalemler.*” (Lokmân 31/27). Kalemin kıymetine delil olarak, Allah’ın kitaplarının ancak onunla yazılmış olmasının yeterli olduğunu, çünkü kalemin acâibi ortaya çıkaran, gizlileri gösteren, asılların mühendisi, zamanın muallimi, zamanın hattatları, devrin nakkaşı olduğunu ifade eder. Ayetlerin ve hadislerin, onun şerefine ve Allah’ın bir nimeti olduğuna delalet ettiğini kaydeder. Şu şiiri de vererek birinci hâtimeyi sonlandırır:

*Güzel yazı, güzelliğe güzellik katar,
Âlim bir kişide ise, işte o en güzel hâldir.
İnci, bitkiyle bir araya gelince daha değersiz,
Fakat kızların yanında inci, en zarîf süstür.*

İkinci fâidede ise vahiy kâtipleri ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) gizli yazışmalarını yapanlar hakkında bilgi vererek sayılarının yaklaşık yirmi sekiz olduğunu, *el-Mevâhib*’te bu şekilde geçtiğini ifade ederek isimleri şu şekilde sıralar: Dört Halife

(Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali), Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Âmir b. Führeyre, Abdullah b. Erkam, Übeyy b. Kâ'b, Sâbit b. Kays, Hanzala b. Rebî', Ebû Süfyân b. Harb ve oğlu Muâviye, Yezîd b. Ebî Süfyân, Zeyd b. Sâbit, Şurahbil b. Hasene, el-'Alâ b. Hadramî, Hâlid b. Velîd, Amr b. Âs, Mugîre b. Şu'be, Abdullah b. Revâha, Muaykîb, Hâlid ve Ebân b. Saîd b. Âs, Huzeyfe b. el-Yemân, Huveytûb b. Abdüluzzâ ve Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh (ki bu sonuncusu irtidat etmiş, ancak Mekke'nin fethinde tekrar İslam'a dönmüştür). Ardından bu kırk hadis derlemesini, Allah'ın en aciz kulu ve O'nun lütfuna muhtaç olan İbrahim Hanîf'in, Şevvâl-ı Şerîf'in bereketli günlerinde H. 1181 yılında Allah'ın yardımı ve inayetiyle tamamladığını yazar.

Söz konusu eserin, müellifin talebesi İbrahim b. Receb tarafından istinsah edilen bir nüshası bugün Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 311/3, vr. 30b-35a'da kayıtlıdır. Bu nüshanın başında, müellifin oğlu Ahmed Tâhir Efendi'nin doğumunun 4 Şevval 1152 (4 Ocak 1740) Pazar günü öğle vakti olduğuna dair tarih düşürülmüştür. Bu kayıt, risaleye sonradan derc edilmiş ailevî mahiyette bir malumat olarak dikkate değerdir.

2.3.1. Risâlenin Nüshaları

Derrü's-sehâbe fî fezâili'l-hatti ve'l-kitâbe risâlesi, yapılan tarama sonucu sadece Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu'nda (nr. 311/3, vr. 30b-35a) yer aldığı görülmektedir.

2.3.1.1. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu Nüshası

Resim 10: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu (nr. 311/3, vr. 31ba-35ba)

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu'nda kayıtlı bulunan bu yazma (nr. 311/3, vr. 30a–35a), müellifin kırk hadis literatürü çerçevesinde kaleme aldığı, biri şerh mahiyetinde diğerleri muhtelif kaynaklardan derlenmiş hadis metinlerinden meydana gelen dört risaleden oluşan derlemelerin üçüncü risâlesidir. Söz konusu yazma eserin cildi, kapağı ve miğlebi gibi fiziksel özelliklerine ilişkin bilgiler, *Erba 'üne hadîsen bi-lafzateyn* risâlesine ait nüsha kaydında yer aldığından, ayrıntılı bilgi için anılan kayda başvurulabilir.³²⁹

Eserin zahriye sayfasında, kırmızı mürekkeple “*el-Erba 'îniyye Derrü's-sehâbe fî fezâili 'l-hattî ve 'l-kitâbe*” ifadesi yer almakta olup, hemen altına siyah mürekkeple müellifin oğlu Ahmed Tâhir Efendi'nin doğumunun 4 Şevval 1152 (4 Ocak 1740) Pazar günü öğle vakti olduğuna dair tarih düşürülmüştür. Nüshanın 31b varakında yer alan mukaddimenin başında, bitmemiş gibi duran tezhipli bir serlevha bulunmaktadır. Sayfa cetvelleri mat altın yaldızla bezenmiş olan bu bölümde, serlevhanın hemen altında besmele ve bir alt satırında رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا يَا كَرِيم ibaresi her iki tarafında durak işaretleri konularak yazılmış, ardından esere hamdele ile başlanmıştır.

İncelenen yazma eserin hat özellikleri, nesih yazı türüne aittir. Harf yapısı itibarıyla yuvarlak hatlı, okunaklı ve dengeli bir karaktere sahip olan bu yazı türü, satır düzeninde de belirgin bir istif ve nizam sergilemekte olup reddâdesi kaydedilmiştir. Metin, klasik yazma geleneğine uygun biçimde siyah is mürekkebiyle kaleme alınmıştır. Metin içerisinde yer alan hadislerin sıralamaları Arapça ibareyle kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Ayrıca, hâtime bölümünde yer alan “Hâtimetün fî 'l-fevâid” başlıkları da kırmızı mürekkeple yazılmış olup, ilk kelimelerin üzeri kısa kırmızı çizgilerle işaretlenmiştir. Sayfa mizanpajı dikkatlice düzenlenmiş, ilk sayfada serlevha olup sonrasında besmele ile beraber 12 satır, diğer sayfalarda 19 satır mevcuttur. Satırlar düzgün ve aralıklı biçimde yerleştirilmiş, bu düzenin cetvelle çizilen satır kılavuzları yardımıyla sağlandığı anlaşılmaktadır. Bazı sayfa kenarlarında derkenar notuna ya da şerh açıklamasına az da olsa rastlanmaktadır, metin blok hâlinde düz bir şekilde tertip edilmiş olmakla birlikte hadislerin sıralamaları ve ‘fâide’ başlıkları kırmızı mürekkeple belirgin hale getirilerek istifadesi arttırılmıştır. Yazma eserde

³²⁹ *Erba 'üne hadîsen bi-lafzateyn* risâlesinin Esad Efendi nüshası bölümüne bakınız.

düzenli olmamakla birlikte durak işaretleri yer almakta bu da hadis metinlerini, râvî veya kaynaklarını daha dikkat çekici biçimde vurgulamaktadır.

Yazmanın son kısmında yer alan “قد استراح القلم وفي ختام أحاديث الأربعين على يد جامعها” “أضعف عباد الله المعين إبراهيم حنيف أكرمه الله بلطفه المنيف في شهر شوال المكرّم سنة إحدى وثمانين ومائة وألف بحمد الله وحسن وتوفيقه” kaydından, eserin Şevval ayında hicrî 1181 yılında, derleyicisi İbrahim Hanîf tarafından tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ardından “تم بالقلم ” الفقير إبراهيم بن رجب المنسوب إلى المؤلف ” kaydıyla, söz konusu nüshanın talebesi İbrahim b. Receb tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

2.3.2. Risâlenin Muhteva Analizi

Bu risalede yer alan hadis-i şerifler, yazının menşei ve mahiyeti hakkında İslâm düşüncesinde köklü ve derinlikli bir bakış açısını yansıtmaktadır. Yazının başlangıcı, İslâmî kaynaklarda yalnızca insanoğlunun geliştirdiği bir beceri yahut dünyevî bir araç olarak ele alınmamakta; bilakis onun ilâhî iradenin bir tecellisi olarak kabul edildiği görülmektedir. Allah’ın ilk yarattığı şeyin kalem olduğuna dair rivayetler (Hadis 1, 2, 26, 27), yazının kozmik düzlemde müstesna bir yer işgal ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kalem, kaderin yazılması gibi son derece ulvî bir görevle tavsif edilmekte, böylece yazının varlık ve zaman düzeni içerisindeki temel rolü vurgulanmaktadır.

Levh-i Mahfûz’daki ilk yazıya (Hadis 24) ve İsrâfil’in alına Kur’ân’ın yazıldığına (Hadis 35) dair haberler ise yazının sadece beşerî iletişimde değil, ilâhî kelâmın muhafazasında da temel bir vasıta olduğunu göstermektedir. Söz konusu rivayetler, yazının hem ezeli bilgilerin kayıt altına alınmasında hem de ilâhî hakikatlerin intikalinde vazgeçilmez bir araç olduğunu teyit etmektedir. Bu çerçevede, yazının mahiyetine dair ortaya konan anlayış, onu sadece kültürel veya teknik bir beceri olmaktan çıkarıp, Allah Teâlâ’nın yaratma fiiliyle doğrudan ilişkili, hikmet yüklü bir faaliyet olarak takdim etmektedir. Kalem, bu yaklaşımda maddî âleme indirgenemeyecek kadar kudsî bir anlam taşımakta; ilim, kader ve vahiy gibi yüce mefhumlarla irtibatlandırılmaktadır.

Hiz. İdrîs’in ilk yazı yazan peygamber olarak zikredilmesi (Hadis 3, 23), yazının peygamberlik silsilesi içerisinde çok erken bir dönemde, hatta nübüvvetin başlangıç

safhalarında dahi önemli bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Yazıyı öğrenen ve öğreten ilk beşerî örneğin bir peygamber olması, yazının sadece dünyevî bir araç değil, vahyin ve hikmetin korunmasında ve yayılmasında kulluk merkezli bir vasıta olarak değerlendirildiğini ortaya koyar.

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) yazıya dair uygulamaları da (Hadis 14, 39) bu kudsi geleneği sürdürdüğünü ve ümmetine bu konuda fiilî rehberlik ettiğini gösterir. Nitekim Resûl-i Ekrem'in ashâbına zaman zaman "Yazınız" şeklinde talimat verdiği, yazı bilen sahâbileri görevlendirdiği ve vahiy katipleri tayin ettiği bilinmektedir. Hiz. Osman'a "Yaz ey Useym!" (Hadis 14) şeklindeki ifadesi, yazının sadece ferdî bir meziyet değil, aynı zamanda toplumun ilmî hafızasının inşasında zaruri bir sorumluluk olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) yaptığı antlaşmaya dair rivayet (Hadis 39), onun yazıyla doğrudan ilgisini ve bu alanı ihmal etmediğini teyit eder mahiyettedir.

Hiz. Muâviye için yapılan "Allah'ım ona yazıyı öğret" şeklindeki dua (Hadis 21) ise, yazı öğrenmenin bir nimet ve ilâhî bir lütuf olarak görüldüğüne delâlet eder. Bu dua, yazının sıradan bir beceri değil, bir fazilet ve hikmet vesilesi olarak telakki edildiğini ve bu konuda yapılan gayretlerin Allah katında değerli addedildiğini göstermektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde yazı, peygamberler silsilesinde sadece bir bilgi aktarma vasıtası değil, aynı zamanda ilmin muhafazası, vahyin kaydı ve dinin doğru bir şekilde nesilden nesile intikali için zaruri bir araç olarak görülmektedir. Özellikle Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerin yazımına müsaade etmesi, mektuplar kaleme aldırması ve bazı sahâbîleri yazıya teşvik etmesi; yazının dînî ilimler sahasında teşvik edilen, sistemli şekilde kullanılan bir araç olduğunu açıkça ortaya koyar.

Risalede yer alan bazı hadis-i şerifler, yazının sadece bir iletişim vasıtası değil, aynı zamanda estetik, zihnî ve ruhî boyutları bulunan bir sanat ve disiplin olarak telakki edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle besmeledeki "Sîn" harfinin belirgin ve özenli yazılması (Hadis 4, 10), "Rahmân" kelimesinin uzatılarak yazılması (Hadis 5) ve "Allah" lafzındaki "he" harfinin doğru yazılması (Hadis 30), yazının sıradan bir iş değil, ulvî bir mesuliyetle yerine getirilmesi gereken bir amel olduğunu göstermektedir. Bu rivayetler, hüsn-i hattın sadece dış güzelliğe yönelik değil, aynı

zamanda lafzın ve mananın doğru temsilini hedefleyen bir edep ve dikkat meselesi olduğunu açıkça ortaya koyar. Yazı yazarken harflerin doğru şekillerde yazılması gerektiğine dair vurgular (Hadis 20), hattatlığın keyfi bir süsleme değil, belli kaide ve usûller çerçevesinde, mânâyı muhafaza eden, harflerin ahengini ve şer‘î ifadesini bozmayan bir sanat olduğunu gösterir. Nitekim İslâm geleneğinde hat sanatının en yüksek derecesiyle Kur’ân-ı Kerîm’in mushaflara aktarılmış olması, bu hassasiyetin nedenli derin bir mânevî temele dayandığını ispat eder niteliktedir. Öte yandan, kalemin kulağa yakın tutulmasının hatırlamayı ve doğru yazmayı kolaylaştırdığına dair rivayetler (Hadis 6, 19, 34), yazının zihinsel hazırlık ve dikkat gerektiren bir faaliyet olduğunu ortaya koyar. Bu durum, hattın sadece estetik değil, aynı zamanda pedagojik bir boyut taşıdığını da göstermektedir. Yazma eylemi, zihnin ve bedenin birlikte iştirakiyle gerçekleşen bir eğitim süreci olarak değerlendirilmiş; böylece kalem tutma biçimi, harflerin doğru şekli ve hatta yazarken bedenin aldığı hâl bile gelenek içerisinde bir edep ve ilim terbiyesi olarak görülmüştür.

Risalede yer alan “Çocuklara yazı öğretmenin gerekliliği” (Hadis 17) ve “babanın evladına yazı yazmayı öğretme sorumluluğu” (Hadis 18) yönündeki rivayetler, yazının sadece teknik bir beceri değil, aynı zamanda bir terbiye ve sorumluluk sahası olarak telakki edildiğini göstermektedir. Bu hadisler, İslâm terbiyesinde babanın evladına karşı maddî ihtiyaçların yanı sıra ilmî ve ahlâkî sorumluluklar da taşıdığını vurgulamakta; yazı öğretiminin, çocuk eğitiminde öncelikli bir fazilet olarak değerlendirilmesini temin etmektedir. Zira yazı, sadece bilginin aktarım vasıtası olmayıp aynı zamanda şahsiyetin şekillenmesine, düşünce melekесinin gelişimine ve kalbin terbiyesine hizmet eden bir vasıttır. Yine rivayetlerde geçen “yazı yazarak hafızanın güçlenmesi” (Hadis 15) yönündeki tespit, yazının zihinsel faaliyetler üzerindeki tesirini ve eğitim sürecindeki merkezî yerini ortaya koyar. Bu bağlamda yazı, ezberlemenin tamamlayıcısı, tefekkürün destekçisi ve bilginin zihinde kökleşmesini sağlayan bir usûl olarak değerlendirilmiştir.

İlmin yazı ile kayıt altına alınmasının gerekliliğini vurgulayan rivayet (Hadis 22), aynı zamanda hadis ve fıkıh ilminde yazıya karşı gösterilen yüksek ehemmiyeti de teyit eder mahiyettedir. Sahabe-i kirâm döneminden itibaren özellikle Hz. Peygamber’in sözlerinin, fetvalarının ve vahiy açıklamalarının yazıyla kayda geçirilmesi, İslam ilim tarihinin temel yapı taşlarını oluşturmuştur. Yazının ilmi

muhafaza eden bir vasıta olarak kabul edilmesi, onun zamanlar ve mekânlar üstü bir misyon taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda, “yazı yazmanın sürekli sevap kazandıracağı” (Hadis 33) yönündeki beyan da ayrıca dikkat çekicidir. Yazı, sadece dünyalık bilgi birikiminin bir aracı değil; aynı zamanda amel defterine ecir yazdıran bir salih amel olarak değerlendirilmiştir. Nitekim ilimle ilgili her faaliyet –özellikle yazı yoluyla yapılanlar–, İslâmî literatürde sadaka-i câriye kapsamında değerlendirilmiş, “ilimle amel etmek” prensibi içinde müstesna bir konum elde etmiştir. Bu yönüyle yazı hem sahibine hem de ondan istifade edenlere ahiret kazancı sağlayan kalıcı bir hayır kapısıdır.

Yazının yalnızca kültürel ve beşerî bir faaliyet olmayıp, aynı zamanda manevî derinliği haiz bir ibadet vesilesi ve takvâ göstergesi olduğu, hadis-i şeriflerde müteaddit yönleriyle ortaya konulmuştur. Nitekim besmele ile yazıya başlamak ve besmelenin bereketine inanmak (Hadis 12), İslâm medeniyetinde kaleme alınan her metne besmele ile başlanmasının sadece bir gelenek değil, aynı zamanda bir teberrük ve itikadî sadakat örneği olduğunu gösterir. Besmele, yazıya manevi bir kimlik kazandırmakta, yazının sadece lafzî değil, aynı zamanda ruhî bir mahiyet taşıdığını beyan etmektedir.

Mektupların tertipli, özenli yazılarak tevazu gösterilmesi ve bu davranışın bereket vesilesi olması (Hadis 7, 13), yazının sadece zihnî bir üretim değil, kalbî bir niyetle bezendiğinde berekete dönüşeceğini göstermektedir. Bu nebevî uygulamalar, yazının dış görünüşüne değil, iç dünyada taşıdığı ahlâkî ve rûhânî karşılığa da dikkat çekmektedir. Zira düzenli ve tertipli ve tevazuyla yazılan yazı, sahibinin gönlünü de ruhî yapısını da açığa çıkarmakta, kibirden arındırılmış bir kalemin ürünü olarak yazının anlamını daha da yüceltmektedir. Besmeleli kağıtlara ve kitaplara hürmet gösterilmesi gerektiğine dair rivayetler (Hadis 36, 38), hattın ve kitabetin sadece beşerî bir sanat değil, ilahî isimlerin ve Kur’ânî lafızların taşıyıcısı olması itibarıyla kudsî bir mesuliyet yüklendiğini ortaya koyar. Bu bağlamda yazılı malzemeye gösterilen hürmet, yazıya, yazara ve nihayet yazılan manaya gösterilen hürmetin tezahürüdür. Besmeleli satırlara karşı gelişi güzel davranmak, yalnızca bir görgü kusuru değil, manevî bir gaflet olarak değerlendirilmiştir.

Yazılı metinlerin mühürlenmesi (Hadis 28) ise yazının hem güvenilirliğini hem de mahremiyetini temin eden bir tedbir olarak zikredilmiş, böylece mektup ve belgelerin korunması ve içeriğinin tahrif edilmemesi İslâmî edep çerçevesinde temellendirilmiştir. Bu uygulama aynı zamanda, yazıya verilen ciddiyetin ve yazılanın sorumluluğunun bilinciyle hareket etmenin bir göstergesi sayılmıştır. Bütün bunların yanı sıra, insanın tüm amellerinin yazıcı melekler tarafından kayıt altına alındığını bildiren hadis-i şerif (Hadis 37), yazının uhrevî bir boyutunun bulunduğu da işaret eder. Zira Levh-i Mahfûz'da yazılan kader gibi, insanın dünyadaki fiil ve sözleri de yazı ile kayıt altına alınmakta, böylelikle yazı eylemi bir nevi ilahî bir aynanın yansıması hâlini almaktadır. Bu itibarla yazı, sadece dünyaya hitap eden bir eylem değil, ahirete yönelen ve sorumluluk doğuran bir ibadettir.

İslâm medeniyetinde yazı, bilgi aktarmanın ötesinde bir edep, nezaket ve sosyal duyarlılık vasıtası olarak da değerlendirilmiştir. Bu bağlamda rivayet edilen “Mektuplara kendinden başlamanın edebi” (Hadis 9), sadece bir yazım kuralı değil; yazıya yön veren ahlâkî bir ilkedir. Zira mümin, yazıya başlarken tevazu ve nezaketi gözeterek muhatabını öncelemek suretiyle hem içtimâî bir saygıyı hem de nebevî bir sünneti yerine getirmiş olur. Yazıya böyle bir hassasiyetle başlamak, Hz. Peygamber’in üslubunu örnek alan her Müslüman için bir edeptir; çünkü mektup, muhataba yazılı bir hitaptır ve her hitap gibi muhatabın gönlünü ihya edecek bir üslûpla inşa edilmelidir. Benzer şekilde, mektuplarda tevazu ve öncelik sırası (Hadis 11) gözetilmesi, yazının sadece kelimelerle değil, bir ahlâk anlayışıyla şekillendiğini gösterir. Muhatabına karşı saygılı davranmak, onu öncelemek, iletişimi bir üstünlük kurma vasıtası olarak değil, bir gönül köprüsü kurma aracı olarak görmek İslâmî mektup adabının temelini teşkil eder. Zira yazılı metinler, muhtevası ne olursa olsun, muhatabına karşı bir duruşu, bir niyeti ve bir ahlâkî tavrı yansıtır. Bu bağlamda yer alan “Yazılı belgelerin tevazu ve nezaketle hazırlanması” (Hadis 7) rivayeti ise, yazının sadece zihinsel bir faaliyet olmayıp aynı zamanda kalbî bir hal, bir kulluk şuuru içerisinde gerçekleştirilmesi gereken bir amel olduğunu ortaya koyar. Mektubun düzenli tertipli olması, yazının muhatabı tarafından daha anlaşılır olmasını sağlayan bir unsurdur. Bu tür uygulamalar, İslâm yazı kültürünün manevî derinliğini, şekil ile mana arasındaki irtibatını ve metne gösterilen saygının hem zahiri hem de batınî yönünü gözler önüne serer.

Yazılan Yâsîn sûresinin suda eritilip içilmesiyle şifa temini (Hadis 31), kırk hadis yazmanın mânevî mükâfâtı (Hadis 32) gibi rivayetler, yazının İslâm geleneğinde sadece bilgi aktaran bir vasıta değil, aynı zamanda şifa, bereket ve mânevî feyiz vesilesi olarak da değerlendirildiğini göstermektedir. Bu rivayetler, yazının metafizik boyutuna işaret etmekte ve onun ilâhî hakikatlerle olan bağını vurgulama iddiası bağlamında dikkat çekicidir. Hadis 32’de geçen “kırk hadis yazmanın mükâfâtı”, ilmî faaliyetlerin kayda geçirilmesinin, sadece bilgi birikimini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda ahiret merkezli bir eylem olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Zira kırk hadis yazmak, yalnızca bireysel fazilet değil; aynı zamanda ümmetin dinî hafızasına katkıda bulunma niyetiyle yapılmış bir sadaka-i câriye mahiyetindedir. Bu tarz rivayetler, yazının kalıcılığı ve etkisi üzerinden kişinin amel defterine sürekli sevap yazılmasına imkân tanıyan bir amel-i sâlih niteliği taşıdığını beyan eder.

Sonuç itibariyle, bu risalede yer alan hadisler, yazının İslâmî gelenekte yalnızca bilginin kaydı ve aktarımı için değil; aynı zamanda ilâhî iradenin tecelligâhı, kaderin yazıldığı vasıta ve vahyin muhafızı olması bakımından yüksek bir mânevî kıymete sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yazmak, bu bağlamda hem bir ibadet hem de ilim ve hikmetin emanet bilinciyle taşındığı ulvî bir vazife olarak telakki edilmiştir. Yazı fiilinin, ilmin tedvîni, vahyin muhafazası ve ümmetin ilmî hafızasının inşası noktasında nübüvvet geleneğinde müstesna bir yeri vardır. Hat sanatına gösterilen ihtimam, sadece estetik bir kaygı değil; harflerin ve kelimelerin taşıdığı kudsî anlamlara duyulan hürmetin bir tezahürüdür. Bu yönüyle yazı hem kalemin hem de kalbin bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Hadislerde vurgulanan edep, tevazu, nezaket ve hikmet gibi faziletlerin yazılı iletişimde gözetilmesi gerektiği vurgulanarak, yazının ahlâkî boyutu da ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca Resûl-i Ekrem Efendimiz’in yazılı belgeleri stratejik, siyasî ve hukukî meselelerde aktif olarak kullanması, yazının tarihî ve içtimaî işlevine de işaret etmektedir.

Netice olarak yazı, İslâmî düşüncede yalnızca teknik bir araç değil; ilim, ahlâk, takva ve sorumlulukla bütünleşen hem bireysel hem de toplumsal gelişime hizmet eden mübarek bir meşguliyet olarak görülmüş, yazmayı ve yazıyı öğretmeyi de ümmetin ihyâsı için zarurî bir hizmet olarak takdim etmiştir.

2.3.3. Risâledeki Hadislerin Değerlendirilmesi

Bu risâlede yer alan hadislerin sıhhat durumları, aşağıdaki tabloda gösterilmeye çalışılmıştır. Değerlendirme yapılırken, hadis metinleri ve tercümelerinin yer aldığı bölümdeki açıklamalardan, ayrıca <https://sunnah.one> adlı internet sitesindeki içeriklerden yararlanılmıştır.

Hadis No	Manası	Sahâbî Râvîsi	Kaynak(lar)	Hadisin durumu
1	Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah, kaleme; yaz diye emretti. Kalem; Ne yazayım dedi. Allah buyurdu; kıyamete kadar olacak her şeyi yaz.	Ubâde b. Sâmî	İmam Ahmed ve Tirmizî,	Sahih
2	Allah'ın yarattığı ilk şey nurdan yarattığı kalemdir. Uzunluğu beş yüz yıldır.	İbn Ömer (r.anhuma)	Sa'lebî Tefsiri	Zayıf
3	Kalemle yazı yazan ilk kişi İdris a.s'dır.	Belirtilmemiş	Süyûtî "el-Evâil	Zayıf
4	Biriniz besmeleyi yazdığında بسم harfini belli etsin.	Zeyd b. Sâbit (r.a.)	Hatîb ve İbn Asâkir	Zayıf
5	Besmeleyi yazdığında الرحمن ı uzat.	Enes (r.a.)	Hatîb "el-Câmi" ve İbn Adiy	Zayıf
6	Yazmak istediğinde kalemi kulağın üzerine koy. Çünkü yazmak istediğini hatırlamada daha yardımcı olur.	Enes (r.a.)	İbn Asâkir	Zayıf
7	Biriniz mektup yazdığında onu toprağa bulasın (tevazu ile başlasın). Çünkü bu, ihtiyacını (meramını) daha iyi görür.	Câbir (r.a.)	Tirmizî	Münker
8	Bir hadisi yazdığınızda isnadıyla yazın. Eğer doğruysa ecrine ortak olursunuz. Eğer yanlış ise günahı o kimseyedir.	Hiz. Ali (r.a.)	Ebu Nuaym ve İbn Asâkir	Mevzû'
9	Biriniz (mektup) yazmaya başladığında kendisiyle başlasın.	Nu'man b. Beşîr (r.a.)	Taberânî	Zayıf
10	Besmeleyi yazdığında sin hafini belli et.	Belirtilmemiş	Münâvî'nin Künûz'u	Zayıf
11	Biriniz bir kimseye (mektup) yazdığı zaman kendinden başlasın. Yazdığında topraklasın (mütevazî olsun). Bu ihtiyaçların karşılanmasında daha iyidir.	Ebu'd-Derdâ (r.a.)	Taberânî el-Evsat	Zayıf
12	Bir mektup yazdığınız zaman, 'Bismillâhirrahmânirrahîm'i güzelce ve belirgin bir şekilde yazın. Bu, ihtiyaçlarınızın karşılanmasına vesile olur ve Rahman (azze ve celle)'ın rızasını kazandırır	Enes (r.a.)	Deylemî	Mevzû'
13	Biriniz mektup yazdığında onu toprağa bulasın (tevazu ile başlasın). Çünkü toprak mübarektir ve bu, ihtiyacını (meramını) daha iyi görür.	Câbir (r.a.)	İbn Adiy	Münker
14	Yaz ya Oseym!	Hiz. Âişe (r.anhâ)	İmam Ahmed	Zayıf
15	Sağ elinle yardım al (yaz).	Ebu Hüreyre (r.a.) ve İbn Abbas (r.anhumâ)	Tirmizî ve Hakîm	Zayıf
16	Güzel yazı, hakkın daha da açık olmasını sağlar.	Seleme (r.a.)	el-Müsnedü'l-firdevs Münâvî'nin Künûz'u	Münker
17	Çocuğun babası üzerindeki hakkı; yazı yazmayı, yüzmeyi ve ok atmayı öğretmesidir. Ve ancak helal lokma yedirmesidir.	Ebu Râfî (r.a.)	Hakîm ve Ebu Şeyh	Zayıf
18	Çocuğun babası üzerindeki hakkı; güzel bir isim koyması, ona güzel bir terbiye vermesi, vakti geldiğinde onu evlendirmesi ve ona yazı yazmayı öğretmesidir.	Ebu Hüreyre (r.a.)	el-Firdevs	Zayıf
19	Kalemi kulağın arkasına sıkıştır. Bu yazara daha çabuk hatırlatır.	Zeyd b. Sâbit (r.a.)	el-Künûz	Zayıf
20	Mürekkebi bırak, kalemi düzelt, be harfini koru, sin harfini ayır, mim harfini doldurma, Rahman kelimesini uzat, Rahim kelimesini güzelleştir.	Muâviye b. Ebî Süfyan (r.anhumâ)	Şifâu'l-Kâdî'	Bâtıl

Hadis No	Manası	Sahâbî Râvisi	Kaynak(lar)	Hadisin durumu
21	Allahım, Muaviye'ye yazıyı ve hesabı öğret, onu cehennemden kuru.	'Arbâd b. Sâriye'	İmam Ahmed'in Müsned'i	Zayıf
22	İlmi yazmakla kaydedin.	Enes (r.a.) ve İbn 'Amr (r.anhuma.)	Hakîm, Semûye, Taberânî ve Hâkim	Sahih
23	Kalemle yazı yazan ilk kişi İdris a.s'dır.	Belirtilmemiş	el-Münâvî'nin el-Künûzu	Zayıf
24	Allah'ın Levh-i Mahfuz'a yazdığı ilk şey şudur: 'Bismillahirrahmanirrahim. Kim benim kaderime teslim olur, hükmüme razı gelir ve belama sabrederse, onu kıyamet günü siddıklarla beraber diriltirim.	İbn Abbas (r.anhuma)	Deylemî	Mevzû'
25	Nun mürekkeptir, Kalem de bilinendir.	İbn Abbas (r.a.)	Mekkî Tefsiri	Münker
26	Şüphesiz Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratmadan elli bin yıl önce mahlûkatın kaderini yazdı. O zaman Arş'ı su üzerindeydi. Yazdıkları arasında, 'Ümmü'l-Kitap' (Ana Kitap) olan ez-Zikr'de şu da vardır: 'Muhammed, nebilerin sonuncusudur.	Abdullah b. Amr (r.a.)	Müslim, el-Mevâhibü'l-Ledünniyye	Sahih
27	Allah Teala kudret eliyle Adn cennetini, arşı, Ademi ve kalemi yarattı. Diğer eşyalar için 'Ol' dedi ve oldu.	İbn Ömer (r.anhuma)	İbnu'l-Enbârî'nin ez-Zâhir'i	Zayıf
28	Kitabın kerameti bitmesidir.	İbn Abbâs (r.a.)	Taberânî, el-Câmiu's-Sağîr ve el-Câmiu'l-Kebîr	Zayıf
29	Rabbimiz, mahlûkatı yaratmadan önce kendi eliyle kendine şunu yazdı: 'Rahmetim gazabımı geçmiştir.'	Ebü Hüreyre (r.a.)	Müslim, el-Câmiu's-sağîr	Sahih
30	Kim Besmele yazıp ﷻ lafzındaki he harfini kusurlu yazmazsa Allah ona on sevap yazar, on günahını siler.	İbn Mes'ûd (r.a.)	Râfîî	Mevzû'
31	Kim Yasin suresini yazar sonra içerse karnına bin nur, bin rahmet, bin bereket, bin deva girer ve bin dert ondan çıkar.	Hiz. Ali (r.a.)	Râfîî	Mevzû'
32	Kim benden, mağfiret dileyerek kırk hadis yazarsa bağışlanır ve ona şehidlerin sevabı verilir.	Abdullah b. Amr (r.anhumâ)	İbnu'l-Cevzî el-İlel'de	Zayıf
33	Kim benden bir bilgi veya hadis yazarsa o ilim veya hadis durduğu müddetçe ecir devam eder.	Hiz. Ebü Bekir (r.a.)	Hâkim Târih'inde	Zayıf
34	Yazmak istediğinde kalemi kulağın üzerine koy. Çünkü yazmak istediğini hatırlamada daha yardımcı olur.	Enes (r.a.)	İbn Asâkir	Zayıf
35	Adem'e as secde eden ilk melek İsrâfil'dir. Cenabı Hakk Kuran-ı Azim'i onun yüzüne yazmakla mükafatlandırdı.	Ömer b. Abdülaziz	İbnu'l-Cevzî'nin el-Münezzam'ında Ali el-Kârî'nin el-Cemâleyn'i	Zayıf
36	İçinde Besmele yazan bir kâğıdı saygısından dolayı yerden kaldıran kişi Siddıklardan yazılır.	Ebü Hüreyre (r.a.), Enes (r.a.)	Dârekutnî, Ebü Şeyh ve el-Mekâsîdü'l-Hasene'de	Zayıf
37	Sevapları yazan melek günahları yazan meleğin âmiridir.	Ebü Ümâme (r.a.)	Beyhakî Şuabu'l-İmân'da, Râhûye Müsned'inde	Sahih
38	İçinde Besmele yazan bir kitabı yoldan kaldıran kişi Siddıklardan yazılır.	Ebü Hüreyre (r.a.)	Dârekutnî	Zayıf
39	Hiz. Peygamber (s.a.s) bu şekilde hüküm vermiştir.	Belirtilmemiş	Buhârî Kitâbu'l-Megâzi'de, Nesâî, Ahmed b. Hanbel	Sahih
40	Besmeleyi (ba harfini) uzatmayın (uzatarak yazmayın)	İbn Abbâs (r.a.)	İbn Şa'bân el-Mâlikî, eş-Şifâ'dan	Zayıf

Tablo 4: *Derrü's-sehâbe fî fezâili'l-hatti ve'l-kitâbe*'nin Hadisleri, Râvileri, Kaynakları ve Sıhhat Durumları.

Zikredilen hadislerin kaynakları olarak başta Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Tirmizî (ö. 279/892) gibi müelliflerin eserleri yer almaktadır. Bunun yanında Taberî (ö. 310/923), İbn Şa'bân el-Mâlikî (ö. 355/966), Taberânî (ö. 360/971), İbn 'Adiy (ö. 365/976), Ebü's-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/979), Dârekutnî (ö. 385/995), Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), *Tefsîr-i Sa'lebî* müellifi Sa'lebî (ö. 427/1035), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), Beyhakî (ö. 458/1066), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Deylemî (ö. 509/1115) gibi isimlerin

eserleri de zikredilmiştir. Ayrıca Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) "*eş-Şifâ*" adlı eseri, İbn Asâkir (ö. 571/1176), İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Râfî'î (ö. 623/1226), Sehâvî (ö. 902/1497), Süyûtî (ö. 911/1505) ve el-Münâvî (ö. 1031/1622) de zikredilen kaynaklar arasında yer almaktadır.

Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik'ten beş hadis, İbn Abbâs'tan dört, İbn Ömer'den üç, Hz. Ali, Câbir b. Abdullah ve Zeyd b. Sâbit'ten ikişer, diğer sahâbîlerden birer hadis nakledilmiştir. Dört hadisin sahâbî ravisi zikredilmemiş, bir hadisin râvisi Ömer b. Abdülaziz olarak Mürsel bir hadis verilmiştir. Otuz dokuzuncu hadiste, hadisin bir kısmı verilmiş ve kaynaklardan o hadis ile ilgili farklı yorumlar aktarılmıştır. Ayrıca yirmi beşinci hadis de mevkuf bir hadis olarak görülmekte diğerleri merfu olarak aktarılmaktadır.

Hadislerin içerik olarak gruplanmasına gelecek olursak; *ilk yaratılanın kalem olmasıyla ilgili* birinci, ikinci ve yirmi yedinci hadisler, *bir kimseye mektup yazarken takınılacak tavırla ilgili* yedinci, dokuzuncu, on birinci, on ikinci ve on üçüncü hadisler, *kalemi kulağının arkasına sıkıktırmakla ilgili* altıncı, on dokuzuncu ve otuz dördüncü hadisler, *besmeleyle ilgili* dördüncü, beşinci, onuncu, on ikinci, yirminci, yirmi dördüncü, otuzuncu, otuz altıncı, otuz sekizinci ve kırkıncı hadisler, *hadis yazımıyla ilgili* sekizinci, otuz ikinci ve otuz üçüncü hadisler, *kalemle yazan ilk insanla ilgili* üçüncü ve yirmi üçüncü hadisler, *çocuğun babasının üzerindeki haklarından birinin yazıyı öğretmesiyle ilgili* on yedinci ve on sekizinci hadisler, *Allah'ın, mahlukatı yaratmadan önce yarattığı şeyle ilgili* yirmi altıncı ve yirmi dokuzuncu hadisler, *yazıyla ilgili muhtelif konulardan bahseden hadisler* on dördüncü, on beşinci, on altıncı, yirmi birinci, yirmi ikinci, yirmi beşinci, yirmi sekizinci, otuz yedinci ve otuz dokuzuncu hadisler, *Kur'ân-ı Kerîm'in yazımıyla ilgili* otuz birinci ve otuz beşinci hadisler zikredilmiştir. *Yasin suresinin yazılıp suya konması ve suyunun içilmesiyle ilgili* de otuz birincide ilginç bir hadis zikredilmiştir.

Onuncu hadis, el-Münâvî tarafından *Künûzü'l-hakâik* adlı eserinde aktarılmıştır. Orada, hadisin Buhârî'ye ait olduğu, (ح) şeklinde atıfta bulunulmuştur; ancak bu, sehven yapılmış bir hatadır, çünkü Buhârî bu hadisi rivayet etmemiştir. Müellif bu hadisi muhtemelen *Hakâik*'ten nakletmiş, Münâvî'nin *Hakâik* adlı eserindeki hatadan dolayı Buhârî'den alındığı vehmine kapılmıştır.

Otuz dokuzuncu hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hudeybiye Antlaşması'nda "Resûlullah" ifadesini kendi eliyle sildiğine dair rivayetten alınan kesit, tarihî ve hadis kaynaklarında sahih yollarla aktarılmış olmakla birlikte, bu olay bazı alimler nezdinde Kur'ân'daki "ümmîlik" vasfı ile nasıl bağdaştırılacağı yönünde yorum ihtiyacını doğurmuştur. Özellikle Ankebût sûresi 48. âyette geçen "*Sen bundan önce bir kitap okumuyordun ve elinle de yazı yazmıyordun*" beyanı, Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce okur-yazar olmadığı anlamında tefsir edilmiştir. Bu yaklaşım, ümmetin büyük çoğunluğunca da benimsenmiştir. Ancak müellifin, Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin (ö. 474/1081), Hudeybiye'de gerçekleşen yazma fiilini Kur'ân ile çelişmeyecek biçimde yorumlamasını zikretmesi, onun bu meselede aynı kanaate sahip olduğunu göstermektedir. Bâcî, Ankebût sûresi 48. âyetindeki nefyin nübüvvet öncesine ait olduğunu belirterek, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmî oluşunu nübüvvetin başlangıcında bir mucize olarak değerlendirirken, nübüvvetten sonra Allah'ın dilemesiyle yazmayı öğrenmesinin de başka bir mucize kabul edilebileceğini ifade eder.³³⁰ Bu yorumu destekleyen İbn Dihye, Ebû Zer el-Herevî ve Ebü'l-Feth en-Nîsâbûrî gibi âlimleri zikretmesi; ayrıca İbn Ebû Şeybe'nin, Resûlullah'ın (s.a.s.) vefat ettiğinde okur-yazar olduğunu belirten Avn rivayetini aktarması, müellifin de bu görüşe meylettğine işaret etmektedir.³³¹

³³⁰ Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî el-Bâcî, *el-İşârât* (Mekke: Mektebetu Mekkiyye, 1416), 110.

³³¹ Kâstâlânî, *el-Mevâhibu'l-ledunniyye*, 1/323.

2.3.4. *Derrü's-sehâbe fi fezâilî'l-hattî ve'l-kitâbe* Risâlesinin Hadisleri

1. Hadis

أول ما خلق الله القلم فقال له أكتب قال ربي وما أكتب قال أكتب مقادير كل شيء

أخرجه الإمام أحمد والترمذي عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه كذا في مواهب اللدنية

Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kaleme, 'Yaz!' dedi. Kalem, 'Rabbim, ne yazayım?' diye sordu. Allah, 'Her şeyin kaderini yaz!' buyurdu.³³²

İmam Ahmed ve Tirmizî, Ubâde b. Sâmit'ten (r.a.) rivayet etmiştir. Aynı şekilde 'Mevâhibü'l-ledünniyye' adlı eserde geçmektedir.

Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in sahih olarak rivayet ettiği Ubâde b. Sâmit hadîsinde şöyle geçer: “Allah’ın yarattığı ilk şey kalemdir. Sonra ona, ‘Yaz’ dedi. O da kıyamete kadar olacakları yazdı.” Kalemin ilklîği, su ve Arş dışındaki varlıklara göredir. Ya da ilk yazılan şey olması bakımındandır. Yani ona “Yaz, ilk yaratılan şeyi” denmiş olabilir. Ebü'l-Alâ el-Hemdânî, âlimlerin “İlk yaratılan şey Arş mıydı, kalem miydi?” konusunda iki görüşte olduklarını belirtmiştir. Çoğunluk, önce Arş'ın yaratıldığı görüşündedir. Taberî ve ona tâbi olanlar ise kalemin önceliğini tercih etmiştir.

İbn Ebû Hâzim, Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: “Allah, Levh-i Mahfûz'u beş yüz yıllık bir mesafe genişliğinde yarattı. Sonra kaleme, ‘Yaz’ dedi. Kalem ‘Ne yazayım?’ deyince, Allah ‘Yaratıklar hakkındaki ilmimi, kıyamet gününe kadar yaz.’ dedi.” Bu, kalemin Arş'tan önce yaratıldığına değil, Arş'ın önceliğine delalet eder.³³³

2. Hadis

أول شيء خلق الله تعالى القلم من نور طوله خمسمائة عام

³³² Ebû Dâvûd, Sünne, 17 (No. 4700); Tirmizî, Kader, 16 (2155); Tefsîru'l-Kur'ân, 67 (3319).

³³³ İbn Hacer Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 6/289.

رواه ابن عمر رضي الله عنهما من تفسير الثعلبي في الجاثية

Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey, beş yüz yıllık bir uzunluğa sahip olan nurdan olan kalemdir.³³⁴

İbn Ömer (r.anhumâ) tarafından, Sa'lebî'nin tefsirinde (Câsiye Suresi tefsirinde) rivayet edilmiştir.

Sa'lebî'nin tefsirinde geçen rivayet şu şekildedir: İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre o dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Allah'ın yarattığı ilk şey, nurdan olan ve mesafesi beş yüz yıllık bir mesafe olan kalemdir. Levh (levh-i mahfûz) da nurdan olup mesafesi beş yüz yıldır. Allah kaleme 'Yaz!' dedi. Kalem de Kıyamet Günü'ne kadar olacak şeyleri yazdı; soğuşunu, sıcakını, yaşını, kurusunu. Sonra şu âyeti okudu: *'İşte bu, kitabımızdır; sizin aleyhinize hakkı söylemektedir.'* (el-Câsiye, 29). Bu rivayet sened yönüyle zayıf kabul edilmiştir. Râvileri arasında meçhul ve zayıf râviler bulunmaktadır. Özellikle Ukbe b. Velid ve Osman b. Abdullah hakkında cerh bilgileri vardır. Bu yüzden hadis, itikadî meselelerde delil olmaktan ziyade bir rivayet olarak zikredilir.³³⁵

3. Hadis

أول مَنْ كَتَبَ بالقلم إدریس عليه السلام

اخرجه السيوطي في الاوائل

Kalemle ilk yazı yazan, İdris'dir (a.s.).

Süyûtî "el-Evâil" adlı eserde tahriç etmiştir.

Müellif hadisin sahâbî râvisini zikretmemiştir. Hz. İdrîs 'in (a.s.) ilk yazı yazan kişi olduğu bilgisi, birçok klasik kaynakta yer almakla birlikte, bu bilgi genellikle İsrailiyat kökenli rivayetlerle desteklenmiştir. Ancak bu rivayet, kalem ve yazının peygamberler silsilesi içinde nasıl bir yer tuttuğunu anlatması açısından dikkat

³³⁴ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. İmam Ebu Muhammed b. 'Âşûr, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2002), 8/367; Deylemî, el-Firdevs, 1/11 (No. 2).

³³⁵ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1422/2002), 8/367.

çekicidir. “Kalemle ilk yazan kişi” meselesi, özellikle Hz. İdrîs’in (a.s.) bilgeliği ve "sahifelerle gönderilen" bir nebi oluşu ile ilişkilendirilmiştir.

4. Hadis

إذا كتب أحدكم بسم الله الرحمن الرحيم فبَيِّنَ السِّينَ فِيهِ

خَرَّجَهُ الْخَطِيبُ وَابْنُ عَسَاكَرٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Biriniz 'Bismillâhirrahmânirrahîm' yazdığı zaman, içindeki 'Sîn' harfini güzelce belirginleştirsin.³³⁶

Hatîb ve İbn Asâkir tarafından Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) rivayet edilmiştir.

Bu rivayet, besmele'nin hüsni hat kaidelerine uygun biçimde yazılmasını teşvik eder mahiyettedir. Sîn harfini belirginleştirme emri, Arap yazısında karışıklığa mahal bırakmamak için dikkatli yazmaya işaret eder.

5. Hadis

إذا كتبت بسم الله الرحمن الرحيم فليمد الرحمن

خَرَّجَهُ الْخَطِيبُ فِي الْجَامِعِ وَابْنُ عَدِيٍّ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Bismillâhirrahmânirrahîm yazdığın zaman, 'Rahmân' kelimesini uzatarak yaz.³³⁷

Hatîb tarafından "el-Câmi" adlı eserde ve İbn Adiy tarafından Enes'ten (r.a.) rivayet edilmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî, bu rivayeti *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* adlı eserinde zikrettiği halde İbn 'Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde bu hadise rastlanmamıştır. Bu ifade, rivayetin diğer muhaddisler nezdinde çok yaygın olmadığını ve hadis tenkidi açısından senedinin zayıf olabileceğine işaret eder.

³³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti Bağdâd*, (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 14/299 (No. 6737); İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 72/174 (No. 9834).

³³⁷ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li 'ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1983/1403), 1/267 (No. 558).

6. Hadis

إذا كتبت فضع قلمك يلي أذنك فإنه أذكرك لك

ابن عساكر عن أنس رضي الله عنه

Yazarken kalemini kulağının üzerine koy, çünkü bu senin için hatırlamayı daha kolaylaştırır.³³⁸

İbn Asâkir tarafından Enes'ten (r.a.) rivayet edilmiştir.

Bu rivayet, yazma işlerinde kullanılan bir yöntem ya da âdâb olarak değerlendirilebilir. Kalemin kulağa konulması hem hazır bulunuşu sağlar hem de yazma fiiline dikkat ve ciddiyet kazandırır. Bu durum aynı zamanda hatırlamayı kolaylaştırıcı bir uygulama olarak da değerlendirilmektedir.

7. Hadis

إذا كتب أحدكم كتابا فليؤثره فإنه أنجح لحاجته

الترمذي عن جابر رضي الله عنه كذا في الجامع

Biriniz bir mektup yazdığı zaman, onu toprağa bulasın (tevazu ile başlasın), çünkü bu, ihtiyacının daha çabuk karşılanmasına vesile olur.³³⁹

Tirmizî tarafından Câbir'den (r.a.) rivayet edilmiştir. "el-Câmi"³⁴⁰ adlı eserde bu şekilde geçmektedir.

Tirmizî bu hadisin değerlendirmesinde hadisin münker olduğunu, bu hadisin Ebü'z Zübeyr'in rivâyeti olduğunu sadece bu şekliyle bildiklerini, Hamza'nın, İbn Amr en-Nasîbî olup hadis konusunda zayıf sayıldığını ifade eder.³⁴¹

8. Hadis

³³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 24/456 (No. 9834).

³³⁹ Tirmizî, *Edeb*, 40 (No. 2713).

³⁴⁰ Burada müellifin hangi kitabı kast ettiği açık değildir. Yapılan araştırmada Süyûtî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr* adlı eseri olduğu sonucuna varılmıştır. Bkz. Emîr San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi 'i's-sağîr*, 2/197 (No. 825).

³⁴¹ Emîr San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi 'i's-sağîr*, 2/197.

إذا كتبتم الحديث فاكتبوه بإسناده فإن يك حقاً كنتم شركاء في الأجر وإن يك باطلاً كان وزره عليه

أخرجه أبو نعيم وابن عساكر عن علي رضي الله عنه

Hadis yazdığınız zaman, onu senediyle (rivayet zinciriyle) birlikte yazın. Eğer hadis doğru ise, sevabında ortak olursunuz. Eğer yanlış ise, vebali onun üzerine olur.³⁴²

Ebû Nu‘aym ve İbn Asâkir tarafından Hz. Ali’den (r.a.) rivayet edilmiştir.

İmam Şafî, senedsiz ilim talep edenin gece odun toplayan kimseye benzediğini zira odunlar arasında yılan olsa da farkında olmayacağını dile getirerek isnadın önemini dile getirmiştir. Süfyan es-Sevrî senedin, müminin silahı olduğunu, silahsız neyle savaşacağını sorarak senedin ehemmiyetini güzel bir benzetmeyle ifade etmiştir. Abdullah b. Mübarek ise senetsiz ilim talep eden, merdivensiz çatıya çıkmak isteyenle benzetmiştir. Allah bu ümmeti isnadla şereflendirmiştir ve bu, diğer ümmetler arasında yalnızca bu ümmete verilmiş bir özelliktir. Onlara bu konuda derin bir araştırma isteği ilham edilmiştir. Öyle ki, bir kişi bir hadisi birçok farklı yoldan yazar.

İbn Asâkir’in eserinde, Ebû Hâtim er-Râzî’den şöyle nakledilir: “Allah, Âdem’i yarattığından beri hiçbir ümmet, peygamberlerinin izlerini bu ümmet gibi muhafaza etmemiştir.” “Bazen biri, aslı olmayan bir hadis rivayet edebilir.” diye sorulunca: “Âlimleri, sahih olanı sahih olmayandan ayırır. Onlar zayıf hadisleri de aktarırlar ki, kendilerinden sonrakiler ayırt edebilsin.” şeklinde cevap verir. Bu görüşler, İbn Salah’ın *Ulûmü’l-hadîs*’inde, Ebû Nu‘aym, Deylemî ve İbn Asâkir’in Hz. Ali’den rivayetlerinde yer alır. Bu hadis yalnızca zayıf değil aynı zamanda Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*’de onun mevzu olduğunu söylemiştir.³⁴³

9. Hadis

إذا كتب أحدكم كتاباً فليبدأ بنفسه

أخرجه الطبراني عن النعمان بن بشير رضي الله عنه

³⁴² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 36/390 (No. 4166).

³⁴³ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, 1/433 (No. 837).

Biriniz bir mektup yazdığı zaman, kendinden başlasın.

Taberânî tarafından Nu'man b. Beşîr'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

Bu rivayet, Taberânî tarafından *el-Mu'cemü'l-kebîr* adlı eserinde muhtemelen kayıp kısımlarından birinde aktarılmıştır. Aynı rivayeti Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*'te Taberânî'den nakletmiştir. Rivayet şu şekildedir: Ebû Muhammed b. Beşîr b. Ebân b. Beşîr b. Nu'mân b. Beşîr b. Sa'd el-Ensârî, babası aracılığıyla, dedesinden şöyle rivayet eder: "Mervân b. Hakem, Nu'mân b. Beşîr'e oğlu Abdülmelik b. Mervân için kızı Ümmü Ebân bintü'n-Nu'mân'ı istemek üzere bir mektup yazdı. Mektubunda şöyle diyordu: 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Mervân b. Hakem'den Nu'mân b. Beşîr'e. Selâm senin üzerine olsun. Allah'a hamd ederim, O'ndan başka ilah yoktur. Bundan sonra: Yüce ve ikram sahibi, azamet ve hükümlanlık sahibi Allah; sizi (Ensar topluluğunu) dinini desteklemekle, Peygamberini onurlandırmakla özel kılmıştır. Allah seni bu kıymetli ailede ve köklü soydan bir dal olarak yaratmıştır. Bu da beni seninle akrabalık kurmaya ve seni kendi kardeşlerimin çocuklarına tercih etmeye yöneltti. Bu nedenle oğlum Abdülmelik b. Mervân için kızın Ümmü Ebân'ı istemek istedim. Mehîr olarak, dilinin telaffuz ettiği, dudaklarının söylediği, arzusun ulaştığı ve beytülmal nezdinde hüküm verdiği şeyi sana bırakıyorum.' Nu'mân bu mektubu okuyunca ona şu şekilde cevap yazdı: 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Nu'mân b. Beşîr'den Mervân b. Hakem'e. Adımla başlıyorum; bu, Resûlullah'ın (s.a.s.) sünnetidir. Çünkü Resûlullah'ı şöyle derken işittim: 'Biriniz birine mektup yazdığında, kendi adıyla başlamalıdır.'³⁴⁴

10. Hadis

إذا كتبت فبِئْنَ السَّيْنِ مِنْ بَسْمِ اللَّهِ

البخاري وكذا في كنوز المناوي

Yazı yazdığın zaman, 'Bismillah'ın 'Sîn' harfini belirginleştir.³⁴⁵

³⁴⁴ Ebu'l-Hasan Nûriddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-Heysemî. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, thk. Hüsameddîn el-Ğudsî, (Kahire: Mektebetu'l-Ğudsî, 1414/1994), 10/34 (No. 16493).

³⁴⁵ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *Künûzü'l-Hakâik fî hadîsi hayri'l-halâik*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasan, (Kahire: Dârü'l-Minhâc, 2010.), 316.

Buhârî rivayet etti. Münâvî'nin Künûz 'unda bu şekilde geçmektedir.

Bu hadis, el-Münâvî tarafından *Künûzü 'l-hakâik* adlı eserinde, “Hayru'l-Halâik” başlığı altında aktarılmıştır. Orada, hadisin Buhârî'ye ait olduğu (خ) şeklinde atıfta bulunulmuştur; ancak bu sehven yapılmış bir hatadır, çünkü Buhârî bu hadisi rivayet etmemiştir. Müellif bu hadisi muhtemelen *Hakâik*'ten nakletmiş, Münâvî'nin *Hakâik* adlı eserindeki hatadan dolayı Buhârî'den alındığı vehmine kapılmıştır. Hadis, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Medîneti Bağdâd* adlı eserinde "Zü'r-Riyâseteyn" (iki büyük devlet görevini birden üstlenen) lakabıyla tanınan Ebü'l-'Abbâs el-Fazl b. Sehl b. Abdullah'ın biyografisinde zikredilmiştir.³⁴⁶

11. Hadis

إذا كتب احدكم إلى إنسان فليبدأ بنفسه وإذا كتب فليترتب كتابه فهو انجح

الطبراني في الأوسط عن أبي الدرداء رضي الله عنه

Biriniz birine mektup yazdığı zaman, önce kendinden başlasın. Mektubu yazdıktan sonra onu toprağa bulasın (tevazu ile başlasın), çünkü bu, işinin daha çabuk sonuçlanmasına vesile olur.³⁴⁷

Taberânî tarafından el-Evsat adlı eserde Ebü'd-Derdâ'dan (r.a.) rivayet edilmiştir.

Münâvî bu hadisin zayıf olduğunu, Heysemî'nin de bu durumu açıkladığını ifade eder. İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb* adlı eserinde Mizzî'nin Hamza b. Amr hakkında sadece Tirmizî'nin söylediği şeyi bildiklerini, onun da Hamza b. Amr isminin Hammâd b. Amr en-Nasîbî ile karıştırılmış olduğudur. Yani burada râvilerin isimleri konusunda karışıklık ve ihtilaf söz konusudur.³⁴⁸ Sehâvî, (الترتيب) hakkındaki hadislerin hepsinin zayıf olduğunu belirtir.³⁴⁹

12. Hadis

³⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti Bağdâd*, 14/299 (No. 6737).

³⁴⁷ Taberânî, *Mu'cemu 'l-evsât*, 3/23 (No. 2347). Ayrıca bkz. 10. Hadis.

³⁴⁸ Mübârekfûrî, *Tuhfetu 'l-ahvezî*, 7/411.

³⁴⁹ Münâvî, *Feyzü 'l-kadîr*, 1/432 (No. 833).

إذا كتبتم كتابا فجدودوا تبين بسم الله الرحمن الرحيم تقضي لكم الحوائج وفيه رضي الرحمن عز وجل
الدلمي عن أنس رضي الله عنه

Bir mektup yazdığınız zaman, 'Bismillâhirrahmânirrahîm'i güzelce ve belirgin bir şekilde yazın. Bu, ihtiyaçlarınızın karşılanmasına vesile olur ve Rahman'ın (azze ve celle) rızasını kazandırır.³⁵⁰

Deylemî tarafından Enes'ten (r.a.) rivayet edilmiştir.

Biriniz 'Bismillâhirrahmânirrahîm' yazarsa, Rahmân kelimesinin harflerini uzatsın. Yani, “mîm” ile “nûn” harflerinin arasını açsın, “mîm” harfini tam telaffuz etsin; çünkü bu iki harf arasında aslında yazıda bulunmayan ama lafızda var olan bir elif harfî bulunmaktadır. Elif harfinin yazıda bulunmaması, yazım geleneğinden kaynaklanan bir husustur. Ayrıca, “nûn” harfî içi boş yani yuvarlak şekilde yazılsın, estetik ve özenli bir biçimde yazılsın. Bu tavsiyenin gerekçesi olarak şu aktarılır: “Bu tarz özenli yazım, mağfirete vesiledir.”

Nitekim şöyle bir rivayet vardır: “Bir adam ‘Bismillâhirrahmânirrahîm'i süsleyerek, güzelce yazdı da Allah onu bağışladı.” Yine Deylemî'nin rivayet ettiği, Enes'ten merfû' olarak gelen bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Bir mektup yazdığınızda ‘Bismillâhirrahmânirrahîm'i güzel yazın, dilekleriniz yerine getirilir.” Devamında şu not yer alır: “Bu hadisin râvî zincirinde yer alan ‘Uveyd (عُؤَيْد), hadiste metruk bir râvidir.” Bu, hadisin güvenilir olmadığını gösterir.³⁵¹ Bu metin, bize şunu da gösterir: Günümüzdeki hat sanatına dayanan, süslemeli, güzel yazı biçimlerinin, özellikle Allah'ın adı, hadisler veya ilim metinleri yazılırken meşru olduğu anlaşılmaktadır. Hatta amaç, kelimelerin telaffuzu, harflerin çıkış yerleri, düzgünlüğü, harekeleri ve noktalama ile öğrenilmesidir. Bu nedenle şöyle denmiştir: Yazıya nokta koymak, onun yanlış anlaşılmasını önler. Bazı ilimler vardır ki, satırları netleştirilmezse, içeriği anlaşılmaz olur.” Ancak, bu süslemeye dayalı yazım tarzının Kur'ân yazımında kullanılmaması gerektiği de ifade edilmiştir. Çünkü Kur'ân'ın yazımı, özel kurallara tabidir ve bu tür şekilsel oyunlar anlamı bozabilir. İbnü'l-Arabî

³⁵⁰ Deylemî, *Musnedü'l-Firdevs*, 1/270 (No. 1048); Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa* (Beyrut: Daru'l-Kütüb-i İlmiyye, 1405/1985), 1/185.

³⁵¹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/433 (No. 834).

şöyle demiştir: “Bu harflerin özel bir etkisi, sadece harf olmalarından değil, şekillerinden (görünümlerinden) kaynaklanır. Çünkü bu şekiller, belirli ruhlar (manevî etkiler) taşır.” Bu nedenle, şekiller açık ve net olarak yazılmalıdır. Bu da demektir ki, harfin şekli ve yazıldığı kaleme göre (kûfî, nesih vs.) etkisi değişebilir. Çünkü şekil değiştikçe ruhu da değişir. Yani, harf sadece ses değil; şekliyle, yazılışıyla da bir anlam ve etki taşır.³⁵²

13. Hadis

إذا كتب أحدكم كتاباً فليترّبه فإن التراب مبارك وأنجح للحاجة

ابن عدي عن جابر رضي الله عنه

Biriniz bir mektup yazdığı zaman, onu toprağa sürsün (tozlasın), çünkü toprak bereketlidir ve ihtiyacın daha çabuk karşılanmasına vesile olur.

İbn Adiy tarafından Câbir'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

14. Hadis

اكتب يا عثيم

رواه الإمام أحمد عن عائشة رضي الله عنها قالت كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لمُسنِدَ ظَهْرِهِ إِلَيَّ وَإِنْ جَبْرِيْلُ لَيُوحِي إِلَيْهِ الْقُرْآنَ وَأَنَّهُ لَيَقُولُ لِعُثْمَانَ أَكْتُبْ يَا عُثَيْمُ

ذكره الطبري في فضائله من كتاب الرياض كذا في المواهب

Yaz! Ey ‘Useym.

İmam Ahmed, Hz. Âişe’den (r.anhâ) rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle dedi: “Resûlullah (s.a.s.) sırtını bana dayamıştı ve Cebrâîl ona Kur’ân vahyedyordu. Resûlullah, Osman'a 'Yaz, ey ‘Useym!' diyordu.”³⁵³

³⁵² Münâvî, *Feyzû 'l-kadîr*, 1/434 (No. 834).

³⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/250 (No. 26173), 2/592.

Taberî, Kitâbu'r-Riyâd'da Hz. Osman'ın (r.a.) fazileti kısmında zikretmiştir. "Mevâhib" adlı eserde de zikredilmiştir.

Ömer b. İbrâhim el-Yeşkurî anlattı, şöyle dedi: “Babamdan işittim (bir rivayete göre annemden), annem anlatırdı ki: ‘Annem, hac amacıyla Beytullah’a gitmişti. O dönem Kâbe’nin iki kapısı vardı. Tavafımı bitirince Hz. Âişe’nin yanına girdim. Ona dedim ki: ‘Ey müminlerin annesi, evlatlarından biri sana selam gönderdi ve Osman hakkında ne düşündüğünü sordu. Zira insanlar onun aleyhinde çok şey söylüyor.’ Âişe şöyle cevap verdi: “Allah, ona lanet edene lanet etsin! Allah, ona lanet edene lanet etsin!” Sanırım üç kere söyledi. “Ben, Resûlullah’ı (s.a.s.) Osman’ın uyluğuna dayanmış bir hâlde gördüm. Ben, Resûlullah’ın alnından terini siliyordum; o sırada vahiy iniyordu. Resûlullah, onu (Osman’ı) iki kızıyla nikâhladı; biri vefat ettikten sonra diğerini verdi. Ona şöyle diyordu: ‘Yaz, ey ‘Useym!’ Allah, bir kulu, peygamberine bu kadar yakınlaştırmaz, ona bu derece kıymet vermez; ancak o kul, Allah katında çok değerli ise böyle olur.”³⁵⁴

Bu rivayet, Hz. Osman’ın (r.a.) Resûlullah (s.a.s.) nezdindeki yüksek makamını ve onun hakkında yapılan kötölemelerin asılsız ve haksız olduğunu güçlü ifadelerle beyan eder. Hz. Âişe’nin üç kez tekrar ederek yaptığı lanet, Osman’a dil uzatanların büyük bir hatada olduklarını vurgular. Aynı zamanda Osman’ın Kur’ân vahyinde kâtip olarak görev alması ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ona olan özel hitapları da onun yüksek derecesine delil olarak sunulabilir.

15. Hadis

إِسْتَعْنُ يَمِينِكَ

رواه الترمذي عن أبي هريرة والحكيم عن ابن عباس كذا في الجامع الصغير

قال السخاوي أن رجلا شكى إليه صلى الله عليه وسلم سوء الحفظ فقال استعن يمينك واومي بيده للخط

Sağ elinden yardım al.³⁵⁵

³⁵⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 39/99.

³⁵⁵ Tirmizî, *İlim*, 12 (No. 2666).

Tirmizî tarafından Ebû Hüreyre'den (r.a.) ve Hakîm tarafından İbn Abbas'dan (r.anhumâ) rivayet edilmiştir. "el-Câmiu's-sağîr" adlı eserde de bu şekilde geçmektedir.

Sehâvî şöyle dedi: Bir adam, Resûlullah'a (s.a.s.) kötü hafızasından şikâyet etti. Resûlullah (s.a.s.), "Sağ elinden yardım al" dedi ve eliyle yazı yazmaya işaret etti. Tirmizî'de rivayet edilen hadis şu şekildedir: Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Ensardan bir adam, Resûlullah'ın (s.a.s.) yanına oturur, O'ndan hadis dinlerdi. Hadis hoşuna giderdi ama ezberleyemezdi. Bu durumdan şikâyet ederek Resûlullah'a şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resûlü, senden hadis işitiyorum, hoşuma gidiyor ama hafızamda tutamıyorum!' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: 'Sağ elinle yardım al!' ve elini işaretle yazar gibi hareket ettirdi (yazıya yönlendirdi).³⁵⁶

16. Hadis

الخط الحسن يزيد الحق وضوحًا

المسند الفردوس عن سلمة رضي الله عنه كذا في كنوز المناوي

Güzel yazı, hakkın daha da açık olmasını sağlar.

el-Müsnedü'l-firdevs'te Seleme'den (r.a.) rivayet edilmiştir. Münâvî'nin Künûz'unda aynı şekilde rivayet edilmiştir.

Açık, belirgin, harfleri net, kelimeleri ayrılmış güzel yazı hakikati artırır, yani onunla yazılan doğru bilgiyi daha açık ve net hâle getirir anlamındadır. (وَضَحًا): "Ayne'l-fiil" harfinin üstün (fetha) ile okunmasıyladır. Bazı rivayetlerde (وضوحًا) şeklinde okunmuştur. Bu, güzel yazının okuyucuyu dikkatle bakmaya, anlamaya ve derin düşünmeye yönelttiği için söylenmiştir. Çünkü güzel yazı, sevilen bir süs ve sözlerin altına dökülmüş işlenmiş altın gibidir. Bir kâtibin siyah mürekkeple yazdığı yazı, bir genç kızın yanaklarına sürülen allıktan daha güzeldir denmiştir. Harfleri doğru biçimde yazması yani her harfi yerli yerinde kullanması, benzer harfleri ayırt etmek için noktalama ve harekeleme kullanması ilim öğrenen kimselere vaciptir.

³⁵⁶ Tirmizî, İlim, 12 (No. 2666).

Bunların dışında, yazıyı güzelleştirme, düzenleme, süsleme gibi şeyler ise sanatta ustalık göstergesidir. Ancak bu, yazının doğruluğunun şartı değildir. Zehebî, *el-Mizân* adlı eserinde bu rivayetin münker bir haber olduğunu bildirmiştir.³⁵⁷

17. Hadis

حق الولد على الوالد أن يُعَلِّمه الكتابة والسباحة والرمية وأن لا يرزقه إلا طيباً

رواه الحكيم وأبو الشيخ عن أبي رافع رضي الله عنه كذا في الجامع

Çocuğun babası üzerindeki hakkı; ona yazı yazmayı, yüzmeyi ve ok atmayı öğretmesi ve ona helal rızık vermesidir.³⁵⁸

Hakîm ve Ebü 'ş-Şeyh, Ebû Râfi'den (r.a.) rivayet etmiştir. el-Câmi'de³⁵⁹ aynı şekilde geçmektedir.

Bu hadis zayıf kabul edilmiştir. Îsâ b. İbrâhim el-Hâşimî, hadisi rivayet edenler arasında yer alır ve Bakiyye'nin şeyhlerindendir. Ancak, onun rivayetleri hakkında şunlar söylenmiştir: Hadisleri münkerdir. Yahyâ b. Maîn, Buhârî ve başka hadis otoriteleri, Îsâ b. İbrâhim'i zayıf olarak değerlendirmiştir.³⁶⁰

18. Hadis

حق الولد على والده أن يحسن اسمه ويحسن أدبه ويزوجه إذا أدرك ويعلمه الكتاب (أي الكتابة)

من الفردوس عن أبي هريرة رضي الله عنه

Çocuğun babası üzerindeki hakkı; ona güzel bir isim vermesi, terbiyesini güzelleştirmesi, buluğa erdiğinde onu evlendirmesi ve ona yazı yazmayı öğretmesidir.³⁶¹

³⁵⁷ Emîr San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, 6/51 (No. 4118).

³⁵⁸ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, 1/901 (No. 1029); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 10/26 (No. 19742).

³⁵⁹ Müellif burada hangi eseri kastettiğini açıkça belirtmemiştir. Yapılan araştırma sonucu eser Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-sağîr* adlı eseri olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 346 (No. 3742).

³⁶⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr fî şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*, 3/393.

³⁶¹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 346 (No. 3743); Deylemî, *el-Firdevs*, 2/131 (No. 2670).

el-Firdevs, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilmiştir.

19. Hadis

ضَعَّ القلم على أذنك فإنه أذكر للمملي

رواه زيد بن ثابت كذا في الكنوز

Kalemi kulağının üzerine koy, çünkü bu, dikte edileni daha iyi hatırlamana yardımcı olur.³⁶²

Zeyd b. Sâbit (r.a.) rivayet etmiştir. el-Künûz'da aynı şekilde geçmektedir.

Bu, kişinin ifade etmek istediği sözleri ve maksatları daha çabuk hatırlamasına yardımcı olur. Çünkü kalem, kalpteki düşünceleri ifade eden iki dilden (konuşma ve yazı dili) biridir. Her ikisi de kalbin ne demek istediğini duyar. Duyma organı ise kulaktır. Konuşma dili (ağız) duyma merkezine yani kulağa yakındır. Ancak kalem ondan ayrıdır, yani bedenin dışında bir araçtır; bu yüzden kulağa yakınlaştırılması tavsiye edilir. Kâdî İyâz bu hadiste ve benzeri rivayetlerde, yazının harflerine dair bilgiyi ve bu harflerin güzelce şekillendirilmesini bilen bir anlayışın varlığına delil olduğunu ifade eder. Bâcî, bu hadisten Resûlullah'ın (s.a.s.), başlangıçta yazı yazmayı bilmiyorken sonradan yazmayı öğrendiği sonucunu çıkarmıştır. Bu görüşünden dolayı ona zındıklık isnad edilmiştir. Bu görüş Kur'an'daki “*sen bundan önce bir kitap okumazdın ve elinle yazmazdın...*” (Ankebut, 48) ayetine aykırı gibi görünmektedir. Fakat Bâcî'yi savunanlar bunun, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'an gelmeden önce yazı bilmediğini ifade ettiğini, ama vahiy indikten ve risâlet sabit olduktan sonra, yazı yazmaya başlamış olmasının mümkün olduğuyla açıklarlar. Bunun da O'nun için başka bir mucize olduğunu savunurlar. Ayrıca, İbn Ebû Şeybe, Avn'dan Resûlullah'ın (s.a.s.), vefat etmeden önce yazı yazmayı ve okumayı öğrenmiş olduğunu nakletmiştir.³⁶³

Tirmizî bu hadis hakkında ‘Bu hadis gariptir (yani başka tariklerle rivayet edilmemiştir). Biz bunu sadece bu yoldan biliyoruz ve senedi zayıftır.’

³⁶² Tirmizî, el-İsti'zân ve'l-Âdâb, 21 (No. 2714);

³⁶³ Münâvî, Feyzü'l-kadîr, 4/336 (No. 5216).

değerlendirmesini yapmış ve Anbese b. Abdurrahman ile Muhammed b. Zâzân'ın hadis ilminde zayıf kabul edilen râvilerden olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁴

20. Hadis

أَلْقِ الدَّوَاةَ وَحَرَفِ الْقَلَمَ وَ أَقِمِ الْبَاءَ وَفَرِّقِ السَّيْنَ وَلَا تَعَوِّرِ الْمِيمَ وَحَسِّنِ اللَّهَ وَمَدِّ الرَّحْمَنَ وَجَوِّدِ الرَّحِيمَ
رواه معاوية بن أبي سفيان رضي الله عنهما كذا في شفاء القاضي

Mürekkep hokkasını (düzgün) yerleştir, kalemin ucunu düzelt, 'Bâ' harfini düzgün yaz, 'Sîn'i açıkça yaz, 'Mîm'i bozuk yazma, 'Allah' lafzını güzel yaz, 'er-Rahmân'ı uzatarak yaz ve 'er-Rahîm'i güzelce yaz.³⁶⁵

Muâviye b. Ebî Süfyan (r.anhumâ) rivayet etmiştir. Kâdî'nin eş-Şifâ'sında aynı şekilde geçmektedir.

Resûlullah (s.a.s.) bu sözleri Muâviye'ye (r.a.) söylemiştir. Bu ifadeler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yazı yazdığına dair kesin bir kanıt teşkil etmese de yazının şekli ve kurallarını bilmesi gibi bir bilgiye Allah tarafından mazhar olmuş olması uzak değildir. Çünkü Resûlullah (s.a.s.), her türlü ilimden kendisine bir pay verilmiş bir peygamberdir. Ancak cumhur bu tür hadislerin hepsinin zayıf olduğuna hükmetmişlerdir.³⁶⁶

21. Hadis

اللهم عَلِّمْ معاويةَ الكتابةَ والحسابَ وَقِه العذابَ

من مسند الإمام أحمد عن عرابض بن سارية كذا في المواهب

Allah'ım! Muaviye'ye yazı yazmayı ve hesabı öğret, onu azaptan koru.³⁶⁷

³⁶⁴ Tirmizî, el-İsti'zân ve'l-Âdâb, 21 (No. 2714).

³⁶⁵ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 448; Deylemî, el-Firdevs, 5/394 (No. 8533).

³⁶⁶ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, Mirkâtü'l-mefâtîh, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002), 2/2616.

³⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/127 (No. 17192); Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, es-Sahîh, (el-Mektebetü'l-İslâmî, 2003), 2/933 (No. 1938).

İmam Ahmed'in Müsned'inde, '*Arbâd* b. Sâriye'den rivayet edilmiştir. el-Mevâhib'de de aynı şekilde geçmektedir.

22. Hadis

قيدوا العلم بالكتابة

خرجه الحكيم وسمويه عن انس والطبراني والحاكم عن ابن عمرو رضي الله عنهما

İlmi yazıyla kayıt altına alın.³⁶⁸

Hakîm ve Semmûye, Enes'ten; Taberânî ve Hâkim, İbn 'Amr'dan (r.anhumâ) rivayet etmiştir.

Bu ifade, yazı öğretmenin bir emir olduğunu ifade eder. Çünkü bir şeyin gerçekleşmesi başka bir şeye bağlıysa, o şey de matlûb yani gerekli sayılır. Hatta bazı âlimler, yazının öğretilmesini farz-ı kifâye olarak değerlendirmiştir. Buna göre ilmin korunması yazıya bağlı olduğundan, yazı yazmayı öğrenmek de zorunlu olur.³⁶⁹

23. Hadis

أول من خط بالقلم إدریس عليه السلام

كذا في كنوز المناوي

Kalemle ilk yazı yazan, İdris'dir (a.s.).³⁷⁰

el-Münâvî'nin el-Künûz adlı eserinde yer almaktadır.

24. Hadis

أول شيء كتبه الله في اللوح المحفوظ بسم الله الرحمن الرحيم أنه من استسلم لقضاءي ورضي بحكمي وصبر على بلاءي بعثته يوم القيامة مع الصديقين

³⁶⁸ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, 1/265 (No. 167); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 1/246 (No. 700); Hâkim, *Müstedrek*, 1/188 (No. 362).

³⁶⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/628 (No. 980).

³⁷⁰ 3. Hadise bakınız.

الدليمي عن ابن عباس رضي الله عنهما

Allah'ın Levh-i Mahfuz'a yazdığı ilk şey şudur: 'Bismillahirrahmanirrahim. Kim benim kaderime teslim olur, hükmüme razı gelir ve imtihanıma sabrederse, onu kıyamet günü sıddıklarla beraber diriltirim.³⁷¹

Deylemî, İbn Abbas'dan (r.anhumâ) rivayet etmiştir.

Süyûtî, *Zeylû'l-Le'âli'l-Masnû'a* adlı eserinde bu hadisi Deylemî'ye isnat ederek nakletmiştir. Bu eser, İbnü'l-Cevzî'nin kitabında yer almayan mevzû hadisleri içermektedir. Bu durum, söz konusu hadisin sıhhat açısından problemliliğini göstermektedir.

25. Hadis

روى ثابت البناني عن ابن عباس رضي الله عنهما ان نون الدواة والقلم هو القلم المعروف

كذا في تفسير المكي

Sâbit el-Bünânî, İbn Abbas'dan (r.a.) şunu rivayet etmiştir: 'Nun (ن), mürekkep hokkasıdır. Kalem, bilinen kalemdir.³⁷²

Mekkî'nin tefsirinde böyle geçmektedir.

26. Hadis

إن الله تعالى كتب مقاديرَ الخلق قبل أن يَخْلُقَ السماوات والأرض بخمسين الف سنة وكان عرشه على الماء ومن جملة ما كتبه في الذكر وهو أم الكتاب وأنَّ محمداً خاتمُ النبيين
رواه مسلم عن عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما كذا في المواهب اللدنية

³⁷¹ Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 18/578 (No. 2918).

³⁷² Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihi ve ahkâmihi ve cümelin min fününi 'ulûmih*, (Câmi'atu's-Şârikâ, 2008), 12/7613.

Şüphesiz Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratmadan elli bin yıl önce mahlûkatın kaderini yazdı. O zaman Arş'ı su üzerindeydi. Yazdıkları arasında, 'Ümmü'l-Kitap' (Ana Kitap) olan ez-Zikr'de şu da vardır: 'Muhammed, nebilerin sonuncusudur.'³⁷³

Müslim, Abdullah b. Amr'dan (r.a.) rivayet etmiştir. el-Mevâhibü'l-ledünniyye'de de bu şekilde geçmektedir.

27. Hadis

خلق الله تعالى بيده عدناً والعرش وأدم والقلم وقال لسائر الأشياء كوني فكانت

رواه ابن عمر رضي الله عنهما من الظاهر لابن الأنباري

Allah Teâlâ, Adn'ı (Cennet), Arş'ı, Âdem'i ve Kalem'i bizzat (kudret) eliyle yarattı. Diğer şeylere ise 'Ol!' dedi, oluverdiler.

İbn Ömer (r.anhumâ) rivayet etmiştir. İbnu'l-Enbârî'nin ez-Zâhir'inden nakledilmiştir.

Bu rivayet, Zehebî'nin *Kitabü'l-erbe'in fî sıfati Rabbi'l-âlemîn* adlı kırk hadis risâlesinde geçmekte (72. Hadis) ve Ubeyd el-Muktib'ten, o da Mücâhid'den, o da İbn Ömer'den olmak üzere rivayet edilmektedir.³⁷⁴

28. Hadis

كرامة الكتاب ختمه

خرجه الطبراني عن ابن عباس رضي الله عنهما كذا في الجامعین للسيوطي

Yazının şerefi, onun mühürlenmesidir.³⁷⁵

Taberânî, İbn Abbâs'tan (r.anhumâ) rivayet etmiştir. Süyûtî'nin iki Câmi'inde bu şekilde geçmektedir.

³⁷³ Müslim, Kader, 46 (No. 2653); Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*, (Kahire: Mektebetü't-Tevfikiyye, y.y.), 1/40.

³⁷⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Kitâbu'l-erbe'in fî sıfati Rabbi'l-Âlemîn*, (Medine: y.y., 1413), 78 (No. 72).

³⁷⁵ Taberânî, *Mu'cemu'l-evsât*, 4/162 (No. 3872).

Bu hadisi İbn Cüreyc'ten sadece Muhammed b. Mervân rivayet etmiştir; ondan da sadece Yahyâ b. Talha tek başına rivayet etmiştir.”³⁷⁶ Muhammed b. Mervân metruk bir râvidir.³⁷⁷

29. Hadis

كتب ربكم على نفسه بيده قبل أن يخلق الخلق رحمتي سبقت غضبي

رواه مسلم عن أبي هريرة رضي الله عنه في الجامع الصغير

Rabbiniz, mahlûkatı yaratmadan önce kendi eliyle kendine şunu yazdı: 'Rahmetim gazabımı geçmiştir'.³⁷⁸

Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir. el-Câmiu's-sağîr'de de geçmektedir.

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a.) naklettiği hadis şu şekildedir: Peygamber Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Allah, mahlukâtı yarattığında, kendi katında Arş'ın üzerinde bulunan bir kitabına şöyle yazdı: 'Benim rahmetim gazabımı geçmiştir (veya galip gelmiştir)'.³⁷⁹ Tîbî'ye göre bu ifade, 'Rabbiniz rahmeti kendi zatı üzerine yazdı' [el-En'âm, 6/54] ayetinin yapısına benzemektedir. Yani Allah, kullarına kesin olarak rahmet edeceğine dair bir vaadi kendisine farz kılmıştır. Bu durum, gazabın gereği olan azaba kıyasla farklıdır. Zira Allah, çok bağışlayıcı ve kerem sahibidir; gazaba dayalı cezadan fazlıyla vazgeçebilir. 'Kesin rahmet'in 'kesinliğini' anlatmak üzere “kesici kılıç” (السيف القاطع) tabiri mecaz olarak kullanılmıştır. Kâdî İyâz ise şöyle demiştir: “Allah, bu rahmeti bir lütuf ve ihsan olarak kendisine vacip kılmıştır.” Burada rahmetle, iki dünyayı da kapsayan bir merhamet kastedilmektedir. Yine şöyle denmiştir: “Allah Teâlâ zatı itibarıyla Gafûr ve Rahîm'dir; cezalandırması ise arızîdir yani ikincil bir durumdur. O, rahmeti çok olan, bu konuda ileri derecede bulunan; azabı ise az olan ve bu konuda müsamaha gösterendir.”³⁸⁰

³⁷⁶ Taberânî, *Mu'cemu'l-avsât*, 4/162 (No. 3872).

³⁷⁷ Emîr San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, 8/134.

³⁷⁸ Müslim, *Tevbe* 14 (No. 2751); İbn Mâce, *Sünne*, 13 (No.189).

³⁷⁹ Müslim, *Tevbe* 14 (No. 2751).

³⁸⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 4/548 (No. 6222).

30. Hadis

مَنْ كَتَبَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَلَمْ يُعَوِّزِ الْهَاءَ الَّتِي فِي اللَّهِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ وَمَحَا عَنْهُ عَشْرَ سَيِّئَاتٍ

الرافعي عن ابن مسعود رضي الله عنه

Kim 'Bismillahirrahmanirrahim' yazarken Allah lafzındaki 'he' harfini bozuk yazmazsa, Allah ona on sevap yazar ve on günahını siler.³⁸¹

er-Râfî, İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet etmiştir.

31. Hadis

مَنْ كَتَبَ يَسْ ثُمَّ شَرَّهَا دَخَلَ جَوْفَهُ أَلْفَ نَوْرٍ وَأَلْفَ رَحْمَةٍ وَأَلْفَ بَرَكََةٍ وَأَلْفَ دَوَاءٍ وَخَرَجَ مِنْهُ أَلْفُ دَاءٍ

الرافعي عن علي رضي الله عنه Ka

Kim 'Yâsin' sûresini yazıp (suya koyarak) onu içerse, içine bin nur, bin rahmet, bin bereket ve bin şifa girer; ondan bin hastalık çıkar."³⁸²

er-Râfî, Hz. Ali'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu tür fazilet rivayetleri genellikle zayıf veya mevzû kabul edilir. Sahih hadis kaynaklarında (Buhârî, Müslim gibi) böyle bir rivayete rastlanmamıştır. Kur'ân'ı yazıp içmek gibi uygulamalar dinen caiz görülmez. Sevap ve şifa için sûreleri *usûlüne uygun okumak* esastır.

32. Hadis

مَنْ كَتَبَ عَنِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا رَجَاءَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُ غُفْرًا لَهُ وَأَعْطَاهُ ثَوَابَ الشُّهَدَاءِ
ابن الجوزي في العَلَل عن ابن عمرو رضي الله عنهما

³⁸¹ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfî el-Kazvînî, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn* (Beyrut: Dârü'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1987), 3/409.

³⁸² er-Râfî, *et-Tedvîn*, 3/96.

Kim Allah'ın kendisini bağışlamasını umarak benden kırk hadis yazarsa, Allah onu bağışlar ve şehitlerin sevabını verir.

İbnü'l-Cevzî, el-İlel'de Abdullah b. Amr'dan (r.anhumâ) rivayet etmiştir.

Hadisi İbnü'l-Cevzî, *el-İlel*'de Abdullah b. Amr'dan rivayet etmiştir.³⁸³ *İlel*'de geçen lafız tam olarak şöyledir; عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ كَتَبَ أَرْبَعِينَ حَدِيثًا رَجَاءً أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُ غَفَرَ لَهُ وَأَعْطَاهُ ثَوَابَ الشُّهَدَاءِ الَّذِينَ قُتِلُوا وَعَسَقَلَانِ" İbnü'l-Cevzî hadisi Muhammed b. Mudar'ın, Bûrî b. el-Fazl'dan rivayet ettiğini ancak ikisinin de tanınmadığını söylemiştir.³⁸⁴

33. Hadis

مَنْ كَتَبَ عَنِّي عِلْمًا أَوْ حَدِيثًا لَمْ يَزَلْ يُكْتَبْ لَهُ الْأَجْرُ مَا بَقِيَ ذَلِكَ الْعِلْمُ أَوْ الْحَدِيثُ
الْحَاكِمُ فِي تَارِيخِهِ عَنْ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Kim benden (nakledilen) bir ilmi veya hadisi yazarsa, o ilim veya hadis kaldığı sürece ona sevap yazılmaya devam eder.

Hâkim, Târîh'inde Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) rivayet etmiştir.

Müttakî el-Hindî, söz konusu hadisi *Kenzü'l-ummâl* adlı eserinde Hz. Ebû Bekir'den rivayetle nakletmiş; ayrıca İbn Asâkir'in *et-Târîh* adlı eserinde de bu rivayete yer verildiğini belirtmiştir.³⁸⁵ İbnü'l-Cevzî de hadisi *İlel* adlı eserinde rivayet etmiştir.³⁸⁶

34. Hadis

إِذَا كَتَبْتَ فَضَعْ قَلَمَكَ عَلَى أَدْنِكَ فَإِنَّهُ أَذْكُرُ لَكَ

³⁸³ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye* (Faysalabad: 'Idâretu'l-'Ulûmi'l-'Eseriyye, 1401/1981), 1/117.

³⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, 1/124 (No. 178).

³⁸⁵ Alâuddîn 'Alî b. Hisâmiddîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfü'rî el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 10/183 (No. 28951).

³⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, 1/185.

ابن عساكر عن أنس رضي الله عنه

Yazı yazarken kalemi kulağının üzerine koy, çünkü bu sana (yazılacakları) daha iyi hatırlatır.

İbn Asâkir, Enes'ten (r.a.) rivayet etmiştir.

Hadisi İbn Asâkir, *Târîh*'inde; el-Muttakî de *Kenzü'l-ummâl*'da; Enes b. Mâlik'den rivayet etmiştir.³⁸⁷ Ali el-Kârî, hadisin benzer bir lafzının *el-Câmi'u's-sağîr* adlı eserinde Zeyd b. Sâbit'ten rivayet edildiğini belirtmiş ve bu senedin, kendi kanaatine göre, söz konusu hadisin sahih senedi olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁸

35. Hadis

أَوَّلُ مَنْ سَجَدَ لِآدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِسْرَافِيلُ فَجَزَاهُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ بِأَنْ كَتَبَ الْقُرْآنَ الْعَظِيمَ فِي جَبْهَتِهِ

عن عمر بن عبد العزيز كذا في الْمُنَظَّم لابن الجوزي نقله علي القاري في الجمالين

Âdem'e (a.s.) secde eden meleklerin ilki İsrâfîl'di. Allah Teâlâ ona, Kur'ân'ı Azîm'i alnına yazarak karşılık verdi.

Ömer b. Abdülaziz'den rivayet edilmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin el-Münezzam'ında bu şekilde geçmektedir. Bunu Alî el-Kârî, el-Cemâleyn'de nakletti.

Söz konusu hadis, Ebü's-Şeyh tarafından *el-'Azame* adlı eserinde Damra'dan (r.a.); İbn Asâkir tarafından *Târîhu Dimaşk*'ta ve İbnü'l-Cevzî tarafından da *el-Muntazam*'da Ömer b. Abdülazîz'den rivayet edilmiştir.³⁸⁹ Hadis, farklı senedler ve lafız varyantlarıyla nakledilmiştir. Bazı rivayetlerde “Kur'ân-ı Azîm'i alnına yazarak karşılık verdi” ifadesi yer alırken, diğer bazı varyantlarda ise “Ona Levh-i Mahfûz'u idare etme görevi verilerek karşılık verildi” şeklinde ifadeler geçmektedir.³⁹⁰

³⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 24/455; Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, 10/312.

³⁸⁸ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2002), 7/2951.

³⁸⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî Ebü's-Şeyh, *Kitâbu'l-'Azame*, (Riyad: Daru'l-Âsime, 1407), 5/1562; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 7/398; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mulûk ve'l-umem* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992), 1/203.

³⁹⁰ Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (b.y.: Dâru'l-

36. Hadis

مَنْ رَفَعَ قِرْطَاسًا مِنَ الْأَرْضِ فِيهِ بِسْمُ اللَّهِ إِجْلَالًا كُتِبَ مِنَ الصَّادِقِينَ
رواه الدارقطني عن أبي هريرة رضي الله عنه مرفوعاً
وأبو الشيخ عن أنس كذا في المقاصد الحسنة

Kim 'Bismillah' yazılı bir kâğıdı hürmet göstererek yerden kaldırırsa, siddîklardan yazılır.

Dârekutnî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) merfû olarak; Ebû Şeyh, Enes'ten (r.a.) rivayet etmiştir. el-Mekâsîdül'l-Hasene'de bu şekilde geçmektedir.

Söz konusu hadis, Sehâvî tarafından *el-Makâsîdü'l-hasene* adlı eserinde; Süyûtî tarafından ise *el-Le'âlî'ü'l-masnû'a*'da Enes b. Mâlik'ten rivayetle nakledilmiştir. Süyûtî, rivayet zincirinde yer alan Ebân'ın 'çok zayıf', ondan sonra gelen Ebû Hafs'ın ise 'daha da zayıf' olduğunu belirtmiştir. Ayrıca senedde geçen Ebû Sâlim el-'Alâ hakkında, Muhammed b. Tâhir el-Ezdî'nin onu yalancılıkla itham ettiğini de nakletmiştir.³⁹¹

37. Hadis

كاتب الحسنات أَمِيرٌ عَلَى كَاتِبِ السَّيِّئَاتِ
أَخْرَجَهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الْإِيمَانِ وَرَأَاهُ فِي مُسْنَدِهِ مِنْ حَدِيثِ أَبِي أُمَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Sevap yazan (melek), günah yazan (meleğin)'in âmiridir.

Beyhakî Şuabu'l-îmân'da, İshak b. Râhûye ise Müsned'inde Ebû Ümâme (r.a.) hadisi olarak rivayet etmiştir.

Merâğî Tefsirinde bu hadisi Ebû Usâme'den merfû olarak nakletmiştir.³⁹²

38. Hadis

مَنْ رَفَعَ كِتَابًا عَنِ الطَّرِيقِ فِيهِ بِسْمُ اللَّهِ كَتَبَهُ مِنَ الصَّادِقِينَ

Fikr, 1407/1986), 1/135.

³⁹¹ Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene*, 1/413; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Le'âlî'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 1/184.

³⁹² Ebû Muhammed Ebû Bekr b. el-Huseyn el-Kureşî el-Merâğî, *Tefsîru Merâğî* (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1422/2001), 26/161.

الدارقطني عن أبي هريرة رضي الله عنه مرفوعا

Kim 'Bismillah' yazılı bir kitabı yoldan kaldırırsa, Allah onu siddîklardan yazar.

Dârekutnî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) merfû olarak rivayet etmiştir.

Hadis, Dârekutnî tarafından *Etrâfû'l-garâib* adlı eserinde zikredilmiştir. Dârekutnî, sened hakkında değerlendirmede bulunarak rivayetin Süleyman b. er-Rabî' vasıtasıyla, ondan Hemmâm b. Yahyâ, ondan Ömer b. Abdullah ve nihayetinde Yahyâ'dan gelen bir rivayet zinciriyle nakledildiğini; bu senedde Yahyâ'nın bu rivayetle teferrüd ettiğini belirtmiştir.³⁹³

39. Hadis

هذا ما قاضى عليه محمد بن عبد الله

كذا رواية البخاري في المغازي وكذا أخرجه النسائي وأحمد كتب رسول الله صلى الله عليه وسلم بيده وفي فتح الباري قد تمسك بظاهر هذه الرواية أبو الوليد الباجي وقال هذا لا يُثاني القرآن بل يوجد من مفهوم القرآن لانه قَيَّدَ النفي بما قبل ورود القرآن قال تعالى وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخْطُّهُ يَمِينُكَ وبعد أن تحققت أُمِّيَّتُهُ و تقررَتْ بذلك مُعْجَزَتُهُ وَأَمِنَ الْإِزْتِيَابَ فِي ذَلِكَ فلا مانع من أن يعرف الكتابة بعد ذلك من غير تعليم فتكون مُعْجَزَةً أُخْرَى

وذكر ابن دحية أن جماعة من العلماء وافقوا الباجي على ذلك منهم شيخه أبو ذر الهروي وأبو الفتح النيسابوري وآخرون

وأخرج ابن أبي شيبة عن عون ما مات رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى كَتَبَ وَقَرَأَ وقال الشعبي كذلك كذا في مواهب اللدنيه لشهاب القسطلاني

Bu, Muhammed b. Abdullah'ın (s.a.s.) anlaşmasıdır.

Söz konusu rivayet, Buhârî tarafından *Kitâbu'l-Megâzî*'de; Nesâî ve Ahmed b. Hanbel tarafından da benzer lafızlarla nakledilmiştir.³⁹⁴ *Fethû'l-Bârî*'de geçtiğine göre

³⁹³ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Etrâfû'l-garâib ve'l-etrâf* (Beyrut: Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1403/1983), 5/322 (No. 5593).

³⁹⁴ Buhârî, "Megâzî", 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsted*, 30/594 (No. 18635); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001), "Hasâis", 65.

Ebü'l-Velîd el-Bâcî, bu rivayetin zahirine dayanarak şu değerlendirmede bulunmuştur: 'Bu, Kur'ân ile çelişmez. Aksine Kur'ân'ın anlamından istinbat edilebilir. Zira Kur'ân'daki nefy (olumsuzlama), nübüvvetten önceki döneme mahsustur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sen bundan (Kur'ân'dan) önce ne bir kitap okuyordun ne de elinle onu yazıyordun." (el-Ankebût, 29/48). Ümmîliği, bir mucize olarak kesinlik kazandıktan ve bu konuda şüphe ortadan kalktıktan sonra, sonradan eğitim almaksızın yazmayı öğrenmiş olması mümkündür; bu da ayrı bir mucize teşkil eder."³⁹⁵ İbn Dihye, Ebû Zer el-Herevî ve Ebü'l-Feth en-Nisâbü'rî gibi bazı âlimler de Bâcî'nin bu yorumunu desteklemişlerdir. Ayrıca, İbn Ebû Şeybe, Avn'dan 'Resûlullah (s.a.s.), vefat ettiğinde okur yazardı' şeklinde bir rivayet nakletmiştir. Şa'bî de benzer bir görüşü benimsemiştir. Şihâbuddîn el-Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* adlı eserinde bu değerlendirmelere yer verilmiştir.³⁹⁶

Bu hadis, Hudeybiye Antlaşması sürecini anlatan rivayetlerden biridir ve Sahâbî el-Berâ' b. Âzib (r.a.) tarafından rivayet edilmiştir. Buhârî'de geçen rivayet şu şekildedir: Ahmed b. Osman b. Hakîm bize rivayet etti, dedi ki: Şureyh b. Mesleme bize rivayet etti, dedi ki: İbrahim b. Yusuf b. Ebî İshak bize rivayet etti, dedi ki: Babam bana, o Ebû İshak'tan, o da el-Berâ'dan (r.a.) şöyle rivayet etti:

Nebî (s.a.s.) umre yapmak istediğinde Mekke halkına haber göndererek kendisine Mekke'ye girmek için izin vermelerini istedi. Onlar da onun Mekke'de ancak üç gece kalması, sadece kınında bulunan kılıçlar (savaşsız silah) ile şehre girmesi ve içlerinden kimseyi İslâm'a davet etmemesi şartlarını ileri sürdüler. Bu şartlar üzerine aralarındaki antlaşma maddelerini yazmaya başladılar. Bu yazıyı Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) yazıyordu. Yazıya şöyle başladı: "Bu, Muhammed Allah'ın Resûlü ile (Kureyş kabilesi) arasında yapılan anlaşmadır." Kureyşliler itiraz ederek dediler ki: "Eğer senin Allah'ın Resûlü olduğunu kabul etseydik seni engellemezdik ve sana biat ederdik. Bunun yerine şöyle yaz: 'Bu, Muhammed b. Abdullah ile yapılan anlaşmadır.'" Bunun üzerine Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Ben vallahi Muhammed b. Abdullah'ım ve vallahi ben Allah'ın Resûlüyüm." Ancak, kendisi yazı yazmazdı. Bunun üzerine Ali'ye şöyle dedi: "Allah'ın Resûlü' ifadesini sil." Ali (r.a.) şöyle cevap verdi: "Vallahi, onu asla silmem." Nebî (s.a.s.) buyurdu: "Öyleyse onu bana göster."

³⁹⁵ Bâcî, *el-İşârât*, 110.

³⁹⁶ Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1/323.

Ali (r.a.) ona o kısmı gösterince, Nebî (s.a.s.) onu kendi mübarek eliyle sildi. Günler geçip üç günlük süre dolunca, Mekkeliler Ali'ye gelerek şöyle dediler: “Arkadaşına söyle, artık buradan ayrılın. Ali (r.a.) durumu Resûlullah’a (s.a.s.) iletti. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Evet (doğru söylüyorlar).” Sonra oradan ayrıldı.³⁹⁷

40. Hadis

لا تمدوا بسم الله الرحمن الرحيم
رواه ابن شعبان المالكي من طريق ابن عباس من الشفاء

Bismillâhirrahmânirrahîm'i (besmeleyi) uzatarak yazmayın.

İbn Şa‘bân el-Mâlikî, İbn Abbâs (r.a.) yoluyla nakletmiştir. (Bu bilgi) eş-Şifâ’dan (nakledilmiştir).

Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-ta‘rîfi hukûki’l-Mustafâ* adlı eserinde, söz konusu hadisin İbn Şa‘bân tarafından İbn ‘Abbâs yoluyla rivayet edildiğini belirtmiş ve bu rivayeti nakletmiştir.³⁹⁸

³⁹⁷ Buhârî, Cizye, 19 (No. 3184).

³⁹⁸ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî el-Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi ta‘rîfi hukûki’l-Mustafa* (Amman: Dâru'l-Feyhâ', 1407/1986), 1/802.

SONUÇ

Bu çalışmada öncelikle kırk hadis literatürünün teşekkülüne zemin hazırlayan rivayet ile bu rivayetin muhtevasına dair detaylar ele alınmış; müteakiben, kırk hadis edebiyatının tarihî seyri değerlendirilmiş ve özellikle Türk edebiyatındaki yansımalarıyla birlikte bu alanda telif edilen mühim eserler tarihî bir sıra gözetilerek tanıtılmıştır. Ardından Osmanlı ilim ve kültür hayatının 18. yüzyıldaki önemli simalarından biri olan İbrahim Hanîf Efendi'nin ilmî kişiliği, eserleri ve hadis literatürüne kazandırdığı kırk hadis risaleleri incelenmiştir. Nüfuzlu ve varlıklı bir ailede dünyaya gelen müellif, küçük yaşlardan itibaren güçlü bir ilmî eğitim süreci geçirmiş; hat sanatına dair özel meşkler yapmış, medrese tahsilini tamamladıktan sonra hem ilmî hem de idarî görevlerde bulunmuştur. Sırasıyla Bostancı Ocağı Kâtipliği, Kocamustafapaşa Evkafı Kâtipliği gibi bürokratik görevlerin ardından müderrisliğe yönelmiş; Sahn-ı Semân ve Süleymâniye gibi dönemin en üst düzey medreselerinde ders vermiştir. İlmi kariyerinin devamında Galata ve Bursa kadılıklarında bulunmuş, nihayetinde İstanbul'da vefat ederek Eyüp'te defnedilmiştir.

İbrahim Hanîf Efendi, telif, tercüme ve ihtisar sahalarında üretkenliğiyle dikkat çeken bir müellif olup, özellikle hadis, siyer ve fıkıh alanlarında önemli eserler kaleme almıştır. Tespit edilebilen yirmi beş eserinden sadece on altısına günümüzde ulaşılabilmesi, müellifin ilmî mirasının henüz tam anlamıyla ortaya konmadığını göstermektedir. Bu tez kapsamında incelenen üç adet kırk hadis risalesi hem içerik hem de kaynak kullanımı açısından farklı özellikler taşımaktadır. Aşağıdaki tablo verilerinde de görüldüğü gibi *Erba'üne hadîsen bi-lafzateyn* risâlesi en yüksek oranda sahih hadis içermesiyle (%57,5) dikkat çekmektedir. Bu risâlede sahih hadislerin ardından zayıf hadisler %40 oranında yer almakta olup mevzû hadise rastlanmamış, bir hadis de kaynaklarda bulunamamıştır. *Sehmu'l-isâbe fî fedâ'ili'r-remy ve's-sihâm* risâlesi ise %50 sahih ve %42,5 zayıf hadis oranıyla sahih-zayıf dengesi açısından birbirine yakın görünüm arz etmektedir. Ancak bu risâlede %5 oranında mevzû hadis yer almış, ayrıca bir hadis de kaynaklarda tespit edilememiştir. Öte yandan *Derrü's-sehâbe fî fedâ'ili'l-hatti ve'l-kitâbe* risâlesi, sıhhat kriterleri bakımından en zayıf halkayı oluşturmaktadır. Risâlede yalnızca %15 oranında sahih hadis bulunurken, %72,5 oranında zayıf ve %12,5 oranında mevzû hadis yer almaktadır. İnceleme

neticesinde, İbrahim Hanîf Efendi'nin bu üç risalede büyük ölçüde es-Süyûtî'nin *Câmi'u's-sağîr* adlı eserinden istifade ettiği anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, İbrahim Hanîf Efendi'nin kırk hadis risaleleri, Osmanlı ilim geleneğinde konulu hadis derlemelerinin geç dönem örnekleri olarak değerlendirilmelidir. Netice itibariyle İbrahim Hanîf Efendi'nin bu risaleleri, hem konulu kırk hadis literatürüne katkı sunmakta hem de dönemin ilmî ve düşünce yapısını yansıtmaktadır. Ayrıca ulaşılamayan eserlerin gün yüzüne çıkarılması, müellifin ilmî hayatının daha bütüncül şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Hadis No	Lafzateyn Risalesi	Sehmu'l-isâbe Risalesi	Derru's-sehâbe Risalesi
1	Sahih	Sahih	Sahih
2	Zayıf	sahih	Zayıf
3	Sahih	sahih	Zayıf
4	Zayıf (Mevkuf)	Zayıf	Zayıf
5	Zayıf (Mürsel)	Sahih	Zayıf
6	Zayıf	Hasen	Zayıf
7	Hadis değil	Zayıf	Münker
8	Tartışmalı	Sahih	Mevzû'
9	Makbul	Sahih	Zayıf
10	Zayıf	Sahih	Zayıf
11	Zayıf	Sahih	Zayıf
12	Zayıf	Zayıf	Mevzû'
13	Sahih/Hasen	Zayıf	Münker
14	Sahih	Zayıf	Zayıf
15	Sahih	Sahih	Zayıf
16	Sahih	Zayıf	Münker
17	Sahih	Zayıf	Zayıf
18	Sahih	Zayıf	Zayıf
19	Sahih	Kaynaklarda bulamadık.	Zayıf
20	Sahih/Zayıf karışık	Sahih	Bâtıl
21	Sahih	Hasen	Zayıf
22	Zayıf	Mevzu'	Sahih
23	Sahih	Mevzu'	Zayıf
24	Makbul	Sahih	Mevzû'
25	Sahih	Zayıf	Münker
26	Sahih	Zayıf	Sahih
27	Zayıf	Sahih	Zayıf
28	Zayıf	Mürsel	Zayıf
29	Zayıf	Sahih	Sahih
30	Zayıf	Zayıf	Mevzû'
31	Zayıf	Sahih	Mevzû'
32	Sahih	Sahih	Zayıf
33	Zayıf	Sahih	Zayıf
34	Hasen	Zayıf	Zayıf
35	Sahih	Zayıf	Zayıf
36	Sahih	Garîb	Zayıf
37	Metin sahih	Zayıf	Sahih
38	Sahih	Sahih	Zayıf
39	Kaynaklarda bulamadık	Zayıf	Sahih
40	Sahih	Sahih	Zayıf

Tablo 5: Kırk Hadis Risalelerindeki Hadislerin Sıhhat Durumu

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. ‘Abdu’l-Hâdî el-Cerâhî el-‘Aclûnî ed-Dimeşkî Ebü’l-Fidâ’. *Keşfu’l-hafâ’*. Kahire: y.y., 1351.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 50 Cilt. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1421/2001.
- Akdağ, Bünyamin. “*Âşık Çelebi’nin Hadis-i Erbaîn Tercümesi (İnceleme-Tenkidli Metin)*”. Erzincan: Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akpınar, Cemil. "Hanîf İbrâhim Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. 16/39-42.
- Akpınar, Cemil. “İbn Cema, Bedreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. 19/388-392.
- Aksoy, Hasan. *Mustafa Âlî’nin Manzum Kırk Hadis Tercümeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1991.
- Aksu, Cemal. “*İbrahim Hanîf Divanı*”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Aksu, Cemal. “İbrahim Hanîf Efendi”. *Hikmet İlmî Araştırmalar Dergisi* 3, 2004. 100-106.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Mirkâtü’l-mefâtih*. 1. bs. 9 Cilt. Beyrut: Daru’l-Fikr, 2002.
- Alkahtani, Ebrahim Mohammed Moohialdin. “*Hanîf İbrâhim Efendi’nin La’lu’l-Musaffâ fi Ziyâreti’l-Mustafâ Adlı Eseri (Metin-Tahlil)*”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013. 44/180-188.
- Altuntaş, Resul. “*Feyzî-i Kefevî’nin Ravzatü’l-ubbâd’ı: İnceleme ve Çeviri Yazılı Metin*”. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ateş, Ali Osman. "Dimyâtî, Abdülmü’min b. Halef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 9/311-312.
- Avcı, İsmail. “*Hazîni’nin Manzum Şerh-i Hadîs-i Erbaîn Tercümesi*”. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Aydın, Zeynep Cevahir Altıntaş. “*H. Peygamberin Allah Katındaki Kıymeti ve Sahip*

Olduğu Üstünlükler Bağlamında İbrahim Hanîf Efendi'nin Türkçe Şifa Şerhi (İnceleme-Metin)". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Ayhan, Mehmet. *"Fütühât-ı Mekkiyye'de Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivâyetler"*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn. *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi mebânî'l-ahbâr fî Şerhi Me'ânî'l-Âsâr*. 19 Cilt. b.y.: y.y., 1429/2008.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn. *'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, t.y.

Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî. *el-İşârât*. Mekke: Mektebetu Mekkiyye, 1416.

Bağcı, Ali. *Arap Belâgatında Muktezâ-yı Hâl*. Ankara, İlahiyat Yayınları, 2024.

Bağdatlı İsmail Paşa. *İzâhu'l-meknûn*. thk. Muhammed Şerefeddîn Yalrkaya, Rıfat Bilge Kılıç. 2 Cilt. İstanbul: Vekâletu'l-Maârif, 1945-1947.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ'. *Mesâbîhu's-sünne*. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1407/1987.

Beğavî, Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Ebû Muhammed el-Beğavî. *Şerhu's-sünne*, thk. Züheyr eş-Şaviş-Şuayb Arnavûd. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *es-Sünenü's-suğrâ*. Karaçi: Câmi'atu'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1989.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *Şu'abu'l-îmân*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1. Basım, 2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhalık b. Hallâd b. Ubeydillâh el-Atekî el-Bezzâr. *Müsnedü'l-Bezzâr el-menşûr bi'smi'l-bahri'z-zehhâr*. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.

Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.

Bulgurcu, Kahraman. *"Kemalpaşazâde'nin Hadis İlmindeki Yeri (Kırk Hadisler Örneği)"*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı müellifleri*. haz. M. A. Yekta Saraç. 3 Cilt. Ankara: Türkiye

Bilimler Akademisi, 2016.

Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Selîm b. Kâymâz b. Osmân el-Bûsîrî el-Kenânî eş-Şâfi'î. *İthâfu'l-hayrati'l-mehere bi'Zevâidi'l-Mesânîdi'l-Aşere*. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999.

Çalışan, İrfan. (ed). *Eyüplü Meşhurlar*. 2 Cilt. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2015.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed. *Etrâfü'l-garâib ve'l-etraf*. 5 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sunenu'd-Dârekutnî*. 5 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424/2004.

Demirel, Harun Reşit. "Müstakimzâde'nin 'Bi Nukât Hadis-i Erbain' İsimli Risalesinde Yer Alan Hadislerin Tetkiki". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy 3 (2008): 75-96.

Demîrî, Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Îsâ el-Kâhirî eş-Şâfiî Demîrî. *Hayâtü'l-hayevân*. Mısır: Bulak Matbaası, 1858.

Derman, M. Uğur. "Mehmed Râsim, Eğrikapılı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003. 28/514-515.

Deylemî, Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh b. Fenâhserû Ebû Şucâ' ed-Deylemî el-Hemezânî. *el-Firdevs bi'me'sûri'l-hitâb*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986.

Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*. Beyrut: Dâru Sadr, t.y..

Ebû 'Avâne, Ebû 'Avâne Ya'kûb b. İshâk en-Nîsâbûrî. *Mustahrecu Ebî 'Avâne*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, t.y.

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'an ve tefsîrihi ve ahkâmîhi ve cümelin min fûnûni 'ulûmih*. Câmi'atu's-Şârikâ, 2008.

Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *et-Tıbbü'n-Nebevî*. 2 Cilt. b.y.: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.

Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî. *Kitâbu'l-'Azame*. 5 Cilt. Riyad: Daru'l-Âsime, 1. Basım, 1407.

Elmalî, Hüseyin. "el-Muarreb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV

Yayınları, 2020. 20/325-326.

Emîr San'ânî, Muhammed b. İsmâîl b. Salâh. *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. (thk.) Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. 11 Cilt. Riyad: Mektebetu Dâri's-Selâm, 1. Basım, 1432.

Erdem, Sadık. *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraîfâ'sı: İnceleme, Tenkidli Metin, İndeks, Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1994.

Erkoç, Bilâl. *"İbrâhim Hanîf'in Menhecü'l-Edîb fî Şerhi Enmûzecü'l-Lebîb'i"*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Fâdânî, Muhammed Yâsîn b. Muhammed Îsâ el-Mekkî el-Fâdânî, *el-'Ucâle fî'l-ahâdîsi'l-muselsele*. Dimeşk: Dâru'l-Besâir, 1985.

Fîrûzâbâdî, Müceddidüddin Muhammed bin Yakub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. (thk.) Halil Memun Şiha. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 2009.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

Hafız Hüseyin b. İsmail Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih*. İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine, 1565.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullâh Muhammed b. 'Alî. *Nevâdirü'l-usûl fî ehâdîsi'r-Resûl*. 7 Cilt. y.y: Dâru'n-Nevâdir, 1431/2010.i

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Harâitî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir es-Sâmîrî el-Harâitî. *Mekârimü'l-ahlâk ve me'âlîhâ ve maḥmûdu tarâ'ikihâ*. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 1999.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Medîneti Bağdâd*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1983/1403.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hammad b. Muhammed el-Hattâbî. *Me'âlimu's-sünen şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Haleb: el-Matba'atu'l-İlmiyye, 1351/1932.

Heysemî, Nûreddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman el-Heysemî. *Keşfu'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1979.

İbn 'Adiy, Ebû Ahmed 'Abdullâh b. 'Adiy el-Curcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

İbn 'Allân, Muhammed 'Alî b. Muhammed el-Bekrî. *Delîlu'l-fâlihîn li-turuki Riyâdi's-Sâlihîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004.

- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *el-Erba'ûn fî'l-hass 'ale'l-cihâd*. Kuveyt: y.y., t.y.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî. *Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Riyâd: Meketebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Muhammed Yusuf el-Hût, 7 Cilt. Riyad: el-Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *"el-Garâibü'l-mültakata min Müsnedi'l-Firdevs mimmâ leyse fî'l-kütübi'l-meşhûra*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, t.y..
- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Bulûğü'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*. Riyad: Dâru'l-Kabs, 2014.
- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*. 4 Cilt. Mısır: Müessesetü'l-Kurtuba, 2. Basım, 1995.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hibbân, et-Temîmî el-Büstî. *Sahîh*. thk. Şuayb el-Arnaut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risâle, 1993/1414.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî. *es-Sahîh*. el-Mektebetü'l-İslâmî, 2003.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtu'l-kubrâ - Mutemmimu's-sahâbe - et-Tabakâtu'l-hâmise*. 2 Cilt. Taif: Mektebetu's-Siddîk, 1414/1993.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtu'l-kubrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1388/1968.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadis ve'l-eser*. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1399/1979.

- İbnü'l-Ca'd, Ali bin el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevheri el-Bağdadi. *Müsnedu İbni'l-Ca'd*. Beyrut: Müessesetü Nadir, 1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târîhi'l-mulûk ve'l-'umem*. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-İlelu'l-mutenâhiye fî'l-ehâdîsi'l-vâhiye*. 2 Cilt. Faysalabad: 'İdâretü'l-'Ulûmi'l-'Eseriyye, 1401/1981.
- İbnü'l-Mulakkin, Ebû Hafs 'Omer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısırî. *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*. 36 Cilt. Dimaşk: y.y., 1429/2008.
- İbrahim Hanîf Efendi. *Derrü's-sehâbe fî fezâili'l- hat ve'l-kitâbe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 312/2.
- İbrahim Hanîf Efendi. *Dürrü's-semîn fî şerhi'l-erba'in*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 311/1.
- İbrahim Hanîf Efendi. *ed-Dürretü'l-asmâ' fî beyâni ebhe'l-esmâ'*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 2570.
- İbrahim Hanîf Efendi. *el-Asl ve'l-fer' fî şerhi hadîsi Ümmi Zer'*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi, 70/2.
- İbrâhim Hanîf Efendi. *el-La'lü'l-musaffâ fî ziyâreti'l-Mustafâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 418/2.
- İbrahim Hanîf Efendi. *Esâmî-i Ashâbi'l-Bedir*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emiri, 2448.
- İbrâhim Hanîf Efendi. *Gâyetü'l-merâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 406.
- İbrahim Hanîf Efendi. *Hulâsatü'l-vefâ fî şerhi's-Şifâ*. İstanbul: Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, Emanet Haziresi, 650.
- İbrahim Hanîf Efendi. *Menhecü'l-edîb fî şerhi Ünmûzeci'l-Lebîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 418/1.
- İbrahim Hanîf Efendi. *Muhtasarü'l-a'dâd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 418/3.
- İbrahim Hanîf Efendi. *Risâletü'l-gasb*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 3446.
- İbrahim Hanîf Efendi. *Sehmü'l-İsâbe fî fezâili'r-remy ve's-sihâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 311/2.
- İshâk b. Râhûye, Ebû Ya'kûb İshak b. İbrahim b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî.

- Müsnedü İshâk b. Râhûye*. thk. Abdulgafur b. Abdulhak. 4 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1991.
- Kâdî 'İyâz, Ebü'l-Fazl 'İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî el-. *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*. 2 Cilt. Amman: Dâru'l-Feyhâ', 1407/1986.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. 19/514-531.
- Kandemir, M. Yaşar. "Kırk Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022. 20/466-469.
- Kandemir, M. Yaşar. "Cemmâilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. 7/338-340.
- Karahan, Abdulkadir. "Kırk Hadis (Türk Edebiyatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022. 25/469-73.
- Karahan, Abdülkadir. *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis: Toplama, Tercüme ve Şerhleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.
- Karrâb, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Muhammed el-Karrâb es-Serahsî el-Herevî. *Fezâ'ilü (Fazlî) 'r-remy fî sebîlillâhi te'âlâ*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1989.
- Kasap, Mikdat. "*Kâtibzâde Mehmed Refî' Efendi Hayatı ve Eserleri*". Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kastalânî, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Mevâhibu'l-ledunniyye bi'l-menhi'l-Muhammediyye*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, t.y.
- Kâtib Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn=Lexicon Bibliographicum et Encyclopaedicum*. Çev. Gustavus Flügel. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1835.
- Kâtib Çelebi, Muştafâ b. 'Abdullâh Hâcî Halîfe. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Musennâ, 1941.
- Kazvînî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfî el-Kazvînî. *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Kencik, Ali Rıza. "*Cemâleddin Aksarâyî ve Ona Nispet Edilen 'Erba'üne Hadîsen' Adlı Eserin Tahkiki*". Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Keskin, Yusuf Ziya. *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*. İstanbul: Beyan yayınları, 2003.
- Kettânî, Abdülhay b. Abdülkebir. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.

- Kılıç, Müzahir. “*Hâkânî Mehmed Bey Hadis-i Erbaîn (İnceleme-Tenkidli Metin)*”. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Kudâî, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca‘fer b. Ali b. Hukmûn el-Kudâî el-Mısrî. *Müsnedü’ş-Şihâb*. thk. Hamdî b Abdülmecîd es-Selfî. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1986.
- Lâşîn, Mûsâ Şâhîn. *Fethü’l-mun‘im şerhu Sahîhi Müslim*. 10 Cilt. y.y., Dârü’ş-Şurûk, 1423/2002.
- Mâlik b. Enes, Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvattâ’*. thk. Muhammed Mustafâ el-‘A‘zamî. Abu Dabi: Muessesetu Zâyd b Sultân, 1425/2004.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmani*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Merâğî, Ebû Muhammed Ebû Bekr b. el-Hüseyn el-Kureşî. *Tefsîru Merâğî*. Mısır: Mektebetu Muştafâ el-Bâbî’l-Halebî, 1422/2001.
- Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit. “Hanîf İbrâhîm b. Mustafa er-Rûmî’nin ed-Dürrü’s-semîn fi şerhi’l-erbaîn Adlı Kırk Hadis Şerhi’nin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi”. *Târîh Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfân ve Hikmet* (2022), 361-389.
- Muttaķî el-Hindî, ‘Alâuddîn ‘Alî b. Hisâmiddîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfüri. *Kenzu’l-‘ummâl*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 5. Basım, 1401/1981.
- Mübârekfûrî, Ebû’l-‘Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mübârekfûrî. *Tuhfetü’l-ahvezî bi şerhi Câmi‘i’t-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, t.y..
- Mübârekpûrî, Ebû’l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm. *Tuhfetü’l-ahvezî şerhu Câmi‘i’t-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Daru’l-Kütüb-i İlmiyye, t.y.
- Münâvî, Zeynuddîn Muhammed ‘Abdirraûf b. Tâcu’l-‘Ârifîn el-Haddâdî. *Feyzü’l-kadîr fi şerhi’l-Câmi‘i’s-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetu’t-Ticâriyyetu’l-Kubrâ, 1356/1937.
- Münâvî, Zeynuddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil‘ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî. *et-Teyşîr bi-şerhi’l-Câmi‘i’s-sağîr*. Riyad: Mektebetu’l-İmam Şafîi, 1988.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahîhu Müslim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1433.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin. *Tuhfe-i hattatîn*. nşr. İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu‘ayb el-Horâsânî. *es-Sunenu’l-kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1421/2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Erba‘üne’n-Neveviyye*. Beyrut: y.y., 1430/2009.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Muslim*. 18 Cilt.

Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1392/1972.

Orfali, Zakaria. "*İbrahim Hanîf er-Rûmî'nin Gayetü'l-Meram Kitabının Tahkik, Tahrîc ve Değerlendirilmesi*". İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Osmân bin Sâlih. *Hanîf Dîvânı: inceleme - tenkitli metin - tıpkıbasım*. (ed.) Cemal Aksu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019.

Öksüz, Yılmaz. "*Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi (İnceleme-Metin)*". İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Öksüz, Yılmaz. "*Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-Hadîs'i (İnceleme-Metin)*". Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1422/2002.

Sehâvî, Şemsuddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin min el-ehâdisi'l-müştehire 'alâ'l-elsine*. Beyrut: y.y., 1405/1985.

Serin, Muhittin. "Kâtibzâde Mehmed Refî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2022. 25/42-44.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Câmi'u'l-ehâdis*. 25 Cilt. Kahire, Mısır: el-Ezheru's-Şerîf, 2. Basım, 2005.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Câmi'u's-sağîr ve ziyâdetuhû*. b.y.: y.y., t.y.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Leâli'l-Masnûa fî'l-Ehâdisi'l-Mevzûa*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.

Şenel, Abdulkadir. "Karrâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001. 24/514-515.

Şeybânî, Ebû Bekir ibn Ebî Âsım Ahmed bin Amr bin ed-Dahhâk bin Mahled. *es-Sünne*. (thk.) Bâsım b Faysal el-Cevâbire. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1. Basım, 1998.

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. *Tüberküloz Tanı ve Tedavi Rehberi*. (ed.) Fatih Kara. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 2019.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *Fazlü'r-remy ve ta'lîmih*. (thk.) Muhammed b. Hasan b. Ahmed El-Gumârî. Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1419.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsat*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hameyn, 1995.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-*

Mu'cemü's-sağır. 2 Cilt. Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî. 19 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 2. Baskı, 1983/1404.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. 26 Cilt. Hicr: Dârü'l-Hicr, 2001.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî. *ed-Du'afâu'l-kebir*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.

Urmevî, Muhammed el-Emîn bin Abdillâh el-Urmevî el-Alevî el-Harerî eş-Şâfiî. *Sahih-i Müslim Şerhi: el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravdü'l-behhâc*. Mekke: Dârul-Minhâc, 2009.

Yazıksız, Necip Asım. Hadîs-i Erbâin Tercümelere. *Millî Tettebbûlar Mecmuası* 1915, 2/149-155.

Yılmaz, Ahmet. *Müstakimzade Süleyman Sadeddin Hayatı Eserleri ve Mecelletü'n-Nisab'ı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.

Yüceer, Mustafa. "*Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivâyetler*". Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Kitâbu'l-erbe'in fi sıfâti Rabbi'l-Âlemîn*. Medine: y.y., 1413.

Zeynuddîn el-'Irâkî, Ebü'l-Fadl 'Abdirrahîm b. el-Huseyn b. 'Abdurrahmân. *Tahrîcu ehâdisi'l-İhyâ*. 7 Cilt. Riyad: Dârü'l-'Âsime li'n-Neşr, 1426/2005.

2. Elektronik Kaynaklar

Aydın, Zeynep Cevahir Altıntaş. Hulâsatü'l-vefâ fi şerhi's-Şifâ. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. [Erişim Tarihi: 09 Nisan 2025].

Aydın, Zeynep Cevahir Altıntaş. ed-Dürretü'l-asmâ' fi beyâni ebhe'l-esmâ'. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. [Erişim Tarihi: 08 Nisan 2025].

Aydın, Zeynep Cevahir Altıntaş. el-A'dâd fi i'dâdi'z-zâd li'l-meâd. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. [Erişim Tarihi: 08 Nisan 2025].

Aydın, Zeynep Cevahir Altıntaş. el-Asl ve'l-fer' fi şerhi hadîsi Ümmi Zer'. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. [Erişim Tarihi: 09 Nisan 2025].

https://www.ketebe.org/en/artist/sevzhade-abdi-efendi-943?utm_source. [Erişim Tarihi: 08 Nisan 2025].

أربعون حديثاً بلفظتين

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى وعلى حزبه أصحاب الصفا وأرباب الوفا.

وبعد فهذه أربعون حديثاً وجيزة المباني جزیلة المعاني التي صدرت من مشكاة صدر من نزل عليه السبع المثاني جمعها الراجي عفو باريه اللطيف إبراهيم حنيف عامله الله بمجوده المنيف رجاء أن ينتظم بسلك جزاء قول سيد البشر وشفيع المحشر عليه صلوات الله ما دام الليل أدبر والصبح وما أصفّر "من حمل من أمتي أربعين حديثاً بعثه الله يوم القيامة عالماً" كما رواه ابن عدي عن أنس رضي الله عنه.¹

الحديث الأول الله الطيب.²

¹ أخرجه ابن عدي في الكامل (257/6) عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من حفظ على أمتي أربعين حديثاً مما ينفعهم من أمر دينهم بعث يوم القيامة من العلماء. و (454/7) عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من حفظ على أمتي أربعين حديثاً فيما ينفعهم من أمر دينهم بعث يوم القيامة من العلماء وفضل العالم على العابد سبعين درجة الله أعلم ما بين كل درجتين. و (337/8) عن أبي هريرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من حفظ على أمتي أربعين حديثاً مما ينفعها الله به بعثه يوم القيامة فقيهاً عالماً. قال ابن الملقن رحمه الله في البدر المنير (278/7): هذا الحديث مروي من طرق عديدة بالفاظ متنوعة، واتفق الحفاظ على ضعفها وإن تعددت. وقد ذكره ابن الجوزي في «علله» من ثلاثة عشر طريقاً من حديث: علي، وابن مسعود، وابن عمر، وابن عباس، وابن عمرو بن العاص، وأبي الدرداء، وأبي سعيد الخدري، وأبي هريرة، وأبي أمامة، ومعاذ، وجابر بن سمرة، وأنس، وبريدة - رضي الله عنهم أجمعين - ثم ضعفها جميعاً، وبرهن لذلك.

وقال المُنْذِرِيّ في جزء له مُنفرد: روي هذا الحديث من طرق كثيرة، وذكره من هذه الطرق كلها وزيادة: سلمان الفارسي. قال: وليس في جميع طرقه ما يقوى وتقوم به الحجة، ولا تخلو طريق من طرقه أن يكون فيها مجهول أو معروف مشهور بالضعف.

² أخرجه أبو داود في السنن (4207)، كتاب الترجل، 18، باب في الخضاب، عن أبي رثة، في هذا الخبر، قال: فقال له أبي: أرني هذا الذي بظهرك، فإني رجل طيب، قال: «الله الطيب، بل أنت رجل رفيق، طيبها الذي خلقها».

الحديث الثاني الأمانة غنى رواه القضاعي عن أنس رضي الله عنه.³

الحديث الثالث أرب ماله البخاري عن أبي أيوب رضي الله عنه.⁴

الحديث الرابع الخال وارث ابن النجار عن أبي هريرة رضي الله عنه.⁵

الحديث الخامس الخالة والدة ابن سعد عن محمد بن علي رضي الله عنهما مرسلًا.⁶

الحديث السادس الذبيح إسحاق الدارقطني عن ابن مسعود رضي الله عنه.⁷

³ أخرجه القضاعي في مسند الشهاب (16) أَخْبَرَنَا حَمْرَةُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَسَدِيُّ، ابْنَا أَحْمَدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَصْبَهَانِيُّ، ابْنَا عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ زِيَادٍ، ثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُوسُفَ السُّلَمِيُّ، ثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنِ غِيَاثٍ، ثَنَا أَبِي، ثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ يَزِيدَ الرَّقَاشِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْأَمَانَةُ غِنَى».

⁴ أخرجه البخاري في صحيحه (1396) كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة، حدثنا حفص بن عمر، حدثنا شعبة، عن محمد بن عثمان بن عبد الله بن موهب، عن موسى بن طلحة، عن أبي أيوب رضي الله عنه: أن رجلاً قال للنبي صلى الله عليه وسلم: أخبرني بعمل يدخلني الجنة، قال: ما له ما له. وقال النبي صلى الله عليه وسلم: «أرب ما له، تعبد الله ولا تشرك به شيئاً، وتقيم الصلاة، وتؤتي الزكاة، وتصل الرحم». و(أرب ماله) أية حاجة يطلبها ويسأل عنها جاءت به.

⁵ أخرجه البيهقي في السنن (215/6، رقم 11993)، وإسحاق بن راهويه في المسند (306/1، رقم 286)، وأبو عوانة في المسند (447/3، رقم 5644)، والدارقطني في السنن (86/4).

⁶ أخرجه ابن سعد في الطبقات الكبرى في "ترجمة جعفر بن أبي طالب" (22/4) فِي تَرْجَمَةِ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ " فَقَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ ثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: إِنَّ ابْنَةَ حَمْرَةَ لَتَطُوفُ بَيْنَ الرِّجَالِ، إِذْ أَحَدَ عَلِيٌّ بِيَدِهَا، فَأَلْفَاها إِلَى فَاطِمَةَ فِي هَوْدَجِهَا، قَالَ: فَاحْتَصَمَ فِيهَا عَلِيٌّ، وَجَعَفَرٌ، وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ حَتَّى ارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمْ، فَأَيَّقَطُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ عَلِيٌّ: ابْنَةُ عَمِّي، وَأَنَا أَخْرَجْتُهَا، وَقَالَ جَعْفَرٌ: ابْنَةُ عَمِّي، وَخَالَتُهَا عِنْدِي، وَقَالَ زَيْدُ: ابْنَةُ أَخِي، فَقَضَى بِهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحُجَعْرِ، وَقَالَ: "الْخَالَةُ وَالِدَةٌ"، فَقَامَ جَعْفَرٌ فَحَجَلَ حَوْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَيَّ دَارَ عَلَيْهِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا هَذَا يَا جَعْفَرُ؟ قَالَ: شَيْءٌ رَأَيْتُ الْحَبَشَةَ تَصْنَعُهُ بِمُلُوكِهِمْ إِذَا أَرْضَوْهُمْ.

⁷ أخرجه الدارقطني في الأفراد وهو مفقود ينظر أطراف الغرائب والأفراد للمقدسي (3933)، وذكره في العلل (197/4)، رقم 1554) سُئِلَ عَنْ حَدِيثِ رُؤْيٍ عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الذَّبِيحُ إِسْحَاقُ. فَقَالَ: اخْتَلَفَ فِيهِ عَنِ الْحَسَنِ فُرُؤِي، عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالْمَحْفُوظُ عَنِ الْأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ، عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَوْلُهُ.

- الحديث السابع **الربوة الرملة** ابن جرير وابن أبي حاتم عن مرة البهزي.⁸
- الحديث الثامن **الرجل جبار** أبو داود عن أبي هريرة رضي الله عنه.⁹
- الحديث التاسع **الرقبي جائزة النسائي** عن زيد بن ثابت رضي الله عنه.¹⁰
- الحديث العاشر **الركن يمان العقيلي** عن أبي هريرة رضي الله عنه.¹¹
- الحديث الحادي عشر **أرهقوا القبلة** البزار والبيهقي وابن عساكر عن عائشة رضي الله عنها.¹²
- الحديث الثاني عشر **سافروا تصحوا** ابن السني وأبو نعيم عن أبي سعيد رضي الله عنه.¹³

- ⁸ أخرجه الطبري في تفسيره = جامع البيان عن تأويل آي القرآن (53/17)، وابن عساكر في تاريخ مدينة دمشق (212/1). وقوله: " الرملة " : أي هي الرملة . يعني قوله تعالى {وآويناها إلى ربوة} { سورة "المؤمنون" ، آية 50 ، { وجعلنا ابن مريم وأمه آية وآويناها إلى ربوة ذات قرار ومعين } . هي رملة بيت المقدس، كذا شرحه الديلمي . وقيل هي الأرض المرتفعة . وقيل هي إيليا أرض بيت المقدس . وقيل دمشق وغوطتها . وقيل فلسطين . وقيل مصر .
- ⁹ أخرجه أبو داود في السنن (4592) باب في الدابة تنفخ برجلها، حدثنا عثمان بن أبي شيبة، حدثنا محمد بن يزيد، حدثنا سفيان بن حسين، عن الزهري، عن سعيد بن المسيب، عن أبي هريرة، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «الرجل جبار» قال أبو داود: «الدابة تضرب برجلها وهو راكب».
- ¹⁰ أخرجه النسائي 374/6 برقم 3706 في العمري، ذكر الإختلاف على ابن أبي نجیح في خبر زيد بن ثابت فيه. أخبرنا هلال بن العلاء، قال: حدثنا أبي، قال: حدثنا عبيد الله وهو ابن عمرو، عن سفيان، عن ابن أبي نجیح، عن طائوس، عن زيد بن ثابت، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «الرقبي جائزة». وتفسير الرقبى: أن يقول: هذا الشيء لك ما عشت، فإن مت قبل في راجعة إلي.
- ¹¹ أخرجه العقيلي في الضعفاء الكبير 153/1 حدثني اليمان بن عباد قال: حدثنا بكار قال: حدثنا ابن عون، عن محمد بن سيرين، عن أبي هريرة. وقال: ليس يثبت.
- ¹² أخرجه البزار كما في كشف الأستار عن زوائد البزار 588 حدثنا عباس بن يزيد، ثنا بشر بن السري، ثنا مصعب بن ثابت، ثنا هشام بن عروة، عن أبيه، عن عائشة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «أرهقوا القبلة». قال البزار: لا نعلم رواه هكذا إلا مصعب، ولا عنه إلا بشر. وأخرجه أبو يعلى في المسند 4387. وأرهقوا-بفتح الهمزة، وسكون الراء، بعدها هاء مكسورة-: أي: ادنوا من السترة التي تصلون إليها، بحيث يكون بينكم وبينها ثلاثة أذرع فأقل، والمراد بالقبلة -هنا-: السترة. اهـ. من فيض القدير (479 /1).
- ¹³ أخرجه أبو نعيم في الطب النبوي 120 قال: وأخبرنا أحمد في كتابه، حدثنا أحمد بن علي بن العلاء، حدثنا إسماعيل بن مسلمة، حدثنا خالد بن مخلد، حدثنا سوار بن مصعب، عن [ص:240] عطية، عن أبي سعيد، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: سافروا تصحوا. وابن السني في الطب وهو مفقود.

الحديث الثالث عشر **زَنْ وَأَرْجَحَ** أحمد وابن حبان عن سويد بن قيس رضي الله عنه.¹⁴

الحديث الرابع عشر **السِّلُّ شَهَادَةٌ** أبو الشيخ عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه.¹⁵

الحديث الخامس عشر **السباع حرام** أحمد وأبو يعلى والبيهقي عن أبي سعيد رضي الله عنه.¹⁶

الحديث السادس عشر **السنور سبع** أحمد والدارقطني والحاكم عن أبي هريرة رضي الله عنه.¹⁷

الحديث السابع عشر **السيد الله** أحمد وأبو داود عن عبد الله بن الشخير رضي الله عنه.¹⁸

¹⁴ أخرجه أحمد في المسند 19089 ، وابن حبان في الإحسان 298 / 7 برقم (5125) حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سِمَاكِ، عَنْ سُوَيْدِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ: جَلَبْتُ أَنَا وَخُزَمَةُ الْعُبَيْدِيِّ ثِيَابًا مِنْ هَجَرَ قَالَ: فَأَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَاوَمَنَا فِي سَرَائِيلَ، وَعِنْدَنَا وَزَائِنُونَ يَزْنُونَ بِالْأَجْرِ، فَقَالَ لِلْوَزَّانِ: «زَنْ وَأَرْجَحْ».

¹⁵ أخرجه أبو الشيخ في الثواب 1863 قال أبو الشيخ: حدثنا محمد بن زكريا القرشي، حدثنا مسلم بن إبراهيم، حدثنا عمران القطان، عن قتادة، عن راشد بن حبيش، عن عبادة بن الصامت قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " السِّلُّ شَهَادَةٌ " .

و(السل) بكسر المهملة وتشديد اللام داء معروف أصله قرحة في الرئة معها حمى شديدة وسببه ملازمة بارد يابس وعفونة خلط (شهادة) أي الموت بها شهادة في الآخرة يرد بها من مات به منازل الشهداء.

¹⁶ أخرجه أحمد في المسند 11235 ، 336/17 ، وأبو يعلى الموصلي في المسند 1396 ، 529/2 ، مِنْ مُسْنَدِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، والبيهقي في شعب الإيمان 5232 ، 314/4 ، ولفظه عند أبي يعلى: وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «الشَّيَاطِينُ حَرَامٌ»، قَالَ ابْنُ هُبَيْرَةَ: يَعْنِي: الَّذِي يَفْتَحِرُ بِالْجَمَاعِ.

¹⁷ أخرجه أحمد في المسند 8343 ، 85/14 ، والدارقطني في السنن 179 ، 102/1 باب الأسار، والحاكم في المستدرک 649 ، 292/1 ، كتاب الطهارة 3 ، قال: أخبرنا عبد الله بن الحسين القاضي، ثنا الحارث بن أبي أسامة، ثنا أبو النضر هاشم بن القاسم، ثنا عيسى بن المسيب، ثنا أبو زرعة، عن أبي هريرة، قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يأتي دار قوم من الأنصار ودونهم دور لا يأتيها، فشق ذلك عليهم، فقالوا: يا رسول الله تأتينا دار فلان ولا تأتينا دارنا، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «إن في داركم كلباً» ، قالوا إن في دارهم سنورا، فقال: النبي صلى الله عليه وسلم: «السنور سبع» .

¹⁸ أخرجه أحمد في المسند 16347 ، 234/26 ، وأبو داود كتاب الأدب، 10 - باب في كراهية التمداح، 4806 ، 184/7 ، حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بَشْرٌ - يَعْنِي ابْنَ الْمُفَضَّلِ - حَدَّثَنَا أَبُو مَسْلَمَةَ سَعِيدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ مَطْرِفٍ قَالَ: قَالَ أَبِي: انْطَلَقْتُ فِي وَفْدِ بَنِي عَامِرٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَقُلْنَا: أَنْتَ سَيِّدُنَا، فَقَالَ: "السَّيِّدُ اللَّهُ" قُلْنَا: وَأَفْضَلُنَا فَضْلًا، وَأَعْظَمُنَا طَوْلًا، فَقَالَ: "قُولُوا بِقَوْلِكُمْ، أَوْ بَعْضُ قَوْلِكُمْ، وَلَا يَسْتَجْرِيَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ". وقوله: "السيد الله" قال السندي في "شرحه على المسند": أشار إلى أن اسم السيد يطلق على المالك، وهذه الصفة حقيقة لله تعالى، ففي إطلاقه إبهاماً تركه أولى. نعم، قد يطلق على معانٍ يصح بها إطلاقه على غيره تعالى أيضاً، لكن تركه أقرب، سيما إذا كان فيه خوف الافتخار.

الحديث الثامن عشر **شاهت الوجوه** مسلم عن سلمة بن الأكوع رضي الله عنه.¹⁹

الحديث التاسع عشر **اشهدوا اشهدوا** الشيخان عن ابن عمر رضي الله عنه.²⁰

الحديث العشرون **أشيدوا النكاح** الطبراني عن سائب بن يزيد رضي الله عنه.²¹

الحديث الحادي والعشرون **صم شوالا** ابن ماجه عن أسامة بن زيد رضي الله عنه.²²

¹⁹ أخرجه مسلم ، كتاب الجهاد 32- باب 28 - باب في غزوة حنين ، 81 - (1777) وحدثنا زهير بن حرب، حدثنا عمر بن يونس الحنفي، حدثنا عكرمة بن عمار، حدثني إياس بن سلمة، حدثني أبي، قال: غزونا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم حنيناً، فلما واجهنا العدو تقدمت فأعلو ثنية، فاستقبلني رجل من العدو، فأرميه بسهم فتواري عني، فما دريت ما صنع، ونظرت إلى القوم فإذا هم قد طلوعوا من ثنية أخرى، فالتقوا هم وصحابة النبي صلى الله عليه وسلم، فولى صحابة النبي صلى الله عليه وسلم وأرجع منهزماً، وعلي بردتان متزرا بإحداها مرتديا بالأخرى، فاستطلق إزاري فجمعتهم جميعاً، ومررت على رسول الله صلى الله عليه وسلم منهزماً وهو على بغلته الشهباء، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لقد رأى ابن الأكوع فرعاً»، فلما غشوا رسول الله صلى الله عليه وسلم نزل عن البغلة، ثم قبض قبضة من تراب من الأرض، ثم استقبل به وجوههم، فقال: «شاهت الوجوه»، فما خلق الله منهم إنساناً إلا ملأ عينيه تراباً بتلك القبضة، فولوا مدبرين، فبهزمهم الله عز وجل، وقسم رسول الله صلى الله عليه وسلم غنائمهم بين المسلمين. و(شاهت الوجوه) أي: قبحت.

²⁰ أخرجه البخاري 65 - كتاب تفسير القرآن، باب {وانشق القمر وإن يروا آية يعرضوا} [القمر: 2]، رقم 4565، ومسلم ، كتاب صفة القيامة والجنة والنار 32- باب 8 - باب انشقاق القمر، 54. حدثنا علي بن عبد الله، حدثنا سفيان، أخبرنا ابن أبي نجيح، عن مجاهد، عن أبي معمر، عن عبد الله، قال: انشق القمر ونحن مع النبي صلى الله عليه وسلم. فصار فرقتين فقال لنا: «اشهدوا اشهدوا».

²¹ أخرجه الطبراني في المعجم الكبير رقم 529، 201/22، لكن فيما أسنده هبّار بن الأسود قال: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِسْحَاقَ التُّسْتَرِيُّ، ثنا هُوَيْرٌ بْنُ مُعَاذٍ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هَبَّارٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: رَوَّجَ هَبَّارٌ ابْنَتَهُ فَضْرَبَ فِي عُرْسِهَا بِالْكَبِيرِ وَالْعُزْبَالِ فَسَمِعَ ذَلِكَ، رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «مَا هَذَا؟» قَالُوا: زَفَّ هَبَّارٌ ابْنَتَهُ فَضْرَبَ فِي عُرْسِهَا بِالْكَبِيرِ وَالْعُزْبَالِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَشِيدُوا النِّكَاحَ أَشِيدُوا النِّكَاحَ، هَذَا نِكَاحٌ لَا سِفَاحَ». ولعله في القسم المفقود من المعجم الكبير للطبراني كما عناه الهيثمي في مجمع الزوائد برقم 7540 - «وَعَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: لَقِيَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - جَوَارٍ يَتَغَنَّيْنَ يَقُلْنَ: فَحْيُونَا نُحْيِيكُمْ. فَوَقَفَ لَهُنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، ثُمَّ دَعَاهُنَّ فَقَالَ: " لَا تَقُلْنَ هَكَذَا، وَلَكِنْ قُولُوا: حَيَّانَا وَإِيَّاكُمْ " فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَرْخِصُ لِلنَّاسِ فِي هَذَا؟ فَقَالَ: " نَعَمْ إِنَّهُ نِكَاحٌ لَا سِفَاحٌ أَشِيدُوا النِّكَاحَ ». فقال: رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ، وَفِيهِ يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ النَّوْفَلِيُّ، وَهُوَ ضَعِيفٌ وَوَثَّقَهُ ابْنُ مَعِينٍ فِي رِوَايَةٍ.

²² أخرجه ابن ماجه في السنن برقم 1744 كِتَابُ الصِّيَامِ 7، بَابُ صِيَامِ أَشْهُرِ الْحَرَمِ 43، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ الدَّرَاوَزِيُّ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُسَامَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، كَانَ يَصُومُ أَشْهُرَ الْحَرَمِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صُمْ شَوَّالًا» فَتَرَكَ أَشْهُرَ الْحَرَمِ، ثُمَّ لَمْ يَزَلْ يَصُومُ شَوَّالًا حَتَّى مَاتَ.

الحديث الثاني والعشرون **صوموا تصحوا** ابن السني وأبو نعيم عن أبي هريرة رضي الله عنه. 23

الحديث الثالث والعشرون **أصرف بصرك** أحمد ومسلم عن جرير رضي الله عنه. 24

الحديث الرابع والعشرون **أصرم الأحمق** البيهقي عن بشير الأنصاري رضي الله عنه. 25

23 أخرجه أبو نعيم في الطب النبوي، باب تدبير الصحة وأن الصوم مصحة، برقم 113، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُونُسَ بْنِ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ زَيْدٍ الْخَطَّابِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلِيمَانَ بْنِ أَبِي دَاوُدَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: صَوْمُوا تَصِحُّوا. وابن السني ولكنه مفقود، وأخرجه الطبراني في المعجم الأوسط برقم 8312 حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ زَكَرِيَّا، نا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ فَضِيلِ الْجَزْرِيِّ، نا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي دَاوُدَ، نا زُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اغْزُوا تَعْمُوا، وَصُومُوا تَصِحُّوا، وَسَافِرُوا تَسْتَعْنُوا».

24 أخرجه أحمد في المسند 534/31، برقم 19197 قال: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نَظَرَةِ الْفَجَاءِ، فَأَمَرَنِي فَقَالَ: «اصْرِفْ بَصْرَكَ». ومسلم 1699/3، برقم 45 - (2159)، 38 - كتاب الآداب، 10 - باب نظر الفجاءة، ولفظه: عن جرير بن عبد الله، قال: «سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن نظر الفجاءة فأمرني أن أصرف بصري».

25 أخرجه البيهقي في شعب الإيمان 59/12، 9022، فصل من هذا الباب مجانبة الفسقة، والمُبتدعة ومن لا يعينك على طاعة الله عز وجل أخبرنا أبو عبد الله الحافظ، أخبرني أبو بكر بن أبي دارم الحافظ، نا أحمد بن موسى الحِمَارِ، نا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْبَلْخِيِّ الْوُلُؤِيُّ، حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ قَيْسٍ بْنِ بَشِيرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " أَصْرَمُ الْأَحْمَقُ " قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: " بَشِيرُ بْنُ زَيْدٍ الْأَنْصَارِيُّ مَسَانِيدُهُ عَزِيزَةٌ " قُلْتُ: هَذَا إِسْنَادٌ ضَعِيفٌ، وَلَا أَعْلَمُ فِي الصَّحَابَةِ بِبَشِيرِ بْنِ زَيْدٍ وَالصَّحِيحُ مَا 9023 - أَخْبَرَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ بْنُ الْفَضْلِ الْقَطَّانُ، نا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ بْنُ دَرَسْتَوَيْهِ، نا يَعْقُوبُ بْنُ سُفْيَانَ، نا أَبُو سَعِيدٍ الْأَشْجِيُّ، نا عَمْرُو بْنُ قَيْسٍ بْنِ بَشِيرٍ بْنِ عَمْرِو، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ بِشِيرِ بْنِ عَمْرِو، وَكَانَ جَاهِلِيًّا قَالَ: " أَصْرَمُ الْأَحْمَقُ " هَذَا هُوَ الصَّحِيحُ مَوْفُوفٌ قَالَ: وَبَشِيرُ بْنُ عَمْرِو، كَانَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ابْنُ إِحْدَى عَشْرَةِ سَنَةً، وَقِيلَ: تُؤَيِّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ ابْنُ عَشْرِ سِنِينَ فَأَسْلَمَ بَعْدَهُ فِي الْإِسْنَادِ الْأَوَّلِ خَطًّا مِنْ ثَلَاثَةِ أَوْجُهٍ أَوْ مِنْ أَرْبَعَةِ أَوْجُهٍ: أَخْذَهَا: قَوْلُ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ، وَإِنَّمَا هُوَ عَمْرُو بْنُ قَيْسٍ، وَالثَّانِي: قَوْلُ بِشِيرٍ، وَإِنَّمَا هُوَ يَسِيرُ، وَالثَّلَاثُ: فِي رَفْعِهِ، وَإِنَّمَا هُوَ مَوْفُوفٌ، وَالرَّابِعُ: فِي عَدِّهِ بِشِيرًا مِنَ الصَّحَابَةِ، بِشِيرٍ مِمَّنْ أَدْرَكَ زَمَانَهُ وَإِنَّمَا أَسْلَمَ بَعْدَهُ ".

الحديث الخامس والعشرون الصلاة أمامك الشيخان عن أسامة رضي الله عنه.²⁶

الحديث السادس والعشرون الصيام جنة أحمد والنسائي عن أبي هريرة رضي الله عنه.²⁷

الحديث السابع والعشرون اعتكف وصم الحاكم في المستدرك عن [ابن عمر]²⁸ رضي الله عنه.²⁹

الحديث الثامن والعشرون عليكم بالشام الطبراني عن معاوية [بن حيدة]³⁰ رضي الله عنه.³¹

²⁶ أخرجه البخاري كتاب الحج 25 ، باب باب النزول بين عرفة وجمع 163/2 ، برقم: 1667 - حدثنا مسدد، حدثنا حماد بن زيد، عن يحيى بن سعيد، عن موسى بن عقبة، عن كريب، مولى ابن عباس عن أسامة بن زيد رضي الله عنهما: أن النبي صلى الله عليه وسلم حيث أفاض من عرفة مال إلى الشعب، ففرض حاجته فتوضأ، فقلت: يا رسول الله، أتصلي؟ فقال: «الصلاة أمامك»..، ومسلم كتاب الحج 16، 47 باب الإفاضة من عرفات إلى المزدلفة واستحباب صلاتي المغرب والعشاء جميعا بالمزدلفة في هذه الليلة ، برقم: 280 - (1280) حدثنا إسحاق بن إبراهيم، أخبرنا وكيع، حدثنا سفيان، عن محمد بن عقبة، عن كريب، عن أسامة بن زيد: " أن رسول الله صلى الله عليه وسلم، لما أتى النقب الذي ينزله الأمراء نزل فبال - ولم يقل: أهراق - ثم دعا بوضوء فتوضأ وضوء خفيفا "، فقلت: يا رسول الله، الصلاة، فقال: «الصلاة أمامك».

²⁷ أخرجه أحمد 464/12، برقم 7492 مسند المكثرين من الصحابة ، مسند أبي هريرة رضي الله عنه، والنسائي 22 - كتاب الصيام، ذكر الاختلاف على محمد بن أبي يعقوب في حديث أبي أمامة، في فضل الصائم، 166/4، برقم 2228 - أخبرنا إبراهيم بن الحسن، عن حجاج، قال: ابن جريج، أخبرني عطاء، عن أبي صالح الزيات، أنه سمع أبا هريرة، يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «الصيام جنة».

²⁸ سقط من نسخة أسعد أفندي. وأثبتناه من المصادر.

²⁹ أخرجه الحاكم في المستدرك 66/1، كتاب الصوم، برقم 1604 - حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب، ثنا محمد بن سنان القزاز، ثنا أبو علي الحنفي، ثنا عبد الله بن بديل، عن عمرو بن دينار، عن ابن عمر، رضي الله عنهما، أن عمر، " نذر في الجاهلية أن يعتكف يوما، فسأل النبي صلى الله عليه وسلم، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: اعتكف، وصم يوما. وأخرجه أبو داود كتاب الصوم، 80 - باب المعتكف يعود المريض، 132/4، برقم، 2474.

³⁰ سقط من نسخة أسعد أفندي وأثبتناه من المصادر.

³¹ أخرجه الطبراني في المعجم الكبير 509/19، 975- حدثنا أحمد بن زكريا الإيادي، حدثنا يزيد بن قيس، حدثنا إسماعيل بن عياش، عن أبي بكر الهذلي، عن بزر بن حكيم، عن أبيه، عن جده، قال: قلت: يا رسول الله خذ لي، فنحاً بيده نحو الشام، فقال: أيتها الناس إنكم محشورون رجالاً وركباناً وتجرؤون على وجوهكم مقدمة أفواهكم بالفداء، وإن أول ما يبدؤ من أحدكم فخذوه.

الحديث التاسع والعشرون **العدة عطية** أبو نعيم عن ابن مسعود رضي الله عنه.³²

الحديث الثلاثون **العزلة سلامة** الديلمي في مسند الفردوس عن أبي موسى رضي الله عنه.³³

الحديث الحادي والثلاثون **العم والد** سعيد بن المنصور عن ابن الوراق، والديلمي في المسند عن أبي هريرة رضي الله عنه.³⁴

الحديث الثاني والثلاثون **العمري جائزة** الشيخان عن أبي هريرة رضي الله عنه.³⁵

³² أخرجه أبو نعيم في حلية الأولياء 8/259 حدثنا أبو العباس أحمد بن إبراهيم الكندي البغدادي ، ثنا سعيد بن عجب ، ثنا سعيد بن عمرو السكوني، ثنا بقة ، عن أبي إسحاق الفزاري ، عن الأعمش ، عن شقيق ، عن ابن مسعود، قال: " إذا وعد أحدكم حبيبه فلينجز له فإني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «العدة عطية». وقال: غريب من حديث الأعمش تفرد به الفزاري ولا أعلم رواه عنه إلا بقة. وأخرجه أبو الشيخ في أمثال الحديث برقم 249 - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، ثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَمْرِو السَّكُونِيُّ، ثَنَا بَقِيَّةُ الْفَزَارِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: إِذَا وَعَدَ أَحَدُكُمْ حَبِيبَهُ فَلْيُجْزِ لَهُ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «الْعِدَّةُ عَطِيَّةٌ».

³³ أخرجه الديلمي في مسند الفردوس كما في الغرائب الملتقطة من مسند الفردوس مما ليس في الكتب المشهورة لابن حجر 1747/1 برقم 1836- قال: أخبرنا أبو الدماء ، حدثنا محمد بن جابر ، أخبرنا أبو صالح المؤدب ، حدثنا الكشي ، حدثنا محمد بن محمد بن علي الطالقاني ، حدثنا الهيثم بن أيوب ، حدثنا عبد الله بن عبد الرحمن الدمشقي ، عن الوليد بن مسلم ، عن ابن جريج ، عن عطا ، عن أبي موسى الأشعري قال : صدق رسول الله صلى الله عليه وسلم " العزلة سلامة " . وتسلسل إلى المصنف بقول كل من رواه صدق رسول الله .

³⁴ كذا في الجامع الصغير برقم 7591 - الْعَمُّ وَالِدٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْوَزَّاقِ مَرْسَلًا. وأخرجه الحسين بن حرب في البر والصلة 43/1، برقم 83 - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ عَبْدَ الْأَعْلَى بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنَ أَبِي فَرْوَةَ أَخْبَرَهُ ، عَنْ الْمُطَّلِبِ بْنِ حَنْطَلٍ، أَنَّ عَمَّهُ وَهُوَ وَعِمْرَانُ بْنُ أَبِي فَرْوَةَ جَالِسَانِ فَأَوْسَعَ لَهُ، فَأَبَى الْمُطَّلِبُ أَنْ يَفْرُقَ بَيْنَهُمَا وَقَالَ: «هِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَفْرُقَ بَيْنَ الرَّجُلِ وَأَبِيهِ» فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: إِنَّمَا هُوَ عَمِّي قَالَ: «الْعَمُّ وَالِدٌ».

³⁵ أخرجه البخاري رقم 2626، 51 - كتاب الهبة وفضلها والتحريض عليها، 29 باب ما قيل في العمري والرقبي، ومسلم رقم 30 - (1625)، 24 - كتاب الهبات، 4 - باب العمري، قالوا: حدثنا حفص بن عمر، حدثنا همام، حدثنا قتادة، قال: حدثني النضر بن أنس، عن بشير بن نهيك، عن أبي هريرة رضي الله عنه، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «العمري جائزة».

والعمري: قوله أعمرتك هذه الدار مثلاً أو جعلتها لك عمرك أوحيايتك أو حييت أو بقيت أو ما يفيد هذا المعنى. وقوله: (العمري جائزة) أي صحيحة مستمرة لمن أعمار له ولورثته من بعده.

الحديث الثالث والثلاثون **أكرم الشعر البزار** عن عائشة رضي الله عنها.³⁶

الحديث الرابع والثلاثون **للجار حق الديلمي** والبزار والخرائطي في مكارم الأخلاق عن سعيد بن زيد رضي الله عنه.³⁷

الحديث الخامس والثلاثون **أملك يدك البخاري** في التاريخ عن أسود بن أصرم رضي الله عنه.³⁸

الحديث السادس والثلاثون **الندم توبة** أحمد في مسنده وابن ماجه ابن مسعود رضي الله عنه.³⁹

³⁶ أخرجه البزار كما في كشف الأستار، كتاب الزينة، باب إكرام الشعر، برقم 2974- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ اللَّيْثِ ، حَدَّثَنَا عُبيدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْإِسْمَاعِيلِ ، عَنْ هِشَامٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ عَائِشَةَ : أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : أَكْرَمُوا الشَّعْرَ . قَالَ الْبَزَّازُ : لَا نَعْلَمُ أَحَدًا ، رَوَاهُ بِهَذَا الْإِسْنَادِ ، إِلَّا خَالِدٌ . وَلَفْظُهُ فِي الْجَامِعِ الصَّغِيرِ : أَكْرَمُوا . كَمَا هُوَ فِي الْبَزَّازِ .

³⁷ أخرجه البزار في المسند 101/4 ، برقم 1277 ، والخرائطي في مكارم الأخلاق 95/1 برقم 248 بَابُ مَا جَاءَ فِي حِفْظِ الْجَارِ وَحُسْنِ مُجَاوَرَتِهِ مِنَ الْفَضْلِ قَالَ : - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الدَّوْرَقِيُّ ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْحُزَامِيُّ ، حَدَّثَنَا أَبُو صَمْرَةَ ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُجَمِّعٍ ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُجَمِّعٍ ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عُثْمَانَ ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «لِلْجَارِ حَقٌّ» . وَلَمْ يَخْرُجْهُ الدِّيلَمِيُّ وَلَمْ يَعْزِهِ لَهُ السِّيُوطِيُّ فِي الْجَامِعِ الصَّغِيرِ بِرَقْمِ 7337 .

³⁸ أخرجه البخاري في التاريخ الكبير 433/1 ، برقم 1421- الْأَسْوَدُ بْنُ أَصْرَمَ ، الْمُحَارِبِيُّ . قَالَ لِي عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ : عَنْ صَدَقَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الدِّمَشْقِيِّ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ حَبِيبٍ ، أَخْبَرَنِي أَسْوَدُ بْنُ أَصْرَمَ ، الْمُحَارِبِيُّ ؛ قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، أَوْصِنِي ، قَالَ : أَمْلِكْ يَدَكَ . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ : وَفِي إِسْنَادِهِ نَظَرٌ .

³⁹ أخرجه الإمام أحمد في مسنده (مسند ابن مسعود) ج 6 ص 37 رقم 3568 بلفظ: حدثنا سفيان، عن عبد الكريم، قال: أخبرني زياد بن أبي مريم، عن عبد الله بن معقل بن مقرن، قال: دخلت مع أبي علي عبد الله بن مسعود، فقال: أنت سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: " الندم توبة؟ " قال: نعم، وقال: مرة سمعته يقول: " الندم توبة " . وأخرجه ابن ماجه في السنن 1420/2 ، 37 كِتَابُ الزُّهْدِ ، 30 بَابُ ذِكْرِ التَّوْبَةِ ، 4252 - هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ قَالَ : حَدَّثَنَا سُفْيَانُ ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزْرِيِّ ، عَنْ زِيَادِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ ، عَنْ ابْنِ مَعْقِلٍ ، قَالَ : دَخَلْتُ مَعَ أَبِي عَلِيٍّ عَبْدِ اللَّهِ ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «النَّدَمُ تَوْبَةٌ» ، فَقَالَ لَهُ أَبِي : أَنْتَ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : «النَّدَمُ تَوْبَةٌ» ، قَالَ : نَعَمْ .

الحديث السابع والثلاثون **نَقُّوا بِرَاجِمِكُمْ** أبو نعيم في الحلية [عن عبد الله بن بسر] رضي الله عنه.⁴⁰

الحديث الثامن والثلاثون **هَلِكِ الْمُنْتَطَعُونَ** مسلم عن ابن مسعود رضي الله عنه.⁴¹

الحديث التاسع والثلاثون **لَا خَيْرَ أَحْمَدَ وَابِيَهْقِي** عن عقبة رضي الله عنه.⁴²

⁴⁰ لم يعزه أحد من المخرجين لأبي نعيم في الحلية، وعزاه السيوطي في الجامع الصغير (8522) للحكيم ولفظه: "قُصُّوا أَظَافِيرَكُمْ وَادْفِنُوا قُلَامَاتِكُمْ وَنَقُّوا بِرَاجِمَكُمْ وَنَظَّفُوا لثَاتِكُمْ مِنَ الطَّعَامِ وَاسْتَاكُوا وَلَا تَدْخُلُوا عَلَيَّ قَحْرًا بُحْرًا". أخرجه الحكيم الترمذي في نوادر الأصول (196) في الأصل التاسع والعشرون: حدثنا عمر بن أبي عمر، حدثنا إبراهيم بن العلاء الزبيدي، عن عمر بن بلال الفزاري، قال: سمعت عبد الله بن بسر المازني يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ((قصوا أظافيركم، وادفنوا قلاماتكم، ونقوا براجمكم، ونظفوا لثاتكم من الطعام، وتسننوا، ولا تدخلوا علي قحراً بُحراً)). وقوله: ((نقوا براجمكم)) البراجم: تلك الفصول من المفاصل، وهو مجمع الدرن، واحداها برجمة، وهو ظهر عقد كل مفصل، وظهر العقد يسمى: برجمة. وما بين العقد: راجبة، وجمعها رواجب، وذلك مما يلي ظهرها، وهي قصبة الإصبع، فلكل إصبع برجتان، وثلاث رواجب، إلا الإبهام، فإن لها برجمة وراجبتين، فأمر بتنقيته؛ لئلا يدرن، فتبقى فيه الجنابة، ويجول الدرن بين الماء والبشرة.

⁴¹ أخرجه الإمام مسلم في صحيحه في كتاب (العلم) باب: المنتطعون، ج 4 ص 2055 رقم 2260 قال: حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة، حدثنا حفص بن غياث ويحيى بن سعيد عن ابن جريج، عن سليمان بن عتيق، عن طلق بن حبيب عن الأحنف بن قيس، عن عبد الله قال: قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : "هَلِكِ الْمُنْتَطَعُونَ" قالها ثلاثاً. وقوله: "هلك المنتطعون" أي: المتعمقون الغالون المجاوزون الحدود في أقوالهم وأفعالهم.

والحديث أخرجه الإمام أحمد في مسنده (مسند ابن مسعود) ج 1 ص 386 رقم 11509 بلفظ: حدثنا عبد الله، حدثني أبي، ثنا يحيى بن سعيد، ثنا ابن جريج، حدثني سليمان بن عتيق، عن طلق بن حبيب، عن الأحنف بن قيس، عن عبد الله بن مسعود عن النبي - صلى الله عليه وسلم - قال: "أَلَا هَلِكِ الْمُنْتَطَعُونَ" ثلاث مرار، قال يحيى في حديث طويل.

⁴² في النسخ: (لا جبر)، والصواب ما أثبت. وأخرجه البيهقي في شعب الإيمان (9142) في الثَّامِنِ وَالسِّتُونَ مِنْ شُعَبِ الْإِيمَانِ وَهُوَ بَابُ فِي إِكْرَامِ الضَّيْفِ، أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيُّ، أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ قُرَيْشٍ، أَنَا الْحَسَنُ بْنُ سَعْيَانَ، نَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ، نَا ابْنُ هُبَيْعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، أَنَّ أَبَا الْخَيْرِ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يُضَيِّفُ".

وأحمد في المسند ج 4 ص 155 (17555) بلفظ: حدثنا عبد الله، حدثني أبي، ثنا حجاج وحسن ابن موسى قالوا: ثنا ابن هُبَيْعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، عَنْ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَالَ: "لَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يُضَيِّفُ".

الحديث الأربعون لا غول أبو داود عن أبي هريرة رضي الله عنه.⁴³

⁴³ أخرجه أبو داود كتاب الطّب، باب في الطيرة 24 (3913) حدثنا محمد بن عبد الرحيم بن البرقي، أن سعيد بن الحكم، حدثهم قال: أخبرنا يحيى بن أيوب، حدثني ابن عجلان، حدثني القعقاع بن حكيم، وعبيد الله بن مقسم، وزيد بن أسلم، عن أبي صالح، عن أبي هريرة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لا غول». قال الخطابي: قوله: "لا غول" ليس معناه نفي الغول عينا، وإبطالها كونا، وإنما فيه إبطال ما يتحدثون به عنها من تغولها، واختلات تلوّحها في الصور المختلفة وإضلالها الناس عن الطريق، وسائر ما يحكون عنها مما لا يعلم له حقيقة، يقول: لا تصدقوا بذلك ولا تخافوها، فإنها لا تقدر على شيء من ذلك إلا بإذن الله عز وجل، ويقال: إن الغيلان سحرة الجن تسحر الناس وتفتنهم بالإضلال عن الطريق، والله أعلم. معالم السنن للخطابي 234/4.

سهم الإصابة في فضائل الرمي والسهم

لإبراهيم حنيف غفر له

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي ليس دونه منتهى ولا وراءه مرمى، والصلاة والسلام على نبيه الذي نزل في شأنه الأسنى، {وما رميت إذ رميت ولكن الله رمى}،⁴⁴ وعلى آله وأصحابه ممن جعل الله لهم من مغنم السعادة قسماً.

أما بعد جناب سلطان المرسلين عليه صلوات الله المعين حضرتلرينك غزوات همايونلرنده الات حرب واسلحهء طعن وضربدن تيرو كمان استعمال بيوردقلى بوخاكپاي آل عبا إبراهيم حنيف بن مصطفىدان سؤال اولندقدده شفاي قاضي عياض عليه رحمة الفياض ومواهب اللدنية وخميس نفيس عباراتنك مضامين لطافت مشحونلري كه مورد آثار صحت پيرا ودار الشفای جناب سلطان قلمر ورسالت غزوء غراي احدهه بندهء خاص الخاص سعد بن أبي وقاص پر اختصاصه اعطاي تير بي پيكان ايله امر نويس رمى اولدقلى روز مهابت بروزده زيور افزاي صحايف سير شريفه اولان وجه اوزره سلطان سرير قاب قوسين بالذات كمان قوس نشانلرندن بيشمار مرغ چوپينه كشاد ويروب كمان شرافت امتنان نبوي طاقت زن تابش بازوي هدايت محتوى اولمديغندن منشق يعني كمان عنبر توزلرى شكست اولنجه ناوك انداز اولدقلى بى كمان امر محقق اولديغن ميدان مرامده هدف تقريرو اعلامه رسیده قيلندقدده عين اعيان ذوي العرفان ولحلص احباى ذیشانندن بر ذات محترم فداثل رمى سهامه دائره صحاح وحسان ومرفوع وموقوف احاديث سيد الانامدن چهل دانه حديث شريف جمع وتأليفنى التماس اتمكين جناب أبى سعيد رضي الله عنه الملك المجيد روايتكرده سى اولان "من حفظ على أمتي أربعين حديثاً في سنتي أدخلته يوم القيامة في شفاعتي"⁴⁵ خبر مبشرى تمناسيله نشابهء مرامي نشانء مقصوده رامى واميد يكسوار ميادين شفاعتن سهم شفاعتنه اصابتله قراب كمان آمالى مالى ايلمك رجاسيله سبق رهان مطلوبه مسارعت قيلندى

⁴⁴ سورة الأنفال 17/8.

⁴⁵ أخرجه ابن عساكر في معجمه 269/1، برقم 316- أخبرنا أبي الحسن بن هبة الله بن عبد الله بن الحسين أبو محمد بن أبي الحسن قراءة عليه وأنا أسمع قال ثنا الفقيه أبو الفتح نصر بن إبراهيم بن نصر المقدسي من لفظه ثنا الفقيه أبو الفتح سليم بن أيوب الرازي أبنا الشريف أبو الخير زيد بن عبد الله بن رفاعة الهاشمي حدثني علي بن شعيب البزاز بالرقعة ثنا إسماعيل بن إبراهيم الأسدي ثنا عباد بن إسحاق ثنا عبد الرحمن بن معاوية عن الحارث مولى ابن سباع عن أبي سعيد الخدري قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من حفظ على أمتي أربعين حديثاً من سنتي أدخلته يوم القيامة في شفاعتي.

وَمِنْ مُدِّ الْكَوْنِ أَسْتَمِدُّ الْعَوْنَ

الحديث الأول عن عقبة بن عامر رضي الله عنه الغافر قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو على المنبر يقول: {وأعدوا لهم ما استطعتم من قوة} ⁴⁶ ألا إن القوة الرمي، كررها ثلاثة. كذا في صحيح مسلم والمصابيح. ⁴⁷

الثاني في دعائه صلى الله عليه وسلم لسعد بن أبي وقاص رضي الله عنه: اللهم سدد رميته وأجِبْ دعوته. كذا في شرح السنة والمصابيح والشفاء. ⁴⁸

الثالث عن علي رضي الله عنه قال ما سمعت النبي صلى الله عليه وسلم جمع أبويه لأحد إلا لسعد بن مالك فلإني سمعته يقول: يا سعد إرم فداك أبي وأمي متفق عليه كذا في المشكاة. ⁴⁹

الرابع أحب الله إلى الله تعالى إجراء الخيل والرمي خرجه ابن عدي عن ابن عمر رضي الله عنهما. ⁵⁰

⁴⁶ سورة الأنفال (60/8).

⁴⁷ أخرجه مسلم 33 - كتاب الإمامة، 52 - باب فضل الرمي والحث عليه، وضم من علمه ثم نسيه، 1522/3 برقم 167 - (1917)، مصابيح السنة، 17 كتاب الجهاد، 2 - باب إعداد آلة الجهاد، 54/3، برقم 2914.

⁴⁸ شرح السنة للبغوي، 125/14، 35 - كِتَابُ فَضَائِلِ الصَّحَابَةِ، بَابُ مَنَاقِبِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ الزُّهْرِيِّ، رقم 3922، مصابيح السنة، 28 - كتاب المناقب، 9 - بَابُ مَنَاقِبِ الْعَشْرَةِ رَضَوُا اللَّهَ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ، 182/4، برقم 4791. والشفاء بتعريف حقوق المصطفى ص 400، رقم 866.

وأخرجه الحاكم في المستدرک 3/ 500، برقم 6122، كتاب معرفة الصحابة، باب استجابة دعاء سعد، وقال: (تفرد به يحيى بن هانئ بن خالد الشجري، وهو شيخ ثقة)، ووافقه الذهبي، وأخرجه البغوي في شرح السنة 14/ 124 - 125، برقم (3922).

⁴⁹ مشكاة المصابيح 3/ 1725 برقم 6112، كتاب المناقب، 9 بَابُ مَنَاقِبِ الْعَشْرَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، وأخرجه البخاري 46/4، برقم 2905، 56 - كتاب الجهاد والسير. 80 - باب المجن ومن يترس بترس صاحبه. ومسلم 4/ 1876 - 41 (2411) 44 - كتاب فضائل الصحابة رضي الله تعالى عنهم، 5 - باب في فضل سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه.

⁵⁰ أخرجه ابن عدي في الكامل في ضعفاء الرجال 4/ 483 في ترجمة 1660 محمد بن الحارث بن زياد بن الربيع الحارثي البصري. قال: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْكَهْمَسِيُّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ إِسْحَاقَ أَبُو أَيُّوبَ الْهَاشِمِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَارِثِ الْخَارِثِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْبَيْلَمَانِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ إِجْرَاءُ الْخَيْلِ وَالرَّمْيُ بِالنَّبْلِ وَلَعَبُكُمْ مَعَ أَزْوَاجِكُمْ.

الخامس إذا مر أحدكم في مسجدنا أو في سوقنا ومعه نبل فليمسكك على نصالها بكفه لا يعقر مسلماً متفق عليه رواه أبو موسى رضي الله عنه.⁵¹

السادس ارموا واركبوا وان ترموا أحب إلي من أن تركبوا ، كل شيء يلهو به الرجل باطل إلا رمي الرجل لقوسه ومن ترك الرمي بعد ما علمه فقد كفر الذي علمه الترمذي عن عقبة بن عامر رضي الله عنه.⁵²

السابع أطيب كسب المسلم سهمه في سبيل الله الشيرازي في الألقاب عن ابن عباس رضي الله عنهما.⁵³

الثامن إن الله تعالى يدخل بالسهم الواحد نفر الجنة صانعه يحتسب في صنعته الخير والرامي به ومنبله خرجه الثلاثة عن عقبة بن عامر.⁵⁴

⁵¹ أخرجه البخاري 49/9، برقم 7075، 92 - كتاب الفتن، 7 - باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: من حمل علينا السلاح فليس منا. ومسلم 45 - كتاب البر والصلة والآداب، 34 - باب أمر من مر بسلاح في مسجد أو سوق أو غيرها من المواضع الجامعة للناس أن يمسك بنصالها، 1522/3 برقم 123 - (2615) حدثنا هدا بن خالد، حدثنا حماد بن سلمة، عن ثابت، عن أبي بردة، عن أبي موسى، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: «إذا مر أحدكم في مجلس أو سوق، ويده نبل، فليأخذ بنصالها، ثم ليأخذ بنصالها، ثم ليأخذ بنصالها» قال: فقال أبو موسى: والله ما متنا حتى سدناها بعضنا في وجوه بعض. و(لا يعقر) أي لئلا يجرح.

⁵² أخرجه الترمذي 174/4، برقم 1637، 20 - أبواب فضائل الجهاد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب ما جاء في فضل الرمي في سبيل الله، وقال: «ارموا واركبوا، ولأن ترموا أحب إلي من أن تركبوا، كل ما يلهو به الرجل المسلم باطل، إلا رميه بقوسه، وتأديبه فرسه، وملاعبته أهله، فإنهم من الحق» حدثنا أحمد بن منيع قال: حدثنا يزيد بن هارون قال: أخبرنا هشام الدستوائي، عن يحيى بن أبي كثير، عن أبي سلام، عن عبد الله بن الأزرق، عن عقبة بن عامر الجهني، عن النبي صلى الله عليه وسلم مثله: وفي الباب عن كعب بن مرة، وعمر بن عتبة، وعبد الله بن عمرو وهذا حديث حسن. وأخرجه أبو داود في السنن 13/3، برقم 2513، 15 - كتاب الجهاد، 24 باب في الرمي، وابن ماجه 940/2، برقم 2811، 24 كتاب الجهاد، 19 باب الرمي في سبيل الله.

⁵³ أخرجه الشيرازي في الألقاب وهو من الكتب المفقودة، وأخرج سعيد بن منصور في السنن نحوه، باب جامع الشهادة 367/2، برقم 2886 قال: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ قَالَ: نَا ابْنُ عِيَّاشٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ بْنِ أَنْعَمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَشِيخُنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَطْيَبُ كَسْبِ الْمُسْلِمِ سَهْمُهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَصَفْقُهُ يَدِهِ، وَمَا تُعْطِيهِ أَرْضُهُ».

⁵⁴ أخرجه أبو داود 29/3، برقم 2513، 9 - كتاب الجهاد، 23 - باب في الرمي، والترمذي 226/3، برقم 1637، 20 - أبواب فضائل الجهاد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، 11 - باب ما جاء في فضل الرمي في سبيل الله، والنسائي 532/6، برقم 3580، كتاب الخيل، تأديب الرجل فرسه.

التاسع أيما مسلم رمى بسبيل الله عز وجل فبلغ مخطئا أو مصيبا فله من الأجر كرقبة أعتقها من ولد إسماعيل الطبراني عن عمرو بن عبسة رضي الله عنه.⁵⁵

العاشر رميا بني إسماعيل فإن أباكم كان راميا أول الحديث كما في ابن ماجة⁵⁶ مر صلى الله عليه وسلم ينفر يرمون فقال: رميا بني إسماعيل إلخ. ابن حبان عن ابن عباس رضي الله عنهما.⁵⁷

الحادي عشر ستفتح عليكم أرضون ويكفيكم الله فلا يعجز أحدكم أن يلهو بأسهمه أحمد بن حنبل عن عقبه بن عامر رضي الله عنه.⁵⁸

الثاني عشر علموا أبنائكم السباحة والرمي. يبهقي عن ابن عمر رضي الله عنهما.⁵⁹

⁵⁵ أخرجه الطبراني في فضل الرمي وتعليمه، ص 68، باب تأويل قول الله عز اسمه وجل: {وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ} [الأنفال: 60]، برقم 22 - حَدَّثَنَا أَبُو مُسْلِمٍ إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْكَلْبِيُّ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَهْرَامٍ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، حَدَّثَنِي أَبُو طَيْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبَّسَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ رَمَى بِسَبِيلِ اللَّهِ، فَبَلَغَ مَخْطِئًا أَوْ مُصِيبًا، فَلَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَرَقِبَةٍ أَعْتَقَهَا».

⁵⁶ أخرجه ابن ماجة 941/2، برقم 2815، 24 كتاب الجهاد، 19- باب الرمي في سبيل الله، ولفظه: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَنْبَأَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ زِيَادِ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْفِرُ يَوْمَئِذٍ فَقَالَ: «رَمِيََا بَنِي إِسْمَاعِيلَ فَإِنَّ أَبَاكُمْ كَانَ رَامِيًا».

⁵⁷ أخرجه ابن حبان في صحيحه 547/10، 10- باب الرمي، ذكر الأمر بالرمي وتعليمه إذ هو من سنة إسماعيل عليه السلام. برقم 4693 - أَخْبَرَنَا أَبُو خَلِيفَةَ، حَدَّثَنَا مُسَدَّدُ بْنُ مُسْرَهْدٍ، عَنْ يَحْيَى الْقَطَّانِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَوْمٍ مِنْ أَسْلَمَ يَتَنَاضِلُونَ بِالسُّوقِ فَقَالَ: "ارْمُوا بَنِي إِسْمَاعِيلَ، فَإِنَّ أَبَاكُمْ كَانَ رَامِيًا، وَأَنَا مَعَ بَنِي فَلَانٍ لِأَحَدِ الْفَرِيقَيْنِ"، فَأَمْسَكُوا أَيْدِيَهُمْ، فَقَالَ: "مَا لَكُمْ ارْمُوا"، قَالُوا: كَيْفَ نَرْمِي وَأَنْتَ مَعَ بَنِي فَلَانٍ، قَالَ: "ارْمُوا وَأَنَا مَعَكُمْ كُلَّكُمْ".

⁵⁸ أخرجه أحمد في المسند 644/28، برقم 17433 - حَدَّثَنَا هَارُونَ بْنُ مَعْرُوفٍ، وَسَرِيحٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي عَلِيٍّ، عَنْ عَقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "سَتَفْتَحُ عَلَيْكُمْ أَرْضُونَ وَيَكْفِيكُمْ اللَّهُ، فَلَا يَعْجُزُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَلْهُو بِأَسْهَمِهِ" قال سريح: ثمانية بن شفي.

⁵⁹ أخرجه البيهقي في شعب الإيمان 136/11 برقم 8297، حقوق الأولاد والأهلين 60، أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَاضِي، نَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ دُحَيْمٍ الشَّيْبَانِيُّ، أَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدٍ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ مُبَارَكٍ الْعَطَّارُ، نَا أَبِي، حَدَّثَنِي قَيْسٌ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "عَلِّمُوا أَبْنَاءَكُمْ السِّبَاحَةَ وَالرَّمِيَّ، وَالْمَرْأَةَ الْمَغُولَ" عُبَيْدُ الْعَطَّارُ مُنْكَرُ الْحَدِيثِ.

الثالث عشر علموا أولادكم السباحة والرماية. مسند الفردوس عن بكر بن عبد الله بن الربيع الأنصاري رضي الله عنه.⁶⁰

الرابع عشر علموا بنيكم الرمي فإنه نكاية العدو. الديلمي عن جابر رضي الله عنه.⁶¹

الخامس عشر عليكم بالرمي فإنه خير لهُوكم البزار عن سعد رضي الله عنه.⁶²

السادس عشر عليكم بالقنا والقسي العربية فإن بها يعز الله دينكم ويفتح لكم البلاد الطبراني عن عبد الله بن بسر رضي الله عنه.⁶³

السابع عشر عليكم بالرمي فإنه خير لعبكم الطبراني عن سعد رضي الله عنه.⁶⁴

⁶⁰ أخرجه أبو نعيم في معرفة الصحابة 441/1، بكر بن عبد الله بن ربيع الأنصاري، برقم: 1194 - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ الطَّلْحِيُّ، ثنا أحمد بن حنبل بن سفيان، ثنا عمرو بن عثمان الحمصي، ثنا ابن عياش، عن سليم بن عمرو الأنصاري، عن عم أبيه، عن بكر بن عبد الله بن ربيع الأنصاري، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «عَلِّمُوا أَبْنَاءَكُمْ السَّيِّحَةَ وَالرَّمَايَةَ، وَنَعْمَ هُوَ الْمُؤْمِنَةُ فِي بَيْتِهَا الْمَغْزَلُ، وَإِذَا دَعَاكَ أَبَوَاكَ فَأَجِبْ أُمَّكَ».

⁶¹ أخرجه الديلمي في مسند الفردوس 11/3، برقم 4008.

⁶² أخرجه البزار في البحر الزخار 346/3، برقم 1146، بما روى عبد الملك بن عمرو، عن مصعب، عن أبيه؛ فقال: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ اللَّيْثِ الْجَوْهَرِيُّ، قَالَ: نا يحيى بن حماد، قال: نا أبو عوانة، عن عبد الملك بن عمرو، عن مصعب بن سعد، عن أبيه، رفعه قال: «عَلَيْكُمْ بِالرَّمْيِ فَإِنَّهُ خَيْرٌ أَوْ مِنْ خَيْرِ هَوَاكُمْ». وَهَذَا الْحَدِيثُ هُوَ عِنْدَ الثَّقَاتِ مَوْقُوفٌ، وَلَمْ نَسْمَعْ أَحَدًا أَسَنَدَهُ إِلَّا حَاتِمًا، عَنْ يَحْيَى بْنِ حَمَّادٍ، عَنْ أَبِي عَوَانَةَ.

⁶³ أخرجه الطبراني في المعجم الكبير، وهو من القسم المفقود، ومن طريقه أخرجه الضياء المقدسي في المختارة 110/9، برقم: 97، وَمِنْ الْكُتُبِ أَبُو عُبَيْدَةَ الْحِمَصِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُسْرِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَتْهُمْ أَبْنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَبْنَا سُلَيْمَانَ بْنَ أَحْمَدَ الطَّبْرَانِيَّ ثَنَا بَكْرُ بْنُ سَهْلٍ ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ ثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمْرَةَ ثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ الْحِمَصِيُّ ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُسْرِ قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيًّا إِلَى خَيْبَرَ فَعَمَّمَهُ بِعِمَامَةٍ سَوْدَاءَ ثُمَّ أَرْسَلَهَا مِنْ وَرَائِهِ أَنْ قَالَ عَلَى كَتِفِهِ الْيُسْرَى ثُمَّ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتْبَعُ الْجَيْشَ وَهُوَ مَتَوَكِّئٌ عَلَى قَوْسٍ فَمَرَّ بِهِ رَجُلٌ يَحْمِلُ قَوْسًا فَارِسِيَّةً فَقَالَ أَلْقِهَا فَإِنَّهَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَنْ يَحْمِلُهَا عَلَيْكُمْ بِالْقَنَا وَالْقَسِيِّ الْعَرَبِيَّةِ فَإِنْ بِهَا يُعِزُّ اللَّهُ دِينَكُمْ وَيَفْتَحُ لَكُمْ الْبِلَادَ. قَالَ يَحْيَى إِنَّمَا قَالَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ إِذْ ذَلِكَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَّا الْيَوْمَ فَقَدْ صَارَتْ عُدَّةً وَقُوَّةً لِلْإِسْلَامِ.

⁶⁴ أخرجه الطبراني في المعجم الأوسط 304/2، برقم 2049، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زُهَيْرٍ قَالَ: نا حاتم بن الليث الجوهري قال: نا يحيى بن حماد قال: نا أبو عوانة، عن عبد الملك بن عمرو، عن مصعب بن سعد، عن أبيه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «عَلَيْكُمْ بِالرَّمْيِ، فَإِنَّهُ خَيْرٌ لِعِبَائِكُمْ».

الثامن عشر تعلموا الرمي فإن ما بين الهدفين روضة من رياض الجنة من مسند الفردوس وكنوز المناوي.⁶⁵

التاسع عشر تعلموا الرمي فإنه ما بين الهدفين الروضة الضياء المقدسي.⁶⁶

العشرون كان إذا خطب في الحرب خطب على قوس. بيهقي عن سعد القرظي رضي الله عنه.⁶⁷

الحادي والعشرون كل ما ردت عليك قوسك. ابن حنبل عن حذيفة بن اليمان رضي الله عنه وابن عمر⁶⁸ رضي الله عنهما.⁶⁹

الثاني والعشرون كان له صلى الله عليه وسلم قوس تسمى ذا السداد الطبراني عن ابن عباس رضي الله عنهما.⁷⁰

⁶⁵ أخرجه الديلمي في مسند الفردوس 43/2 ، برقم: 2245، وأورده المناوي في كنوز الحقائق في حديث خير الخلائق، ورقة / 51 ب، وعزاه إلى الديلمي.

⁶⁶ لم أجده في المختارة، ولعله في القسم المفقود منه. وأورده المناوي في كنوز الحقائق في حديث خير الخلائق، ورقة / 51 ب، وعزاه إليه. الدفة: الجانب.

⁶⁷ أخرجه البيهقي في السنن الكبرى 292/3، برقم 5751، جُمَاعُ أَبْوَابِ آدَابِ الْخُطْبَةِ، قال: أَخْبَرَنَا أَبُو سَعْدٍ الْمَالِينِيُّ، أَنبَأَ أَبُو أَحْمَدَ بْنُ عَدِيٍّ، ثنا أَبُو يَحْيَى مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ الْحَرَّائِيُّ الدِّمَشْقِيُّ، ثنا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَعْدِ بْنِ عَمَّارِ بْنِ سَعْدٍ مُؤَدِّنُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ آبَائِهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ إِذَا خُطِبَ فِي الْحَرْبِ خُطِبَ عَلَى قَوْسٍ، وَإِذَا خُطِبَ فِي الْجُمُعَةِ خُطِبَ عَلَى عَصَا". وأخرجه ابن ماجه 351/1، برقم 1107، كِتَابُ إِقَامَةِ الصَّلَاةِ، وَالسُّنَّةُ فِيهَا 5، بَابُ 85 مَا جَاءَ فِي الْخُطْبَةِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، - حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَعْدِ بْنِ عَمَّارِ بْنِ سَعْدٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ «إِذَا خُطِبَ فِي الْحَرْبِ خُطِبَ عَلَى قَوْسٍ، وَإِذَا خُطِبَ فِي الْجُمُعَةِ خُطِبَ عَلَى عَصَا».

⁶⁸ كذا في النسخ وصوابه: عقبة بن عامر.

⁶⁹ أخرجه أحمد في المسند 640/28، برقم 17429، قال: حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ، قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ: وَسَمِعْتُهُ أَنَا مِنْ هَارُونَ، مِثْلَهُ سَوَاءً، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، أَنَّ عَمْرَو بْنَ شُعَيْبٍ، حَدَّثَهُ أَنَّ مَوْلَى لِسُرْحَيْلِ بْنِ حَسَنَةَ، حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ، وَحَدِيثَهُ بَنَ الْيَمَانِ، يَقُولَانِ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُّ مَا رَدَّتْ عَلَيْكَ قَوْسُكَ».

⁷⁰ أخرجه الطبراني في المعجم الكبير، ولعله في القسم المفقود منه، وأورده ابن حبان في المجروحين 83/12، قال أبو حاتم: وهو الذي روى عن عبد الملك، عن عطاء وعمرو بن دينار، عن ابن عباس، قال: كان لرسول الله - صلى الله عليه وسلم - سيف محلي قائمته من فضة ونعله من فضة، وفيه حلق فضة، وكان يسمى ذا الفقار، وكانت له فرس تسمى ذا السداد، وكانت له كنانة تسمى الجمع، وكانت له درع موشحة بنحاس تسمى ذا الفضول، وكانت له حربة تسمى البيضاء، وكان له محجن يسمى القرقر، وكان له فرس أشقر تسمى المرتجز، وكان له فرس أدهم يسمى السكب، وكان له سرج يسمى الداح، وكانت له بغلة تسمى لدل، وكانت له ناقة تسمى القصواء، وكان له حمار يسمى يعفور، وكان له ركوة تسمى الصادر، وكانت له مرآة تسمى المدلة، وكانت له معراض يسمى الجامع، وكانت له قضيب يسمى الممشوق. حدثناه بشر بن عبد الله البلدي بواسط، قال: حدثنا شعيب بن أيوب.

الثالث والعشرون كان له عليه السلام كنانة تسمى ذا الجمع

الطبراني عن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما.⁷¹

الرابع والعشرون لَعْدُوَّةٌ في سبيل الله أو روحه خير من الدنيا وما فيها وَلَقَابُ قَوْسٍ أَحَدَكُمْ أو موضع قِدِّه في

الجنة خير من الدنيا وما فيها. رواه الشيخان والترمذي عن أنس رضي الله عنه.⁷²

الخامس والعشرون اللهو في ثلاثة تأديب فرسك ورميك بقوس وملاعبتك أهلك

الْقَرَّابِ في فضل الرمي عن أبي الدرداء رضي الله عنه.⁷³

السادس والعشرون ما تشهد الملائكة من هوكم إلا الرِّهَانُ والنِّضَالُ الطبراني عن ابن عمر رضي الله عنهما.⁷⁴

السابع والعشرون من تعلم الرمي ثم جحدته فهي نعمة جحدتها

⁷¹ أخرجه الطبراني في المعجم الكبير، ولعله في القسم المفقود منه، وأورده ابن حبان في المجروحين 83/12، قال أبو حاتم: وهو الذي روى عن عبد الملك، عن عطاء وعمرو بن دينار، عن ابن عباس، قال: كان لرسول الله - صلى الله عليه وسلم - سيف محلي قائمته من فضة ونعله من فضة، وفيه حلق فضة، وكان يسمى ذا الفقار، وكانت له فرس تسمى ذا السداد، وكانت له كنانة تسمى الجمع، وكانت له درع موشحة بنحاس تسمى ذا الفضول، وكانت له حربة تسمى البيضاء، وكان له محجن يسمى القرقر، وكان له فرس أشقر تسمى المرتجز، وكان له فرس أدهم يسمى السكب، وكان له سرج يسمى الداح، وكانت له بغلة تسمى لدل، وكانت له ناقة تسمى القصواء، وكان له حمار يسمى يغفور، وكان له ركوة تسمى الصادر، وكانت له امرأة تسمى المدلة، وكانت له معراض يسمى الجامع، وكانت له قضيب يسمى الممشوق. حدثناه بشر بن عبد الله البلدي بواسط، قال: حدثنا شعيب بن أيوب.

⁷² أخرجه البخاري 20/4 برقم 2792، 56 كتاب الجهاد والسير، 5- باب الغدوة والروحة في سبيل الله، وقاب قوس أحدكم من الجنة، ومسلم 1799/3 برقم 112 - (1880)، 33 كتاب الإمارة، 30 باب فضل الغدوة والروحة في سبيل الله، والترمذي 181/4 برقم 1651، 20 أبواب فضائل الجهاد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب ما جاء في فضل الغدو والرواح في سبيل الله.

⁷³ أخرجه أبو يعقوب إسحاق بن أبي إسحاق إبراهيم بن محمد ابن عبد الرحمن السرخسي الهروي، المعروف بـ الْقَرَّابِ، ص 54، برقم 13 أنبأ أبو بكر مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَكْرِيَّا النَّيْسَابُورِيُّ، أَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ بْنُ مَنْصُورٍ الْفَرَنْجِيُّ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ السُّلَمِيُّ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمُرُوزِيُّ، ثنا سَلْمَانُ بْنُ طَرِيفٍ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "اللَّهُوُ فِي ثَلَاثٍ: تَأْدِيبُكَ فَرَسَكَ، وَرَمِيكَ بِقَوْسِكَ - أَوْ قَالَ نَصْلِكَ - وَمُلَاعَبَتُكَ أَهْلَكَ".

⁷⁴ أخرجه الطبراني في المعجم الكبير 399/12، برقم 13474، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَمُوَيْهِ أَبُو سَيَّارٍ التُّسْتَرِيُّ، ثنا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى أَبُو غَسَّانَ السُّكَّرِيُّ الرَّازِيُّ، ثنا عَمْرُو بْنُ عَبْدِ الْعَقَّارِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا يَشْهَدُ الْمَلَائِكَةُ مِنْ هُوكُمْ إِلَّا الرِّهَانُ، وَالنِّضَالُ».

الثامن والعشرون من أحسن الرمي بالسهام ثم تركه فقد ترك نعمة من النعم

عن يحيى بن سعيد مرسلًا كذا في جامع السيوطي. 76

التاسع والعشرون من ترك الرمي بعد ما علمه رغبة عنه فإنها نعمة كفرها

الطبراني عن عقبة بن عامر رضي الله عنه. 77

75 أخرجه ابن ماجه في السنن 940/2، رقم 2814، كِتَابُ الْجِهَادِ 24، بَابُ السِّلَاحِ 18، حَدَّثَنَا حَزْمَةُ بْنُ يَحْيَى الْمِصْرِيُّ قَالَ: أَنَبَانَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ هُبَيْعَةَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ نُعَيْمِ الرُّعَيْنِيِّ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ هَيْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ الْجُهَنِيَّ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ تَعَلَّمَ الرَّمِيَّ ثُمَّ تَرَكَهُ فَقَدْ عَصَانِي».

وأورده المناوي في كنوز الحقائق في حديث خير الخلائق، ورقة / 137 أ، وعزاه إلى ابن ماجه برمز (ه)، ولم يعزه إلى الصحيحين (ق)؟!. وسيدكره المصنف على الصواب لابن ماجه ونفس اللفظ، برقم 30 الآتي.

76 جامع الأحاديث للسيوطي 432/8، برقم: 20271 / 1775.

وأخرجه أبو يعقوب إسحاق بن أبي إسحاق إبراهيم بن محمد ابن عبد الرحمن السرخسي الهروي، المعروف بـ القُرَّاب، ص 54، برقم 29، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ سُلَيْمَانَ، أَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمَخْلَدِيُّ، ثنا أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ الْهَمْدَانِيُّ، أَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَحْسَنَ الرَّمِيَّ، ثُمَّ تَرَكَهُ، فَقَدْ تَرَكَ نِعْمَةً مِنَ النَّعَمِ».

77 أخرجه الطبراني في المعجم الكبير 342/17، برقم 942، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ غَتَامٍ، ثنا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، ثنا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الصَّائِغُ، وَمَسْعُودَةُ بْنُ سَعْدِ الْعَطَّارُ، قَالَا: ثنا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ، ثنا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ قَالَا: ثنا ابْنُ الْمُبَارَكِ، ح وَحَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِسْحَاقَ التُّسْتَرِيَّ، ثنا عَلِيُّ بْنُ بَحْرٍ، ثنا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالُوا: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، حَدَّثَنِي أَبُو سَلَامٍ، حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: كُنْتُ رَجُلًا رَامِيًا فَكَانَ عُقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ يَمُرُّ بِي، فَيَقُولُ: يَا خَالِدُ، اخْرُجْ بِنَا نَرْمِي، فَلَمَّا كَانَ ذَاتَ يَوْمٍ أَبْطَأْتُ عَنْهُ فَقَالَ: يَا خَالِدُ، تَعَالَ أَحَدِثْكَ بِمَا حَدَّثَنِي بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَيْتُهُ، فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُدْخِلُ ثَلَاثَةَ نَفَرٍ الْجَنَّةَ، صَانِعُهُ يَحْتَسِبُ فِي صَنْعِهِ الْخَيْرَ، وَالرَّامِي بِهِ، وَمُنْبِلُهُ، وَارْمُوا وَارْكَبُوا، وَأَنْ تَرْمُوا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ تَرْكَبُوا، وَلَيْسَ مِنَ اللَّهِوَ إِلَّا ثَلَاثَةٌ: تَأْدِيبُ الرَّجُلِ فَرَسَهُ وَمَلَأَعْبَتُهُ امْرَأَتَهُ وَرَمِيَهُ بِقَوْسِهِ، وَمَنْ تَرَكَ الرَّمِيَّ بَعْدَمَا عَلِمَهُ رَغْبَةً عَنْهُ، فَإِنَّهَا نِعْمَةٌ كَفَرَهَا أَوْ تَرَكَهَا ".

وأخرجه أيضاً في فضل الرمي وتعليمه، ص 104، برقم 36، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ الْمِصْرِيُّ، حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَامٍ، حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ تَرَكَ الرَّمِيَّ بَعْدَ مَا عَلِمَهُ؛ فَإِنَّهَا نِعْمَةٌ كَفَرَهَا وَتَرَكَهَا».

الثلاثون من تعلم الرمي ثم تركه فقد عصاني ابن ماجه عن عقبه رضي الله عنه.⁷⁸

الحادي والثلاثون من علم الرمي ثم تركه فليس منا مسلم عن عقبه بن عامر رضي الله عنه.⁷⁹

الثاني والثلاثون من رمى بسهم فهو له درجة في الجنة النسائي كذا في الكنوز.⁸⁰

الثالث والثلاثون من رمى بسهم في سبيل الله فهو عدل محرر الترمذي والنسائي عن أبي نجيح رضي الله عنه.⁸¹

⁷⁸ أخرجه ابن ماجه في السنن 940/2، برقم 2814، كتاب الجهاد 24، باب السلاح 18، حَدَّثَنَا حَزْمَةُ بْنُ يَحْيَى الْمِصْرِيُّ قَالَ: أَتَيْنَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ هَبِيعَةَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ نُعَيْمٍ الرُّعَيْنِيِّ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ نَحِيكٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ الْجُهَنِيَّ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ تَعَلَّمَ الرَّمْيَ ثُمَّ تَرَكَهُ فَقَدْ عَصَانِي». وهو نفس الحديث المتقدم برقم 27، وعزاه هناك إلى الصحيحين والمناوي.

⁷⁹ أخرجه مسلم 1522/3، برقم 169 - (1919)، 33 كتاب الإمارة، 52 - باب فضل الرمي والحث عليه، وذم من علمه ثم نسيه، حدثنا محمد بن ربح بن المهاجر، أخبرنا الليث، عن الحارث بن يعقوب، عن عبد الرحمن بن شماس، أن فقيما للحمي، قال لعقبه بن عامر: تختلف بين هذين الغرضين وأنت كبير يشق عليك، قال عقبه: لولا كلام سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم لم أعانيه، قال الحارث: فقلت لابن شماس: وما ذاك؟ قال: إنه قال: «من علم الرمي، ثم تركه، فليس منا» أو «قد عصي». ⁸⁰ أخرجه النسائي 26/6، برقم 3143، كتاب الجهاد 25، ثواب من رمى بسهم في سبيل الله عز وجل، أخبرنا محمد بن عبد الأعلى، قال: حَدَّثَنَا خَالِدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ مَعْدَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَبِي نَجِيحٍ السَّلَمِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ بَلَغَ بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَهُوَ لَهُ دَرَجَةٌ فِي الْجَنَّةِ» فَبَلَغْتُ يَوْمَئِذٍ سِتَّةَ عَشَرَ سَهْمًا".

وأورده المناوي في كنوز الحقائق في حديث خير الخلائق، ورقة أ / 139.

⁸¹ أخرجه النسائي 26/6، برقم 3143، كتاب الجهاد 25، ثواب من رمى بسهم في سبيل الله عز وجل، أخبرنا محمد بن عبد الأعلى، قال: حَدَّثَنَا خَالِدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ مَعْدَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَبِي نَجِيحٍ السَّلَمِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ بَلَغَ بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَهُوَ لَهُ دَرَجَةٌ فِي الْجَنَّةِ» فَبَلَغْتُ يَوْمَئِذٍ سِتَّةَ عَشَرَ سَهْمًا". ⁸² قال: وَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَهُوَ عِدْلٌ مُحَرَّرٌ». وأخرجه الترمذي 174/4، برقم 1638، باب 11 ما جاء في فضل الرمي في سبيل الله، 20 - أبواب فضائل الجهاد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، حدثنا محمد بن بشار قال: حدثنا معاذ بن هشام، عن أبيه، عن قتادة، عن سالم بن أبي الجعد، عن معدان بن أبي طلحة، عن أبي نجيح السلمي قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «من رمى بسهم في سبيل الله فهو له عدل محرر»، هذا حديث حسن صحيح وأبو نجيح هو عمرو بن عبسة السلمي، وعبد الله بن الأزرق هو عبد الله بن زيد.

الرابع والثلاثون من رمى بسهم فهو كمن أعتق رقبة أبو داود كذا في الكنوز.⁸²

الخامس والثلاثون عن سعد بن أبي وقاص أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لناولني السهم لا نصل له فيقول: ارم به كذا في الشفا.⁸³

السادس والثلاثون عن سعد رضي الله عنه أنه قال: قد رمى رسول الله صلى الله عليه وسلم يومئذ أي يوم أحد عن قوسه حتى اندقت كذا في الشفا.⁸⁴

⁸² كذا أورده المناوي في كنوز الحقائق في حديث خير الخلائق، ورقة / 139، وعزاه إلى أبي داود برمز (د)، ولم يعزه إلى أبي داود سواه. وأخرجه ابن حبان في صحيحه 309/1، برقم 364- دَكُرْتُ تَفَضَّلَ اللَّهُ جَلَّ وَعَلَا عَلَى مَنْ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِهِ بِكُتْبَةٍ أَجْرَ رَقَبَةٍ لَوْ أَعْتَقَهَا لَهُ. أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ سُفْيَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ شُرَحْبِيلَ بْنِ السَّمْطِ، عَنْ كَعْبِ بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً. وأخرجه أحمد في المسند 606/29، برقم 18065، حديث كَعْبِ بْنِ مُرَّةَ السُّلَمِيِّ أَوْ مُرَّةَ بْنِ كَعْبٍ.

⁸³ الشفا للفاضي عياض ص 321، فصل في إبراء المرضى وذوي العاهات أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُشَرَفٍ فِيمَا أَجَازَنِيهِ وَقَرَأْتُهُ عَلَى غَيْرِهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْحَبَالُ حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ بْنُ النُّحَاسِ حَدَّثَنَا أَبُو الْوَرْدِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ ابْنِ هِشَامٍ عَنْ زِيَادِ الْبَكَّائِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ وَعَاصِمُ بْنُ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ وَجَمَاعَةٌ ذَكَرَهُمْ بِقَضِيَّةٍ أُحْدِ بِطُولِهَا قَالَ وَقَالُوا قَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيَنَاوِلُنِي السَّهْمَ لَا نَصُلُّ لَهُ فَيَقُولُ: ازِم بِهِ وَقَدْ رَمَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَئِذٍ عَنْ قَوْسِهِ حَتَّى ائْتَدَقَتْ وَأُصِيبَ يَوْمَئِذٍ عَيْنُ قَتَادَةَ يَعْنِي ابْنَ التُّعْمَانِ حَتَّى وَقَعَتْ عَلَى وَجْهِهِ فَزَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَانَتْ أَحْسَنَ عَيْنَيْهِ.

⁸⁴ الشفا للفاضي عياض ص 321، فصل في إبراء المرضى وذوي العاهات أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُشَرَفٍ فِيمَا أَجَازَنِيهِ وَقَرَأْتُهُ عَلَى غَيْرِهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْحَبَالُ حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ بْنُ النُّحَاسِ حَدَّثَنَا أَبُو الْوَرْدِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ ابْنِ هِشَامٍ عَنْ زِيَادِ الْبَكَّائِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ وَعَاصِمُ بْنُ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ وَجَمَاعَةٌ ذَكَرَهُمْ بِقَضِيَّةٍ أُحْدِ بِطُولِهَا قَالَ وَقَالُوا قَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيَنَاوِلُنِي السَّهْمَ لَا نَصُلُّ لَهُ فَيَقُولُ: ازِم بِهِ وَقَدْ رَمَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَئِذٍ عَنْ قَوْسِهِ حَتَّى ائْتَدَقَتْ وَأُصِيبَ يَوْمَئِذٍ عَيْنُ قَتَادَةَ يَعْنِي ابْنَ التُّعْمَانِ حَتَّى وَقَعَتْ عَلَى وَجْهِهِ فَزَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَانَتْ أَحْسَنَ عَيْنَيْهِ.

السابع والثلاثون كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يزال يرمي عن قوسه حتى اندقت سيّتها فأخذها قتادة بن النعمان رضي الله عنه كذا في الخميس.⁸⁵

الثامن والثلاثون عن علي رضي الله عنه قال النبي عليه السلام لسعد: ارم أيها الغلام الحزور كذا في المصايح.⁸⁶

⁸⁵ تاريخ الخميس في أحوال أنفس النفيس 433/1، وأخرجه ابن إسحاق في السير والمغازي 307/3، برقم 508 أخبرنا عبد الله بن الحسن الحراني، قال: حَدَّثَنَا النِّفِيلِي، قال: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي عَاصِمُ بْنُ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَى عَنْ قَوْسِهِ حَتَّى ائْتَدَتْ سِيَّتُهَا مِنْ وَفُوعِ عَيْنِ قَتَادَةَ بْنِ النُّعْمَانِ عَلَى وَجْنَتِهِ وَرَدَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَيْنَهُ إِلَى مَكَانِهَا وَعَوَّدهَا إِلَى خَالِهَا، أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْجُبَّارِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَى يَوْمَ أُحُدٍ عَنْ قَوْسِهِ حَتَّى ائْتَدَتْ سِيَّتُهَا، فَأَخَذَهَا قَتَادَةُ بْنُ النُّعْمَانِ فَكَانَتْ عِنْدَهُ، وَأَصِيبَتْ يَوْمَئِذٍ عَيْنُ قَتَادَةَ بْنِ النُّعْمَانِ حَتَّى وَقَعَتْ عَلَى وَجْنَتِهِ، فَرَدَّهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانَتْ أَحْسَنَ عَيْنَيْهِ وَأَحَدَهُمَا". وسيّتها: ما عطف من طرفيها.

⁸⁶ مصابيح السنة 182/4، رقم 4793، 9 - بابُ مَنَاقِبِ الْعَشْرَةِ رَضَوُا اللَّهُ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ، 28 - كتاب المناقب. وأخرجه الترمذي في السنن 130/5، برقم 2829، 41 - أبواب الأدب عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب ما جاء في فداك أبي وأمي، حدثنا الحسن بن الصباح البزار قال: حدثنا سفيان، عن ابن جدعان، ويحيى بن سعيد، سمعا سعيد بن المسيب، يقول: قال علي: ما جمع رسول الله صلى الله عليه وسلم أباه وأمه لأحد إلا لسعد بن أبي وقاص، قال له يوم أحد: «ارم فداك أبي وأمي»، وقال له: «ارم أيها الغلام الحزور» وفي الباب عن الزبير، وجابر: «هذا حديث حسن صحيح، وقد روي من غير وجه عن علي».

و650/5، 3753، 46، أبواب المناقب عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب مناقب سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه، واسم أبي وقاص: مالك بن وهيب، حدثنا الحسن بن الصباح البزار قال: حدثنا سفيان بن عيينة، عن علي بن زيد، ويحيى بن سعيد، سمعا سعيد بن المسيب، يقول: قال علي: ما جمع رسول الله صلى الله عليه وسلم أباه وأمه لأحد إلا لسعد، قال له يوم أحد: «ارم فداك أبي وأمي»، وقال له: «ارم أيها الغلام الحزور»: " هذا حديث حسن صحيح وقد روى غير واحد هذا الحديث، عن يحيى بن سعيد، عن سعيد بن المسيب، عن سعد. وفي الباب عن سعد.

الحزور: الذي قارب البلوغ. قال في المفاتيح شرح المصابيح 318/6: "أيها الغلام الحزور" - بفتح الحاء والزاي وتشديد الواو - ، الغلام إذا اشتد وقوي وخدم، وكذلك الحزور - بسكون الزاي وفتح الواو ومع التخفيف - .

التاسع والثلاثون حق الولد على الوالد أن يعلمه الكتابة والسباحة والرماية وأن لا يرزقه إلا طيباً خرجه الحكيم وأبو الشيخ في الثواب والبيهقي عن أبي رافع رضي الله عنه.⁸⁷

الأربعون لا سبق إلا في خُفٍّ أو حافر أو نَصْلٍ أخرجه أحمد بن حنبل عن أبي هريرة رضي الله عنه.⁸⁸

فوائد

وأما أقواسه صلى الله عليه وسلم ستة:

الرَّوْرَاء، والرَّوْحَاء، والصَّفْرَاء، وشَوْحَط، والكتوم كُسرت يوم أحدٍ فأخذها فتادة رضي الله عنه والسداد. كذا في المواهب اللدنية.⁸⁹

فائدة

⁸⁷ أخرجه الحكيم الترمذي في نوادر الأصول 901/1، برقم 1029، الأصل الثالث والمائتان ، في حق الولد على الوالد حدثنا عمر بن أبي عمر حدثنا يزيد بن عبد الله الحمصي عن بقية بن الوليد عن عيسى بن إبراهيم عن الزهري عن أبي سليمان مولى أبي رافع عن أبي رافع رضي الله عنه قال قلت يا رسول الله للولد علينا حق كحقنا عليهم قال نعم حق الولد على الوالد أن يعلمه الكتابة والسباحة والرماية وأن لا يرزقه إلا طيباً، وأخرجه أبو نعيم في حلية الأولياء 184/1، ترجمة أسلم أبو رافع مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم، أسلم قبل بدر.

وأخرجه البيهقي في شعب الإيمان 136/11، برقم 8298، حقوق الأولاد والأهلين، حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ السَّرَّاجُ، أَنَا أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الطَّرَائِفيُّ، نا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، نا زَيْدُ بْنُ عَبْدِ رَبِّهِ، نا بَقِيَّةُ، عَنْ عِيْسَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سُلَيْمَانَ مَوْلَى أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلِلْوَلَدِ عَلَيْنَا حَقٌّ كَحَقِّنَا عَلَيْهِمْ؟ قَالَ: " نَعَمْ، حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُعَلِّمَهُ الْكِتَابَةَ وَالسَّبَّاحَةَ وَالرَّمِيَّ، وَأَنْ يُؤَدِّبَهُ طَيِّبًا ".
وكتاب الثواب لأبي الشيخ من الكتب المفقودة.

الحزور: الذي قارب البلوغ. قال في المفاتيح شرح المصابيح 318/6: "أبُيْهَا الْغُلَامُ الْحَزُورُ" - بفتح الحاء والزاي وتشديد الواو - ، الغلام إذا اشتد وقوي وخدم، وكذلك الحَزُورُ - بسكون الزاي وفتح الواو ومع التخفيف - .

⁸⁸ أخرجه أحمد بن حنبل في المسند 129/16، برقم 10138، حدثنا يحيى، عن ابن أبي ذئب، عن نافع بن أبي نافع، قال: سمعت أبا هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " لا سبق إلا في خف، أو نصل، أو حافر". وأخرجه الترمذي 205/4، برقم 1700، 1700، 21 أبواب الجهاد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب ما جاء في الرهان والسبق 22، حدثنا أبو كريب قال: حدثنا وكيع، عن ابن أبي ذئب، عن نافع بن أبي نافع، عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «لا سبق إلا في نصل، أو خف، أو حافر». وأخرجه أبو داود 29/3، برقم 2574، 15 - كتاب الجهاد، باب في سبق، حدثنا أحمد بن يونس، حدثنا ابن أبي ذئب، عن نافع بن أبي نافع، عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لا سبق إلا في خف أو حافر أو نصل».

⁸⁹ المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، الفصل التاسع في ذكر خيله صلى الله عليه وسلم ولقاحه ودوابه 563/1.

وكان لرسول الله صلى الله عليه وسلم جُعبة تسمّى: الكافور.⁹⁰

فائدة

أول من عمل القسي إبراهيم عليه السلام . كذا في أوائل السيوطي.⁹¹

تم على يد جامعه إبراهيم حنيف غفر له لسنة أربع وسبعين ومائة وألف والشمس في برج القوس.

⁹⁰ المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، الفصل التاسع في ذكر خيله صلى الله عليه وسلم ولقاحه ودوابه 563/1.

⁹¹ الوسائل إلى معرفة الأوائل للسيوطي، مخطوط الأزهرية، رقم: 203، ورقة 19/أ. وقال: أخرجه ابن أبي الدنيا في كتاب الرمي عن ابن عباس رضي الله عنه.

دُرُّ السَّحَابَةِ فِي فُضَائِلِ الْخَطِّ وَالْكِتَابَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا يَا كَرِيم

الحمد لله الذي علّم بالقلم، وخطّ به ما قدر وقسم، وشرفه بالقسم، حيث أقسم في كتابه الأكرم بالتّون والقلم، والصّلاة والسّلام على رسوله الهادي إلى سبيل الأقوم، وعلى آله وصحبه الأفخم.

وبعد: فهذه أربعون حديثاً في شرف القلم ورسم الخط والكتابة والإملاء، ممّا صدر من مشكاة صدر من نزل عليه {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى}،⁹² جمعها الرّاجي عفو باريه اللطيف، إبراهيم حنيف، عفا الله عنه بجوده المنيف.

الحديث الأول أول ما خلق الله القلم فقال له: اكتب قال: ربي وما أكتب قال: اكتب مقادير كل شيء.

أخرجه الإمام أحمد والترمذي عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه كذا في المواهب اللدنية.⁹³

الحديث الثاني أول شيء خلق الله تعالى القلم من نور طوله خمسمائة عام. رواه ابن عمر رضي الله عنهما من تفسير الثعلبي في الجاثية.⁹⁴

⁹² سورة الأعلى 1/87.

⁹³ المواهب اللدنية 48/1، وأخرجه الإمام أحمد في المسند 381/37، برقم 22707، حدثنا موسى بن داود، حدثنا ابن لهيعة، عن يزيد بن أبي حبيب، أن الوليد بن عبادة بن الصامت قال: أوصاني أبي رحمه الله فقال: يا بني أوصيك أن تؤمن بالقدر خيره وشره؛ فإنك إن لم تؤمن أدخلك الله النار قال: وسمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: " أول ما خلق الله القلم، ثم قال له: اكتب. قال: وما أكتب؟ قال: القدر قال: فكتب ما يكون وما هو كائن إلى أن تقوم الساعة ". والترمذي 424/5، برقم 3319، 44 - أبواب تفسير القرآن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب ومن سورة ن، حدثنا يحيى بن موسى قال: حدثنا أبو داود الطيالسي قال: حدثنا عبد الواحد بن سليم، قال: قدمت مكة فلقيت عطاء بن أبي رباح فقلت: يا أبا محمد إن ناسا عندنا يقولون في القدر، فقال عطاء: لقيت الوليد بن عبادة بن الصامت، قال: حدثني أبي، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: " إن أول ما خلق الله القلم، فقال له: اكتب، فجرى بما هو كائن إلى الأبد " وفي الحديث قصة. هذا حديث حسن صحيح غريب وفيه عن ابن عباس.

⁹⁴ أخرجه الثعلبي في الكشف والبيان 367/8، بسنده فقال: أخبرنا ابن فنجويه، حدثنا عمر بن نوح البجلي، حدثنا أبو خليفة، حدثنا عثمان بن عبد الله الشامي، حدثنا عقبة بن الوليد، عن أرطاة بن المنذر، عن مجاهد، عن ابن عمر، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أول شيء خلق الله القلم من نور مسيره خمسمائة عام، واللوح من نور مسيره خمسمائة عام، فقال للقلم: اجر فجرى بما هو كائن إلى يوم القيامة، بردها وحرها، ورطبها ويابسها، ثم قرأ هذه الآية هذا كِتَابُنَا يُنْطَقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ»، وأخرجه الديلمي في مسند الفردوس رقم 11/1، رقم 2.

الثالث أول من كتب بالقلم إدريس عليه السلام. أخرجه السيوطي في الأوائل.⁹⁵

الحديث الرابع إذا كتب أحدكم بسم الله الرحمن الرحيم فبَيِّنَ السِّينَ فيه. خرَّجه الخطيب وابن عساكر عن زيد بن ثابت رضي الله عنه.⁹⁶

الخامس إذا كتبت بسم الله الرحمن الرحيم فلتمدد الرحمن. خرجه الخطيب في الجامع وابن عدي عن أنس رضي الله عنه.⁹⁷

⁹⁵ الوسائل في مسامرة الأوائل ص 116، برقم 829. لكن لم يخرجها كما ذكر المؤلف، وأخرجها ابن حبان في صحيحه 534/1 برقم 807، أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ سَعْدَانَ الشَّيْبَانِيُّ، وَالْحُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْقَطَّانُ بِالرَّقَّةِ، وَابْنُ قُتَيْبَةَ، وَاللَّفْظُ لِلْحَسَنِ، قَالُوا: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هِشَامَ بْنِ يَحْيَى بْنِ يَحْيَى الْعَسَايِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ جَدِّي، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيِّ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ... وفيه: ثُمَّ قَالَ: يَا أَبَا ذَرٍّ أَرْبَعَةُ سُورِيَّاتٍ: آدَمُ، وَشَيْثُ، وَأَخْنُوخُ، وَهُوَ إِدْرِيسُ، وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ خَطَّ بِالْقَلَمِ، وَنُوحٌ... وأخرجه الحكيم الترمذي 268/1، برقم 169، الأصل الخامس والعشرون، حدثنا عمر بن أبي عمر، أخبرنا إبراهيم ابن هشام بن يحيى الغساني، حدثنا أبي، عن جدي، عن أبي إدريس الخولاني، عن أبي ذرٍّ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ((أول الرسل آدم، وآخرهم محمدٌ صلى الله عليه وسلم، وأول أنبياء بني إسرائيل موسى، وآخرهم عيسى -عليه الصلاة والسلام-، وأول من خط بالقلم إدريس، وأعطى آدم الخط، فصارت وراثته في ولده، ثم علم نوحاً عليه السلام)).

⁹⁶ أخرجه الخطيب البغدادي في تاريخ مدينة بغداد 299/14، 6737، ترجمة: الفضل بن سهل بن عبد الله أبو العباس الملقب ذا الرياستين. وقد رَوَى عنه حديث مسند حديثه أبو طالب يَحْيَى بن علي بن الطيب الدسكيري لفظاً مجلوان، قال: حدثنا أبو عمرو ضرار بن رافع بن ضرار الضبي الكاتب الهروي، قال: حدثني أبو الحسن عبد الله بن موسى البغدادي الكاتب، قال: حدثنا أبو الحسن علي بن مهدي الفقيه المتكلم النحوي، قال: حدثنا علي أبو محمد المزني، وكان كاتباً أديباً، قال: حدثني عبد الله بن أحمد البلخي وهو أبو القاسم الكعبي المتكلم، وكان كاتباً لمحمد بن زيد، قال: حدثني أبي، قال: حدثني عبد الله طاهر، قال: حدثني طاهر بن الحسين بن مصعب بن زريق، قال: حدثني الفضل بن سهل ذو الرياستين، قال: حدثني جعفر بن خالد، قال: حدثني يَحْيَى بن خالد بن برمك، قال: حدثني عبد الحميد الكاتب، قال: حدثني سالم بن هشام الكاتب، قال: حدثني عبد الملك بن مروان كاتب عثمان، قال: حدثني زيد بن ثابت كاتب الوحي، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا كتبت بسم الله الرحمن الرحيم فبين السين فيه. وأخرجه ابن عساكر في تاريخ مدينة دمشق 174/72، 9834، ترجمة: جعفر بن يحيى بن خالد بن برمك أبو الفضل البرمكي

وزير الرشيد هارون، ولاء هارون دمشق وقدمها سنة ثمانين ومئة. حدث عن أبيه يحيى بسنده إلى زيد بن ثابت كاتب الوحي قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إذا كتبت بسم الله الرحمن الرحيم فبين السنين فيه».

⁹⁷ أخرجه الخطيب البغدادي في الجامع 267/1، برقم 558 كَيْفَ يُكْتَبُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، أَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَنَا حَامِدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْهَرَوِيُّ، نَا أَبُو عَوَانَةَ أَحْمَدُ بْنُ أَيُّوبَ بْنِ عَلِيٍّ، نَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادٍ أَبُو حَرْبٍ الْهَرَوِيُّ، يَبْدَشُ، نَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُسْتَعْفِرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحِمَصِيِّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بُرْقَانَ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا كَتَبْتَ أَحَدُكُمْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَلْيَمُدِّ الرَّحْمَنَ». ولم أقف عليه عند ابن عدي.

السادس إذا كتبت فضع قلمك يلي أذنك فإنه أذكر لك. ابن عساكر عن أنس رضي الله عنه.⁹⁸

السابع إذا كتب أحدكم كتابا فليتربه فإنه أنجح لحاجته. الترمذي عن جابر رضي الله عنه كذا في الجامع.⁹⁹

الحديث الثامن إذا كتبت الحديث فاكتبوه بإسناده فإن يك حقًا كنتم شركاء في الأجر وإن يك باطلا كان وزره عليه. أخرجه أبو نعيم وابن عساكر عن علي رضي الله عنه.¹⁰⁰

⁹⁸ وأخرجه ابن عساكر في تاريخ مدينة دمشق 456/24، 9834 ترجمة: 2955. طاهر بن علي بن عبدوس، أبو الطيب مولى بني هاشم الطبراني القطان القاضي أخبرنا أبو الفرج سعيد بن أبي الرجاء بن أبي منصور، أنا أبو الفتح منصور بن الحسين بن علي بن القاسم، وأبو طاهر أحمد بن محمود، قالوا: أنا أبو بكر بن المقرئ، نا طاهر بن محمد البزار الدمشقي، ثنا هشام بن عمار، نا عثمان بن عمرو، نا أبو مسعدة الأنصاري، عن عمرو بن الأزهر، عن حميد، عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لكتبته: «إذا كتبت فضع قلمك على أذنك فإنه أذكر لك».

⁹⁹ الجامع الصغير 1687/1، برقم 1687، وأخرجه الترمذي 66/5، برقم: 2713، 40 - أبواب الاستئذان والآداب عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب ما جاء في ترتيب الكتاب، حدثنا محمود بن غيلان قال: حدثنا شبابة، عن حمزة، عن أبي الزبير، عن جابر، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «إذا كتب أحدكم كتابا فليتربه فإنه أنجح للحاجة»: هذا حديث منكر لا نعرفه عن أبي الزبير إلا من هذا الوجه. وحمزة هو عندي: ابن عمرو النصيبي وهو ضعيف في الحديث. (فليتربه) أي: فليذكر على المكتوب ما يسمى ترابا أو فليسقطه على التراب ندبا إشارة إلى اعتماده على ربه في إيصاله لمقصده أو نحو ذلك. فيض القدير 432/1.

¹⁰⁰ أخرجه ابن عساكر في تاريخ دمشق 390/36، في ترجمة 4166 عبد الغفار بن عبد الواحد بن محمد ابن أحمد بن محمد بن نصر بن هشام بن رزمان أبو النجيب الحافظ، مولى جرير بن عبد الله البجلي الأرموي. ولم أجده عند أبي نعيم. وأخرجه السمعاني في أدب الإملاء والاستملاء ص4، أخبرنا القاضي أبو بكر محمد بن القاسم بن المظفر الإزيلي بالموصل وأبو بكر عبد الواحد بن الفضل بن علي الفارمذي بطوس وأبو علي الحسين بن علي بن الحسين الكاتب وأبو حفص عمر بن محمد بن الحسن الجرجاني بمرو وأبو الأسعد هبة الرحمن بن عبد الواحد بن أبي القاسم القشيري وأبو البركات عبد الله بن محمد بن الفضل الفراوي بنيسابور قالوا أنا أبو عمرو عثمان بن محمد بن عبد الله المحمدي بنيسابور أنا الحاكم أبو عبد الله محمد بن عبد الله الحافظ بن البيه أخبرنا علي بن الحسين بن يعقوب بن شقير المقرئ بالكوفة ثنا جعفر بن محمد بن عبيد المقرئ ثنا عباد بن يعقوب ثنا سعيد بن عمرو العنزي عن مسعدة بن صدقة عن جعفر بن محمد بن أبيه عن علي بن الحسين عن أبيه رضي الله عنهم قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا كتبتم الحديث فاكتبوه بإسناده فإن بك حقًا كنتم شركاء في الأجر وإن يك باطلا كان وزره عليه قال الحاكم لم نكتبه إلا عن بن شقير.

وأخرجه القزويني في التدوين في أخبار قزوين 262/2، في ترجمة: أحمد بن أبي الحسن المعقلي القزويني أبو الفوارس، قال: علي بن الحسين بن يعقوب بن شقير المقرئ ثنا جعفر بن محمد بن عبيد ثنا عباد بن يعقوب ثنا سعيد بن عمرو العنزي عن مسعدة بن صدقة عن جعفر بن محمد بن أبيه عن علي بن الحسين بن أبيه عن علي بن أبي طالب قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: "إذا كتبتم الحديث فاكتبوه بإسناده فإن بك حقًا كنتم شركاء في الأجر وإن يك باطلا كان وزره عليه".

التاسع إذا كتب أحدكم كتاباً فليبدأ بنفسه. أخرجه الطبراني عن النعمان بن بشير رضي الله عنه.¹⁰¹

العاشر إذا كتبت فبيّن السين من بسم الله. البخاري وكذا في كنوز المناوي.¹⁰²

الحادي عشر إذا كتب أحدكم إلى إنسان فليبدأ بنفسه، وإذا كتب فليترّب كتابه فهو أنجح.

الطبراني في الأوسط عن أبي الدرداء رضي الله عنه.¹⁰³

¹⁰¹ أخرجه الطبراني في المعجم الكبير، ولعله في القسم المفقود، وأورده الهيثمي في مجمع الزوائد 34/10 رقم 16493: عن الطبراني فقال: - وعن أبي محمد بن بشير بن أبان بن بشير بن النعمان بن بشير بن سعد الأنصاري، عن أبيه، عن جدّه قال: كتّب مَرْوَانُ بْنُ الْحَكَمِ إِلَى النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ يَخْطُبُ عَلَى ابْنِهِ عَبْدِ الْمَلِكِ أُمُّ أَبَانَ بِنْتُ النُّعْمَانِ، وَكَانَ فِي كِتَابِهِ إِلَيْهِ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ إِلَى النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، سَلَامٌ عَلَيْكَ، فَإِنِّي أَحْمَدُ اللَّهَ إِلَيْكَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ اللَّهَ ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ، وَالْعِظْمَةِ وَالسُّلْطَانِ، قَدْ خَصَّكُمْ - مَغَشَرَ الْأَنْصَارِ - بِنَصْرِ دِينِهِ، وَاعْتِزَّازِ نَبِيِّهِ، وَقَدْ جَعَلَكَ اللَّهُ مِنْهُمْ فِي الْبَيْتِ الْعَمِيمِ، وَالْفَرْعِ الْقَدِيمِ، وَقَدْ دَعَانِي ذَلِكَ إِلَى اخْتِيَارِي مُصَاهِرَتَكَ، وَإِنِّبَارِكَ عَلَى الْأَكْفَاءِ مِنْ وَلَدِ أَبِي، وَقَدْ رَأَيْتُ أَنَّ تَزُوجَ ابْنِي عَبْدِ الْمَلِكِ بِنَ مَرْوَانَ ابْنَتَكَ أُمُّ أَبَانَ بِنْتُ النُّعْمَانِ، وَقَدْ جَعَلْتُ صَدَاقَهَا مَا نَطَقَ بِهِ لِسَانُكَ، وَتَرَفَّرَمْتُ بِهِ شَفَقَتَكَ، وَبَلَغْتُ مِنْكَ، وَحَكَمْتَ بِهِ فِي بَيْتِ الْمَالِ قَبْلَكَ. فَلَمَّا قَرَأَ النُّعْمَانُ كِتَابَهُ كَتَبَ إِلَيْهِ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ إِلَى مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، بَدَأْتُ بِاسْمِي سُنَّةً مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ وَذَلِكَ لِأَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " إِذَا كَتَبَ أَحَدُكُمْ إِلَى أَحَدٍ فَلْيَبْدَأْ بِنَفْسِهِ "

¹⁰² أورده المناوي في كنوز الحقائق في حديث خير الخلائق، ورقة / 13 ب، وعزاه إلى (خ). ولعله سهو فهو لم يخرج به البخاري، وأخرجه الخطيب البغدادي في تاريخ مدينة بغداد 299/14، 6737، ترجمة: الفضل بن سهل بن عبد الله أبو العباس الملقب ذا الرياستين. وقد رَوَى عنه حديث مسند حديثه أبو طالب يحيى بن علي بن الطيب الدسكيري لفظاً بجلوان، قال: حدثنا أبو عمرو ضرار بن رافع بن ضرار الضبي الكاتب الهروي، قال: حدثني أبو الحسن عبد الله بن موسى البغدادي الكاتب، قال: حدثنا أبو الحسن علي بن مهدي الفقيه المتكلم النحوي، قال: حدثنا علي أبو محمد المزني، وكان كاتباً أديباً، قال: حدثني عبد الله بن أحمد البلخي وهو أبو القاسم الكعبي المتكلم، وكان كاتباً لمحمد بن زيد، قال: حدثني أبي، قال: حدثني عبد الله طاهر، قال: حدثني طاهر بن الحسين بن مصعب بن زريق، قال: حدثني الفضل بن سهل ذو الرياستين، قال: حدثني جعفر بن خالد، قال: حدثني يحيى بن خالد بن برمك، قال: حدثني عبد الحميد الكاتب، قال: حدثني سالم بن هشام الكاتب، قال: حدثني عبد الملك بن مروان كاتب عثمان، قال: حدثني زيد بن ثابت كاتب الوحي، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا كتبت بسم الله الرحمن الرحيم فبين السين فيه. وأخرجه ابن عساكر في تاريخ مدينة دمشق 174/72، 9834، ترجمة: جعفر بن يحيى بن خالد بن برمك أبو الفضل البرمكي وزير الرشيد هارون، ولاة هارون دمشق وقدمها سنة ثمانين ومئة. حدث عن أبيه يحيى بسنده إلى زيد بن ثابت كاتب الوحي قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إذا كتبت بسم الله الرحمن الرحيم فبين السين فيه».

¹⁰³ أخرجه الطبراني في المعجم الأوسط 23/3 رقم 2347، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ قَالَ: نَا سُلَيْمَانُ بْنُ سَلَمَةَ الْحَبَاثِيُّ قَالَ: نَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْعُكَّاشِيُّ قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي عُبَلَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أُمَّ الدَّرْدَاءِ، تُخْبِرُ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا كَتَبَ أَحَدُكُمْ إِلَى إِنْسَانٍ فَلْيَبْدَأْ بِاسْمِهِ، وَإِذَا كَتَبَ فَلْيَتَرَّبْ كِتَابَهُ، فَهُوَ أَجْحَحُ».

الثاني عشر إذا كتبتم كتابا فجدودوا تبين بسم الله الرحمن الرحيم تقضي لكم الحوائج وفيه رضى الرحمن عز وجل.

الديلمي عن أنس رضي الله عنه. 104

الثالث عشر إذا كتب أحدكم كتابا فليتره فإن التراب مبارك وأنجح للحاجة.

ابن عدي عن جابر رضي الله عنه. 105

الرابع عشر اكتب يا عثيم.

رواه الإمام أحمد عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لمُسْنِدِ ظَهْرِهِ إِلَيَّ وَإِنْ جَبْرِيلُ لِيُوحِيَ إِلَيَّ الْقُرْآنَ وَأَنَّهُ لَيَقُولُ لِعَثِمَانَ أَكْتُبْ يَا عَثِيمُ. 106

ذكره الطبري في فضائله من كتاب الرياض 107. كذا في المواهب. 108

104 أخرجه الديلمي في مسند الفردوس 270/1 رقم 1048. وأورده السيوطي بسنده في اللالئ المصنوعة 185/1، وَقَالَ الديلمي أَنبَأَنَا وَالِدِي أَنبَأَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمِيدَانِي الْحَافِظُ أَنبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ يُوسُفَ الْعَلَّافِ أَنبَأَنَا أَبُو بَكْرٍ أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنُ شَاذَانَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنُ خِرَاشٍ الْبَاهِلِيُّ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ أَبُو سَهْلٍ عَنْ عُثَيْدِ بْنِ أَبِي عِمْرَانَ الْحَوَنِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَنَسٍ مَرْفُوعًا: إِذَا كَتَبْتُمْ كِتَابًا فَجَدُّوهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ تُقْضَى لَكُمْ الْحَوَائِجُ. وَفِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: عُثَيْدٌ مَرْثُوكٌ وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

105 أخرجه ابن عدي في الكامل في ضعفاء الرجال 261/2، ترجمة: 302 بقية بن الوليد حمصي، يُكْنَى أبا مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ أَبِي عَصْمَةَ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي يَحْيَى الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: سَأَلْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ فِي السِّجْنِ عَنْ حَدِيثِ يَزِيدَ بْنِ هَارُونَ عَنْ بَقِيَّةَ، عَنْ أَبِي أَحْمَدَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا كَتَبْتَ كِتَابًا فَزَيِّدْهُ فَإِنَّهُ أَنْجَحٌ لِلْحَاجَةِ وَالْثَّرَابِ مُبَارَكٌ فَقَالَ كَتَبَهُ بَقِيَّةُ أَبُو مُحَمَّدٍ قَالَ أَحْمَدُ وَهَذَا مُنْكَرٌ وَمَا رَوَى بَقِيَّةُ عَنْ جُبَيْرٍ وَصَفْوَانَ وَالثَّقَاتِ يُكْتَبُ وَمَا رَوَى عَنِ الْمَجْهُولِينَ لَا يُكْتَبُ.

(فليتره) أي: فليذر على المكتوب ما يسمى ترابا أو فليسقطه على التراب ندبا إشارة إلى اعتماده على ربه في إيصاله لمقصده أو نحو ذلك. فيض القدير 432/1.

106 أخرجه أحمد في المسند 228/43، برقم 26130، حديث عائشة رضي الله عنها: حدثنا عبد الصمد، قال: حدثني فاطمة بنت عبد الرحمن، قالت: حدثني أُمِّي، أَنَّمَا قَالَتْ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ وَأَرْسَلَهَا عَمَهَا، فَقَالَ: إِنَّ أَحَدَ بَنِيكَ يَقْرَأُكَ السَّلَامَ، وَيَسْأَلُكَ عَنْ عَثِمَانَ بْنِ عَفَانَ، فَإِنَّ النَّاسَ قَدْ شَتَمُوهُ؟ فَقَالَتْ: لَعَنَ اللَّهُ مَنْ لَعَنَهُ، فَوَاللَّهِ لَقَدْ كَانَ قَاعِدًا عِنْدَ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَإِنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمُسْنِدِ ظَهْرِهِ إِلَيَّ، وَإِنْ جَبْرِيلُ لِيُوحِيَ إِلَيَّ الْقُرْآنَ، وَإِنَّهُ لَيَقُولُ لِي: " اكتب يا عثيم " فما كان الله لينزله تلك المنزلة إلا كريمًا على الله ورسوله.

107 الرياض النضرة في مناقب العشرة للطبري 26/3.

108 المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، الفصل السادس في أمرائه ورسله وكتابه وكتبه إلى أهل الإسلام في الشرائع والأحكام، ومكاتباته إلى الملوك وغيرهم من الأنام 531/1.

الخامس عشر إِسْتَعْنُ بِيَمِينِكَ.

رواه الترمذي عن أبي هريرة والحكيم عن ابن عباس كذا في "الجامع الصغير".¹⁰⁹

قال السخاوي: أن رجلاً شكى إليه صلى الله عليه وسلم سوء الحفظ فقال: استعن بيمينك وأوماً بيده للخط.¹¹⁰

السادس عشر الخطُّ الحسنُ يزيدُ الحقَّ وضَحًا.

المسند الفردوس عن سلمة رضي الله عنه ، كذا في كنوز المناوي.¹¹¹

¹⁰⁹ الجامع الصغير برقم 1824.

وأخرجه الترمذي 39/5، برقم 2666، 39 - أبواب العلم عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب ما جاء في الرخصة فيه، حدثنا قتيبة قال: حدثنا الليث، عن الخليل بن مرة، عن يحيى بن أبي صالح، عن أبي هريرة، قال: كان رجل من الأنصار يجلس إلى النبي صلى الله عليه وسلم، فيسمع من النبي صلى الله عليه وسلم الحديث فيعجبه ولا يحفظه، فشكا ذلك إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله إني أسمع منك الحديث فيعجبني ولا أحفظه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «استعن بيمينك»، وأوماً بيده للخط.

وأخرجه الحكيم الترمذي في نوارد الأصول 277/1، برقم 171، - الأَصْلُ الْخَامِسُ وَالْعِشْرُونَ، فِي أَنَّ الْكِتَابَةَ قِيدٌ لِلْعِلْمِ وَحِفْظُ لَهُ مِنَ النِّسْيَانِ، حدثنا عمر بن أبي عمر، حدثنا يحيى بن جهم، أخبرنا الحارث بن نبهان، وأخبرنا موسى بن إسماعيل، عن أبان بن يزيد، كلاهما: عن عبيد الله بن الأخنس، عن ابن أبي مليكة، عن ابن عباس رضي الله عنهما: أن رجلاً شكى إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم سوء الحفظ، فقال: ((استعن بيمينك)).

¹¹⁰ المقاصد الحسنة 108/1، برقم 100.

¹¹¹ كنوز الحقائق في حديث خير الخلائق، 74 ص، وعزاه للفردوس. الفردوس 200/2، برقم 2994.

وأخرجه الصيرفي في مشيخة الأنوسي، برقم: 192، أخبرتنا أمة السلام قالت حدثنا إبراهيم بن علي بن سليمان بن شريح بن إسحاق قال حدثنا إبراهيم بن الهيثم بن المهلب البلدي قال حدثنا أبو اليمان هو الحكم بن نافع قال سمعت عاصم بن مهاجر الكلاعي يحدث عن أبيه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الخط الحسن يزيد الحق وضحا.

السابع عشر حقُّ الولد على الوالد أن يُعَلِّمه الكتابة والسباحة والرماية وأن لا يرزقه إلا طيباً رواه الحكيم وأبو الشيخ عن أبي رافع رضي الله عنه كذا في "الجامع".¹¹²

الثامن عشر حقُّ الولد على والده أن يُحَسِّنَ اسمه ويُحَسِّنَ أدبه، ويُزوجه إذا أدركَ ويُعَلِّمه الكتاب. (أي: الكتابة). من الفردوس عن أبي هريرة رضي الله عنه.¹¹³

التاسع عشر ضَعَّ القلم على أذنك فإنه أذكر للمملي.

رواه زيد بن ثابت كذا في الكنوز.¹¹⁴

العشرون أَلَقِ الدواة وحرف القلم وأقم الباء وفَرِّقِ السين ولا تعَوِّرِ الميم وحسن الله ومد الرحمن وجوِّدِ الرحيم .

¹¹² الجامع الصغير برقم 3742. أخرجه الحكيم الترمذي في نوادر الأصول 901/1، برقم 1029 الأصل الثالث والمائتان في حق الولد على الوالد، حدثنا عمر بن أبي عمر حدثنا يزيد بن عبد الله الحمصي عن بقية بن الوليد عن عيسى بن إبراهيم عن الزهري عن أبي سليمان مولى أبي رافع عن أبي رافع رضي الله عنه قال قلت يا رسول الله للولد علينا حق كحقتنا عليهم قال نعم حق الولد على الوالد أن يعلمه الكتابة والسباحة والرماية وأن لا يرزقه إلا طيباً. وأخرجه البيهقي في السنن الكبرى 26/10، برقم 19742، 62 - كتاب السَّبَقِ وَالرَّهْمِ، بَابُ التَّخْرِيطِ عَلَى الرَّهْمِ، حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ السَّرَّاجِ، إِفْلَاءً، أَنَا أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَبْدِ دُوسٍ الطَّرَائِفيُّ، أَنَا عُمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، ثنا يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ رَبِّهِ، ثنا بَقِيَّةٌ، عَنْ عِيْسَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سُلَيْمَانَ مَوْلَى أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَوْلَدٍ عَلَيْنَا حَقٌّ، كَحَقِّنَا عَلَيْهِمْ؟ قَالَ: "نَعَمْ حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُعَلِّمَهُ الْكِتَابَةَ، وَالسِّبَاخَةَ، وَالرَّهْمَ، وَأَنْ يُؤَرِّثَهُ طَيْبًا"، هَذَا حَدِيثٌ ضَعِيفٌ، عِيْسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْهَاشِمِيُّ هَذَا مِنْ شُيُوخِ بَقِيَّةٍ، مُنْكَرُ الْحَدِيثِ ضَعْفُهُ يَحْتَجِي بِنُ مَعِينٍ وَالْبُخَارِيُّ وَغَيْرُهُمَا.

¹¹³ الفردوس بمأثور الخطاب 131/2، رقم 2670.

¹¹⁴ كنوز الحقائق في حديث خير الخلائق، ص 92. وعزه للترمذي.

أخرجه الترمذي 67/5، برقم 2741، 40 - أبواب الاستئذان والآداب عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، حدثنا قتيبة قال: حدثنا عبد الله بن الحارث، عن عنبسة، عن محمد بن زاذان، عن أم سعد، عن زيد بن ثابت، قال: دخلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم وبين يديه كاتب فسمعتة يقول: «ضع القلم على أذنك فإنه أذكر للمملي»: «هذا حديث غريب لا نعرفه إلا من هذا الوجه وهو إسناد ضعيف، وعنبسة بن عبد الرحمن ومحمد بن زاذان يضعفان في الحديث». قال الطيبي في المشكاة 3048/10: قيل: والسر في ذلك أن القلم أحد اللسانين المترجمين عما في القلب من الكلام وفنون العبارات، فتارة يترجم عنه اللسان اللحامي المعبر عنه بالقول، وتارة يعبر عنه بالقلم وهو المسمى بالكتابة. وكل واحد من اللسانين يسمع ما يريد من القول وفنون الكلام من القلب، ومحل الاستماع الأذن، فاللسان موضوع دائما على محل الاستماع ودرج القلب، فلم يزل يستمع منه الكلام، والقلم منفصل عنه خارج عن محل الاستماع، فيحتاج في الاستماع إلى القرب من محل الاستماع، والدنو إلى طريقه ليستمع من القلب ما يريده من العبارات وفنون الكلام ويكتب.

رواه معاوية بن أبي سفيان رضي الله عنهما كذا في شفاء القاضي.¹¹⁵

الحادي والعشرون اللَّهُمَّ عَلِّمْ معاوية الكتابة والحساب وقِه العذاب.

من مسند الإمام أحمد عن عرياض بن سارية كذا في المواهب.¹¹⁶

الثاني والعشرون قَيِّدُوا العلمَ بالكتابة.

¹¹⁵ الشفا بتعريف حقوق المصطفى ص 448. وأخرجه الديلمي في الفردوس بمأثور الخطاب 394/5، رقم 8533.

وأخرجه الدمياطي في جزء فيه خمسة أحاديث من رواية ابن العربي ص 4، رقم 1، أخبرنا الشيخ الزاهد العارف الحاج أبو بكر محمد بن عبدالله بن محمد بن أحمد العربي المعافري الإشبيلي المتأخر - كذا قال ابن وردان ونقلته من خطه - بقراءة أبي الميمون عبد الوهاب بن عتيق بن هبة الله بن الميمون بن وردان القرشي المقرئ المالكي عليه وأنا أسمع بمصر في يوم الأربعاء الخامس عشر من ذي الحجة سنة أربع عشرة وستمئة قال: أخبرنا الشيخ الفقيه المحدث العالم الحسيب أبو الحسن علي بن أحمد بن علي بن عيسى بن سعيد بن مختار بن منصور بن شاكر الغافقي الشُّقُورِي بقرائتي عليه في العشر الأواخر من شهر ربيع الآخر من سنة إحدى عشرة وستمئة قال: أخبرنا الفقيه الإمام المحدث الحافظ أقضى القضاة أبو بكر محمد بن عبدالله بن محمد بن عبدالله بن العربي المعافري الإشبيلي فيما كتب به إلي قال: قرأت على أبي الحسين المبارك بن عبد الجبار الصيرفي ببغداد: أخبركم أبو محمد الحسن بن محمد الخلال: حدثنا محمد بن المظفر الحافظ إملاء: حدثنا محمد بن عبدالله بن زكير بمصر: حدثنا عبد الوهاب بن خلف بن عمر أبو أيوب المصري: حدثنا محمد بن زكريا: حدثنا الحميدي وهو عبدالله بن الزبير: حدثنا سفيان بن عيينة، عن الزهري، عن أنس بن مالك قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا دعا رجلاً إلى الكتابة كان يقول: «أَلْقِ الدَّوَاةَ، وَحَرِّفِ الْقَلَمَ، وَجَوِّدْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، أَقِمِ الْبَاءَ، وَفَرِّجِ السِّتِينَ، وَافْتَحِ الْمِيمَ، وَجَوِّدْ اللَّهُ، وَحَيِّتِ الرَّحْمَنَ الرَّحِيمَ، فَإِنْ رَجَلَ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَتَبَهَا فَجَوَّدَهَا فَدَخَلَ الْجَنَّةَ».

¹¹⁶ المواهب اللدنية بالمنح المحمدية 533/1.

وأخرجه أحمد في المسند 383/28، برقم (17152) حدثنا عبد الرحمن بن مهدي، عن معاوية يعني ابن صالح، عن يونس بن سيف، عن الحارث بن زياد، عن أبي رهم، عن عرياض بن سارية السلمى، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يدعو إلى السحور في شهر رمضان: " هلم إلى الغداء المبارك "، ثم سمعته يقول: " اللهم علم معاوية الكتاب والحساب وقه العذاب ".

خرجه الحكيم وسمويه عن أنس، والطبراني والحاكم عن ابن عمرو رضي الله عنهما.¹¹⁷

الثالث والعشرون أول من خطَّ بالقلم إدريس عليه السلام.

كذا في كنوز المناوي.¹¹⁸

الرابع والعشرون أول شيء كتبه الله في اللوح المحفوظ بسم الله الرحمن الرحيم إنه من استسلم لقضائي ورضي بحكمي وصبر على بلائي بعثته يوم القيامة مع الصديقين.

الدليمي عن ابن عباس رضي الله عنهما.¹¹⁹

¹¹⁷ أخرجه الحكيم الترمذي في نوادر الأصول 265/1، برقم: 167 الأصل الخامس والعشرون في أن الكتابة قيد للعلم وحفظ له من النسيان، حدثنا عبد الرحمن بن مهدي، عن معاوية يعني ابن صالح، عن يونس بن سيف، عن الحارث بن زياد، عن أبي رهم، عن العرياض بن سارية السلمي، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يدعو إلى السحور في شهر رمضان: "هلم إلى الغداء المبارك"، ثم سمعته يقول: "اللهم علم معاوية الكتاب والحساب وقه العذاب". وأخرجه الطبراني في المعجم الكبير 246/1، برقم: 700 حدثنا محمد بن علي بن شعيب السمسار، حدثنا خالد بن خديش، ثنا عبد الله بن المثنى الأنصاري، حدثني عمي ثمامة قال: قال لنا أنس رضي الله عنه: «قيدوا العلم بالكتاب». وأخرجه الحاكم في المستدرک 188/1، برقم 362، حدثنا أبو بكر بن إسحاق، أنبا محمد بن شاذان الجوهري، وأخبرني أحمد بن سهل الفقيه، ببخارى، ثنا صالح بن محمد بن حبيب، قالوا: ثنا سعيد بن سليمان الواسطي، ثنا عبد الله بن المؤمل، حدثنا ابن جريج، عن عطاء، عن عبد الله بن عمرو بن العاص، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «قيدوا العلم» قلت: وما تقييده؟ قال: «كتابه».

¹¹⁸ كنوز الحقائق في حديث خير الخلائق، ص 51، وعزاه إلى أحمد.

وأخرجه ابن حبان في صحيحه 534/1 برقم 807، أخبرنا الحسن بن سفيان الشيباني، والحسين بن عبد الله القطان بالرقعة، وأبى قتيبة، واللفظ للحسن، قالوا: حدثنا إبراهيم بن هشام بن يحيى بن يحيى الغساني، قال: حدثنا أبي، عن جدي، عن أبي إدريس الخولاني، عن أبي ذر... وفيه: ثم قال: يا أبا ذر أربعة سريانيون: آدم، وشيث، وأخنوخ، وهو إدريس، وهو أول من خطَّ بالقلم، ونوح... وأخرجه الحكيم الترمذي 268/1، برقم 169، الأصل الخامس والعشرون، حدثنا عمر بن أبي عمر، أخبرنا إبراهيم ابن هشام بن يحيى الغساني، حدثنا أبي، عن جدي، عن أبي إدريس الخولاني، عن أبي ذر، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ((أول الرسل آدم، وآخرهم محمد صلى الله عليه وسلم، وأول أنبياء بني إسرائيل موسى، وآخرهم عيسى -عليه الصلاة والسلام-، وأول من خط بالقلم إدريس، وأعطي آدم الخط، فصارت وراثته في ولده، ثم علم نوحاً عليه السلام)).

¹¹⁹ أورده السيوطي في ذيل الآلي المصنوعة 48/1، برقم: 12، وعزاه للدليمي وساق إسناده فقال: أخبرنا والدي أخبرنا أبو طاهر محمد بن محمود بن الفضل الغزنوي حدثنا علي بن يوسف بن أحمد حدثنا إبراهيم بن محمد بن خلف ببخارى أخبرنا أبو محمد الحارثي حدثنا إسماعيل بن بشر حدثنا حماد بن قريش حدثنا سليمان بن عمرو عن جوير عن الضحاك عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (أول شيء كتبه الله عز وجل في اللوح المحفوظ: بسم الله الرحمن الرحيم إنه من استسلم لقضائي ورضي بحكمي وصبر على بلائي بعثته يوم القيامة مع الصديقين).

الخامس والعشرون روى ثابت البناني عن ابن عباس رضي الله عنهما: إِنَّ نون الدواة والقلم هو القلم المعروف.

كذا في تفسير المكي. 120

السادس والعشرون إن الله تعالى كتب مقادير الخلق قبل أن يخلق السماوات والأرض بخمسين ألف سنة وكان عرشه على الماء، ومن جملة ما كتبه في الذكر وهو أم الكتاب: وَأَنَّ مُحَمَّدًا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ.

رواه مسلم عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما كذا في المواهب اللدنية. 121

السابع والعشرون خلق الله تعالى بيده عدناً والعرش وأدم والقلم وقال لسائر الاشياء: كوني، فكانت.

رواه ابن عمر رضي الله عنهما من الزاهر لابن الأنباري. 122

الثامن والعشرون كرامة الكتاب ختمه.

خرجه الطبراني عن ابن عباس رضي الله عنهما كذا في الجامعين للسيوطي. 123

التاسع والعشرون كتب ربكم على نفسه بيده قبل أن يخلق الخلق: رحمتي سبقت غضبي

120 أخرجه الواحدي في التفسير الوسيط 333/4، برقم: 1226، أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ التَّمِيمِيُّ، أَنَا أَبُو الشَّيْخِ الْحَافِظُ، نَا الْوَلِيدُ بْنُ أَبَانَ، نَا أَحْمَدُ بْنُ الْقَاسِمِ، نَا أَبُو مَرْوَانَ هِشَامُ بْنُ خَالِجٍ الْأَزْرَقُ، نَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى الْحُشْنِيُّ، حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مَوْلَى بَنِي أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: " إِنَّ أَوَّلَ شَيْءٍ خَلَقَهُ اللَّهُ الْقَلَمُ، ثُمَّ خَلَقَ التُّونَ وَهِيَ الدَّوَاةُ، ثُمَّ قَالَ: اكْتُبْ مَا هُوَ كَاتِبٌ مِنْ عَمَلٍ أَوْ أَثَرٍ أَوْ رِزْقٍ أَوْ أَجَلٍ فَكَتَبَ مَا كَانَ وَمَا يَكُونُ، وَمَا هُوَ كَاتِبٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، ثُمَّ حَتَمَ عَلَى الْقَلَمِ فَلَمْ يَنْطِقْ وَلَا يَنْطِقْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ".

121 المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، المقصد الأول، تشريف الله تعالى له صلى الله عليه وسلم ، 40/1.

وأخرجه مسلم 2044/4، برقم 16 - (2653)، 46 - كتاب القدر، 2 - باب حجاج آدم وموسى عليهما السلام، حدثني أبو الطاهر أحمد بن عمرو بن عبد الله بن سرح، حدثنا ابن وهب، أخبرني أبو هانئ الخولاني، عن أبي عبد الرحمن الحبلي، عن عبد الله بن عمرو بن العاص، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم، يقول: " كتب الله مقادير الخلائق قبل أن يخلق السماوات والأرض بخمسين ألف سنة، قال: وعرشه على الماء ".

122 الزاهر لابن الأنباري 120/2.

123 الجامع الصغير 154/2، برقم 6228، الجامع الكبير 295/15، برقم 15522.

وأخرجه الطبراني في المعجم الأوسط 162/4، برقم 3872، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ الرَّازِيُّ قَالَ: نَا يَحْيَى بْنُ طَلْحَةَ الْيَرْبُوعِيُّ قَالَ: نَا مُحَمَّدُ بْنُ مَرْوَانَ السُّدِّيُّ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «كَرَامَةُ الْكِتَابِ خَتْمُهُ».

رواه مسلم عن أبي هريرة رضي الله عنه في الجامع الصغير.¹²⁴

الحديث الثلاثون مَنْ كَتَبَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَلَمْ يُعَوِّرِ الْهَاءَ الَّتِي فِي اللَّهِ؛ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ وَحَمَا عَنْهُ عَشْرَ سَيِّئَاتٍ.

الرافعي عن ابن مسعود رضي الله عنه.¹²⁵

الحادي والثلاثون مَنْ كَتَبَ يَسْ ثُمَّ شَرَّهَا دَخَلَ جَوْفَهُ أَلْفُ نَوْرٍ وَأَلْفَ رَحْمَةٍ وَأَلْفَ بَرَكََةٍ وَأَلْفَ دَوَاءٍ وَخَرَجَ مِنْهُ أَلْفُ دَاءٍ .

الرافعي عن علي رضي الله عنه.¹²⁶

الثاني والثلاثون مَنْ كَتَبَ عَنِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا رَجَاءَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُ غُفْرَ لَهُ وَأَعْطَاهُ ثَوَابَ الشُّهَدَاءِ.

¹²⁴ الجامع الصغير 154/2، برقم 6222 .

وأخرجه مسلم 2107/4، 49 - كتاب التوبة، 4 - باب في سعة رحمة الله تعالى وأنها سبقت غضبه، برقم 14 (2751) حدثنا قتيبة بن سعيد، حدثنا المغيرة يعني الحزامي، عن أبي الزناد، عن الأعرج، عن أبي هريرة، أن النبي صلى الله عليه وسلم، قال: " لما خلق الله الخلق، كتب في كتابه، فهو عنده فوق العرش: إن رحمتي تغلب غضبي ".

¹²⁵ أخرجه الرافعي في التدوين في أخبار قزوين 409/3، علي بن محمد بن عبد الله القزويني أبو الحسن الفامي روى عن محمد بن هارون بن مهيار الصوفي وسمع منه الإمام إسماعيل الصابوني بنيسابور وروى عنه فقال ثنا أبو الحسن الفامي ثنا أبو بكر محمد بن هارون بن مهيار ثنا محمد بن صالح الرازي قال ثنا أبو الحسن شاه بن مهران الطيالسي ثنا يحيى بن زكريا النيسابوري ثنا يحيى بن زرين ثنا أبو معاوية عن الأعمش عن خيثمة عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: "مَنْ كَتَبَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَلَمْ يَعْوِرْ هَا الْي فِي اللَّهِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ وَحَمَى عَنْهُ عَشْرَ سَيِّئَاتٍ وَرَفَعَ لَهُ عَشْرَ دَرَجَاتٍ".

¹²⁶ أخرجه الرافعي في التدوين في أخبار قزوين 96/3، ضمرة بن العراقي بن ضمرة أبو عنان الطاوسي سمع سنن ابن ماجه من أبي منصور المقوم سنة ثمانين وأربعمائة وَفَرَأْتُ عَلَى عَلِيٍّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَا أَبُو عَنَانَ ضَمْرَةَ بْنُ الْعِرَاقِيِّ إِجَازَةً أَنَا أَبُو مَنْصُورٍ الْمُقَوَّمِيُّ فِي الْجَامِعِ سَنَةَ ثَمَانِينَ وَأَرْبَعْمِائَةٍ أَنَا أَبُو الْفَتْحِ الرَّاشِدِيِّ أَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حَامِدٍ الْأَصْبَهَانِيُّ بَنِيْسَابُورَ أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَمْرَةَ ثَنَا أَبِي الْأَخْوَصُ بْنُ حَكِيمٍ عَنْ أَبِي عَوْنٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْحَارِثِ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ كَتَبَ يَسْنَ ثُمَّ شَرَّهَا دَخَلَ جَوْفُهُ أَلْفُ نُورٍ وَأَلْفَ رَحْمَةٍ وَأَلْفَ بَرَكََةٍ وَأَلْفَ دَوَاءٍ أَوْ خَرَجَ مِنْهُ أَلْفُ دَاءٍ".

ابن الجوزي في العلل عن ابن عمرو رضي الله عنهما.¹²⁷

الثالث وثلاثون من كتب عني علماً أو حديثاً لم يزل يُكتب له الأجر ما بقي ذلك العلم أو الحديث .

الحاكم في تاريخه عن أبي بكر رضي الله عنه.¹²⁸

الرابع والثلاثون إذا كتبت فضيغ قلمك على أذنك فإنه أذكر لك.

ابن عساكر عن أنس رضي الله عنه.¹²⁹

الخامس والثلاثون أول من سجد لآدم عليه السلام من الملائكة إسرئيل فجزاه الله سبحانه بأن كتب القرآن العظيم في جبهته.

عن عمر بن عبد العزيز كذا في المنتظم لابن الجوزي نقله علي القارئ في الجمالين.¹³⁰

السادس والثلاثون من رفع قزطاساً من الأرض فيه بسم الله إجلالاً كتب من الصديقين

¹²⁷ أخرجه ابن الجوزي في العلل المتناهية في الأحاديث الواهية 115/1، برقم 178، وأما حديث عبد الله بن عمرو فقد رفعه محمد بن مضر عن بوري بن الفضل ولا يعرفان عن ابن المبارك عن إسماعيل بن رافع عن إسماعيل بن عبيد الله عن عبد الله بن عمرو بن العاص قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من كتب أربعين حديثاً رجاء أن يغفر الله له غفر له وأعطاه ثواب الشهداء الذين قتلوا بعبادان وعسقلان".

¹²⁸ أخرجه الحاكم في تاريخه، وهو مفقود، ومن طريقه أورد السيوطي في اللآلئ المصنوعة في الأحاديث الموضوعة 85/1، قال الحاكم: حدثنا محمد بن شعيب التاجر حدثنا علي بن عبد الرحيم الصفار حدثنا أيوب بن الحسن حدثنا نصر بن باب عن أيوب بن موسى عن القاسم بن محمد بن أبي بكر عن أبيه عن جده أبي بكر الصديق رفعه: من كتب عني علماً أو حديثاً لم يزل يكتب له الأجر ما بقي ذلك العلم أو الحديث، والله أعلم.

¹²⁹ أخرجه ابن عساكر في تاريخ دمشق 455/24، أخبرنا أبو الفرج سعيد بن أبي الرجاء بن أبي منصور أنا أبو الفتح منصور بن الحسين بن علي بن القاسم وأبو طاهر أحمد بن محمود قالوا أنا أبو بكر بن المقرئ نا طاهر بن محمد البزار الدمشقي ثنا هشام بن عمار نا عثمان بن عمرو نا أبو مسعدة الأنصاري عن عمرو بن الأزهر عن حميد عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لكاتبه: إذا كتبت فضيغ قلمك على أذنك فإنه أذكر لك.

¹³⁰ أخرجه ابن الجوزي في المنتظم في تاريخ الأمم والملوك 203/1، أخبرنا محمد بن عمر الأوحدي، أخبرنا أبو الحسن محمد بن علي بن المهدي، أخبرنا عمر بن أحمد بن شاهين، حدثنا عبد الله بن سليمان، حدثنا هارون بن زيد بن أبي الزرقاء، حدثنا عثمان بن ربيعة، عن قادم بن المسور، قال: قال عمر بن عبد العزيز: لما أمر الله عز وجل الملائكة بالسجود لآدم عليه السلام أول من سجد له إسرئيل، فأثابه الله بأن كتب القرآن في جبهته. والجمالين على الجلالين للقياري 60/1.

رواه الدارقطني عن أبي هريرة رضي الله عنه مرفوعاً، وأبو الشيخ عن أنس كذا في المقاصد الحسنة.¹³¹

السابع والثلاثون كاتب الحسنات أميرٌ على كاتب السيئات.

أخرجه البيهقي في شعب الإيمان وراهويه في مسنده من حديث أبي أمامة رضي الله عنه.¹³²

الثامن والثلاثون من رفع كتاباً عن الطريق فيه بسم الله كتبه من الصديقين.

الدارقطني عن أبي هريرة رضي الله عنه مرفوعاً.¹³³

التاسع وثلاثون هذا ما قاضى عليه محمد بن عبد الله.

¹³¹ المقاصد الحسنة ص 647، رقم 1124، حديث: مَنْ رَفَعَ كِتَابًا عَنِ الطَّرِيقِ، الدارقطني في الأفراد من حديث سليمان بن الربيع عن همام بن يحيى عن عمر بن عبد الله بن أبي خنعم عن يحيى بن أبي كثير عن أبي سلمة عن أبي هريرة به مرفوعاً، ولأبي الشيخ عن أنس رفعه: من رفع قرطاساً من الأرض فيه بسم الله إجلالاً كتب من الصديقين. وأخرجه ابن شاهين في الترغيب في فضائل الأعمال وثواب ذلك 159/1، رقم 555 - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْقَاسِمِ النَّيْسَابُورِيُّ، ثنا الْعَلَاءُ بْنُ مَسْلَمَةَ، ثنا أَبُو حَفْصٍ الْعُبَيْدِيُّ، عَنْ أَبَانَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ رَفَعَ قُرْطَاسًا مِنَ الْأَرْضِ فِيهِ بِسْمُ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِجْلَالًا لِلَّهِ كُتِبَ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الصَّالِحِينَ».

¹³² لم أجده عند البيهقي ولا بن رهوة.

وأخرجه الروياني في مسنده 286/2، رقم: 1215، نا الهيثم بن أحمد مؤدب المسجد الحرام، نا محمد بن عبد الله، عن أبيه، نا حماد بن سلمة، عن جعفر بن الزبير، عن القاسم بن عبد الرحمن، عن أبي أمامة أنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "كَاتِبُ الْحَسَنَاتِ عَنْ يَمِينِ الرَّجُلِ، وَكَاتِبُ السَّيِّئَاتِ عَنْ يَسَارِهِ، وَكَاتِبُ الْحَسَنَاتِ أَمِيرٌ عَلَى كَاتِبِ السَّيِّئَاتِ، وَإِذَا عَمِلَ سَيِّئَةً قَالَ صَاحِبُ الْيَمِينِ: دَعُهُ حَتَّى يُسَبِّحَ أَوْ يَسْتَغْفِرَ".

¹³³ أخرجه الدارقطني في الأفراد، وهو مفقود، ومن طريقه أخرجه ابن الجوزي في العلل المتناهية في الأحاديث الواهية 81/1، أبو القاسم حريري عن أبي طالب العشاري قال نا الدارقطني قال نا عبد الله بن القاسم قال نا سليمان بن الربيع قال نا همام بن مسلم قال حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي خَنْعَمٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ رَفَعَ كِتَابًا عَنِ الطَّرِيقِ فَجَعَلَهُ فِيمَا لَا يُوطَأُ تَعْظِيمًا لاسْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْهُ وَعَنْ وَالِدَيْهِ وَإِنْ كُنَا مُشْرِكِينَ". قَالَ الْمُصَنِّفُ: لَيْسَ فِي هَذِهِ الْأَحَادِيثِ مَا يَصِحُّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا حَدِيثُ عَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَبِطَرِيقِ الْأَوَّلِ الْمُفِيدُ لَيْسَ بِشَيْءٍ وَلَمْ يَسْنِدْهُ إِلَى شَيْخٍ مَعْرُوفٍ.

كذا رواية البخاري في المغازي،¹³⁴ وكذا أخرجه النسائي وأحمد كتب رسول الله صلى الله عليه وسلم بيده.¹³⁵

وفي "فتح الباري": قد تمسك بظاهر هذه الرواية أبو الوليد الباجي وقال: هذا لا يُنافي القرآن بل يُؤخذ من مفهوم القرآن لأنه قَيَّدَ النفي بما قبل ورود القرآن، قال تعالى: {وَمَا كُنْتُمْ تُتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ}،¹³⁶ وبعد أن تحققت أُمِّيَّتُهُ وتقررت بذلك مُعْجَزَتُهُ وَأَمِنَ الْإِزْتِيَابَ فِي ذَلِكَ فلا مانع من أن يعرف الكتابة بعد ذلك من غير تعليم فتكون مُعْجَزَةً أُخْرَى.

وذكر ابن دحية أن جماعة من العلماء وافقوا الباجي على ذلك منهم شَيْخُهُ أَبُو ذَرِّ الهروي وأبو الفتح النيسابوري وآخرون، و[احتج بعضهم لذلك بِمَا]¹³⁷ أخرج ابن أبي شيبة عن عون ما مات رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى كَتَبَ وَقَرَأَ.¹³⁸

وقال الشعبي كذلك. كذا في المواهب اللدنية لشهاب القسطلاني.¹³⁹

الحديث الأربعون لا تمدوا بسم الله الرحمن الرحيم .

¹³⁴ صحيح البخاري 64 - كتاب المغازي، 44 - باب عمرة القضاء، برقم 4251، 179/5. حدثني عبيد الله بن موسى، عن إسرائيل، عن أبي إسحاق، عن البراء، رضي الله عنه، قال: لما اعتمر النبي صلى الله عليه وسلم في ذي القعدة، فأبى أهل مكة أن يدعوه يدخل مكة، حتى قاضاهم على أن يقيم بها ثلاثة أيام، فلما كتبوا الكتاب، كتبوا: هذا ما قاضى عليه محمد رسول الله.
¹³⁵ السنن الكبرى للنسائي، 77 كتاب الخصائص، 63 ذكر الأخبار المؤيدة لما تقدم ووصفه، 68/5، برقم 8578، ومسنند الإمام أحمد 594/30، حديث البراء بن عازب، برقم 18635، حدثنا حجين، حدثنا إسرائيل، عن أبي إسحاق، عن البراء قال: "اعتمر رسول الله صلى الله عليه وسلم في ذي القعدة، فأبى أهل مكة أن يدعوه يدخل مكة، حتى قاضاهم على: أن يقيم بها ثلاثة أيام، فلما كتبوا الكتاب، كتبوا هذا ما قاضى عليه محمد رسول الله، قالوا: لا نقر بهذا، لو نعلم أنك رسول الله، ما منعناك شيئا، ولكن أنت محمد بن عبد الله، قال: "أنا رسول الله، وأنا محمد بن عبد الله". قال لعلي: "امح رسول الله"، قال: والله لا أمحوك أبدا، فأخذ النبي صلى الله عليه وسلم الكتاب، وليس يحسن أن يكتب، فكتب مكان رسول الله: "هذا ما قاضى عليه محمد بن عبد الله أن لا يدخل مكة السلاح إلا السيف في القراب، ولا يخرج من أهلها أحد إلا من أراد أن يتبعه، ولا يمنع أحدا من أصحابه أن يقيم بها". فلما دخلها ومضى الأجل أتوا عليا فقالوا: قل لصاحبك فليخرج عنا، فقد مضى الأجل، فخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم.

¹³⁶ سورة العنكبوت 48/29.

¹³⁷ مثبت من الفتح وعنه نقل المؤلف.

¹³⁸ فتح الباري لابن حجر العسقلاني 503/7-504.

¹³⁹ المواهب اللدنية للقسطلاني 323/1-324.

رواه ابن شعبان المالكي من طريق ابن عباس. من الشفا.¹⁴⁰

خاتمة في الفوائد

فائدة

الكتاب ما يُكتب فيه، وبمعنى الدواة والتَّوْرِيَّة والصَّحِيفَة والْفَرْص والحُكْم والقَدَر؛ كَتَبَهُ: أي خَطَّهُ.

والخطُّ الكتب بالقلم وغيره والكتاب العالم كذا في "القاموس".¹⁴¹

وذكر في الكتاب والكتب والخط والإملاء والقلم والكتاب في القرآن في مواضع كثيرة بمعانٍ مختلفة أكثرها بمعنى ما يُكتب فيه والخط لا سيما في آية المَدَانِيَّة في أواخر البقرة وقع ثلاثة عشر مرات.¹⁴²

وقوله تعالى: {كِرَامًا كَاتِبِينَ}،¹⁴³ وقوله: {وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ}،¹⁴⁴ وقوله: {وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ}،¹⁴⁵ {وَن وَالْقَلَمِ}،¹⁴⁶ {عَلَّمَ بِالْقَلَمِ}،¹⁴⁷ وقوله تعالى: {مِنْ شَجَرَةِ الْأَفْلامِ}،¹⁴⁸ وغيرها.¹⁴⁹

¹⁴⁰ الشفا بتعريف حقوق المصطفى ص448، برقم 1092. ومعناه: لا تجعلوا السين مدة طويلة.

¹⁴¹ القاموس المحيط للفيروز آبادي مادة (خط) ص665.

¹⁴² وهي قوله تعالى: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْب كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسَ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمْلَئَ هُوَ فَلْيُمْلِلِ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْب الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُوهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} سورة البقرة 282/2.

¹⁴³ سورة الإنفطار 11/82.

¹⁴⁴ سورة الأعراف 145/7.

¹⁴⁵ سورة الأنبياء 105/21.

¹⁴⁶ سورة القلم 1/68.

¹⁴⁷ سورة العلق 4/96.

¹⁴⁸ سورة لقمان 27/31.

¹⁴⁹ كقوله تعالى: {إِذْ يُلْقُونَ أَفْلَامَهُمْ} سورة آل عمران 44/3.

ويكفي في جلالة القلم أنه لم يُكتب كُتِبَ الله إلا به، كيف لا والقلم مظهر العجائب ومظهر الغرائب مُهندِس الأصل مُدَرِّس الدهر، خَطَّاطُ الزمان نَقَّاشُ الدُّوران دَلَّتْ الآي والأحاديث على شرفه وأنه من نَعَمِ الله وَكَرَمِهِ؟!.

ولقد أجادَ من أفاد خطَّ حَسَن

جمالُ مرءٍ إنَّ كان لعالمٍ فذاك أحسن

الدُّرُّ مع النبات أخلَى

والدُّرُّ مع البنات أَرَبَّن

فائدة أخرى

في ذكر كاتب الوحي والسر، ومراسلاته صلى الله عليه وسلم وهم ثمانية وعشرون تقريباً رضي الله عنهم كما في "المواهب".¹⁵⁰

فالخلفاء الأربعة، الصديق، والفاروق، وذو النورين، والمرتضى، وطلحة بن عبيد الله، وزبير بن العوام، [وسعيد بن العاص]،¹⁵¹ وابن أبي وقاص، وعامر بن فهيرة، وعبد الله بن الأرقم، وأبي بن كعب، وثابت بن قيس، وحنظلة بن الربيع، أبو سفيان بن صخر، وابنه معاوية، يزيد بن أبي سفيان، وزيد بن ثابت، وشُرْحُبِيل بن حسنة، والعلاء بن الحضرمي، وخالد بن الوليد، وعمرو بن العاص، ومغيرة بن شعبة، وعبد الله بن رواحة، ومُعَيْقِب، وخالد وأبان بن سعيد بن العاص، وخُذَيْفَة بن اليمان، وَحُويْطَب بن عبد العُزَي، وعبد الله بن سعد بن أبي سَرَح، ثم ارتد ثم عاد إلى الإسلام يوم الفتح.

قد استراح القلم في ختام أحاديث الأربعين على يد جامعها أضعف عباد الله المعين إبراهيم حنيف أكرمه الله بلطفه المنيف في شهر شوال المكرَّم سنة إحدى وثمانين ومائة وألف بحمد الله وحسن وتوفيقه.

تم بالقلم الفقير إبراهيم بن رجب المنسوب إلى المؤلف.

¹⁵⁰ المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، الفصل السادس في أمرائه ورسله وكتابه وكتبه إلى أهل الإسلام في الشرائع والأحكام، ومكاتباته إلى الملوك وغيرهم من الأنام 531/1-535.

¹⁵¹ مثبت من المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، الفصل السادس في أمرائه ورسله وكتابه وكتبه إلى أهل الإسلام في الشرائع والأحكام، ومكاتباته إلى الملوك وغيرهم من الأنام 531/1-535. وعنه نقل المؤلف.